

81

89(0381)

477

Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги
Давлат ва жамият қурилиши академияси
Абу Райхон Беруний номли Тошкент Давлат Техника
университети

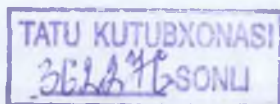
3. ЧОРИЕВ

ТАРИХ
АТАМАЛАРИНИНГ

2032643

ҚИСҚАЧА ИЗОҲЛИ
ЛУҒАТИ

Тўлдирилган иккинчи нашри

“Академия” нашриёти
Тошкент
2002

Масъул муҳаррир: Тарих фанлари доктори,
профессор Ш. Воҳидов

Такризчилар: Тарих фанлари доктори,
профессор А. Саъдуллаев
Тарих фанлари доктори,
профессор Ш. Маҳмудбеков
Тарих фанлари номзоди,
доцент Ҳ. Мавлонов
Тарих фанлари номзоди,
доцент Я. Ғаффоров

КИРИШ

“Маърифат ва билимдонлик жамият тараққиётининг асоси, уни муқаррар ҳалокатдан қутқариб қоладиган ягона куч”

И.А.Каримов

Ўзбекистон ХХI асрга дадил кириб бораётган бир даврда, мамлакатимиз ва халқимиз ҳаётида туб ижобий ўзгаришлар рўй бермоқда. Улар туфайли маънавий меросга, кўхна ва бой тарихимизга эътибор давлат сиёсати даражасига кўтарилди. Бунинг натижасида маънавий, маърифий ва маданий ҳаётимизда улкан ютуқлар қўлга киритилмоқда. Кенг қамровли ислохотлар даврида халқимизнинг тарихий хотираси, унинг улуғвор шуқуҳи яратувчанлик фаолиятичи улкан кучга айлангирли.

Халқимизни ислохотларга, яъники янги ҳаёт, янги орзу-истакларга ундаган куч бой тарихий, маънавий меросимиздир. Улуғ аждодларимизнинг бизга қилган васияти, чинакам инсоний даъвати асрий билим манбаларида мужассам бўлган. Билим ўчоги, ақл чироғи бу китобдир.

Мазкур “Тарихий атамаларнинг қисқача изоҳли луғати” қайта ишланиб, тўлдирилган иккинчи нашр бўлиб, у асосан ўзбек халқи тарихи ва маданиятига оид ёзма манбалар асосида тузилган. Унда халқимиз тарихининг қадимги, ўрта асрлар ва янги замон даврида кўплаб учрайдиган, аммо бугунги кунда кам қўлланилаётган тарихий сўзларнинг асл маъносини имкон даражасида изоҳлаб бериш ва шу орқали манбаларни китобхонлар томонидан ўқилишини енгиллаштириш асосий мақсад қилиб қўйилган. Биринчи нашр жами 1097 та сўзни қамраб олган бўлса, иккинчи нашрда 4 мингга яқин сўзга изоҳ берилган.

Мазкур изоҳли луғатни тайёрлашда “Ўзбек тили изоҳли луғати” (Тошкент, 1981 й.), “Фарҳанги забони тожики” (М., 1968 й.), Будаговнинг “Сравнительный словарь турецкого языка (М., 1961 й.), Барановнинг “Арабско-русский словарь” (М., 1985 й.), “Ўзбекистон энциклопедияси”, “Қисқача сиёсий луғат” (Т., 1975 й.) ҳамда Б.Аҳмедовнинг “Тарихдан қисқача изоҳли луғат” (Т., 1977 й.), Ж.Бекмухаммедовнинг “Тарих терминларининг изоҳли луғати” (1986 й.), “Ислом” справочниги (1989 й.) ҳамда Ўрта Осиё халқлари тарихи учун муҳим ҳисобланган араб, форс ва

туркий тилда битилган манбалардан ва нашр этилган адабиётлардан кенг фойдаланилди.

Луғатдаги атамалар алифбо тартибида берилиб, луғатдаги барча атамаларга изох берилишидан олдин, тарихий атамалардан сўнг кавс ичида унинг этимологиясига, яъни келиб чиқишига, қайси тилдан ўзлаштирилганлигига оид маълумот берилган. Масалан, Арбоб (ар.)...

Куйидаги кискартмалар эса атаманинг (ф.-т)-форс-тожик, (ар.)-арабча, (т.)-туркий, (т.-м.)-туркий-муғулий, (м.)-муғулча, (х.)-хиндча, (суғд.)-суғдча, (р.)-русча, (юн.)-юнонча тилда эканлигини англатади. Этимологияси номаълум бўлган сўз муқобилига-? белгиси қўйилган.

Хозирги ўзбек халқи шаклланиши жараёнида иштирок этган, яъни унинг этник таркибига кирган барча туркий ва бошқа қабилалар, элатлар тилларига оид бўлган барча атамаларнинг (сўзларнинг) этимологик маълумотиغا эса ягона “туркий” (т.) деб маълумот берилди. Масалан, ... Ўзбек тилига бошқа тиллардан рус тили орқали кириб келиб қолган сўзларнинг асоси қуйидагича кўрсатилади. Масалан, Адмирал (р.<а.) (Аслида Амир ал баҳр). Агар ясама ёки қўшма сўз бирикмаларининг таркибий қисмлари бошқа-бошқа тилларга мансуб бўлса, унда уларнинг этимологик маълумотлари қуйидаги таркибда берилди. Масалан, Ватангадо (ар.+ф.-т.) (ватан - ар. гадо - ф.т.).

Тарихий воқеа (ҳодиса), шаҳар, давлат ёхуд тарихий географик жойлар, ҳудудлар, этник жараён, этник қатламлар, уруғлар, қабилаларга оид атамаларни келиб чиқиши нуқтаи назаридан эмас, балким тарихийлиги нуқтаи назаридан қараб, унинг этимологиясини шартли равишда бермасдан, унинг ўрнига “тарихий” (тар.) деб белги қўйдик. Масалан: Аршакийлар (тар.)... Ватанимиз тарихи билан тарихий асарлар ва манбаларни ўқиб-мутоола қилишда енгиллик туғдириш ва уни ўзлаштиришни осонлаштириш учун ҳар бир тарихий атама ва сўзларнинг маъносини қисқа ва аниқ изох билан ифода этишга ҳаракат қилишди.

Ушбу нашрни яратишда биринчи нашр бўйича билдирилган кенг жамоатчилик фикри, мутахассислар таклифи инобатга олинди.

Муаллиф мазкур “Тарих атамаларининг қисқача изоҳли луғати” китоби бўйича ҳар қандай фикр-мулоҳаза ва таклифларни Тошкент, Ўзбекистон шоҳ кўчаси, 45, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат ва жамият қурилиши академиясига юборишингизни сўрайди.

Муаллиф.

нинг дўсти, хомий, “бандаларнинг хомийси” маъноларини билдиради. Авлий гуё худонинг алоҳида илтифотидан баҳра олиб, илохий қудратга эга бўлган, одамларнинг ҳаётига, турмушига таъсир кўрсата оладиган киши ҳисобланган. Мана шунинг учун ҳам мусулмонлар авлиёларнинг мазорларига сиғинишган ва улардан мадад сўрашган.

АВЛИЁ ОТА (тар.) - ҳозирги Жамбул шаҳрининг номи. Қадимги даврда у Тароз шаҳри номи билан аталган.

АВЛОД (ар.) – бир аجدоддан тарқалган кишилар. Авлод ота ва она авлодларига бўлинади. Ота авлодига амаки-амакиваччалар, аммааммаваччалар, ака-укалар ва улардан тарқалган кейинги насл киради. Она авлодига эса тоға-тоғаваччалар, хола-холаваччалар ва улардан тарқалган кейинги насл киради.

Шунингдек, ушбу атама маълум бир даврда яшаган кишиларга *ниобатан* ҳам қўлланилади. *Масалан:* ёш авлод.

АВОМ (ар.) - 1. феодал жамиятида пастки табақаларга мансуб бўлган кишилар, оддий халқ оммаси; 2. Шунингдек, ўқиманган, билимсиз киши маъносини билдирувчи сўз сифатида ҳам қўлланилган. *Масалан:* авом одам.

АВОРИЖА (ар.) – солиқ олинадиган жойларнинг рўйхати. Бу атама айниқса сосонийлар даврида ниҳоятда машҳур бўлган. XVII-XVIII асрларда Бухоро хонлигида солиқ тўлайдиган жойларнинг рўйхати ҳам шу ном билан юритилган.

АВОРИЗОТ (ар.) - солиқ тури.

1. XIII асрдан бошлаб Ўрта Осиёда мавжуд бўлиб, ер эгаси ёки ҳокимнинг хўжалигида ишлаб бериш мажбурияти ҳисобланган; 2. XIX аср - XX аср бошида Бухоро амирлигида ушбу солиқ тури фавқулодда ҳарбий ҳолат учун олинган.

АВРАНГБАРДОР (ф.-т.) – хон ва амирларнинг хизматкорларидан бири бўлиб, ҳарбий юриш пайтида хон ёки амир ёнида юрадиган киши. Аврангбардорнинг вазифаси тахти равон, яъни кўчма тахтни олиб юришдан иборат бўлган. Аврангбардорлик лавозими тўғрисидаги маълумотлар XVIII аср манба-ларида, жумладан, “Мажмаъ ал-арқом”да тилга олинади.

АВРА,АБРА (ф.-т.) - 1. Кийим ёки кўрпа, кўрпача каби нарсаларнинг ташки, яъни сиртки қавати; 2. Ёстикнинг жилди.

АВРОҚЧИ (т.) - 1. Гипнозчи, кўзбоғловчи; 2. Алдоқчи, йўлдан оздирувчи.

АВСАТ (ар.) - Ўрта Осиё хонликлари худудидаги мадраса талабаларининг ўрта гуруҳи.

АВТОД (ар.) - 1. Қозик, таянч; 2. Сўфий ва муриднинг маърифат мақомидаги даражаси.

АДАД (ар.) - сон, рақам, номер терминларининг Ўзбекистонда ХХ асрнинг 30-йилларигача кўпроқ ишлатилган шакли. "Адад" дона маъносида ҳам юритилади. *Масалан:* Беш адад китоб олдим, яъни беш дона китоб олдим.

АДАШ (?) - отдош; бир хил исмли шахслар.

АДДОИЙ (ар.) - дуо қилувчи, яхшилик тиловчи; мактуб охирида имзодан олдин ишлатилган сўз.

АДИП (т.) - кўрпа, тўн ва шу кабиларнинг атрофига тутилган энсиз материал; мағиз, паровуз тикмоқ.

АДИПЛАМОҚ (т.) - четига адип тутмоқ, паровуз тикмоқ.

АДИР (т.) - тепалик ерлар; баландлик; қир.

АДМИРАЛ (р.>а.) - аслида арабчада амир ал-бахр; ҳарбий унвон.

АДНО (ар.) - мадраса талабаларининг бошланғич гуруҳи. Мадраса талабаларининг авсат (ўрта) ва аъло (олий) гуруҳлари ҳам бўлган.

АДРО (?) - Хива хонлигида экишга тайёрланмай бўш ётган ер (бир таноб).

АЖАМ (ар.) - араблар ўзлари босиб олган худудлардаги бошқа халқларни, жумладан, Яқин, Ўрта Шарқ ҳамда Ўрта Осиё халқларини шундай атаганлар.

Араблар яшайдиган ерлардан бошқа мамлакатлар, хусусан, Эрон ва Турон давлатлари ҳам "Мулки ажам" номи билан юритилган.

АЖАМ ПОДШОЛАРИ (ар.) - араб бўлмаган мамлакатлар Эрон ва бошқ.)нинг подшолари.

АЖАРЧИ (т.-м.) - аниқроғи, ғажарчи, лашкарга йўл кўрсатиб борувчи.

АЖДОД (ар.) - Ўрта Осиё халқларида шахснинг илгари ўтган ота-боболари деган маънони англатади.

АЖНАБИЙ (ар.) - 1. Чет элларга ёки чет элликларга оид, хорижий; 2. Чет эл фуқароси, хориж одами.

АЖРИМ (т.) - суд ташкилотлари чиқарадиган ҳужжат; икки томонни келиштирув қарори.

АЗ (тар.) - қадимий туркий қабилалардан бирининг номи. Азларнинг илк аجدодлари Олтой ва Саян тоғ олди минтақаларида, Тува ҳудудида яшаб теле қабил аиттифоқи таркибида бўлган. Уларнинг бир гуруҳи Чу дарё водийсига келиб ўрнашиб туркешлар, кейинчалик қарлуқлар таркибида бўладилар. Азларнинг бир гуруҳи Сирдарёнинг қуйи оқимларида, Орол денгизининг шимоли-ғарбий минтақаларига бориб ўрнашадилар. Азларнинг салмоқли бир гуруҳи Ўзган шаҳрида ва унинг атрофларида яшаганлар. Етгисувда жойлашиб қолган азлар VIII-X асрларда ва ундан кейинги асрларда ўзбек халқининг этногенетик жараёнида бевосита қатнашадилар. Азларнинг бир гуруҳи қадимги юртларида - Олтой ва Саян тоғ олди минтақаларида қолиб, Олтой, теленгит, теле ва тува халқлари таркибига кирган.

АЗА (ар.) - 1. Аёлларнинг марҳум уйида йиғи билан ўтказиладиган мотам маросими; 2. Мотам, таъзия.

АЗЛ (ар.) - буйруққа биноан шахсларни мансаб ва лавозимларидан бўшатиш, озод қилиш.

АЗОН (ар.) - Исломда ҳар куни беш маҳал ўқиладиган намоз вақтини эълон қилиш ва унга даъват қилиш. Намозга ҳар бир масжидда махсус киши — муаззин томонидан азон айтиб чакирилади.

АЗОНЧИ (ар.) — муаззин, суфи.

АЗРОИЛ (ар.) - диний акидаларга кўра одамлар жонини оладиган фаришта; ажал фариштаси.

АЙБАКИ (ар.+ф.-т.) - мол терисидан ишланган сифати жуда паст жўн чарм.

АЙБОНА (ар.+ф.-т.) - етказилган зарар ёки бошқа бирор ваддан тўланадиган жарима; товон.

АЙВОН (ар.) - кўпинча уч томони берк, олди очик хона.

АЙЁМ (ар.) - байрам куни.

АЙИЛ (т.) - эгарнинг усти билан отнинг қорнидан айлантриб боғланадиган тўкали қайиш.

АЙМОҚ (т.-м.) - ўрта аср мўғулларида бир худудда яшовчи, бир-бирига қариндош оилалар бирлашмаси аймоқ дейилган. Ўрта асрларда туркий халқларда ҳам бир неча қабила ёки уруғ бирлашмаси аймоқ деб аталган. Бу атама ҳозир ҳам ўз уруғларини яхши билган ўзбек халқи ичида кенг қўлланилади.

АЙМОҚЛАР (тар.) - ҳозир Афғонистонда яшовчи бир қанча туркий қабила ва уруғларнинг умумий номи. Аймоқлар XV-XVI асрларда Фарғона водийсида, Қашқадарё вилояти худудида яшаганлар.

Асрлар ўтиши билан аймоқлар ўзбеклар таркибига кирган, уларнинг аксарият қисми ўз қабила номларини унутиб юборганлар ва фақат Қашқадарё вилоятидаги маълум бир кичик қисми ўз қабиласи номини сақлаб қолганлар.

АЙРИ (т.) - иккига тармоқланган, икки шохчали таёк ёки асбоб.

АЙРИТОМ (тар.) - эр. ав. II аср - эрамизнинг III асрида мавжуд бўлган манзилгоҳ. Ҳозирги Термиз шаҳридан 20 км шарқроқда, Амударёнинг ўнг тарафида жойлашган. Археолог олимлар томонидан 1932 йилдан бошлаб ўрганилиб келинмоқда. Йирик будда ибодатхонаси қазиб очилган. У ердан топилган арфа чалиб турган аёл ҳайкали айниқса машҳур.

АЙРОН (т.) - қатикка сув қўшиб, шопириб тайёрланадиган ичимлик.

АЙШ (ар.) - 1. Хузур-халоват, роҳат-фароғат; 2. Кайф-сафо, майхўрлик, ишрат.

АЙШГОҲ (ар + ф.-т.) - айш-ишрат, кайф-сафо жойи, ишратхона.

АЙҒИР (т.) - зотли эркак от.

АЙҒОҚЧИ (т.-м.) - ўрта асрларда Ўрта Осиё худудларида, асосан, ҳарбий атама сифатида қўлланилган бўлиб, қўшиннинг маълумот олиб келувчи даракчилари ҳамда қўшиннинг даракчи бўлимиари маъносида кенг қўлланилган. Шунингдек, ушбу атама-

нинг ёлгон гап ёйувчи, иғво, тухмат қилиб кун кўрувчи шахс маъносида ҳам қўлланилгани маълум.

АКБАР (ар.) - буюк, улкан, катта.

АКОБИР (ар.) - ўрта асрларда Ўрта Осиё худудида юқори мартабали, давлатманд киши, улуг зотга нисбатан қўлланилган атама.

АЛАМ (ар.) - 1. Байроқ, туг; 2. Дин. Азиз авлиёлар дафн этилган мозорга сиғинувчилар томонидан шу мозорга боғланган латта.

АЛАМДОР (ар.+ф.-т.) - байроқ, туг кўтарувчи; байроқдор.

АЛОЧА (т.) - қўлда тўқилган йўл-йўл ип ёки жун мато.
АЛОЧАБОФ (т.) - алоча тўқувчи уста.

АЛЁР (асли олло+ёр) (т.) - 1. Зиёфат ва шу қабиларда қадах кўтариш олдидан айтиладиган сўз ёки қўшиқ; 2. Бола айтадиган ёки унга қарата айтиладиган қўшиқ.

АЛЁРЧИ (т.) - алёр айтувчи, алёр айтишга уста одам.

АЛАФ ПУЛИ (ар.ф.-т.) - Ўрта Осиё хонликларида яйлов, бедазорлардан олинадиган солиқ.

АЛИФ (ар.) - араб алфавитининг биринчи ҳарфи ва унинг номи.

АЛИШ (т.) - 1. Сув айиргич, икки ёки бир неча дарёни бир-биридан ажратиб турувчи баландлик; 2. Тўғон.

АЛЛА (т.) - гўдакни ухлатиш пайтида куйлаб айтиладиган қўшиқ.

АЛЛОМА (ар.) - Ўрта Осиё халқларида илм-фаннинг бир ёки бир неча соҳасини мукамал эгаллаган киши, билимдон шахс.

АЛЛОФ (ар.) - ун, буғдой савдоси билан шуғулланувчи савдогар.

АЛЪАМОН (ар.) - жангда таслим бўлган томоннинг омонлик сўраб қиладиган хитоби, мурожаати.

АМАЛДОР (ар.+ф.-т.) - 1. Амал эгаси, яъни мансабдор, лавозимли шахсга нисбатан ишлатилади; 2. Баъзан салбий маънода расмиятчи бошлиқларга нисбатан пичинг маъносида ҳам ишлатилади.

АМАЛДОРИ МЕҲМОНХОНА (ар.+ф.-т.) — Бухоро амирлигида амир қабулхонасида ишловчи мансабдор.

АМИН (ар.) - 1. Бухоро амирлигида туман ёки қишлоқ оқсоқоли; 2. Бозорда сотувчилардан солиқ ундирувчи мансабдор; 3. Чоризм даврида Фарғона водийси, Самарқанд, Каттақўрғон уездларининг айрим волостларида халқ томонидан сайланиб бир ёки бир неча кичик қишлоқни бошқарувчи амалдор. Бухоро амирлигида амин амлоқдорга, Туркистон ҳарбий губернаторлигида эса волост бошлиғига итоат этган.

АМИНОНА (ар.+ф.-т.) - Бухоро амирлиги ҳудудида, Самарқанд ва Фарғона бозорларида XVIII-XX аср бошларида чорва ва озиқ-овқат молларини сотувчи кишилардан ундириладиган махсус бозор ҳақи. Шунингдек, Ўрта Осиё ҳудудидаги аминлар фойдасига йиғиб олинadиган солиқ ҳам аминана дейилган.

АМИР (ар.) - Ислom дини қабул қилинганга қадар арабларда амир сўзи қабила бошлиғи, ҳарбий бошлиқ деган маъноларни билдирган. Араблар кўп жойларни босиб олиб, ўз динларига ўтказгандан сўнг Араб халифалигига қарам бўлган мамлакатларни бошқариш учун тайинланган ҳокимни, кўшин қумондони ва йирик лашкарбошиларни амир деб аташган.

Мўғуллар истилосидан сўнг Олтин Ўрдада, кейин Ўрта Осиё ва Эронда мўғул ҳамда турк қабилалари бирлашмаси — улус бошлиғининг унвони ҳам амир деб аталган. Соҳибқирон Темурнинг унвони ҳам амир бўлиб, тарихда Амир Темур деб юритилган. XVIII аср охиридан бошлаб, Бухорода манғит сулоласига мансуб бўлган ҳукмдорлар ҳам ўзларини амирлар деб юритишган.

АМИР АЛ-МУЪМИНИН (ар.) - мўминларнинг ҳукмдори. Илк ислom даврида халифаларнинг кенг қўлланилган унвони. Бу унвонни дастлаб халифа Умар олган. Кейинги барча халифалар ҳам шу унвон билан юритилган.

АМИРЛИК (ар.+т.) - мусулмон мамлакатларида амир томонидан бошқарилган мамлакат. XVIII асрнинг иккинчи чорагидан бошлаб Бухоро хонлиги Бухоро амирлиги деб юритилган.

АМИР УЛ-УМАРО (ар.) - амирлар амири, олий амир деган маънони англатган. Олтин Ўрда, Чигатой улусида бутун ҳарбий ишлар унинг тасаруфида бўлган. Бундан ташқари, Амир ул-Умарога ҳукуматнинг барча бош ижроия идоралари ҳам бўйсунган.

Амир Темур ва темурийлар даврида амир ул-умаро фақат олий бош кўмондон, айрим ҳолларда, ҳукмдорнинг ҳудойчиси бўлган.

АМИРИ ШИКОР (МИРИ ШИКОР) (ар.+ф.-т.) — ов бошлиги ёки соҳиби. XV-XVI асрларда кўчманчи ўзбек хонлари даврида мавжуд бўлган давлат мансабларидан бири. Бу мансабни олган амирлар зодагонлар ҳаётида, айниқса, хонлар ва султонлар ҳаётида муҳим бўлган хон овини ташкил қилар эдилар.

АМИРИ ЛАШКАР (ар.ф.-т.) - Темурийлар давлатида кенг тарқалган энг юқори олий ҳарбий унвон. *Қаранг:* Амир ул-умаро.

АМЛОК (ар.) — 1. XVI-XX аср бошларига қадар Ўрта Осиё хонликларида мавжуд бўлган давлатга қарашли ер эғалиги; мулклар, ер -сув, киши тасарруфидаги нарса ва буюмлар амлок дейилган; 2. Бухоро амирлигида солиқни тақсимлаш бирлиги ҳисобланган; 3. XVI-XX аср бошларида Бухоро ва Қўқон хонликларида мавжуд бўлган ер эғалигининг бир тури бўлиб, давлат олдидаги хизматлари учун шаҳзодалар, лашкарбошилар ва амалдорларга инъом қилинган ер -сув амлок дейилган.

АМЛОКДОР (ар.+ф.-т.) - Бухоро амирлигига қарашли энг кичик бўлинма — амлокни бошқарувчи киши. Амлокдор бой табақа вакилларида бўлиб, бек томонидан тайинланган. Амлокдорга бир неча кишлок қарам бўлган. Амлокдор қўлида котиб, мироб, амин, оқсоқоллар хизмат қилганлар. Амлокдорлар ўз ерларини дехқонларга ижарага берганлар. Амлокдорлар хирож йиғиш, дехқонлар етиштирган ҳосилни ҳисобга олиш, солиқ тўламаганларни жазолаш, жарима солиш каби ишлар билан шуғулланганлар.

АМЛОКДОРХОНА (ар.ф.-т.) - Бухоро амирлигида аҳолига амлок солиш ва уни ундириш билан шуғулланувчи амлокдорнинг маҳкамаси.

АМЛОК ЕРЛАР (ар.) - Бухоро амирлигида мавжуд бўлган ер мулкининг асосий шакли. Амлок ерлар амир ихтиёрида бўлиб, дехқончилик қилиш учун айрим кишиларга берилар эди. Амлок ерларга экин эккан дехқонлар давлатга феодал рентаси — хирож ва бошқа солиқлар, йиғимлар тўлаганлар.

АМРИ МАЪРУФ (ар.) — Ислом анъанасида (ҳанафия мазҳабида) ҳар бир мусулмонга мохиятан тарғибот вазифасини юклайдиган ақидавий таълимот. Бунга кўра, ҳар бир мусулмон учун ўз фарзандлари ва яқинларини исломга ўргатиш, диний йўлга

киритиш мажбурийдир деб ҳисобланган. Оддий халқ тилида “насихат қилиш” маъносида ҳам ишлатилади.

АММА (ар.) - отанинг опаси ёки синглиси (жиянларга нисбатан).

АММАВАЧЧА (а.+ф.-т.) - опа-сингилларнинг угил-қизлари (тоғаларнинг фарзандига нисбатан).

АМОМА (ар.) - салла.

АМР (ар.) - 1. Буйрук, фармойиш, фармон. *Амр бермок*, буюрмок, буйрук қилмок, фармон бермок; 2. Ихтиёр, изм.

АМУДАРЁ ҲАЗИНАСИ (тар.) - эр. ав V-III асрларга оид 200 дан ортиқ олтин ва кумушдан ясалган буюмлар мажмуаси (хайкалчалар, идишлар, билакузуклар, тангалар, узуклар, одамлар ва ҳайвонлар расми тасвирланган пулакчалар). У баъзи манбаларда “Окс хазинаси” деб ҳам аталган. Амударё хазинаси 1877 йили Амударёнинг шимолий қисмида Қободиён (жанубий Тожикистон) вилояти ҳудудидан эски шаҳар харобаларидан топилган. Турли саргузаштлар орқали ушбу хазина Раволпинди ҳудудига келиб қолган. Ушбу хазинанинг катта бир қисми Ҳиндистонда археология хизмати раҳбари генерал-майор Каннингхэм ва Британия музейининг қадимги давр бўлими мутасаддиси О.Фрэнкс томонидан сотиб олинган. 1896 йили О.Фрэнкс васиятига биноан барча буюмлар Британия музейига топширилган.

АМУЛ (тар.) - IX-X асрларда ҳозирги Чоржўй шаҳри шундай аталган.

АМФИТЕАТР (р>грек) - 1. Қадимги Греция ва Римда томошалар курсатиладиган очик бино ва унинг зинапояга ухшаб кутарилиб борадиган ўриндиклари; 2. Ҳозирги замон театрларида партердан кейинги, юқорига кутарилиб борадиган ўриндиклар, шунингдек, залнинг шу ўриндиклар жойлашган қисми.

АНБАР (ар.) — эркаклар тобутининг тўрт бурчагига тик қоқилган таёқларга ўралган газлама, сурп, шунингдек, аёллар тобутининг тепасига ишқом тарзида эгиб ўрнатилган тол ёғочлари устига ёпилган малла бўз.

АНБАРАФШОН (ар.+ф.-т.) — анбар хид сочувчи; хушбўй, муаттар.

АНБИЁ (ар.) — “пайғамбарлар” деган маънони англатади.

АНБИЁИ ИЗОМ (ар.) — “улуг пайғамбарлар” деган маънони англатади.

АНГОР (АНГОРА) (ф.-т) — қадимий даврлардаги майдон ўлчови. Одатда, атрофи уват билан ўралган яхлит экин майдони бир ангор дейилган. Шунингдек, ўрта асрларда ва қисман ҳозирги кунда ҳам ҳосили йиғиб олинган экинзор, *масалан*, бугдойзор, арпапоя ҳам ангор — ангора деб аталган.

АНГИШВОНА (ф.-т) — иш тикишда бармоқ учига кийдириладиган металл буюм.

АНДА (мўғ.) - тутинган ака-ука дегани.

АНДИ (т.) - 1. бошқа жойдан келиб ўрнашиб қолган; келгинди; 2. таги, зоти паст.

АНЖУМАН (ф.-т.) — кенг доирада ўтказиладиган йиғин, йиғилиш, кенгаш ва мажлислар.

АНКАБУТ (?) - сўзма-сўз маъноси-ўргимчак; Ўрта асрларда Ўрта Осиёда астрономия асбобларидан бири шу ном билан аталган.

АНСОРЛАР (ар.) — Ислом тарихида 622 йилда Маккадан Мадинага кўчиб келган мусулмонларга ва уларнинг Пайғамбари Расулulloҳ Муҳаммад саллаллоҳу алайҳи васалламга ёрдам берган ва ислом динини қабул қилган мадиналик авс ва ҳазраж қабила-ларининг аъзоларига нисбатан қўлланилган ном. Ансорлар Маккадан кўчиб келган муҳожирлар билан бирга илк мусулмонлар жамоасини ташкил этган.

АН-СИ (тар.) (х.) - Ўрта Осиё ҳудудида ташкил топган қадимги Парфия давлатининг (эр. ав. 250 - эрамизнинг 224 й) Хитой манбаларида номланиши.

АНТИОХ (тар.) - Салавкийлар сулоласига тааллуқли ўн учта подшоҳнинг исми. Улар ичида Антиох I Сотер (эр.ав. 280-261 йй.) ва Антиох III Буюк энг машҳурлари бўлишган. Антиох I - салавк сулоласи асосчиси Селевк I ва суғд оқсоқоли Спитамен Апома-нинг қизини ўғли бўлган.

АНТИҚА (ар.>лот) — 1. Қадимдан қолган, қадимий; 2. Ки-шини хайратда қолдирадиган, ажаблантирадиган; ажойиб, қизик, ғалати.

АНТОЛОГИЯ (р>грек.) - турли муаллифларнинг танланган асарлари (кўпинча шеърлари) тўплами; тазкира.

АНТРОПОЛОГ (р.) – антропология олими, мутахассиси.

АНТРОПОЛОГИЯ (р>грек.) - одамнинг биологик табиати-ни ўрганадиган фан.

АНЪАНА (ар.) – узоқ замонлардан бери авлоддан-авлодга, оталардан болаларга ўтиб давом этиб келган урф-одатлар, ахлоқ нормалари, қарашлар ва шу қабилар.

АНҒИЗ (т.) – 1. Экини ўриб-йиғиб олинган ер майдони; 2. Экиннинг ўриб олингандан кейин тиккайиб қолган пояси.

АОДИЙ (ар.) – “душманлар” деган маънони англатади.

АР (р<фр<лат) – метрик системада юз квадрат метрга тенг ер ўлчов бирлиги, бир гектарнинг юздан бир қисми.

АРАБ РАҚАМЛАРИ – ўрта асрларда араблардан қабул қилинган ва ҳозирда жуда кенг тарқалган сон белгилари.

АРАБЛАР (тар.) – Осиёнинг Эрон кўрфази билан Ўрта денгиз, Қора денгиз ва Каспий денгиз орасидаги қисмида, шунингдек Шимолий Африкада яшовчи, семитик тиллардан бирида сўзлашувчи халқлар.

АРАВАКАШ (ар.+ф.-т.) – 1. От-арава билан юк ташувчи, арава минувчи, хайдовчи одам; 2. Аравага қўшиладиган, юк тортадиган.

АРАВАСОЗ (ар.+ф.-т.) – арава ясовчи уста.

АРАВОП, АРАБОП (тар.) – араблар, араблар ҳозирги Фарғона вилояти Ўзбекистон тумани ҳудудида истиқомат қилишади. Улар 1300 йил илгари Ўрта Осиёга кўчиб келиб, ўтроқлашиб, ўзбеклашиб кетган араблар авлодидир.

АРАФА (ар.) – 1. Рамазон ёки қурбон ҳайитидан олдинги кун. *Ёлгон арафа* ҳайитдан олдинги иккинчи кун, индинига ҳайит деган кун. *Чин арафа* ҳайитдан олдинги кун, эртага ҳайит деган кун; 2. Байрам ёки бирор тантанали кундан олдинги кун.

АРАХОСИЯ (тар.) -у ҳозирги Қандахор ҳудудларида бўлган қадимий тарихий-маданий вилоят (Шимолий Афғонистон) илмий маълумотларда яъни, Авестода у, “Харахвайти” дейилган.

АРБОБ (ар.) — XVIII-XX аср бошларида Бухоро амирлигидаги қишлоқ ва шаҳарларда маҳалла бошлиғи, оқсоқол, қишлоқ мироблари бошлиғи арбоб деб аталган. Ҳозирги кунда ижтимоий-сиёсий ҳаёт, маданият ва фан соҳасидаги машҳур кишилар арбоб дейилади.

АРБОБИ ДАРУНИ ШАХР (ф.т.) - Бухоро амирлигида пойтахт шаҳар ичида жамоат ишлари, каналлар тозаллиги, зах сувлардан тозалаш ишларига раҳбарлик қилувчи амалдор.

АРБОБОНА (ар.ф.-т.) — Бухоро амирлигида арбоблар фойдасига халқдан йиғиб олинадиган солиқ.

АРДИШ (т.) (тар.) — Иртиш дарёси ва унинг теварак-атрофидаги ерлар.

АРЖУМАНД (ф.-т.) — азиз, қадрли, иззатли, ҳурматли, муътабар деган маъноларни англатади.

АРЗБЕГИ (ар.т.) - Амир Темур даврида даргоҳдаги муҳим вазифалардан бири. У даргоҳга арз-дод, шикоят билан келганлар ҳамда мамлакатда содир бўлаётган воқеаларга ўз муносабатини билдирувчиларни қабул қилишни уюштириш, тушган ариза, шикоят, таклифномаларни олий ҳукмдорга етказиб туришга масъул ҳисобланган.

АРЗГҲЎЙ (ар.+ф.-т.) — арз билан келган ёки мурожаат қилган киши.

АРЗНОМА (ар.+ф.-т.) — илтимоснома; ариза.

АРИЗАЧҲП (ар.+ф.-т.) — узунчоқ, ичи ғовақ, чиройли ишланган, сирти нақшланган ёғоч ғилоф. Бухоро, Хива ва Қўқон амалдорлари бир-бирига ёзган ариза, нома ва илтимосномаларини аризачҲпда чопарлар орқали юборганлар.

АРИЗАНАВИС (ар.+ф.-т.) — одамларга қалам ҳақи бадалига ариза ёзиб берувчи мирза.

АРИЗАЧИ (ар.+ф.-т.) — 1. Ариза берувчи, ариза берган киши; 2. *Айн.* Аризанавис; 3. Фуқародан тушган ариза, илтимоснома, шикоятларни ўзидан юқори амалдорга маълум қилиб турувчи мансабдор шахс.

АРИЯ (тар.) - Тежен дарёсининг ўрта қисми ва Ҳирот оазиси ҳудудларини ўз ичига олган. Қадимий тарихий-маданий вилоят

(Хозирги Афғонистоннинг шимолий-ғарбий худуди ва Туркма-нистоннинг узок жанубий қисми) Илк маълумотлар Авестода учрайди ва унда “Хорайва” дейилган.

АРИК ОҚСОҚОЛ (т.) - Бухоро амирлигининг барча амлок ерларида катта суғориш каналлари мавжуд бўлган. Бу суғориш каналларига қараб турувчи масъул шахслар, яъни оқсоқоллар - арик оқсоқоллар дейилган.

АРК (юн.) – қадимги давр, ўрта асрларда ҳамда сўнгги даврда Ўрта Осиё худудида шаҳарларнинг ҳокимлар жойлашган ички қисми, яъни “Ўрда” арк дейилган. Асосан, олийпаноҳ ҳокимлар, подшолар, хонлар, амирлар, уларнинг сарой амалдорлари ва лашкарбошиларининг уйлари, ҳукумат идоралари, девонхона, танга зарб этадиган зарбхоналар арк ичида бўлган. Арк, асосан, шаҳарнинг тўрида жойлашган.

АРКА (р<итал.) – 1. *архит*. Тепаси ярим доира шаклида солинган дарвоза, эшик, дераза ва шу қабилар; 2. Шундай дарвоза шаклидаги ҳашаматли иншоот.

АРКОН (ар.) – рукн(устун)нинг кўплиги; улуғ мартаба эгаси, катта амалдор, мансабдор, арбоб.

АРКОНИ ДАВЛАТ (ар.) – давлат устунлари; амирлар, вазирлар, руҳонийлар ва ҳ.к.

АРКОНИ ҲАРБ (ар.) – кўшинларнинг бош штаби, ҳарбий қўмондонлик.

АРЛОТ (мўғ.) – Ўрта Осиёда яшаган ва келиб чиқиши жиҳатидан мўғул қабилаларига мансуб уруғ. Сўнгги даврда (XIX-XX асрлар) улар ўзларини ўзбек қабилалари леб ҳисоблаганлар.

АРМУҒОН (ф.–т.) – совға, тортиқ, тухфа.

АРНА (т.) – дарёдан ажралиб чиққан арик.

АРРОДА (ар.) – Ўрта асрларда ишлатилган тош отадиган маҳсус қурилма; манжаник.

АРТ (ОРТ) (т.) (тар.) – қадимий географик атама бўлиб, доvon демақдир. “Арт” атамаси туркий - руний битикларида, М.Қошғарийнинг “Девону луғатит-турк” асарида учрайди. Асосан, географик ном сифатида қўлланилган.

АРХЕОЛОГ (р.) – археология олими, мутахассиси.

АРХЕОЛОГИК (р.) – археологияга оид атама. *Масалан*, археологик казишмалар.

АРХЕОЛОГИЯ (р.<грек.) – қадимий моддий маданият ёдгорликлари асосида халқларнинг тарихий ўтмишини, турмуши ва маданиятини ўрганувчи фан.

АРХЕОЛОГИЯ КАРТОГРАФИЯСИ (тар.) - тарихий картографиянинг махсус тармоғи. Археология маълумотлари асосида турли хилдаги тарихий воқеа ва ҳодисаларни графика асосида харитага тушириш.

АРХИВ (р. < лот.) – 1. Эски ҳужжатлар, ёзма ва график ёдгорликларни сақлаш, системалаштириш ва тавсифлаш билан шуғулланадиган махсус муассаса. *Давлат архиви*; 2. Муассасанинг эски ҳужжатлар, тамомланган ишлар ва шу кабилар сақланадиган бўлими. *Институт архиви*. Бирор муассаса ёки шахснинг иш фаолиятига алоқадор бўлган хатлар, қўлёзмалар, фотоеуратлар ва шу кабилар йиғиндиси, мажмуи.

АРХИВАРИУС (р.) - архив ходими, архивда ишловчи киши.

АРХИВЧИ (р.+т.) - *айн.* архивариус.

АРХИВШУНОС (р. ф.-т.) - архив ишлари бўйича мутахассис олим.

АРХИПЕЛАГ (р<грек.) - бир-бирига яқин турган денгиз ороллари гуруҳи, ороллар тизмаси.

АРЧИН (АРШИН) - шарқнинг кўп мамлакатларида узунлик ўлчови. XIX асрда кўпинча икки қатимга тенг эди, ҳозирги вақтда, масалан, Эронда, бир метрга тенг. У газ (бир газ) деб ҳам аталади (0,71 смга тенг).

АРШ (ар.) - 1. *дин.* Худонинг тахти. *Арши аъло* а) *дин.* Осмоннинг энг юқори қисмидаги сарой, тахт; б) ҳар қандай одамга муяссар бўлавермайдиган олий мартаба ёки юксак жой; тахт, салтанат; 2. Осмон, фалак, кўк.

АРШАКИЙЛАР (тар.) – милоддан аввалги 250 йилдан милодий 224 йилларгача Парфияда ҳукмронлик қилган сулола. Сулолага дай кабиласининг бошлиғи Аршак асос солган. Бу давлатга ҳозирги Шарқий Эрон ва Ғарбий Туркменистон ерлари тобе бўлган.

Аршакийлар давлатининг илк пойтахти Ашхобод яқинидаги Нисо шаҳри харобаси ўрнида бўлган.

Бу сулоланинг асосий вакиллари: Аршак I (250-248/247 йй.), Тиридат I (248/247-211 йй.), Артабан I (211-191 йй.), Прианат (191-176 йй.), Фраат I (175-170 йй.), Митридат I (170-138/137 йй.), Фраат II (138/137-128 йй.) Артабан II (128-124/123 йй.), Митридат II (124/123-88/87 йй.), Фраат III (70/69-58/57 йй.), Ород II (57-37/36 йй.), Фраат V (милод. ав. 2-м. Кейинги 4), Вонон I (7/8-12 йй.), Артабан III (12-38 йй.), Готарз II (38-51 йй.), Вологес I (51/52-79/80 йй.), Митридат IV (128/129-147 йй.), Вологес III (148-192 йй.), Вологес IV (192-207/208 йй.), Вологес V (207/208-222 йй.), Артабан V (209-224 йй.).

АРШИН (т.) - 1. Метрик система жорий қилинганга қадар қўлланилган узунлик ўлчов бирлиги (0,71 метрга тенг); 2. Шу узунликдаги ўлчов асбоби, газ, газчўп.

АРҚОҚ (т.) - матонинг моки ёрдамида қўндаланг тўқиладиган ипи.

АРҒАМЧИ (т.) - ингичка аркон.

АРҒИМЧОҚ (т.) - дарахтнинг шохига ёки иморат ёғочига осиб, икки учи қўшиб боғланган аркон; халинчак.

АРҒИН (т.) - ўзбек миллатининг таркибига қўшилган қадимги туркий уруғлардан бирининг номи. Бу уруғнинг номи М.Қошғарийнинг “Девону луғатит-турк” асарида тилга олинди, у “арғу” тарзида берилган.

АРҒУМОҚ (т.) - зотли чопқир от.

АРҒУН (АРҒИН, ОРҒУ, АРҒУ) (тар.) - қадимги туркий қавмлардан. Арғунлар етти уруғдан ташкил топган қабила иттифоқи бўлиб, Жунғориянинг шарқий қисмида, кейинчалик Етисувда яшаганлар. Арғунларнинг салмоқли қисми ўзбек халқининг этногенетик жараёнида қатнашган. Буларнинг кейинги авлодлари кичик гуруҳларга бўлиниб, тарқок ҳолда Тошкент воҳасида, Фарғона водийсида, Зарафшон воҳасида, Қашқадарё, Сурхондарё ва Хоразм вилоятларида яшаганлар.

АСБОБ-АНЖОМ (ар.>т.) - турли асбоб, қурол-яроғ ва жиҳозлар мажмуи.

АСБОБИ ҲАРБ (ар.) - уруш асбоблари.

АСИЛ (ар.) - 1. Аъло сифатли, энг яхши; тоза, соф; 2. Қим-
мат турадиган, қимматбаҳо. *Асил тош.*

АСИЛЗОДА (ар.+ф.-т.) - феодал ва буржуа-дворян жамия-
тида: юқори табақали зотларга мансуб шахс; оксуяк, зодагон,
аристократ.

АСИР (ар.) - уруш вақтида душман қўлига тушиб, озодлик-
дан маҳрум этилган киши.

АСКАРБОШИ (ар.+ф.-т.) - катта аскарӣ қисм бошлиғи.

АСКАРГОҲ (ар.+ф.-т.) - қадимги даврларда ҳамда ўрта
асрларда Ўрта Осиё ҳудудида хон ёки подшоҳнинг ҳарбий юриш
вақтида ўз қўшини билан жанг олдидан бирор манзилда тўхтаб
қурган ҳарбий оромгоҳи, қароргоҳи. У лашкаргоҳ деб ҳам аталган.

АСО (ар.) - қадимги ва ўрта асрларда ҳасса шундай деб
аталган. Мусо пайғамбарнинг қўлидаги “асо”си билан мўъжиза
кўрсатганлиги тарихий манбалардан маълум.

АСОВ (?) - Ром бўлмаган, одамга ўрганмаган, ўргатилмаган.

АСОРАТ (ар.) - 1. Асирлик, тутқунлик. *Масалан*, хурофот асора-
тида қолмоқ; 2. Озодликдан, мустақилликдан маҳрумлик, қуллик.

АСОТИР (ар.) - қисса, достон, ривоят.

АСПОФ (ар.) - луғавий маъноси табақа, қатлам. Шайбоний-
лар ҳукмронлиги даврида Мовароуннаҳрдаги ўтроқ ва кўчманчи
аҳоли шу ном билан аталган.

АСР (ар.) - 1. Юз йил, давр, замон, қарн; 2. қуёш ботишига
яқин вақт. Бундан ташқари, мусулмонлар томонидан шу вақтда
ўқиладиган номоз ҳам шу ном билан юритилади.

АСРАНДИ (т.) - бошқа ота-она қарамоғига, фарзандлигига
олиб тарбия қилинган фарзанд.

АСҲОБЛАР (ар.) - Мухаммад пайғамбарнинг яқин ёрдамчи-
лари, сафдошлари бўлмиш саҳобалар баъзан асҳоблар деб аталган.

АТАВИЗМ (р.<лот.) - қадимги ажодларда бўлган белгилар-
нинг бир неча бўғинда йўқолиб кетиб, кейинчалик яна пайдо
бўлиши.

АТАЛА (т.) - унни ёғда қовуриб, кейин сув билан қайнатиб
тайёрланадиган енгил хазм қилинадиган суюқ овқат.

АТАН (т.) - қишга асраладиган узумни осиб қўйиш учун шип остига қурилган махсус дор, ёғоч.

АТИЛ (ИДИЛ) (т.) (тар.) – Волга дарёсининг қадимги замон ва ўрта асрлардаги номларидан бири.

АТОЙИ МУЛК ЕРЛАР (?) - Хива хонлигида ушбу ерлардан ер солиғи эмас, балки ҳовли пули олинар эди. Ҳовли пули тутун пули деб ҳам аталган. Ҳовли пули тўловчининг мол-мулкига, у қайси гуруҳга киришига қараб ҳисобланган ва шунинг учун ҳам у даромад солиғига ўхшарди. Атойи мулкида яшовчи ўзбек бўлмаган ерсиз чорикорлар ўзларининг мулкий аҳволларига қараб солиқ тўлаганлар. Бу ерда яшаган ўзбекларга нисбатан эса алоҳида жон боши солиғи солинган.

АТРАБОН (?) – оташпарастларнинг ибодатхоналарида доимо ёниб турадиган муқаддас оловга - "азар-хурро"га ўтин ташлаб, кулини олиб турадиган диндорлар.

АТРОК (ар.) - "турк" деган сўзнинг кўплиги, яъни турклар.

АТТОР (ар.) - дастлаб, атир-упа ва бошқа хушбўй пардозандоз моллари сотувчи кишига нисбатан ишлатилган. XIX-XX аср бошларида эса кундалик ҳаётда керак бўладиган барча майда-чуйда моллар билан савдо қиладиганлар ҳам атторлар деб юритилган.

АФАНДИ (турк-усм<грек.) - 1. Жаноб, жаноблар (мурожаатда); 2. Киши номига қўшилиб ҳурмат билдиради ёки киши номининг таркибий қисмини ташкил этади; 3. Ўқитувчи, муаллим.

АФВ (ар.) - кечирим, узр.

АФИФ (ар.) - покиза, тоза, иффатли.

АФИФА (ар.) - Покиза, тоза, иффатли (аёл ҳақида).

АФКОР (ар.) - 1. "Фикр" сўзининг кўплик шакли; 2. Фикрловчи, илғор фикр юритувчи маъноларида қўлланилади.

АФРИҒИЙЛАР (тар.) - Хоразмда милоннинг IV-VIII асрларида ҳукмронлик қилган сулола.

АФСОНА (ф.-т.) - авлоддан-авлодга, оғиздан-оғизга ўтиб келган фантастик, баъзан диний мазмундаги хикоя, ривоят.

АФСУНГАР (ф.-т.) - айн. жодугар.

АХБОР (ар.) - хабар, хабарлар, маълумот.

АХУРАМАЗДА (тар.) - зардуштийлик дини қадим замонларда ва илк ўрта асрларда Ўрта Осиёда ва Эронда кенг тарқалган эди. Бу диннинг муқаддас китоби “Авесто”да саҳий худо Ахурамазда ёруғлик, ободонлик, фаровонлик, саломатлик каби ҳамма эзуликларни яратувчи ва бошқарувчи худо сифатида ифодаланган. Шунингдек, ушбу асарда Ахурамазданинг барча ёвузликларни – зулмат, қурғоқчилик, очлик, вабо, совук, захарли жониворларни яратувчи ва бошқарувчи Анхра -Манъё худоси билан доим қураш олиб борганлиги баён этилган.

АЧАМАЙЛИ (ОЧАМАЙЛИ) (т.) - ўзбек миллати таркиби-га қирган кичикроқ уруғлардан бирининг номи. Ҳозирда Ўзбекистонда мазкур ном билан аталувчи қишлоқлар мавжуд.

АШТАРХОНИЙЛАР (тар.) - Мовароуннаҳрни идора қилган сулола (1601-1756 йй). 1556 йилда Астрахан (Ҳожи-Тархон) хонлиги Россия томонидан босиб олинган. Жўжихон наслига мансуб бўлган Астрахан хони Ёрмуҳаммад ўз оила аъзолари ва қариндошлари билан Бухорога келади. Бухоро хони Искандар Ёрмуҳаммад ва унинг ҳамроҳларига ўз мамлакатидан бошпана ва Ёрмуҳаммаднинг ўғли Жонибек султонга ўз кизи Зухрани хотинликка беради. Шу никоҳдан уч ўғил (Динмуҳаммад, Боқимухаммад, Валимуҳаммад) дунёга келади. Бухоро хони Абулмуъин ўлдирилгандан сўнг шайбонийлар наслидан валиаҳд йўқлиги учун Жонибекнинг ўғли Боқимухаммад хон тахтига кўтарилади. Шундан сўнг Бухоро хонлигида аштархонийлар сулоласининг ҳукмронлиги бошланган.

АШЪОР (ар.) – шеър; шеърлар, байтлар.

АЪЁН (ар.) – Ўрта Осиё феодализм жамиятидаги имтиёзли синфнинг энг юқори қатламига мансуб бўлган, ҳукмдорга яқин турган шахс; амалдор.

АЪЗАМ (ар.) - энг улуғ, бош, улкан каби маъноларни аниқлатган; хон, подшоҳ ҳузуридаги йирик амалдорларнинг бошқардан ажралиб туриши учун амали олдига қўшиб ишлатилган.

Масалан: Вазири аъзам, яъни бош вазир.

АЪЛАМ (ар.) - диний ва қозихона унвони. Шариат илмида етук бўлган олимларга берилган. Аълам унвони эгалари мадрасаларда ҳам дарс беришлари шарт бўлган.

АЪЛО ХАЗРАТ (ар.) - хазрати олийлари. Шоҳлар ва хонларнинг номларини улуғлаш мақсадида уларга мурожаат қилинган да қўлланилган ибора.

АЮЧИ (т.) (тар.) - XIII-XVI асрларда Дашти Қипчоқда яшаган уруғлардан бирининг номи. Бу уруғ парчаланиб, кичик-кичик қисмларга бўлиниб, бошқирд, қирғиз ҳамда қипчоқлар ичида ўзбек халқи таркибига кирган.

АҚД (ар.) - умуман, шариатда қонунлаштирилган шартнома, аҳднома. Жузъий маънода, никоҳ ақди никоҳ олдидан туланидиган қалин ёки махрни белгилайдиган аҳднома.

АҚИДА (ар.) - диндорлар учун мажбурий ҳисобланган, шак келтирилмасдан, муҳокама юритмасдан, эътиқод қилиниши лозим бўлган диний талаблар. Ислом ақидаларининг асоси “Қуръон”да берилган.

АҚОЛИМИ САБЪА (ар.) - етти иқлим деган маънони англатади. Шарқ олимларининг таълимотига қўра ҳар бир иқлим еттита юлдуз - Зухал, Муштарий, Миррих, Қуёш, Зухро, Аторуд, Қашардан бирига мансуб бўлган.

АҚСОИ ШАРҚИЯ (ар.) - Узоқ Шарқ деган маънони англатади.

АҚИҚА (ар.) - мусулмонларда янги тузилган боланинг “қорин сочи”га қайчи уриш муносабати билан жонзот сўйиб зиёфат ўтказиш одати. Унда болага исм ҳам қўйилади.

АҚОИД (ар.) - дин қоидалари.

АҚРАБ (ар.) - 1. Ўн икки буржнинг бири. Мезон ва Қавс буржлари ўртасида жойлашган; 2. Шамсия йил ҳисобида саккизинчи ойнинг арабча номи (11 октябрь - 21 ноябрь даврига туғри келади).

АҚРАБО (ар.) - яқинлар, ёр-биродарлар, ёр-дўстлар.

АҚЧА (т.) - айн. пул.

АҚОР (ар.) - Ўрта Осиёда Темурийлар давлатида сув, боғ, теғирмон, канал, дўкон, устахона ва бозорлар каби қўчмас мулклар ақор деб аталган. Ақор васият билан вақфга айлантирилиши мумкин бўлган.

АҒЁР (ар.) - 1. Ғайрлар, ўзгалар, бегоналар; 2. Рақиб; рақиблар; 3. Душман, ёв; Душманлар, ёвлар.

АҒРИ (?) - XVIII-XIX асрларда Хива хонлигида мавжуд бўлган оғирлик ўлчови.

АҲАМОНИЙЛАР (тар.) - милoddан аввалги 558-330 йилларда Эронда ҳукмронлик қилган сулола. Аҳамонийлар сулоласига милoddан аввалги VIII асрда Элам яқинидаги Парса худудида яшаган қадимги форс қабилаларининг бошлиғи Аҳамон асос солган. Кир II даврида Ўрта Осиё худудлари ҳам Аҳамонийлар сулоласига бўйсундирилган. Унинг даврида қадимги Шарқнинг катта қисми бўйсундирилади ва Аҳамонийларнинг Буюк Империясига асос солинади. Аҳамонийлар давлати Александр Македонский томонидан тугатилади. Аҳамонийлар сулоласи вакиллари: Аҳмон (Хахоманиш), Чиш-пиш, Кир I, Камбиз I, Кир II, Камбиз II, Доро I, Ксеркс I, Ортоксеркс I, Ксеркс II, Секудиан II, Дорю II, Ортоксеркс II, Ортоксеркс III, Арсес, Доро III.

АҲБОБ (ар.) – дўст; дўстлар, кадрдонлар.

АҲД (ар.) – 1. Қатъий сўз, қарор, ваъда, лафз; 2. Шартнома, келишув, битим.

АҲДНОМА (ар. ф.-т.) – расмий шартнома, битим;

АҲЛ (ар.) – 1. Бир соҳа, касб ёки доира одамлари; 2. Бирор жойда истиқомат қилувчи, яшовчи кишилар; аҳоли; 3. Қатнашчи.

АҲЛИ ҚАЛАМ (ар.) - Бухоро амирлигида XVIII-XIX асрларда девонхона ишлари билан шуғулланган хизматчилар шундай аталган.

АҲЛИ БАЙТ - пайғамбар Муҳаммад (САВ), унинг оиласи ва авлодига мансуб кишилар. қар. сайид.

АҲЛИ ЖИЗЯ - жизя (жон) солиғини мусулмонларга тўлайдиган аҳоли.

АҲЛИ СУЛҲ - мусулмонлар билан сулҳ тузган, уларнинг химояларига ўтган аҳоли исломнинг илк давларида шундай деб аталган.

АҲЛИ ҲАРБ - исломнинг илк даврида мусулмонлар билан уруш ҳолатида бўлган халқ ва давлатлар.

Б

БАБАК (т.) - жуссаси катта, дуркун.

БАДАЙ (т.) (тар.) – Амударёнинг қуйи оқимида, ҳозирги Хоразм, Қорақалпоғистон ҳудудларида яшаб, Амударё бўйларида чорвачилик билан шуғулланган уруғлардан бири бўлиб, улар XIX асрнинг биринчи чорагида Сурхон воҳасига, Бекободдан Зомин даштларигача бўлган ҳудудларга тарқалган. Ҳозирги кунда ўзбек халқи таркибига сингиб кетган.

БАДАВИЙ (ар.) – кучманчи ёки ярим кучманчи араб қабилаларига мансуб киши; саҳройи.

БАДАВЛАТ (ф.-т. ар.) – катта давлатга, бойликка эга бўлган; давлатманд, бой.

БАДАЛ (ар.) – 1. Ўрнига ўрин, бир нарсанинг эвазига тўланадиган ҳақ ёки бир нарсанинг ўрнини босадиган бошқа нарса; эваз; 2. Тўлов, взнос, *аъзолик бадали*.

БАДАР (ф.-т.) - ном-нишонсиз кетмоқ, қорасини кўрсатмай ғойиб бўлмоқ.

БАДАРҒА (ф.-т.) – бутун бир қишлоқ аҳолисини ёки айрим бир жавобгар шахсни яшаб турган жойидан ҳайдаб юбориш ёки муайян жойларда туришини тақиқлаш.

БАДАСТИР (ф.-т.) – ҳар жихатдан тўла-тўқис таъмин бўлган, беками-қўст.

БАДБИН (ф.-т.) – 1. Бировга ёмонлик тиловчи бадхоҳ; 2. Умидсиз, пессимист.

БАДГИР (ф.-т.) – бад олувчи, тўғри ишни, гапни тесқарига бурувчи; кўнгли қора.

БАДГУМОН (ф.-т.) – ҳар кимдан, ҳар ишдан гумон олувчи, ҳадикчи; ҳар кимга, ҳар нарсага шубҳа билан қаровчи.

БАДЗОТ (ф.-т.+ар.) - зоти, насли ёмон, таги ласт.

БАДИА (ар.) - кишининг диққатини тортадиган, таҳсинга сазовор бадийий асар.

БАДИХА (ар.) - бирор вокеа, ходиса муносабати билан тўсатдан айтиб юборилган шеър, шеърий парча ёки мусиқа асари;

БАДКАРДА (ф.-т.) - 1. *Айн.* Бадкирдор; 2. Ёмон отлик, ёмон ном чиқарган.

БАДКИРДОР (ф.-т.) - разил хатти-харакатлардан тортинмайдиган; ярамас, қабих, ифлос.

БАДНАМО (ф.-т.) - башараси, турки совук; хунук, жирканч.

БАДНИЯТ (ф.-т.+ар.) - ёмонликни ният қилувчи, ёмон ниятли, нияти бузук.

БАДР (?) - ун тўрт кечалик ой.

БАДХАТ (ф.-т.+ар.) - 1. Хати ёмон, ёзуви хунук; 2. Ўқиб бўлмайдиган ёки ўқилиши қийин ёзув, хунук хат.

БАДХОҲ (ф.-т.) - бировга ёмонлик тиловчи, яхшиликни раво кўрмайдиган, ёвуз ниятли.

БАЁННОМА (ар.+ф.-т.) - бирор вокеа юзасидан ёзилган расмий маълумот ёки хабар. Ҳозирги кунда ушбу атаманинг маъноси “баёнот” атамаси орқали ифодаланмоқда.

БАЁЗ (ар.) - бир ёки бир неча шоирнинг шеърлари тўплами.

БАЁТ (тар.) - қадимги турк-ўғиз қабилаларидан бири. Баёт қабиласи туркман, озарбайжонлар билан бир қаторда ўзбек халқлари таркибига ҳам кирган. XX аср бошларида баётлар Бухоро атрофлари ва Қорақўл туманларида истиқомат қилишган.

БАЗЗОЗ (ар.) - ип-газлама билан савдо қиладиган дўкондор. Қадимда бундай дўкондорлар Ўрта Осиё бозорларида кўп бўлган. Баззозлар газламаларни от-араваларга ортиб, узок кишлоқларга ҳам олиб бориб сотишган.

БАЗЛ (?) - инъом, эҳсон, ҳадя.

БАЗМ (ф.-т.) - 1. Тўй, зиёфат ва шу қабиларда машшоклар, хонандалар ва раққосалар иштирокида ўтказиладиган ўйин-кулги кечаси; 2. Ўйин-кулгили ширин суҳбат.

БАЗМГОҲ (ф.-т.) - базм ўтказиладиган ёки ўтказилаётган жой.

БАЗМХОНА (ф.—т.) — базм ўтказиладиган ёки ўтказилаётган хона ёки хонадон.

БАЗМЧИ (т.) — 1. Базмда қатнашувчи созанда, ашулачи, раққос; 2. Базмда ҳозир бўлган базмда қатнашган кимса, томошабин.

БАЙРОҚ (т.) - маълум бир рангда тайёрланиб, махсус рамзий белгилар туширилган мато.

БАЙТУЛЛОҲ (ар.) — Макка ислом динининг ягона марказига айлангандан кейин Оллоҳнинг уйи — Каъбага берилган ном.

БАЙ (ар.) — Савдо муомалалари ва ишга ёллаш-ёлланишда ҳар икки томон уртасидаги келишув.

БАЙОТ (тар.) - туркман кабиласи номи.

БАЙИР (?) - 1. Маҳаллий шароитга ўрганган, жайдари (от хакида); 2. Синалган, кадрдон бўлиб қолган.

БАЙТ (ар.) - Аруз вазнида ёзилган, икки мисрали бир банд, шеъринг парча.

БАЙТАЛ (т.) — урғочи от; бия.

БАЙТУЛМОЛ I (ар.) - Ислом мамлакатларида давлатга қарашли қимматбаҳо буюмлар, мол-мулклар ҳамда эгасиз қолиб давлат ихтиёрига ўтган мол-мулк ва шу мол-мулк сақланадиган махсус жой. Хазина.

БАЙТ УЛ-МОЛ II (ар.) - хазина; Бухоро амирлигида XIX аср охири - XX аср бошида тўрт хил байт ул-мол (хазина) бўлган: 1. Байт ул-моли закот; 2. Байт ул-моли хирож; 3. Байт ул-моли таракот; 4. Байт ул-моли луктот.

БАЙТ УЛ-МОЛИ ЗАКОТ (ар.) - ушр, хумсдан ташкил топган хазина. Бу хазинадан фуқаро ва мискинларга нафақа берилган.

БАЙТ УЛ-МОЛИ ХИРОЖ (ар.) - узя ва ғайри мусулмон савдогарлардан олинадиган бож ва солиқлар хазинаси. Ундан ҳарбийларга, руҳонийлар, амалдорларга маош берилган, мамлакат ободлигига зарур бўлган маблағ харж қилинган.

БАЙТ УЛ-МОЛИ ТАРОКОТ (ар.) - ушбу хазинадан камбагаллар, етим ва касалларга нафақа берардилар.

БАЙТ УЛ-МОЛИ ЛУКТОТ (ар.) - Топилмалар хазиnasi. Ундан байт ул-моли закотнинг мустаҳиклари фойдаланганлар.

БАКОВУЛ (т.-м.) - турли даврда турли хил маъноларни англатган: 1. XVI-XIX асрларда белгиланган жойларда савдогарларнинг тамға, яъни бож солиғини тўлаб ўтишлари устидан назорат қилиб турган кичик мансабдаги ҳарбий хизматчи;

2. XV асрдан бошлаб подшо, хон ва лашкарга овқат тайёрлаш устидан назорат қилиб турувчи ҳарбий мансабдор. Лашкарга маош ва улүфа, яъни озиқ-овқат тақсимлаш ҳам баковуллар зиммасига юклатилган. Улар бовурчилардан бир даража юқори ҳисобланган; 3. XVIII-XIX асрларда ва XX асрнинг биринчи чорагида ҳозирги Бухоро, Самарқанд, Қашқадарё ва Сурхондарё вилоятлари ҳудудларида тўйларда таом тайёрловчи пазанда ҳам баковул деб аталган. Пазандалар устидан назорат қилиб турувчи шахс эса баковул боши деб аталган; 4. Ҳозирги кунда республикамизнинг Сурхондарё ва Қашқадарё вилоятларида тўйларда кураш, улоқ (кўпқари), пойға мусобақаларини бошқарувчилар ҳамда тўйларда таом тайёрлаш устидан назорат қилувчи кишиларни ҳам баковул деб аташади.

БАКОВУЛБОШИ (ў.) - ошпазлар бошлиғи.

БАКТАР (т.) - темирдан ясалган жанг кийими.

БАЛЛАДА (р<фр.) - шеър билан ёзилган лирик қисса.

БАЛОГАРДОН (ар.+ф.-т.) - балони қайтарувчи, даф қилувчи, бало-офатдан сакловчи, қутқарувчи; халоскор.

БАНДА (ф.-т.) — Ислом акидаларига боглиқ тушунча бўлиб, инсон худонинг қули маъносида ишлатилади. “Бандаи мўмин”, “бандаи бечора”, “гофил банда” иборалари ҳам шундан келиб чиққан. Бу иборалар ҳар бир мўмин-мусулмоннинг Оллоҳ олдида тобе ва итоаткор эканлигини кўрсатади.

БАНДАК (ф.-т.) — XIX-XX аср бошларида Ўрта Осиёда хотин-қизлар кийими ҳисобланган паранжининг елкадан ён томонга осилтириб тикилган икки енгсимон қисми. Шунингдек, ҳунармандлар кулоллар чарҳида лойдан ясалган хом идишларни текислаш ва силлиқлашда ишлатиладиган чарм, латта ёки кигиз бўлагини ҳам бандак деб аташган.

БАНДАР (ф.-т.) — савдогарлар ва карвонлар келиб кетадиган жой, карвонсарой ҳамда денгиз ва дарёларда кемаларнинг тўхташ жойи бандар ёки бандаргоҳ деб аталган.

БАНДАРГОҲ (ф.-т.) - 1. Порт ва унга кириш-чиқиш йўллари; 2. Чўл, дашт ва тоғли ерларда йўллар кесишган, гавжум, кўниб утиладиган жой.

БАНДИ (ф.-т.) - тутқин, асир, яъни озодликдан маҳрум этилган шахс. Улар Ўрта Осиё хонликлари ҳудудида шу атама билан аталган.

БАНОН (?) - бармоқларнинг учи.

БАНОРАС (х) - қўлда тўқилган шойи газламанинг бир тури.

БАНОТ (т.) - духоба, бахмал.

БАРАКА (ар.) - Ислом илоҳиётида бирор ишга худодан ривож тилаш, оқ фотиҳа бериш мазмунига эга бўлган тушунча. Даврлар ўтиши билан оддий халқ тилида унинг мазмуни ўзгариб, меҳнат фаолиятида, ҳосил ва даромадда унум, мул-қўллик маъносини касб этган.

БАРАҲМАН (ф.-т.<санскр) - Ҳиндистонда: энг олий табақага (тарихан руҳонийлар табақасига) мансуб киши.

БАРБАТ (т.) - қўбизга ўхшатиб ясалган қадимий чолғу асбобларидан бири бўлиб, у ўрдак шаклида бўлган.

БАРГАК (ф.-т) - 1. Данаги олиниб, қуритилган ўрик қоқи. Баргакнинг қайса, кесилган, бўлинган, дудланмаган деган хиллари бўлади; 2. Зиракнинг бир тури. Бухоро ва Самарқандда кенг тарқалган.

БАРГУСТВОН (?) - уруш пайтида ярок ва ўқ ўтмаслиги учун отнинг устига ташланадиган махсус ёпинчик.

БАРДА (ар.) — асир олиниб, сотиб юборилган ёки қулга айлантирилган кишилар. Ўрта асрларда Дашти Қипчоқ кучманчилари ўзаро урушларда ҳамда Мовароуннаҳр ва Хоразмнинг ўтроқ туманларига қилинган талончилик юришларида асир олинган кишиларни, яъни бардаларни ўз юртларига олиб бориб қул қилар, сотиб юборар ёки ўз ҳўжаликларида ишлатар эдилар.

БАРИД (ф.-т.) - Салжукийлар даврида почта хизматчиси, хабар етказувчи шундай аталган.

БАРИД (ар.) - 1. Чопар, хат элтувчи, почтальон; 2. XIV-XVI асрларда Ўрта Осиё халқларида кенг қўлланилган масофа ўлчови бўлиб, икки фарсах, яъни тахминан ўртача 12-16 км га тенг йўл бўлган.

БАРКАШ (ф.-т.) — аввалда жез ёки мисдан тайёрланган тарози палласи бўлган, кейинчалик рўзгор асбоби сифатида - патнис ўрнида ишлатилган.

БАРЛОС (т.-м.) (тар.) — ўзбек халқи таркибига кирган йирик уруғлардан бири. Барлослар тоғли ва тоғ районларида яшаб, асосан чорвачилик билан шуғулланишган. Барлослар тарихда машхур уруғлардан бири бўлиб, сохибкирон Амир Темури хам шу уруғга мансуб. Темурийлар даврида бу уруғдан кўплаб бек ва амирлар етишиб чикқан. Ҳозирги даврда барлосларнинг авлодлари республикамизнинг Китоб, Шахрисабз, Чироқчи, Косон, Бойсун, Денов, Сариосиё, Фориш, Жиззах, Зомин, Марҳамат, Хўжаобод, Иштихон, Навоий, Нурота, Ургут, Ғаллаорол туманларида хамда Тожикистон, Қирғизистон республикаларида ва Афғонистон худудларида хам яшайди.

БАРОЁ (ф.-т.) - Кўкон хонлигида кўчманчи аҳоли шундай аталган.

БАРОТ I (ар.) - Салжукийлар даврида хужжатнинг номла-ниши.

БАРОТ II (ар.) — 1. Подшоҳ, хон томонидан бирор солиқ ёки жаримадан озод этиш; 2. Маълум шарт билан бирор мулк ёки мансабни эгаллаш, халқдан солиқ тўплаш ёки пул, ғалла, ем-хашак олиш учун берилган махсус ёрлик ёки гувоҳнома. Бундай гувоҳнома олган киши баротдор деб аталган;

БАРОТ III (ар.) - камария йил ҳисобида саккизинчи ой номи; шаъбон;

БАРХИТ (р.) - духоба, бахмал.

БАРЧА (х) - найзача, жупин.

БАРЧАК (х) - найза ёки шамшир дастасининг гулбанди.

БАРҚУТ (?) — с.г. бархит. *барқут тун.*

БАСМИЛ (БАСИМИ) (тар.) - киркта уруғдан ташкил топ-ган қадимги туркий қабила. Булар илк ўрта асрларда Жанубий

Жунғориянинг шарқий қисмида жойлашган бўлиб, Турк хоконлиги ва кейинчалик Уйғур хоконлиги тасарруфида бўлган. Басмилларнинг айрим гуруҳлари Қарлук давлатининг таркибига ҳам кирган. Басмилларнинг кейинги авлодлари Сибирь ва Марказий Осиё халқлари билан аралашиб, уларга сингиб, этник номларини ҳам унутиб юборганлар.

БАТУЛ (ар.) - тарки дунёликни касб қилган қиз. Биби Марям ва Биби Фотималарнинг лақаби.

БАХШИ (т.+ф.-т.) - 1. Халқ дostonларини куйловчи шоир, окин; 2. *Этн.* Дуолар ўқиб, дам солиб, ирим-сиримлар қилиб, даволувчи табиб; 3. Бухоро хонлигида қурилиш учун белгиланган маблағларнинг ҳисоб-китобини юритувчи лавозимли киши.

БАХШИШ (ф.-т.) - садақа, эҳсон, хайр; инъом.

БАХЯ (ф.-т.) - кийим-кечакнинг тўғри чок билан бостирилган қирғоғи, чети, зиҳи ва шундай чокнинг ўзи.

БАШАР (ар.) - инсон, одам, одамзод.

БАШАРИЙ (ар.) - инсонга, одамга тегишли; инсон томонидан яратилган

БАШАРИЯТ (ар.) - инсоният, кишилик; инсонлар.

БАКИЯ (ар.) - солиқ, тўлов, қарз ва шу кабиларнинг вақтида тўланмай қолган қисми; қолдиқ, боқимонда.

БАКИЯДОР (ар. ф.-т.) - солиқ, тўлов қарз ва шу кабиларни ўз вақтида тўламаган; қарздор, боқимондачи.

БАҚО (ар.) - абадийлик, мангулик; абадият.

БАҚҚОЛ (ар.) - XX асрнинг биринчи чорагигача Ўрта Осиёдаги шаҳар ва кишлоқ бозорлари, гузарларда, ўз ховлиси ёнидаги дўконларида мева, сабзавот, доривор, гуруч, мош каби маҳсулотларни сотувчи майда савдогар.

Харидорлар ўз маҳалла-гузарларидан бўлгани учун баққол уларга насиёга ҳам маҳсулот бераверган.

БАҚҚОЛЛИК (ар.+т.) - баққол дўкони; бозорда баққоллар дўкони жойлашган раста.

БАҒАЗ (ф.-т.) - сўри ёки ишкомнинг поясига боғланадиган кўндаланг ёғочлар.

БАҲОДИР (БОТИР) (м.) - кўркмас, довжурок, қаҳрамон киши деган маънони англатган. Чингизхон ва мўғуллар ҳукмронлиги даврида хоннинг шахсий жанговар гвардияси баҳодирлар деб аталган. Бундай қисм Чингизхон 1203 йили кeroитлар устидан ғалаба қилгандан кейин ташкил этилган. Баҳодирлар уруш вақтида олдинги қисм (авангард) билан бирга ҳаракат қилган, тинчлик вақтида эса хон қароргоҳини кўриклашган. Чингизхон давридан бошлаб олий табақага мансуб шахслар ва ҳарбий кўчманчи зодагонларнинг вакилларига берилувчи унвонлардан бирига айланган. XVI-XIX асрларда Бухоро, Кўкон ва Хива хонликларида хонларнинг айримлари ўз номларига баҳодир сўзини фахрий унвон ёки лақаб сифатида кўшиб айтишган.

БАҲРИН (тар.) - турклашган мўғул қабилаларидан бирининг номи. Мўғуллар ҳукмронлиги даврида баҳринлар Дашти Қипчоққа келиб ўрнашган. XVIII-XIX асрларда баҳринларнинг катта қисми Тошкент воҳаси, Фарғона водийсига, бир қисми эса Зарафшон воҳасига кўчиб келиб ўрнашган. Баҳринлар бир канча уруғларга бўлинган. Шулардан энг йириклари бағонали, қорақалпоқ, уали эди.

БАҲМАН (?) - куёш йилининг 11-ойи номи (22 январь-20 февралга тўғри келади).

БАҲМАНЖАНА (?) - баҳман ойининг иккинчи куни. Қадимда шу кунда байрам бўлган.

БАҲОРИ (ф.-т.) - баҳорда экилиб, шу йилнинг ёзида етиладиган экин.

БАҲОРИКОР (ф.-т.) - баҳорий экинлар экиладиган, суғорилмайдиган ерлар.

БАҲР (ар.) - денгиз; океан;

БЕБОК (ф.т.) — ҳеч нарсадан кўркмайдиган, хайикмайдиган; ҳеч қандай ноҳуя ишдан қайтмайдиган, тоймайдиган.

БЕБУРД (ф.-т.) — 1. Сўзида турмайдиган, сўзининг, вадасининг устидан чиқмайдиган; лафзи, субути йўқ, субутсиз; 2. Тутуруксиз, бемаъни.

БЕВАТАН (ф.-т.+ар.) - XVIII-XIX асрда Хива хонлигида давлат ерини ижарага олиб ишлайдиган деҳқон.

БЕВАР (қад.ф.) - паҳлавий тилида 10000 минг дегани.

БЕГАР (ф.-т.) - Бухоро амирлигида ҳар бир фуқаро ҳар йили давлат манфаатлари учун мажбурий ишлаб бериш кунлари. XIX асрда Бухорода бир йилда давлат манфаатлари учун 12 кун ишлаб бериш шарт бўлган.

БЕГОНА I (ф.-т.) - қариндошлиги, яқинлиги бўлмаган; ёт; алоқаси бўлмаган, четдан келган; нотаниш; ўзга.

БЕГОНА II (ф.-т.) - бекларга хос бўлган, дабдабали, ҳашаматли; бекларча.

БЕГОР (ф.-т.) — Ўрта Осиёда ўрта асрларда мавжуд бўлган мажбурий ишлаб бериш мажбурияти бўлиб, меҳнаткаш халқ хон ва маҳаллий ҳукмдорлар тарафидан давлат ва феодалларнинг турли қурилишлари, жумладан, қалъа, сарой, йўл қурилиши, канал ва ариқлар қазииш каби ишларда текинга ишлаб беришга мажбур қилинган. *Масалан:* Абдуллахон II нинг (1583-1598 йй.) ҳукмронлик даврида, унинг махсус фармони билан машҳур Жуйборий хожаларидан Ҳожа Саъднинг ерларига Вахшдан сув чиқариш учун ариқ қазиишга Ҳисор, Дехнов, Қубодиён ва Шаҳрисабздан 10 минг киши сафарбар қилинган.

БЕДИЛ (ф.-т.) - 1. Маъюс, ҳасратли; ғамгин; 2. Ўта даражада ошиқ, ишқ ўтида куйган.

БЕДОНА (ф.-т.) - бир-икки яшар молнинг терисидан ишланган чарм.

БЕДОР (ф.-т.) — уйқута кетмаган, уйқусиз, уйғоқ.

БЕЖАМА (т.) — 1. Безак, зеб, ҳашам; нақш; 2. Безатилган, безалган; сернақш, серҳашам.

БЕК (т.) — Ўрта Осиё хонликларидаги шаҳар ёки вилоят бошлиғи. *Масалан:* Бухоро хонлиги бир неча бекликларга бўлинган. Ҳар бир бекликни амир томонидан тайинлаган бек бошқарган. Бек ўзи бошқарадиган бекликда чексиз ҳуқуққа эга бўлиб, у фақат амирга бўйсунган. Шунингдек, бек сўзи аслзода, ҳукмдор, жаноб маъноларида ҳам ишлатилган.

БЕКА (т.) — 1. Бекнинг, ва умуман, ҳукмдорларнинг, юқори мартабали амалдорларнинг, боёнларнинг хотини, “хонадон соҳибаси”; 2. Хонадонга ёки хўжаликка бошчилик қилувчи аёл;

БЕКАЧ (т.) — 1. Бекнинг ва умуман ҳукмдорларнинг, амалдорларнинг, боёнларнинг ёш хотини ёки кизи; 2. Хотин-қизларга ҳурмат билан мурожаат қилганда ишлатилган сўз.

БЕКВАЧЧА (т.) — бекдан туғилган бола; бекзода.

БЕКЗОД(А) (т.) — бекдан туғилган бола; бек насли, бек зоти.

БЕКЛАРБЕГИ (т.) — Ўрта Осиёда мавжуд бўлган юқори маъмурий унвон ва лавозим. Вилоят, катта шаҳар ҳокимлари ана шу унвонга эга бўлишган. Бу унвон кучманчи халқлар орасида кўп ишлатилган. Бекларбеги лавозими Ўрта Осиёда XIX аср охиригача сақланган. Бекларбегининг асосий вазифаси солиқ ва турли бошқа феодал мажбуриятларининг ўз вақтида туланишини таъминлаш, хон фармонларини амалга ошириш, тегишли масалаларни бий, оталиқлар, оқсоқоллар кенгаши билан келишиб ҳал этишдан иборат бўлган. Бекларбегилар қўл остидаги вилоятларда алоҳида вазир, шайхулислом, садр, жонишин (бекларбегининг муовини) каби мансаблар ҳам бўлиб, улар бевосита бекларбегига бўйсунганлар.

БЕКЛИК (т.) — Бухоро амирлигида бек томонидан идора этиладиган маъмурий ҳудуд. Бухоро амирлиги XX аср бошларида 27та бекликдан иборат бўлган.

БЕЛАНЧАК (ў.) - бола ухлатиш учун хизмат қиладиган аргимчокқа ўхшаш тебратиш буюми.

БЕЛДАМЧА (т.) — 1. Белга ичдан боғлаб олинадиган иссиқ (одатда пахтали) белбоғ; 2. Қўндалангига, белига қўйиладиган, ўрнатиладиган нарса.

БЕЛДОВ (т.) — тикилган ўтовнинг белидан ўраб боғланган аркон.

БЕЛКАШ (т.) — пахсачининг бел билан лой олиб бериб турувчи ёрдамчиси.

БЕПАДАР (ф.—т.) — отаси йўқ, отаси номаълум, отасиз.

БЕХИРАД (ф.—т.) — ақли йўқ; беақл, ақлсиз, бетамиз.

БЕЧОРА (ф.—т.) — 1. Моддий аҳволи танг, муҳтожликда кун кечирувчи; камбағал, қашшоқ; 2. Мушкул ва аянчли аҳволга тушиб қолган, ноиложликдан нима қиларини билмай қолган; чо-

расиз, иложсиз; 3. Аянч, ачиниш маъноларини билдиради; маъно хижатдан “боёкиш”, “шурлик”, сўзларига тўғри келади.

БЕШАМАК (ф.-т.) – ўқ ариқдан сув олиб эгатларга тарқатувчи ариқча.

БЕШБАРМОҚ (т.) – тўртбурчак шаклида кесилган хамир, гушт ва думба ёғ солиб пиширилган овқат; шилпилдоқ.

БЕШИК (т.) – чақалокни белаб ва тебратиб ухлатиш учун ясалган тўрт оёкли махсус мослама.

БЕШИККЕРТИ (т.) – киз болани чақалоклигидаёқ унаштириб қўйиш одати

БЕШИКСҮПОҚ (т.) – бешикда бир вазиятда ётавериб, боши сўпоқ бўлиб қолган.

БЕШКОКИЛ (т.) – сочни бешта-бешта кокил қилиб ўриш усули ва шу усулда сочини ўрган аёл.

БЕШЛИК (т.) – 1. Беш мисрадан иборат бўлган мухаммас; 2. Беш кишидан иборат бўлган гуруҳ; 3. Бешта холи бўлган карта.

БЕШҚАРСАК (т.) – рақсинг қарсак чалиб ижро этиладиган бир тури.

БЕҚАСАМ (т.) – ўриши ипак, арқоғи ип, йўл-йўл газлама.

БЕҒАМ (ф.-т.+ар.) – 1. Ғам-ташвишни билмайдиган, парвойи фалак; бепарво; 2. Ғам-ташвишдан холи; беташвиш, хотиржам.

БЕҲ (ф.-т.) – яхши, дуруст.

БЕҲБУД (ф.-т.) – яхшилик томонга ўзгариш; соғайиши.

БЕҲБУДЛИК (ф.-т.) – яхшилик; рўшнолик.

БИБИ (х.) – хотун, хонуш, уй бекаси, муътабар аёл.

БИБИ СЕШАНБА (х.ф.т.) – Ислом динида аёллар сигинадиган авлиё она. Чарх йигирувчи аёлларнинг пири, афсонавий шахс.

БИГИЗ (т.) – 1. Пойабзалдўзларнинг ёғоч сопли, нина учли металл асбоби.

БИДЪАТ (ар.) – диндаги расмий таълимотларга қарши янги

фикр ва акидалар. Исломда Муҳаммад (САВ) дан кейин пайдо бўлган унсуру ва коидалар.

БИДЪАТКОР (ар.+ф.—т.) — диний акидаларни ислоҳ қилиш, динга хилоф янгиликлар киритиш тарафдори; бидъатчи.

БИЗОАТ (ар.) — кишининг орттирган, тўплаган молдунёси, бойлиги; бисот.

БИЙ (т.) — кўчманчи ва ярим кўчманчи туркий халқларнинг, жумладан, ўзбекларнинг уруғ оқсоқолларига берилган унвон. Бийлар XVIII—XIX асрларда йирик ўзбек қабила ва уруғларига бошчилик қилиб, фақат марказий ҳукуматга итоат этган. Ўрта Осиё хонлари қабила ва уруғ бошлиқларини итоатда сақлаш учун уларга унвонлар бериб мансабларга тайинлаганлар. Бий унвони авлоддан-авлодга мерос бўлиб қолдирилган.

БИЙЛИК (т.) — бошқариш, идора қилиш ҳуқуқи; ҳукмронлик.

БИЛАГУЗУК (т.) - билакка тақиладиган зийнат буюми.

БИЛГУ (ТИЛГУ) (т.) - Бухоро амирлигида вилоятлар, туманлардан маълум миқдордаги пул ёки буғдой олиш учун бериладиган махсус ишонч қоғози. Одатда ушбу ҳужжат шахсан амир ёки бош девонбеги, ёхуд давлатнинг ишончли амалдорларининг шахсий муҳрлари билан муҳрланган.

БИР БОТМОН (т.+ф.—т.) - Мовароуннаҳр ва Хуросон ҳудудларида амалда бўлган оғирлик ўлчови. Оғирлиги турли жойда турли хил бўлган. Мовароуннаҳрда бир ботмон - 2 пуд, яъни 32 кг га тенг келган.

БИР СУВ (т.) - Бухоро амирлигида XIX - XX аср бошида бир кун давомида ўз ерини суғориш учун сувдан фойдаланиш куни.

БИРИНЖ I (ф.—т.) - сарҳум сариғ металлдан ишланган чўмичга ўхшаш асбоб. Хива хонлигида кенг қўлланилган.

БИРИНЖ II (ф.—т.) - бронза.

БИРИНЧ (ф.—т.) - гуруч.

БИРКА (ар.) - сардоба, ҳовуз. *Қар.*: сардоба.

БИРОДАРОНА (ф.—т.) - ака-укалардек, оғанилардек; дўстона.

БИРОНҒОР (ф.-т.) — кўшиннинг ўнг қаноти, ўнг фаланг.

БИСОТ (ар.) — айрим киши, оила, хўжаликнинг жамғарган мол-мулки. Қиз чиқариш, ўғил уйлантириш ёки ўлимлик деб бисот йиғилади. Илғари гилам ва шунга ўхшаш қимматли нарсалар яхши бисот ҳисобланган. Ҳозир ҳам бу атама турмушимизда қўллана турилади.

БИСТАГОНИЙ (ф. т.) - Салжуқийлар даврида аскарлар оладиган ҳар ойлик маошнинг номланиши.

БИТИК (т.) - қадимги туркий тилларда қалам билан битилган ёзувлар, яъни хатлар, мактублар ва китоблар. Араблар истилосидан сўнг битик сўзи ўрнига хат, мактуб каби сўзлар ишлата бошланган.

БИТИКЧИ (т.) — ўрта асрларда хон ва маҳаллий ҳокимларнинг барча ёзув ишларини олиб боровчи мансабдор. Маъноси жиҳатидан котиб демакдир. Битикчи атамаси шу маънода IX-XI асрлардан буюн маълум. Қадимги Сўғдиёнада, XI-XII асрларда Салжуқийлар, Ғазнавийлар ва Хоразмшоҳлар давлатида бу лавозим эгаси дабир, кейинчалик мунший, XIX асрда Ўрта Осиё хонликларида эса мирзо, мирзабоши деб юритилган.

БИТИМ (т.) - ўзаро келишув, шартнома.

БИҚҚИ (т.) — жуда ҳам семиз, ёғ битиб семирган.

БИҲИШТ (ф.-т.) — *айн.* жаннат.

БОБУРИЙЛАР (тар.) — Ҳиндистонда 1526 йилдан 1858 йилгача ҳукмронлик қилган сулола. Унга темурийлардан Захириддин Муҳаммад Бобур асос солган. Чет элларда, Ҳиндистонда, узоқ вақтлар бизда ҳам Бобурни ва унинг авлодларини “Буюк мўғуллар” деб аташ одат бўлиб қолган. Бу нотўғри ғоя, асосан, Европада олимлар томонидан Темури ва унинг авлодлари мўғуллардан тарқалган деган ғоя илғари сурилиб, Бобур салтанати учун “Буюк мўғуллар” деган номни қўллашган, уларнинг асарлари орқали шу назария то Ҳиндистонгача кириб бориб, узоқ вақтгача мана шу нотўғри талқин ҳукм суриб келди. Аслида эса, Темури ҳам, унинг авлодлари ҳам, шу жумладан, Бобур ҳам мўғуллардан тарқалган эмас. “Буюк мўғуллар” деган ибора Чингизхон ва унинг авлодларига нисбатан қўлланилса тўғри бўларди. Бобурийлар, аслида Темури хонадони вакили бўлмиш З.М.Бобур авлодларидир.

Улар, манбаларнинг гувоҳлик беришича, ўзларини “бобурий мирзолар” деб юритишган.

Бобурийлар Ҳиндистонда 332 йил ҳукмронлик қилишган. Бобурийлар сулоласининг вакиллари: Бобур (1526-1530 йй.), Ҳумоюн (1530-1539 ва 1555-56 йй.), Акбаршоҳ (1556-1605 йй.), Жаҳонгир (1605-1627 йй.), Шох Жаҳон (1627-1658 йй.). Аврангзеб Оламгир (1658-1707 йй.), Баҳодиршоҳ I (1707-1712 йй.), Жаҳонгиршоҳ (1712-1713 йй.). Фарух Сияр (1713-1719 йй.), Муҳаммадшоҳ (1719-1748 йй.), Аҳмадшоҳ (1748-1754 йй.), Оламгир II (1754-1759 йй.), Шох Олам II (1759-1806 йй.), Акбар II (1806-1837 йй.), Баҳодиршоҳ II (1837-1858 йй.). *Изоҳ:* Ҳумоюн афгон сур қабиласининг етакчиси Шерхондан мағлубиятга учрагач, то 1555 йилгача ҳокимият Шерхон қўлига ўтди, фақат 1555 йилда Ҳумоюн афгон, чигатой, эрон, туркман ва кўчманчи ўзбеклардан катта куч тўплаб ҳокимиятни қайтариб олди.

БОБ I. (ар.) - 1. Китоб, асар, мақола ва шу қабиларнинг ҳар бир айрим қисми фасли; 2. Бора, жиҳат;

БОБ II. (ар.) - 1. Эшик, дарвоза дегани; 2. XIX асрнинг ўрталарида Эронда яшаб маҳдийликни даъво қилиб, “Баён” китобини ёзган Али Муҳаммаднинг лақаби.

БОБИЙ (ар.) - Бобийлик мазҳабидаги киши.

БОБИЙЛИК (ф.-т.) - Эронда 1848-1852 йилларда оммавий антифеодал кўзғолонларга бошчилик қилган диний мазҳаб.

БОБОКАЛОН (т.+ф.-т.) - 1. Бобонинг отаси, катта бобо (эварага нисбатан); 2. Ота-боболар, аждодлар.

БОБУНА (ф.-т.) - айнан мойчечак.

БОВУР, БОВУРЧИ (м.) - ўрта асрларда Ўрта Осиёда подшоҳ ва хоннинг хусусий ошпази. Овқат тайёрлаш пайтида бовурчилардан бошқа ҳеч ким подшоҳ ёки хон ошхонасига киритилмаган. Овқат тайёр бўлгач, уни дастлаб бош бовурчи ва баковуллардан бири, сўнг баковулбоши тотиб кўришган ва шундан кейингина овқат олий ҳукмдор ҳузурига олиб қирилган.

БОДА (ф.-т.) - май, ичкилик, шароб.

БОДАПАРАСТ (ф.-т.) - майпараст, майхўр, ичкиликбоз.

БОДИЯ (ар.) - сахро, биёбон, чўл.

БОДПАРАК (ф.-т.) — варрак, варварак.

БОДРОҚ (т.) - қизитилган қумда қовуриш натижасида лўппи-лўппи очилган жўхори дони.

БОЁН (ф.-т.) - Бой; бойлар.

БОЁНА (т.) - бойларга хос бўлган; бойлардек, бойларча.

БОЖ (ар.) - 1. Сокинлик, хомушлик, ғул, емоқ ва ибодат вақтидаги зардуштларнинг одати; 2. Бир давлат томонидан иккинчи давлатга тўланадиган ёки бир мамлакатдан бошқа мамлакатга, феодал ички қурашлар қучайган вақтларда эса бир вилоятдан бошқа вилоятга ўтиш учун, шунингдек, шаҳар ва қишлоқ бозорларида савдогарлардан мол учун олинадиган махсус тўлов. Ўрта Осиёда бож олиш ўрта асрлардан бошлаб давом этиб келган. Бож олувчи мансабдор тусқовул деб аталган.

БОЖА (т.) - опа-сингилларнинг эрлари (бир—бирига нисбатан).

БОЖБОНЛАР (ар.+ф.-т.) - XIX асрда Хива хонлигида закот йиғувчилар.

БОЖГИР (ар.+ф.-т.) - бож олувчи, лавозимли киши; божхона ходими.

БОЖХОНА (ар.+ф.-т.) - бож олинадиган жой, идора.

БОЗ (ф.-т.) — 1. Яна, тағин; 2. Лочин.

БОЗБОН (ф.-т.) — лочин асровчи.

БОЗАРГОН (ф.-т.) — ўрта асрларда вилоят ва мамлакатлараро юриб савдо қилувчи шахс, савдогар. Бозаргонлар олди-сотти ишларидан ташқари айғоқчилик ҳам қилганлар ва борган мамлакатларининг иқтисодий аҳволи, ҳарбий қудрати ҳақида маълумот тўплаганлар. Хон ва султонлар одатда ўз элчиларини бозаргонларга қўшиб юборганлар ва шу тариқа ўзларига керакли муҳим маълумотларни қўлга киритганлар.

БОЗИНГАР (ф.-т.) — 1. Ўйинчи, раққос, раққоса; 2. Кўз боғловчи, фокусчи;

БОЗОР (ф.-т.) — 1. Аҳоли савдо-сотик қиладиган махсус жой; 2. Шундай жойда савдо-сотик қилинадиган кун;

БОЙДОК (т.-м.) - фармон берувчи, шоҳ колби вилоят ҳокими.

БОЙ (т.) — 1. Киши кучидан фойдаланиш ҳисобига бойлик, дунё орттирган; бадавлат, давлатманд; 2. Иқтисодий жиҳатдан мустаҳкам, ҳеч нарсадан камчилиги, муҳтожлиги йўқ, ҳамма нарсадан бадастир, тўқис, бадавлат; 3. Таркибида, ихтиёрида, бағрида керакли нарсалар кўп, мўл; 4. Ҳурмат юзасидан киши номига кўшиб ишлатилади.

БОЙБАЧЧА (т.) — 1. Бойнинг боласи; 2. Бойларнинг болаларига мурожаатда уларнинг номи ўрнида ёки номига кўшиб ишлатилган.

БОЙПАРАСТ (т.) — бойларга мулозамат қилувчи, бойларнинг ёнини олувчи, бойларга муҳлис бўлган.

БОЙТЕВАТ (т.) — катта, баҳайбат кўппак ит;

БОЙТУЗОК (т.) — қуш тутиш учун қилдан ясалган махсус тузок.

БОЙҒОЗА (т.) — янги буюм харид қилган кишидан олинadиган суюнчи.

БОКИРА (ар.) — эр кўрмаган, турмушга чикмаган; ифбатли;

БОЛА-БАҚРА (т.) - катта-кичик болалар; бола-чақа.

БОЛДИЗ (т.) - хотиннинг синглиси; қайнисингил.

БОЛДОҚ (т.) — 1. Кўзсиз бўртиқ узук; 2. *Айн.* Зирақ; 3. Баъзи нарсаларни маҳкамлаш учун уларга кийдириладиган халқа.

БОЛОР (ф.-т.) — тўсин.

БОЛОХОНА (ф.-т.) — маҳаллий типдаги иморатнинг иккинчи қавати ва шу иккинчи қаватдаги уй.

БОЛОХОНАЛИ (ф.-т.) — болохонаси бўлган, икки қаватли.

БОМДОД (ф.-т.) — 1. Эрта билан кун чикмасдан ўқиладиган биринчи тонгги намоз; 2. Эрта тонг пайти; сахар.

БОНУ (ф.-т.) — 1. Юқори табақаларга, зодагонларга мансуб аёллар унвони; 2. Ҳурмат юзасидан хотинлар исмига кўшиб ишлатилади.

БОЗОРШАБ (ф.-т.) — ўрта асрларда Ўрта Осиёнинг йирик

шаҳарларида байрам ва рўза кунлари уюштирилган, оммавий кўнгил очиш кечалари. Бозоршабда шаҳарнинг бош кўчаларидан бири ёки майдон безатилиб, чойхона ва дўконлар олдига чорпоялар қўйилиб, ҳар хил нарсалар сотилган. Карнай-сурнай ва ноғоралар чалиниб, махсус жарчилар одамларни бозоршабга чорлаган. Ўйин-кулги, миллий ўйинлар ва курашлар намойиш қилинган. Бозоршаб ҳар жойнинг урф-одати, расм-русумларига қараб турли шаҳарларда турлича ўтказилган.

БОЛИШ (м.) — мўғуллар империясида тилло пул бирлиги; болиш 8 мисқол-у 2 донгга тенг бўлган.

БОЛИҒ (м.) — мўғулча “шаҳар” демакдир.

БОЛҒАЛИ (т.) (тар.) — ўзбек халқи таркибига кирган уруғлардан. Илгари болғали уруғи жалойир, кенагас, курама, кўнгирот, нурота туркманлари ва бошқа ўзбек қабилалари таркибига кирган. Болғали уруғи бир неча бўғинларга бўлинган: бирул, бияурли, ештеке, кераит, нўғой, нукус, ишикли ва бошқалар. Болғали уруғи қозоқ ва қорақалпоқлар таркибида ҳам учрайди.

БОНИЙ (ар.) — бино қурувчи, қурувчи деган маънони аниқлатган.

БОРГОҲ (ф.-т.) — подшоҳ ёки хоннинг қабулхонаси бўлиб, у ерга махсус ижозат билан кирилган. Боргоҳга махсус имтиёзи бўлган кишилар, яъни тархон ва оталиққа ўхшаган кишилардан бошқа барча мансабдорлар фақат подшоҳ ёки хоннинг эшикоғабоши орқали берган рухсати билангина қира олган. Ҳарбий юришлар вақтида хон ёки подшоҳ чодирининг сарпарда билан ўраб ажратилган қисми боргоҳ вазифасини бажарган.

БОРДОН (ф.-т.) — 1. Қобиги олинмаган, қамишдан туқилган қалин, дағал тўшама; 2. Шундай туқимадан тайёрланган махсус қоп, идиш.

БОРА (ф.-т.) — қалъа девори; қалъа деворининг ўқ отишга мўлжалланган махсус мустаҳкамланган жойи.

БОРА, ТУРА, ЯСОҚ (м.т.) — қонун-қоида, тартиб, низом.

БОСВОЛДИ (т.) — ола пўчок, эти юмшоқ қовун.

ТИРИҒ (т.) — от устига бостириладиган кигиз.

БОСТИРМА (т.) - 1. Тўрт томони ёки икки ёни ва олди очик қурилма, сарой; 2. Усти ёпиқ узун йулак.

БОСҚОН (т.) — темирчиларнинг катта оғир болғаси.

БОСҚОНЧИ (т.) — темирчининг босқон билан ишловчи ёрдамчиси.

БОСҚОҚ (м.-т.) — мўғул хонлари тарафидан босиб олинган мамлакатларга юборилган махсус мансабдор. Улар маҳаллий ҳокимлар фаолияти ва хатти-ҳаракатини кузатиб борганлар. Босқоқлар аҳоли ҳисобини олиш, ўлпон ва солиқ йиғиш билан ҳам шуғулланганлар. Улар ихтиёрига махсус ҳарбий қисм ва молия хизматчилари ҳам бириктирилган.

БОТИЛ (ар.) — бузилган, беҳуда деган маънони англатган.

БОТИНИЯ (ар.) — шиа мазҳабидаги бир жараён.

БОТИР (ф.-т.) - хавф-хатардан, қийинчиликлардан қўрқмайдиган; довюрак, қўрқмас, жасур.

БОТМОН (ф.-т.) - Шарқ мамлакатлари, жумладан, Ўрта Осиёда қадимги давр ва ўрта асрларда мавжуд бўлган оғирлик ўлчови бирлиги. Ботмон турли даврларда, турли жойларда миқдори ўзгариб турган. *Масалан:* XIX асрда бир ботмон Хивада 20,16 кг дан 40,95 кг гача, Бухоро ва Самарқандда - 8 пуд, яъни 131,44 кг, Фарғонада - 8-10 пуд, яъни 131,44 кг дан 163,800 кггача, Тошкентда - 10,5 пуд, яъни 171,99 кгга тенг бўлган. Шунингдек, Ўрта Осиёда ботмон ер ўлчови сифатида ҳам қўлланилган, яъни бир ботмон оғирликдаги буғдой сепилиши мумкин бўлган ер бир ботмон ҳисобланган. Бу тахминан бир гектарга тенг сатх ўлчов белгиси бўлган.

БОТМОН-ДАҲСАР (ф.-т.) — жуда катта; жуда оғир; жуда кўп.

БОШВОҚ (т.) - хайвоннинг бошига (шоҳига) боғланадиган арқон.

БОШМОҚ (т.) — кигиз этик, пийма.

БОШЛИҚ (т.) - идора, муассаса, ташкилотга бошчилик қилувчи шахс.

БОШ ТАВОЧИ (т.) - Амир Темур давлатида тавочилар бош тавочи ва пиёда аскар тавочисига бўлинган. Бош тавочилар туманот

(ўн минглик), ҳазоражот (минглик), садажот (юзлик) етакчиларидан, вилоят катталаридан қўшинни ўз вақтида, белгиланган сон ва сифат, таъминланганликда етказиб бериш тўғрисида тилхат олганлар.

БОҚИ ПУЛИ (ф.-т.) - Бухоро амирлигида ариқлар, катта каналлар, тўғонлар қурилиши ва таъмирлаш ишларига эркак аҳоли хашарга жалб қилиб турилган. Ушбу хашарга жалб этилмаган аҳоли жарима ҳисобида “боқи пули” тўлаганлар. Улар қурилиш материаллари олишга сарфланган.

БОҚИЯ ПУЛИ (ф.-т.) - Бухоро амирлигида XIX аср - XX аср бошида мавжуд бўлган солиқ тури. Ушбу солиқ тури ирригацион иншоотлар зарурияти учун олинган.

БОҚИМОНДА (ар.+ф.-т.) — колдик қарз, ундирилмаган солиқ ва шу қабилар.

БОҚОН (т.) — боқон солмоқ. Тухфа олиш учун янги келаётган келин йўлига ғов солмоқ, келиннинг йўлини тўсмоқ.

БОҒОТ (т.) - вилоят маъносини англатади. XIX аср охири - XX аср бошида Бухоро амирлиги 28 боғотга бўлинган.

БРОНЗА (р<фр.) - 1. Миснинг қўрошин, қалай ва алюминий билан қотишмаси; 2. Шу қотишмадан ясалган меъморчилик асари.

БУВАК (т.) — янги туғилган бола, чақалок.

БУДДАВИЙЛИК (тар.) — жаҳонда кенг тарқалган динлардан бири. Милоддан аввалги биринчи минг йиллик ўрталарида Ҳиндистонда вужудга келган (милод. авв. VI-V асрлар). Буддизмнинг асосчиси Сиддхартха Гаутама бўлиб, у Будда (зиёланган) деб аталган. Буддизм Ўрта Осиё ҳудудидаги илк давлатлар бўлмиш Бактрия, Кушон ҳамда кейинроқ вужудга келган Тоҳаристон давлатлари ҳудудларида кенг тарқалган.

БУДРАЧ (тар.) - ҳозирги Сурхондарё вилояти Денов тумани ҳудудида жойлашган қадимий шаҳар номи. Салжукийлар томонидан вайрон этилган.

БУЗИ (ф.-т.) — эчки терисидан тайёрланган чарм, шевро.

БУЛАМИҚ (т.) - сут билан ундан тайёрланадиган аталасимон овқат.

БУЛЖОР (м.-т.) — жанг майдонида лашкар қисмлари ўрнашган жой. “Булжор” атамаси Ўрта Осиёда феодал давлатлар қўшинларида ишлатилган.

БУЛУК (т.) — Хуросонда маъмурий атама сифатида XIX асгача ишлатилган бўлиб, вилоят ва қадимги даврларда эса йирик шаҳарларга тобе бўлган мавзе ва сарҳадларга нисбатан ишлатилган. Шунингдек, булук қўшиннинг бир бўлаги маъносида ҳарбий соҳада ҳам қўлланилган.

БУЛУНҒОР (м.-т.) — қоровул, қўшиннинг илғор қисми (авангарди) олдида ва қанотларда борувчи махсус кузатувчи ҳарбий қисм.

БУЛҒОР (т.) — *айн.* болгар.

БУНДУҚ (т.) - қурол; милтик

БУЙРА, БУРЁ (ф.- т.) — пишган қамишнинг пўсти тозалашиб туқилган, уй-жойларга намат, кигиз, гилам тагидан тушаладиган солинчиқ. Буйрани мутахассис буйрачилар туқишган. Буйра гилам, кигиз, наматларни тупроқ ва захдан сақлаган.

БУРОВ (т.) - уй ҳайвонларининг тумшугига солинадиган сиртмоқ.

БУРОҚ (ар.) - ривоят бўйича миърож кечаси Маккадан Байтулмақаддасгача, кейин осмонга Муҳаммад (САВ)ни олиб кетган отнинг номи.

БУРУНҒОР (м.-т.) — қўшиннинг муқаддима қисми орқасидан борувчи махсус ҳарбий қисм.

БУРҚУТЛАР (т.) (тар.) — турклашган мўғул уруғларидан бирининг номи. XI-XII асрларда Байкал қўлининг шарқий соҳилларида яшаган. XIII асрнинг бошида Чингизхонга тобе бўлган бурқутларнинг катта қисми XIII-XVI асрлар давомида Моваруннахрга келиб ўрнашган. Бурқутлар асосан Зарафшон воҳасида, қисман Мирзачўлда жойлашган. XVIII асрнинг 50йилларида бурқутлар Бухоро хонлигига қарши катта қўзғолон кўтарган. Қўзғолонни ҳукумат қўшинлари бостиргач, бурқутларнинг бир қисми Зарафшон воҳасидан Ҳисор водийсига кўчирилган. Ўзбекистон ҳудудида яшаган бурқутлар ўтроқлашиб, ўзбеклар билан аралашиб кетган.

БУРҒИ (т.) - кончиликда ишлатиладиган парма.

БУРҒУ (т.) - сурнайга ўхшаган махсус мусиқа асбоби.

БУРЖ (ар.) - 1. Қуёшнинг йиллик ҳаракат йўли бўлиб жойлашган ўн иккита юлдузлар туркумининг мажмуи ва уларнинг номи: Ҳамал (қўй), Савр (Сигир), Жавзо (Эгизак), Саратон (Қисқичбақа), Асад (Шер), Сунбула (Ўтоқ), Мизон (Тарозу), Ақраб (Чаён), Қавс (Ёй), Жаддий (Эчки), Далв (Қовға), Хут (Балик); 2. Минора шаклидаги қоровуллар ёки йўл масофасини кўрсатадиган бино. Қалъа деворининг ҳар жойларида қурилган минорага ўхшаган қурилма.

БУТ (ф.-т.) - бутпарастларнинг тош, чўп, маъданлардан ясашган одам ёки ҳайвонларнинг ҳайкали.

БУТХОНА (ф.-т.) - бутпарастларнинг ибодатхоналари.

БУХОРО ТАНГАСИ (тар.) - Бухоро қумуш тангаси. XIX асрнинг 40-йилларида бир танга 68,3 рус тийинига (олтин валютаси ҳисобида 19 тийин), XIX асрнинг 60-йиллари охирида эса рус ҳукмронлиги ўрнатилгач, у бор-йўғи рус пулининг 20 тийинига тўғри келган.

БУХОРЧИ (т.) - Бухородан мол келтирган ёки Бухородан мол олиб ўтган савдогарлар Хивада шундай номланарди.

БУХРИ (?) - Шағовуллар мустақил равишда дипломатик музокаралар олиб бормаганлар. Элчиларнинг келиш-кетмаслигидан қатъи назар шағовул ҳар йили 15 тилладан олиб турган. Шағовуларнинг фаолияти “бухри”ларнинг фаолияти билан яқиндан боғлиқ бўлган.

БУХОРХУДОТ (т.) – VII-VIII асрларда Бухорода мавжуд бўлган кичик феодал давлати ҳукмдорларининг номи. Бухорони араблар босиб олганидан кейин Бухорхудот ҳукмдорлиги ўз мавқеини йўқотди. Наршахийнинг “Бухоро тарихи” номли асарида келтирилган маълумотларга қараганда, VII асрнинг 80-йиллари ва VIII асрнинг ўрталарида Бухорода Бидун, Туғшода, Буниёт ва Сукун исмли бухорхудотлар ҳукмронлик қилганлар. Араблар Бухорога бостириб кирганда Бухорода Туғшоданинг онаси бухорхудот бўлган.

БУХТАРМА (м.-т.) – пистирма, камингоҳ. Душман йўлига қўйилган тузук.

БУЮК (ф.-т.) - қаттиқ совуқ; аёз.

БУҚЪА (ар.) - мадрасаларда фақир ёки қаландарлар учун белгиланган хужра.

БУҒ, БУҚ (т.) – шох, мугуз, сополдан ясаладиган пуфлама соз бўлиб, қадимги замонларда тоғ ва саҳро жойлардаги қабила, уруғ аъзоларини шошилинич йиғиш учун фойдаланилган. Буғдан куй чиқмайди. У пуфланадиган, уч томони ингичка сурнай, найсимон бўлиб, ёнида тешик парда бўлмаган. Чалганда товуши бир хил чиққан ва анча олисдан ҳам эшитилган.

БУҒРО (м.-т.) - 1. Таомнинг номи; 2. Бичилмаган туя; 3. Улуғ, буюк.

БУҒРОЛАР (м.-т.) – X-XI асрларда Қорахонийлар ҳоконлигининг ғарбий қисмини (Еттисув, Қашғар ва Жанубий Қозоғистон) ҳокон номидан идора қилган сулола хонларининг лақаби. Унинг йирик вакиллари Абдулкарим Сотуқ Бугрохон ва унинг набираси Хорун ибн Мусо даврида Еттисув ва Қашғардаги кўпчилик туркий халқлар ислом динини қабул қилганлар. Хорун ибн Мусо 992 йилда Мовароуннахрни эғаллаган, аммо шу йилнинг август ойида Бухоро ва Самарқандни ташлаб, Қашғарга чекинишга мажбур бўлган. XI аср бошларида бугролар давлатида ички феодал кураш кучайиб кетганлиги натижасида бу давлат инқирозга юз тутган.

БЎЗ (ар.) - қўл дастгоҳида пахта ипидан тўқилган мато.

БЎЗА I (ф.т.) – оқишок, тарик, арпа ва шу кабилардан олинадиган, кайф берувчи ичимлик.

БЎЗА II (ар.+ф.т.) - гишт териш ёки пойдевор қўйиш учун тайёрланган қоришма.

БЎЗАГАР (ар.+ф.т.) - бўза ичимлиги тайёрлаш ва сотиш билан шуғулланувчи одам.

БЎЗАХЎР (ар.+ф.т.) - бўза ичишни яхши кўрадиган, бўзани кўп ичадиган.

БЎЗЧИ (ар.+ф.т.) - бўз тўқувчи касиб.

БЎЙИНТУРУҚ (т.) - иш хайвони бўйнига кийдириладиган омов абзали, хомут.

БЎЙИНЧА (т.) - иш хайвони бўйнига хомут остидан кийдириладиган ҳалқа шаклидаги абзал.

БҮЙРА (ф.-т.) - тозаланган камиш чўпидан тўкилган тўша-
ма.

БҮЛА (т.) - опа-сингилларнинг болалари (бир-бирига нис-
батан); холавачча.

БҮЛЖАР (т.) - қўшин йиғилув жойи.

БҮЛЖАРБЕГИ (т.) - қўшин йиғилув пункти бошлиғи.

БҮНАК (ф.-т.) — XX аср бошларигача Ўрта Осиёда мавжуд бўлган, иш ҳақи ҳисобидан деҳқон ва хунармандларга берилган қарз. Халфа ишга ёлланиш олдидан устадан маълум муддатга бунак олган. Одатда, бунакни узолмаган халфа бошқа устанинг дўконига ишга ўтолмаган. Бунак XIX аср охири — XX аср бошида пахтакор туманларда ҳам кенг тарқалган. Асосан, деҳқонлар қишлоқ хўжалик асбоблари, уруғлик каби нарсаларни сотиб олишга муҳтож бўлганда берилган. Бунак олган деҳқоннинг ери ва мол-мулки гаровга қўйилиб, ундан олинган тилхат қози томонидан тасдиқланган.

БҮЛИС (р.) — 1. Россияда уезд таркибидаги бир қанча қиш-
локни ўз ичига олган маъмурий бўлинма; 2. Шундай маъмурий-
худудий бўлинма ҳокими.

БҮРК (т.) - бош кийимнинг бир тури, қишлоқ қалпоқ, тел-
пак.

БҮРОН (т.) - ёғингарчилик билан тўзон аралаш кучли ша-
мол.

БҮТА (т.) - туянинг боласи.

БҮТАЛОҚ (т.) - туянинг ёш боласи.

БҮТҚА (т.) - бир неча тур донни қайнатиб пиширилган
қуюқ овқат.

БҮСТОНҒОР (м.-т.) - пистирма деган маънони англатади.

БҮХЧА (т.) - 1. Қийиқча, рўмол кабиларга ўраб тугилган
нарсалар; тугун, тугунча; 2. Қийим-кечак ўралган тугун.

БҮХЧАБАРДОР (т.+ф.т.)-Хива хонлигида хоннинг қийим-
боши мутасаддиси.

БҮЯ (тар.) - Ироқ ҳудудларида ҳукм сурган сулоланинг номи.

БУҒОВ (т.) - 1. Кишан, банд; 2. Тўсик, ғов.

БУҒОЗ (т.) - икки сув хавзасини туташтирувчи тор сув йўли.

БУҒОТ (т.) - 1. Қамиш солиб ёпилган томнинг девордан ташқарига чиқиб турган қисми; 2. Сув йўлининг бўғилган жойи.

БУҒРА (т.) - бичилмаган туя.

В

ВАЗИР (ар.) - арабча сўз бўлиб, ёрдам кўрсатувчи, ёрдамчи деган маънони англатади. Биринчи бор вазир унвони VIII асрда аббосийлар сулоласи даврида пайдо бўлган. Шундан бошлаб му- сулмон давлатларининг ҳукуматлари таркибида олий мансаб эга- еи сифатида вазирлар фаолият кўрсатишган. Улар подшоҳ- лар, хонлар ва вилоят ҳокимлигига тайинланган шаҳзодалар- нинг ёрдамчилари ҳисобланган. Ҳозирги кунда Ўзбекистон Республикаси Ҳукумати таркибида бош вазир ва ҳар соҳа бўйича иш олиб боровчи вазир лавозими мавжуд бўлиб, кенг фаолият кўрсатмоқда.

ВАЗИРИ АЪЗАМ(ар.) - улуғ вазир, яъни вазирлар бошлиғи деган маънони англатади. Илк ва сўнгги ўрта асрларда ҳукумат- нинг олий идораларини бошқарган юқори мансабдаги шахс бўлиб, вазирлар иш фаолиятини бошқариб турган.

ВАЗИР-ВУЗАРО (ар.) – подшоҳ ва хонлар саройидаги ва- зирлар ва бошқа катта амалдорлар, аъёнлар.

ВАКИЛ I (ар.) - 1. Бирор киши, муассаса, ташкилот ва шу кабилар номидан иш кўришга ваколати бўлган, унинг манфаат- ларини кўзловчи ва ҳимоя қилувчи шахс; 2. Бирор давлат ёки ташкилотнинг ваколати билан ўзга элларда унинг номидан иш кўрувчи, унинг манфаатларини ҳимоя қилувчи лавозимли киши, элчи; 3. Бирор соҳа, ижтимоий гуруҳ, жамият ва шу кабиларга мансуб киши; намоянда.

ВАКИЛ II (ар.) - Салжуқийлар даврида ишончли, эътиқод- ли киши шундай аталган. Сомонийлар давридаги олий унвон.

ВАКОЛАТ (ар.) - бирор шахс, муассаса, ташкилот, давлат ва шу кабилар номидан иш қилиш учун берилган ҳуқуқ, вакиллик ҳуқуқи.

ВАКОЛАТНОМА (ар. +ф.т.) - 1. Ишонч қоғози; тилхат; 2. Вакиллик ҳуқуқини берувчи ҳужжат, ваколат, ишонч ёрлиғи.

ВАКОЛАТХОНА (ар. ф.-т.) - бирор давлат томонидан ўзга ерда таъсис этилган ва унинг манфаатларини кузлаб иш кўрадиган муассаса.

ВАЛАД (ар.) — шариат йўли билан никоҳланмаган ота-онадан туғилган бола.

ВАЛИАХД (ар.) — подшоҳ ёки хоннинг тириклик чоғида ўз ўрнига тайинлаб қўйган тахт вориси. Валиахд подшоҳ ёки хоннинг қароридан кейин махсус давлат кенгашида тасдиқланган. Чингизхон ва Амир Темур замонида валиахд тайинлашда уларнинг ёшига эмас, балки давлатни бошқара олиш қобилиятига эътибор берилган. *Масалан:* Амир Темур ўғиллари Мироншоҳ ёки Шохруҳни эмас, балки набираси Мухаммад Султонни, у вафот этгач, Мирзо Жаҳонгирнинг ўғли Пирмуҳаммадни валиахд қилиб тайинлаган эди.

ВАЛИНЕЪМАТ (ар.) - 1. Ўзига қарам кишиларни моддий жиҳатдан таъминлаб турувчи, уларга неъмат берувчи шахс; 2. Олий-ҳиммат, сахий одам; хайр-саховатли, қўли очик одам.

ВАЛЛАМАТ (ар.) - 1. *Айн.* Валинеъмат; 2. Ўз меҳнати сингмаган нарсаларга, бировниқига сахийлик, хўжайинлик қилаверадиган одам; 3. Оксоқол, бошлиқ, амалдор; 4. Йигит, сарбоз.

ВАРДАНХУДОТ (ф.т.) - VII аср охири – VIII бошида ҳозирги Бухоро воҳасининг шимоли-ғарбий қисмида жойлашган кичик феодал давлат – Варданзи давлати олий ҳукмдорларининг унвони. Варданхудоатлар Зарафшон водийсидаги ҳукмдорлар ичида энг кучлиси бўлган.

ВАРРАК (т.) - маълум ҳажмдаги қоғозга қамиш чўпларини белгили тартибда ёпиштириб ясалган ва шамолда ип қўйиб учирадиган ўйинчоқ. қаранг: Бодпарак.

ВАРҒ (сўғд.) - чўп, шох-шабба, тошдан кўтарилган сув банди.

ВАСИЙ (ар.) - васиятни ижро этувчи шахс; вояга етмаган

етим болаларга ғамхўрлик қилишни ва уларга мерос қолган мол-мулкка (болалар вояга етгунча) қараб туришни ўз зиммасига олган шахс; маънавий ота.

ВАСИҚА ПУЛИ (ар.+ф.т.)- Бухоро амирлигида XIX аср - XX аср бошида мавжуд бўлган солиқ тури. Сотилган мол-мулкнинг хужжатларини расмийлаштириш учун олинадиган йиғим.

ВАСИЯТ (ар.) - 1. Мархумнинг ўз яқинларига айтиб ёки ёзиб қолдирган топшириғи, истағи, насихати. 2. Буюк зотнинг ёки ота-боболарнинг ўз издошларига, авлодига айтиб ёки ёзиб қолдирган ўғити, панд-насихати, кўрсатиб кетган йўл-йўриғи.

ВАСИЯТНОМА (ар.+ф.т.) - мерос қолдирувчининг ўз мулки ва фарзандлари тарбиясига доир фармойиши. Васиятнома муомала лаёқатига эга бўлган шахс томонидан тузилиши мумкин. Ақли заиф, рухий касал шахслар томонидан тузилган васиятнома ҳақиқий ҳисобланмаган.

ВАСИҚА (ар.) – ер-мулк олди-соттиси тўғрисида тузилган расмий шартнома. Васиқа кўчмас мулкка доимий ёки вақтинча эғалик қилиш ҳуқуқини берган. Туркистон қозихоналарида васиқа фақат бир нусхада шариат қонунлари асосида тузилган. Унда ҳар икки тараф, яъни олувчи ва сотувчи ҳамда гувоҳлар васиқага имзо чеккач, уни қози имзолаб муҳрлаган. Амирлар ер ва бошқа кўчмас мулкларни тортиқ қилганларида васикани ўзлари берганлар.

ВАССА (ар.) – иморатнинг тўсинлари устига зич қилиб кўндаланг териладиган, бир томони ясси, иккинчи томони дўнг, калта таёқча ёки тахта; токи.

ВАССАЛ (?) – илк ўрта асрларда Ғарбий Европадаги қул, хизматкор, бошқа шахсга тобе бўлган эркин хизматчи, феодализм даврида эса катта ер эғасига қарам бўлган феодалга нисбатан ишлатилган атама. Сўнги феодализм даврида, жумладан, XIX асрнинг иккинчи ярми – XX аср бошларида бир давлат томонидан иккинчи давлатни сиёсий жиҳатдан ўзига тўла қарам қилиб олиб, у ерда ўз сиёсатини юргизиш вассаллик деб аталган.

ВАССАЖУФТ (ф.—т.) - Иморатнинг “тўсинлари устига зич қилиб васса териб қуриш” усули.

ВАСФ (ар.) – 1. Оғзаки таъриф, тавсиф; 2. Мақтов, мадх.

ВАХТАМҒАЛИ (тар.) - ўзбек халқи таркибига кирган уруғлардан бири. Вахтамғали уруғи кўнғирот, юз ва минг қабилалари таркибида бўлган. Вахтамғали уруғига мансуб кишилар асосан Самарқанд ва Сурхондарё вилоятлари худудида истиқомат қилишган. Уларнинг асосий қисми ўзбек тилининг қипчоқ лаҳжасида сўзлашганлар.

ВАХШҶР (кад.ар.) - пайғамбар, расул, элчи.

ВАЪЗ (ар.) — одатда, жамоат ўртасида, масжидларда сўзланадиган диний ёки насихатомуз нутқ.

ВАҚФ (ар.) — давлат томонидан, шунингдек, айрим кишилар томонидан диний муассасалар, масжидлар, мадрасалар ихтиёрига даромаддан фойдаланиб туриш, аммо сотмаслик шарт билан ўтказилган ёки васият қилиб қолдирилган мол-мулк, яъни ер-сув, бино ва бошқалар вақф дейилади. Вақфдан келадиган даромадлар ўша диний муассасалар ва уларда хизмат қиладиган дин пешволарига берилган.

ВАҚФНОМА (ар.+ф.т.) - мулк эгаларининг ўз ер-суви, ҳўжалик бинолари ва даромад келтирадиган бошқа мулкларини диний муассасалар — масжид, мадрасалар ҳамда айрим руҳонийларга — эшон, муфтийларга, сўфийлик жамоалари измига ихтиёрий суратда ўтказганлиги тўғрисидаги ҳужжат. Вақфномада мулкнинг вақфга ўтказилиш сабаби, мулк эгасининг номи, вақф қилинган мулкнинг мутаваллиси (бошқарувчиси), вақф мулкидан фойдаланиш тартиби, гувоҳлар аниқ кўрсатилган. Вақфнома қози тасдиғидан кейин қонуний кучга кирган.

ВАҚФХҶР (ар.+ф.т.) - вақф даромадидан фойдаланувчи ёки вақф маблағи ҳисобига яшовчи талаба.

ВАХИЙ (ар.) — худо томонидан пайғамбарга Жаброил фа-ришта орқали келтирилган хабар.

ВАХҶОБИЙЛАР (тар.) - Марказий Арабистонда тарқалган диний сиёсий оқим. Унга Муҳаммад ибн Абд ал-Ваҳҳоб (1703-1787 й.й.) асос солган. Ислому илоҳиётига, шариатга асосланган. Ваҳҳобийларнинг асосий ақидаси ваҳдоният, яъни якка худоликдир. Улар якка худоликни қатъий талаб этиб, “динни поклаш”га, “Муҳаммад саллаллоҳу алайҳи васаллам давридаги асли ҳоли”га келтиришга, арабларни “чинақам ислом”нинг яшил байроғи остида бир-

лаштиришга ҳаракат қилганлар. Ваххобийлар мусиқани, қушиқ айтишни қоралаб, маънавий маданиятнинг тараққиётига тўскинлик қилганлар. Улар “муқаддас жойлар”га зиёрат қилишни, авлиё ва мазорларга сизинишни, зоҳидликни қораладилар. Улар оддий кийинишни, камтарона ҳаёт кечиришни, айш-ишратга, кўп бойлик тўплашга берилмасликни тарғиб этганлар. Бугунги кунда улар эски халифалик тузумини тиклаш ғоясини илгари суриб, диний экстремизм хавфини кучайтирмоқда.

ВИЛОЯТ (ар.) — 1. Мамлакатнинг пойтахтдан йироқдаги чекка ўлкаси; 2. Йирик маъмурий—худудий бўлинма.

ВИЛОЯТЗО (ар.+ф.т.) - Ҳиндистонда ўрта асрларда Эрон ва Мовароуннаҳрдан келиб ўрнашган шахсларга нисбатан айтилган истилоҳ.

ВИСОҚ (ар.) - Салжуқийлар даврида уй, қапа, чодир маъносини берган.

ВИСОҚБОШИ (ар.) - Салжуқийлар даврида бир даста ёки гуруҳнинг бошлиғи шундай аталган.

ВОДИЙ (ар.) — 1. Дарё бўйлаб чўзилган ёки тоғлар орасидаги кенг текислик; 2. Умуман экин экиладиган, обод ер;

3. Чексиз, бепоён кенглик.

ВОЖИБ (ар.) — 1. Ҳар бир мусулмонга пайғамбар томонидан буюрилган, бажарилиши мажбурий бўлмаган; 2. Бажарилиши мажбурий. *Масалан, амри подшо вожиб.*

ВОЖИБОТ (ар.) — шарт, мустаҳиб, макруҳ, ҳалол, ҳаром каби бажарилиши шарт ва зарур бўлган шарият амри ва қоида-қонунлари.

ВОИЗ (ар.) — 1. Диний мазмунда ваъз қилувчи, ваъз айтувчи, ваъзхон; 2. Насихатомуз ёки ташвиқий нутқ сўзловчи, нотик.

ВОЛГА БЎЙИ ЎЗБЕКЛАРИ (ТАР.) - VI-XIX асрларда Волга бўйларида яшаган ўзбекларга нисбатан ишлатилган атама. Асрлар мобайнида Волга бўйларидаги шаҳарлар Ўрта Осиё моллари учун муҳим бозор ҳисобланган. Хоразм, Бухоро ва бошқа шаҳарлардан Волга бўйларига мол олиб борувчи махсус савдогарлар бўлган. Ўрта Осиё худудида яшаган аҳолининг маълум қисми ихтиёрий равишда Волга бўйларига бориб ўрнашиб қолган. VI аср охирида

Волганинг қуйи окимида вужудга келган Хазар подшоҳлигига Ўрта Осиёликлардан 20 мингга яқин киши кучиб келиб ўрнашган. Уларнинг кўпчилиги хоразмликлар бўлишган. Хоразмликлар Хазар подшоҳлигининг ички ва ташқи савдосида муҳим роль ўйнаганлар. Подшоҳлик вазири хоразмликлардан тайинланган. Ҳатто подшоҳликнинг 1200 кишидан иборат гвардияси ҳам хоразмликлардан ташкил топган. Хоразмликлар Хазар подшоҳлигининг сиёсий ва ижтимоий ҳаётида катта мавқе эгаллаганлар. Муғулларнинг Олтин Ўрда давлати барпо этилгандан кейин ҳам Волгабўйи ўзбеклари давлатнинг ижтимоий-сиёсий ҳаётида катта мавқеини сақлаб қолган. Улар Олтин Ўрданинг Сарой Боту ва Сарой Беркадаги пойтахт шаҳарларида истиқомат қилиб, савдо ва хунармандчилик билан шуғулланганлар. Улар Олтин Ўрда давлатида нафақат архитектура, наққошлик, хунармандчилик тараққиёти ва маданий юксалишга, балким Олтин Ўрда адабиёти ва адабий тилининг ривожига ҳам муҳим ҳисса қўшганлар. Волгабўйи ўзбеклари узоқ вақтлар ўз урф-одатлари, тили ва динини сақлаб қолган. XIX аср ўрталарига келиб, уларнинг маълум қисми ўз ватанига қайтган, қолган қисми эса ҳозир ҳам Астрахан яқинида яшаб келмоқда.

ВОЛИ (ар.) - Қўқон хонлигида вилоят ва туманларга хоннинг ўринбосари. У вилоятнинг ҳарбий-маъмурий ишларига бошчилик қилган. Шунингдек вилоятларда лашкар ҳам унга итоат этган. Манбаларда “ноиб” - муовин деб ҳам аташган.

ВОЛИДА (ар.) – айнан Она.

ВОЛОСТНОЙ (р.) – Октябрь тўнтаришидан илгариги Туркистонда волость бошлиги; бўлис.

ВОЛОСТЬ (р.) – Октябрь тўнтаришидан илгариги Россияда ва Туркистон улкасида маъмурий-худудий бўлинма, уезднинг кичик бир бўлаги.

ВОЛИЙ (ар.) - алоҳида вилоятнинг ҳокими.

ВОРИС (ар.) - мерос олиш ҳуқуқига эга бўлган шахс; мерос эгаси, меросхўр;

ВОФУРУШ (ф.-т.) - оёқ кийимлари, пойафзал билан савдо қилувчи дўкондор.

ВОКЕАНАВИС (ар.+ф.т.) - 1. Вокеликда юз берган ҳақиқий

ходисаларни акс эттирувчи ёзувчи; 2. Расмий йўл билан қўйилган махфий айғокчи; махфий кузатувчи, жосус.

ВОҚИФ (ар.) – бўлиб ўтган ёки бўлажак воқеа, ходисадан махфий нарса, сир ва шу кабилардан хабари бўлган; хабардор, бохабар.

ВОҲА (ар.) – сахро билан ўралган обод, сувли ўлка.

ВОҲИД (ар.) – 1. Бир, яққа, ёлғиз; бирдан-бир; 2. Бирлик (ўлчов бирлиги);

ВУҚҚИЯ, ВИҚЙА (ар.) - 12 дирам (дирҳам)(1 дирам 3, 2 гр.кумуш) га тенг бўлган пул бирлиги.

Г

ГАБР (т.) - 1.Оташпараст, зардушт динида бўлган одам, зардуштий; 2. Салжуқийлар даврида насроний динида бўлган киши шундай аталган.

ГАВҲАР (ф.-т.) - Тарашланган ва сайқал берилган олмос;

ГАВҲАРШУНОС (ф.-т.) - Қимматбаҳо тошларни яхши билладиган мутахассис;

ГАДОЙ (ф.-т.) - тиланчилик билан кун кечирадиган одам; тиланчи.

ГАЖАК (ф.-т.) - 1. Икки чеккага ёки пешанага хусн учун тушириб қўйилладиган ярим ҳалқа шаклидаги соч; зулф; 2. Шу тахлитда олтин, кумуш ва шу кабилардан ясалган ва чеккага тақилладиган безак буюми (баъзи қушларнинг пат, думларидан ҳам шундай безак буюми сифатида фойдаланилган); 3. Эгилган, қайрилган.

ГАЖИМ (ф.-т.) - рўмол, дарпарда, дастурхон сочиқ каби нарсаларнинг зиҳига тикиладиган ёки ўзидан титиб чиқариладиган шокила; попуқ.

ГАЖИР (ф.-т.) - жангари, қайсар, ўжар.

ГАЗ (ф.-т.) - Шарқ мамлакатларида тахминан 62 см дан 91,5 см-га тенг бўлган узунлик ўлчов бирлиги.

ГАЗА (ф.-т.) - тоғ чўккиси; адир, дўнг, баландлик.

ГАЗАН (ф.-т.) - косибларнинг чарм қирқадиган махсус пичоги.

ГАЗ ЧЎП (ф.-т.) - узунлиги бир газга тенг ўлчов асбоби.

ГАЛАИ ОСИЁ (ф.-т.) - *Қаранг.* Тегирмон ҳақи.

ГАЛА ХОП (ф.-т.) - XIX-XX аср бошларида Ўрта Осиё худудларида хирмонда дон янчиш учун бир-бирига бўйнидан ип боғланган бир неча ҳукиз ва ҳукизчалардан фойдаланишган. Бир киши ушбу иш ҳайвонларининг энг чапдагисини ушлаб туриб уни жойида ўнгдан чапга жуда секин айлантирган. Ўнг томонидан энг охириги иш ҳайвонини эса тезроқ югуртиришган. Ушбу иш ҳайвонлари (ҳукиз ва ҳукизчалар)нинг барчаси гала хоп дейилган.

ГАНЖ (ф.-т.) - хазина, бойлик.

ГАНЧ (ф.-т.) - алебастирнинг бир тури; сувоқ, нақш учун ишлатиладиган қурилиш материали.

ГАНЧКОР (ф.-т.) - 1. Ганчдан нақш ясовчи уста, ганч сувоқ устаси; 2. Ганч сувоқ қилинган, ганч билан нақшланган.

ГАНЧКОРЛИК (ф.т.+т.) - амалий санъатнинг бир тури бўлиб, у ўймакорлик тармоғига киради. Ганчкорлик энг қадимий санъат турларидан ҳисобланади. Милоднинг I асридан бошлаб ганч-га ўйма нақшлар солиш расм бўлган. Ҳозирги кунда ўзбек ганчкорлигида бир неча мустақил мактаб - Самарқанд, Бухоро, Хоразм, Фарғона, Тошкент мактаблари мавжуд. Ҳозирда ганчкорлик санъати, асосан, жамоат биноларини безашда кенг қўлланилади.

ГАП (ф.-т.) - улфатлар орасида навбат билан, одатда ҳафтада бир марта, улфатлардан бириникида ўтказиладиган зиёфат; улфатчилик.

ГАРМ ОБ (ф.-т.) - Бухоро амирлигида саратон (июн) ойида экинларни илиқ сув билан суғориш усули. У одатда ҳосилни тез шишишига ёрдам беради.

ГАРОВ (ф.-т.) - 1. Қарзни берилган муддатда тўлаш юзасидан қимматбаҳо буюм ёки пул воситасида кафолат бериш; 2. Бирор нарса ёки ҳодиса ҳақида баҳслашувчи икки киши ўртасидаги шарт.

ГАШТАК (ф.-т.) - бўш вақтни кўнгилли ўтказишнинг бир

шақли. Гаштак дам олиш, бирор жойга саёхат қилиш, зиёфат ёки меҳмондорчилик кўринишларида ўтказилади. “Гаштак” Самарқанд, Бухоро ва Қашқадарёнинг кўпгина жойларида “гап” ўрнида ишлатилади.

ГИЛ (ф.-т.) - 1. Чинни буюмлар яшаш учун ишлатиладиган оқ лой; каолин. 2. Умуман лой, тупрок.

ГИЛАМДЎЗ (ф.-т.) - гилам тўқувчи.

ГИЛКОР (ф.-т.) - ганч ёки алебастрдан нақш ясовчи мутахассис; ганчкор уста.

ГИРА (ф.-т.) - ишлов бериладиган нарсани маҳкам сиқиб кўядиган асбоб; тахтакач, тиски.

ГИРД(И)БОД (ф.-т.) - тўзон, чанг, қум аралаш буралиб кўтарилувчи қаттиқ шамол; куюн, уярма, довул.

ГИРДОБ (ф.-т.) - Ариқ ва дарё сувларининг айланиб буралиб, уярма ҳосил қилиб оқаятган ери.

ГИРЁН (ф.-т.) - йиғлаётган, йиғловчи.

ГИРИШ (т.) - ёйнинг ўқни қадаб отадиган ипи.

ГИРЯ (ф.-т.) - 1. *Айнан* йиғи; 2. Халқ куйларидан бирининг номи.

ГОВ (ф.-т.) - катта, улкан.

ГОВДУМ (ф.-т.) - карнай.

ГОВРОН (ф.-т.) - йўгон новдадан қилинган подачилар таёғи.

ГОВСАР (ф.-т.) - икки тишли чўқмор.

ГУБЕРНАТОР (р.) - Чор Россиясида губерни бошлиғи, ҳоқими. Туркистон Чор Россияси томонидан босиб олингандан сўнг, Туркистон генерал-губернаторлиги ташкил этилган. Уни генерал-губернатор бошқарган.

ГУБСАР (?) - қўй терисидан мешга ўхшаб тикилган махсус мослама. У ҳаво тўлдирилгач, одам унга ўтириб олиб қўли ва оёғи билан ҳаракат қилиб сувли жойлардан, дарёлардан кечиб ўтишган. Катта миқдордаги одамларни кечувдан ўтказиш учун бир неча губсар бир-бирига боғланган ва устига қамиш тўшаб, устига одамларни ўтказиб сувдан ўтказишган. У санғоч деб ҳам аталган. Ҳозирги пантон мосламасига тўғри келади.

ГУВАЛА (ф.-т.) - лойдан қўлда ясаб, офтобда қуритилган таги ясси, чўзинчок кесак (қурилиш материали сифатида ишлатилади).

ГУЗАР (ф.-т.) - шаҳар ёки қишлоқнинг уч-тўрт кўчасини ўз ичига олган, чойхона, магазин, баққоллик ва қассоблик дўконлари бўлган гавжум ва серкатнов обод жой. Одатда, маҳалла одамлари гузарга чиқиб чойхўрлик қиладилар, суҳбатлашадилар, хордик чиқарадилар.

ГУЗАРИ (ф.-т.) - Хива хонлигида тери шундай аталган.

ГУЛА (ф.-т.) - 1. Тўқимачилик дастгоҳининг бир қисми; 2. Нуха.

ГУЛБАНД (ф.-т.) - пичоқнинг дастаси билан тиғи бириккан жойига ўрнатилган махсус металл ҳалқа.

ГУЛКОР (ф.-т.) - нақш-гул ўювчи ёки ясовчи уста, мутахассис.

ГУЛКЎРПА (ф.т.+т.) - уй деворларига осиб қўйиладиган ёки тахмонга ёпиладиган, одатда гул тикилган бир турли сўзана.

ГУЛОБ (ЖУЛОБ) (ф.-т.) - 1. Атиргул суви; 2. Атиргул сувидан тайёрланган ширин ичимлик; шарбат.

ГУЛОБЧИ (ф.-т.) - гулоб тайёрловчи; гулоб сотувчи.

ГУЛЧИНОР (ф.-т.) - карта ўйинининг бир тури; пирра.

ГУЛҚАНД (ф.т.+ар.) - атиргул ва шакардан тайёрланадиган бир нав ширинлик, қиём.

ГУМАШТА (ф.-т.) - катта савдогар бойларнинг жойларда савдо ишларини олиб боровчи ишончли кишиси, вакили.

ГУМБАЗ (ф.-т.) - кубба шаклидаги бино.

ГУМРОҲ (ф.-т.) - йўлдан озган, адашган, янглишган.

ГУЛАФШОН (ф.-т.) - Қўкон ва Самарқанд қоғозининг бир нави.

ГУППИ (т.) - қалин пахтали калта чопон.

ГУПЧАК (т.) - ғилдиракнинг марказидаги кегайлар қадаладиган ва ўққа ўрнатиладиган ғўла қисми.

ГУПСАР (ф.-т.) - кечувдан ўтиш учун хизмат қиладиган ичига ҳаво тўлдирилган меш.

ГУРЗИ (ф.-т.) - қадимги даврлардаги уруш қуролларидан бири. Чўқмор деб ҳам аталган.

ГУРХОН (т.) - Қорахитой хонларининг фахрий лақаби.

ГУСТОХ (ф.-т.) - одобсиз, беадаб, беандиша, сурбет.

ГУЖА (т.) - Ўғирда туйиб оқланган жўхори ёки буғдойдан тайёрланган суяқ овқат. У гўжа ош ҳам дейилади.

ГУЎЛ (ф.-т.) - содда, лақма; ҳамма нарсага ишонаверадиган.

ГУЎЛАХ (ф.-т.) - 1. Ўт ёкиладиган жой, ўчоқ; 2. Ҳаммомга ўт ёқувчи киши.

ГУНИЯ (грек.) - Бурчакнинг тўғрилигини текшириш учун ишлатиладиган чизмакашлик ёки дурадгорлик асбоби.

ГУШАНГА (ф.-т.) — никоҳ тўйи кўни қизнинг уйидаги қуёв кирадиган хонага ва қуёвнинг уйидаги келин тушадиган хонанинг бир бурчагига тутиладиган махсус оқ парда ёки чойшаб. Бухоро, Қашқадарё, Сурхондарё ва Самарқанд вилоятларининг айрим туманларида, Фаргона водийсида “чимилдик” деб аталади. Хоразмда “кушайина” дейилади. Самарқанд, Бухоро вилоятларида гўшанга даставвал қуёв келар кечаси қизнинг отаси уйида тутилиб, унинг орқасига келин-қуёвни ўтказадилар. Никоҳ маросимлари ўтгач, қиз қуёвниқига олиб келинади. Бу ерда ҳам гўшанга тутилади. Келин-қуёв биринчи кечани гўшанга ортида ўтказадилар. Қўп ерларда тўйнинг эртаси кўни гўшанга олиб қўйилади, айрим жойларда маълум муддат, яъни чилласи (қирқ кўн) чикқўнча гўшанга тутилган ҳолда тураверади.

Илгари гўшанга оқ матодан бўлиб, келин биринчи фарзанд кўрганда ундан чақалоқнинг бешигига говрапўш, яъни бешик устига ёпиладиган ёпқич қилишган.

ГУЯНДА (ф.-т.) — хофиз, қўшиқчи.

Д

ДАВЛАТ I (ар.) - Ҳокимият органлари ва сиёсий ташкилотлар тизимига эга бўлган мамлакат.

ДАВЛАТ II (ар.) - бойлик, мол-дунё, мол-мулк.

ДАББОУФ (ар.) - терига ишлов берувчи, кўнчи

ДАБИР (ф.-т.) - мамлакат ҳукмдорининг шахсий котиби. У дин, тарих, адабиётни пухта билиши, ажойиб услубда ёзиши ва воқеани чиройли сўзлар билан ифодалаб бериши керак бўлган. Ҳукмдорнинг бошқа ҳукмдорлар билан ёзишмаларининг юқори савияда битилишида дабирнинг роли ва масъулияти катта бўлган.

ДАБИРИСТОН(ф.-т.) - Ўрта Осиё халқлари тарихида икки хил маънода қўлланилган. 1. Подшоҳлик ҳузуридаги мирзахона. Бу ерда махсус котиблар, яъни, дабирлар томонидан давлат мактуб ва ҳужжатлари тузилган ҳамда таҳрир қилинган; 2. Ўрта асрларда Мовароуннаҳр шаҳарларидаги эски мактаб. Бундай мактабларда болалар озми-кўпми дунёвий умумий маълумот олишган. Иш билан бирга, машҳур шоирларнинг девонларини ўқиб, ёзиш ва ҳисоблашни ўрганганлар.

ДАВОДОР (ар.) - XIV-XV асрларда Темур ва теурийлар давлатида мавжуд бўлган кичик даражадаги амаллардан. Даводор лавозими асосан султоннинг махсус котиби вазифасига тенг келадиган мансаб бўлган.

ДАВОБДОР (ар.) - саис, от боқувчи

ДАВРА (ф.т.<ар.) – 1. Доира шаклида тизилган саф ёки доира ясаб, қуршовга олиб ўтирган кишилар; 2. Одамлар тўпи, тўдаси, йиғини; 3. Ўйин, мусобақа ва шу кабиларнинг бир қури; бир қур ўйин, тур; 4. Кўп босқичли сайлов тизимида сайловнинг бир босқичи; 5. Танда қўядиган айланувчи дастгоҳ; 6. Марҳумнинг гуноҳларини ювиш учун, жанозадан илгари тўпланиб ўтказиладиган маросим (бунда садақага ажратилган нарса марҳумнинг ёшига мувофиқ қўлдан-қўлга ўтказиб айлантиради).

ДАВРИЙ (ар.) – вақт-вақти билан воқе бўлиб, такрорланиб турадиган, мунтазам такрорланадиган.

ДАВУР (ар.) - отнинг устига безак учун ёпиладиган, ипак ва зар тикилган ёпинчик:

ДАЖЖОЛ (ар.) - Луғавий маъноси - ёлғончи; 1. Ислом динида қиёмат олдидан пайдо бўладиган ва диндорларни “Худо кўрсатган тўғри йўлдан оздирадиган афсонавий махлук; 2. Утакетган фирибгар, ёмон одам.

ДАЗГИЛ (ф.-т.) – косибчиликда тикилаётган ишни тиззага кистириб қўйиш учун ишлатиладиган узлуксиз тасма.

ДАЙ I. (тар.) - шамсий йилининг ўнинчи ойи номи. Милодий йил 23 декабрь-21 январга тўғри келади.

ДАЙ II. (тар.) - милoddан аввалги V-IV асрларда Сирдарёнинг қўйи оқими атрофида яшаган сак (шак) қабилаларидан. Айрим манбаларда уларни даҳлар, тоҳарлар деб ҳам аташган. Сўғдлик Спитамен Искандарга қарши курашиш учун охириги маротаба дай қабиласидан қўшин тўплаган. Милoddан аввалги IV аср охири III аср бошида Сирдарёнинг ўрта ва қўйи оқимида яшаган сакларнинг Қанғ давлати вужудга келди. Кейинчалик дайларни Қанғ давлатига кирган қавмлар иттифоқи сиқиб чиқарган ва шундан сўнг улар жанубга, Бактрия ерларига суқилиб киришга мажбур бўлишган. Милoddан аввалги 250 йилда дайлар маҳаллий Бактрия аҳолиси билан биргаликда Бактрияни салавқийлардан ажратиб олдилар ва янги давлатга асос солдилар. Шундан кейин бу ўлканинг номи Тоҳаристон деб атала бошланган.

ДАЙР (ар.) - насроний ёки оташпарастрларнинг ибодатхоналари.

ДАКАНА (т.) - ўрта яшар ва кекса аёлларнинг саллага ўхшатиб ўраладиган рўмоли (кўпинча оқ доқадан бўлади).

ДАЛВ (ар.) - 1. Ўн икки буржнинг бири, Жадий ва Хук буржлари ўртасида жойлашган; 2. Шамсия йил ҳисобида ўн биринчи ойнинг арабча номи (22 январь — 22 февраль даврига тўғри келади).

ДАЛЛОЛ (ар.) - 1. Шарқ мамлакатларида муайян ҳақ эвазига савдо-сотик ишларида воситалик қилувчи шахс; 2. Ўртада туриб битиштирувчи, мурсоага келтирувчи воситачи; 3. Далла, қўшмачи.

ДАЛЛОЛБОШИ (ар.+ф.т.) - даллолларнинг бошлиғи, оқсоқоли, бош даллол.

ДАЛОИЛХОНА (ар.+ф.т.) - XX аср бошларига қадар Ўрта Осиёнинг йирик шаҳарларида фаолият кўрсатган диний мактаб. Далоилхонага саводи чиққан болаларгина қабул қилинган. Унда дастлаб болаларга Қуръоннинг айрим суралари ва сатрлари, сўнгра асосий китоб – “Далоил ул-ҳайрот” ёдлатилган. Далоилхонани тугатганлар катта обрўга эга бўлиб, айримлари ислом динининг тарғиботчиси сифатида маддоҳлик ҳам қилишган.

ДАМ (ф.-т.) - 1.Нафас; 2 Лаҳза, он; 3. Қирғоқ, чет; 4. Тиғ. Асбобнинг кесадиған ўтқир томони, тиғи; 5. Қўрага, учоққа ҳаво юборадиган гармонсимон асбоб.

ДАМБА (ф.-т.) - сувни вақтинча ёки доимий димлаб турадиган тўсик, қурилиш иншооти. Вазифасига кўра у сув оқимини йўналтирувчи дамба ва ихота дамбаларига бўлинади.

ДАМГАР (ф.-т.) - темирчилик устахонасида босқонни бошиб, дам бериб, оловни ёндириб турадиган хизматчи.

ДАМГИР (ф.-т.) - Ош яхши дам ейиши учун қопқокни ўраб қўядиган махсус қалин дастурхон ёки мато. У ош дамгир дейилади.

ДАМДАМА (ф.-т.) - маккорлик, алдаш.

ДАМДУЗ (ф.-т.) - кўнглидагини, ичидагини бировга айтмайдиган, ҳеч кимсага сир бермайдиган; камгап.

ДАНГАНА (?) - шерикчиликка бирор тирик мол (от, сигир, туя ва шу қабилар) сотиб олиб, гўштини ўзаро тақсимлаш.

ДАНДАНА (ф.-т.) - 1. Мисгарликда мис бўлақларини бири-бирига улаш усули. Бу усулда мис бўлақлари бирининг кемтикларига, яъни тишларига иккинчисининг кемтиклари киритиб жипслаштирилади ва қавшарланади; 2. Иморат, қўрғон, қалъа деворлари устига, четига гиштдан ёки ёғочдан тишга ўхшатиб ишланган қисми.

ДАРА (ф.-т.) - икки тоғ оралиғидаги узун, тор чуқур жой, жарлик.

ДАРАКЧИ (ар.+ф.т.) - Қадимги Шарқ давлатлари қўшинларида махсус топшириқларни адо этадиган ва турли хабарларни етказиб турадиган шахс. Даракчилар савдогар, қаландар, туяқаш қиёфасида узоқ ўлкаларга бориб, чет мамлакатларнинг ҳарбий

қудрати, урушга тайёргарлиги, чет эл айғокчилари, ўз мамлакатидан қочган сиёсий айбдорлар ҳақида дарак (маълумот) топиб келиб, ҳукмдорларга етказганлар.

ДАРБАДАР (ф.-т.) - Ўзга элларда ғурбатда кезувчи; эшик-ма-эшик юрувчи.

ДАРБАНД (ф.-т.) - тоғ орасидаги тор йул.

ДАРБОН (ф.-т.) - сарой дарвозаси кўриқчиси, посбони. Пойтахт хавфсизлигини таъминловчи булинма ва қурол-яроғлар мутасаддиси.

ДАРБОР (ф.-т.) - хон ва беклар саройи; боргоҳ.

ДАРВИШ (**ДАРВЕШ**) (ф.-т.) - тасаввуф маслақларидан бирига мансуб киши, сўфий. Исломда тасаввуф йўлига кириб меҳнат қилмай дарбадарликни, гадолик ва хайр-эҳсон билан кун кечирувчи, тарки дунё қилган шахс. Дарвишлар турли сўфийлик тарикатларига мансуб бўлганлар. Дарвишларни Ўрта Осиёда қаландарлар деб ҳам аташган.

ДАРВОЗАБЕГИ (ф.-т.) - Шаҳар, қалъа ва хон саройлари дарвозалари осойишталигини таъминлашни идора этувчи мансабдор.

ДАРВОЗАБОН (ф.-т.) - 1. Дарвоза қоровули ёки соқчиси. Ўрта Осиё хонлиқларида шаҳар, қалъа ва хон саройлари дарвозаларини кўриқловчи соқчи. Илгари бу махсус лавозим ҳисобланган; 2. Дарвозани ҳимоя қилувчи ўйинчи.

ДАРГОҲ (ф.-т.) - 1. Кимсага тегишли уй-жой, ҳовлижой, маскан; 2. Хизмат макони.

ДАРДАРАК (?) - варракнинг дариллаб овоз чиқариши учун эгма чўпи ичига ёпиштирилган қоғоз.

ДАРОЙИ (ф.-т.) - Узум навларидан бирининг номи.

ДАРЛИК (ф.-т.) - кичик кигизча.

ДАРПАРДА (ф.-т.) - 1. Ойна ўрнига шаффоф қоғоз ёпиштирилган дераза; 2. Дераза ёки эшик пардаси.

ДАРРА (ф.-т.) - 1. Хон-амирлар даврида жазога маҳкум этилган кишиларни савалаш учун қайишдан ўриб ёки тикиб ясалган махсус қамчи; 2. Халқ ўйинларидан бирининг номи.

ДАРРАНДА (ф.-т.) - сўт эмизувчи хайвонлар.

ДАРХОН (мўғ.) - 1. Ўрта асрларда солиқдан ва ҳар қандай мажбуриятлардан озод қилинган; имтиёзли, дахлсиз (қабилла, уруғ, зот ёки мансабдор); 2. Солиқ ва тўловларидан ёки бошқа мажбуриятлардан озод этилган, энгилликлар берилган.

ДАРЧА (ф.-т.) - 1. Илгари вақтларда дераза вазифасини ўтаган бир ёки қўш табақали эшик; 2. Эшик ёки деворга ўрнатилган кичкина эшикча ёки дераза;

ДАРҚА (ДАРАҚ) (?) - совут, теридан қилинган қалқон.

ДАРҒА (ф.-т.) - Кема бошқарувчиси;

ДАСИСА (ар.) - хийла, найранг, алдов, макр.

ДАСТГОХ (ф.-т.) - хунармандларнинг, косибларнинг, тўқимачиларнинг дастаги; дўкон.

ДАСТКОЛА (ф.-т.) - дарахтларнинг шох-шаббасини кесадиган узун дастали асбоб.

ДАСТМОЛ (ф.-т.) - қозон сочик.

ДАСТМОЯ (ф.-т.+ ар.) - 1. Савдо-сотик ишларида айлантириб туриладиган, фойда келтирадиган дастлабки асосий маблағ; 2. Бисотдаги, пешонадаги бор-йўқ нарса;

ДАСТТЕША (ф.-т.) - қўл теша.

ДАСТУР I (ф.-т.) - 1. Иш-ҳаракат учун қўлланма, йўл-йўриқ, низом; 2. Бирор ишда қабул қилинган қонун-қоида, тартиб.

ДАСТУР II (ф.-т.) - оташпарастлик динида энг олий руҳоний. Вазир ва йўлбошчи.

ДАСТУРХОН (ф.-т.) - ўртага ёзиб устига овқат қўйиладиган махсус мата, рўзгор буюми; ўртага ёзилган шундай буюм ва унинг устига қўйилган таомлар.

ДАСТУРХОНЧИ (ф.-т.) - Ўрта Осиё хонликлари саройларида сарой хизматчиларидан ҳисобланган кичик мансабдаги амал. Улар саройга келган меҳмонларни кутиб олиш, уларнинг олдига дастурхон ёзиб таом келтириш, қўзатиб қўйиш ишларини бошқариб турганлар. Бугунги кунда Ўзбекистонда дастурхончилик маъ-

носи тубдан ўзгариб, тўй ва бошқа маросимларда ташкилий ишларни бошқарадиган аёлларга нисбатан қўлланилмоқда. Дастурхончи лавозимига маҳалладаги аёллар томонидан чакқон, пазанда, ишбилармон аёлни сайлаб қўйишади. Дастурхончини Бухоро, Самарқанд ва Қашқадарё вилоятларида кайвони деб аташади. Дастурхончи дастурхонни безаш, иссиқ овқатни тортиш, тўйдан сўнг идиш-товоқни саранжомлаш ишларини ҳам бажаради. Тўй ва бошқа маросимларнинг турига қараб, дастурхончининг хизматлари ҳам турлича бўлади. *Масалан*, қиз узатиб борилганда, қиз томон дастурхончиси куёв томон дастурхончиси билан биргаликда келинни “келин салом”га олиб чиқади. Бешик тўйида эса алла жўрлигида бешикни бошида кўтариб, тўйхонага киради.

ДАСТХАТ (ф.-т.+ар.) - кишининг ўз қўли билан ёзилган хати.

ДАФ (ф.-т.) - чертиб чалинадиган, ёғоч гардишга хом тери коплаб ясалган мусиқа асбоби; чилдирма, доира.

ДАФЧИ (ф.-т.) - Даф (чилдирма, доира) - мусиқа асбоби ни чалувчи.

ДАФТАРДОР (грек. ф.-т.) -1. Давлатнинг кирим-чиқи млари хисобини олиб борувчи лавозимли киши; 2. Идорага келган-кетган хат-ҳужжатларни журналга ёзиб борувчи ва ёзув-чизув ишларини бажарувчи ходим.

ДАФТАРНАВИС (грек. ф.-т.) - қозихонада ҳукм, васиқа ва шу каби ҳужжатларни дафтарга ёзиб борувчи, иш юритувчи.

ДАХМА (ф.-т.) - қабр устига ўрнатилган ёдгорлик; мақбара.

ДАШТИ ҚИПЧОҚ (тар.) - Сирдарёнинг қўйи оқими ҳамда Балхаш кўлидан Днепр дарёсининг қўйи оқимларигача бўлган худудларнинг XI-XVI асрлардаги номи. Бу ерларда кўчманчи қипчоқ қабилалари яшагани учун у ерлар шундай деб аталган. Дашти Қипчоқ атамасини дастлаб Носир Хусрав (1003-1088 йй.) қўллаган. Шу даврдан бошлаб араб ва форс тилларидаги асарларда бу атама кенг қўлланилган. Дашти Қипчоқ икки қисмдан: 1. Шарқий қисм - Ёйиқ дарёсидан то Сирдарёнинг қўйи оқими ва Балхашгача бўлган ерлар; 2. Ғарбий қисм - яъни Ёйиқ ва Волгадан то Днепргача бўлган ерлардан иборат бўлган.

Дашти Қипчоқнинг бир қисмини XIII асрнинг 20-йилларида

Жаба Нуйон ва Субутай баходир бошчилигидаги мўғуллар босиб олган. 1236 йили Дашти Қипчоқни Чингизхоннинг набираси Ботухон эгаллайди ва бу улкан ҳудудда тарихда Жўчи улуси номи билан машҳур бўлган Олтин Ўрда давлати ташкил топади. XIV асрнинг бошларида Жўчи улуси икки қисмга бўлиниб кетади. Дашти Қипчоқнинг шарқий қисмида Оқ Ўрда давлати ташкил топди. XIV асрнинг 60-йилларидан бошлаб Дашти Қипчоқнинг шарқий қисмидаги бу Оқ Ўрда давлати тарихий манбаларда “Ўзбеклар мамлакати” деб, унинг аҳолиси эса “Ўзбеклар”, аниқроғи, “Дашти қипчоқ ўзбеклари” деб атала бошланди. XV асрнинг 20-йилларидан бошлаб, шарқий Дашти Қипчоқни аста-секин Абулхайрхон эгаллади ва у бу ҳудудда кўчманчи ўзбеклар давлатига асос солди. Абулхайрхон вафотидан кейин (1468 йил) шарқий Дашти Қипчоқда унинг авлодлари ва қариндошлари ҳукмронлик қилдилар. Дашти Қипчоқнинг асосий аҳолиси кўчманчи ва ярим кўчманчи бўлиб, чорвачилик ва овчилик, дарё ва қўл бўйларидаги аҳоли эса дехқончилик, шаҳарлардаги аҳоли хунармандчилик ва савдо-сотик билан шуғулланган.

ДАШТИ ҚИПЧОҚ ЎЗБЕКЛАРИ (тар.) - қадимдан Дашти Қипчоқнинг шарқий қисмида ҳозирги Қозоғистон, Тобольск, Тура атрофларида кўчиб юрган турк-мўғул қабилалари — арлот, баҳрин, буркут, дўрмон, ийжон, хитой, қарлук, можор, қипчоқ, қиёт, кўнғирот, қурловут, манғит, найман, нукуз, тангут, уйғур, маркит, кўшчи, ўтарчи, жот, чимбой, кенагас, уйшин, тубойи, тоймас, эски, туман-минг, шод-бахтли, шунқорли ва бошқа қабилалар XIII аср охири ва XIV-XVI асрларда яшаб ўтган шарқ тарихчилари томонидан умумий бир ном билан, яъни “Дашти Қипчоқ ўзбеклари” деб аталган. Дашти Қипчоқ ўзбеклари, Рўзбехоннинг “Меҳмонномаи Бухоро” асарида айтилишича, уч тоифадан, яъни шайбонийлар (Шайбон улусига кирган ўзбеклар), қозоқлар ва манғитлардан ташкил топган. Шайбон улуси, манбаларда кўрсатилишича, 1238 йилда ташкил топган бўлиб, Урал (Ўйик) тоғининг этакларидан Тобол ва Сарисув дарёларигача бўлган ерларни ўз ичига олган. Манғит улуси Эмба билан Урал (Ўйик) дарёлари оралиғидаги ерларда жойлашган. XV асрнинг 30-йилларида манғитлар кўчманчи ўзбеклар давлатининг асосчиси Абулхайрхонга қўшилади. Оқ Ўрда хони бўлган Ўрисхон авлоди бўлмиш султонлар - Гирейхон ва Жонибеклар XV асрнинг 40-йилларида Абулхайрхонга бўйсуннишдан бош тортиб, ўз тарафдор-

лари билан Чу ва Еттисув воҳасига қочиб кетади ва орадан кўп ўтмай Қозоқ хонлигига асос солди. 1465 йил Абулхайрондан қочиб кетган бу қабилалар тарихда “ўзбек-қозоқ” номини олган. Дашти Қипчоқ ўзбеклари, асосан, чорвачилик билан шуғулланган. Улар фақатгина Ўзбекхон даврида ислом динини қабул қилган. Дашти Қипчоқ ўзбеклари Ўрта Осиё ва Шарқий Туркистондаги бир неча халқнинг таркибига қирган.

ДАШҚОЛ (т.) - рудадан металл эритиб олишда ҳосил бўладиган шишасимон ёки тошсимон модда; шлак.

ДАЪВАТ (ар.) - 1. Бирор ишга ёки бирор йўл, маслак ва шу кабига ундаш, чақирик; 2. Даъват хати, чақирув хати, таклифнома.

ДАЪВАТНОМА (ар.+ф.т.) -1. Бирор ишга ёки бирор йўл, маслак ва шу кабига даъват этувчи, ундовчи хат, варақа, хужжат; 2. Ёзма таклиф, таклифнома.

ДАЪВО (ар.) - Ўз ҳақ-ҳуқуқини талаб қилиб суд орқали ёки бошқа йўллар орқали қўйилган талаб.

ДАЮС (ар.) - қўшмачи, далла.

ДАҚИҚА (ар.) - соатнинг олтмишдан бир бўлаги; минут;

ДАҲА (ф.-т.) - 1. Шаҳарнинг ёки вилоятнинг маъмурий-худудий бўлими; туман; 2. Ипак қуртининг уйқуга кириш палласи, ёши.

ДАҲАНА (ф.т.) - Бухоро амирлигида ариқлар ва каналлар боши, яъни сув боши. У даҳаш деб ҳам аталган. Шунингдек, сув боши “боло-и об”, “иллоқ” ва айрим жойларда “туғон боши” деб аталган.

ДАҲАНАБАНД (ф.-т.) - Бухоро амирлигида ариқлар ва каналлар бошланишига, яъни сув бошига махсус қараб турувчи шахс. У баъзан “варқбанд” деб аталган.

ДАҲАБОШИ (ф.-т.) - Бухоро хонлигида: даҳани бошқариш учун қўйилган маъмур, амин.

ДАҲБОШИ I (ф.-т.) - XIX-XX аср бошларида амирлик пойтахти - Бухоро шаҳрининг - ҳар бир жариб бошлиги. Жами Бухоро шаҳрида 12 та жариб бўлган. 12 та жариб бошлиғи бобо дейилган.

ДАХБОШИ II (ф.-т.) - ўнбоши; харбий унвон.

ДАҲАНА (ф.-т.) - экинга сув қўйиш учун қилинган жой; сув ўтадиган қисқа ўзан.

ДАҲАНАК (ф.-т.) - қиннинг металл учлик қисми; пойнак.

ДАҲЛИЗ (ф.-т.) - уйнинг кираверишдаги биринчи хона.

ДАҲМАРДА (ф.-т.) - қўй-мол боқувчи хизматкор, чўпон.

ДАҲО (ар.) - 1. Фавқулудда зеҳн ва заковат, энг юқори ижодий истеъдод; 2. Шундай фазилатга эга бўлган кимса; донишманд.

ДАҲР (ар.) - замон, давр;

ДАҲРИЙ (ар.) - Худонинг мавжудлигини тан олмайдиган, динга эътиқод қилмайдиган шахс. Ислом тарихида даҳрийликда айбланган кўплаб олимлар, мутафаккирлар ва шоирлар шафқатсиз жазоланган.

ДАҲСАР (ф.-т.) - Ўрта асрларда Ўрта Осиё худудларида мавжуд бўлган оғирлик ўлчовларидан. Баъзи туманларда ўттиз икки килограммга, баъзи туманларда тўртдан бир ботмонга тенг оғирлик ўлчови.

ДАҲЯК (ф.-т.) - XIX аср бошида Хива хонлигида мавжуд бўлган солиқ тури. Давлат ерларида яшовчи деҳқонлар “дахяк” деган солиқ тўлашган. “Дахяк” араб тилидаги “ушр”нинг форс тилидаги номи. Дахяк турли миқдорда олинган. Илғор билан суғориладиган ерлардан ҳосилнинг 1/10 қисми миқдорида, ариқ орқали суғориладиган ерларда ҳосилнинг 1/5 миқдорида олинган. Ушбу тафовут чинор билан сув чиқаришнинг қийинчилигидан келиб чиққан.

ДАҲЯК I (ф.-т.) - Қўқон ва Бухоро хонлиқларида деҳқонлардан ҳосилнинг ўндан бир қисми миқдорида солиқ тариқасида олинган ҳақ.

ДАҲЯК II (ф.-т.) - Ўрта Осиёда: ер ислохотига қадар ер, улов, уруғлик, овқат ва бошқа ҳамма харажатларни хўжайинлардан олиб, ҳосилнинг ўндан тўққиз ҳиссасини ер эгасига, ўндан бир ҳиссасини ўзи олиш шарти билан ер экиш тартиби.

ДАҲЯКЧИ (ф.-т.) - 1. Дахяк йиғувчи амалдор; 2. Ўндан бир ер экувчи киши.

ДЕБОЧА (ф.т.) - 1. Кириш, мукаддима; 2. Мусика асарининг кириш қисми. 3. Китобнинг ранг ва зарҳал билан нақш бериб зийнатланган бош саҳифаси.

ДЕВЗИРА (ф.-т.) - маҳаллий гуручнинг йирик, сув кутарадиган нави.

ДЕВКОР (ф.-т.) - тезкор, чарчашни билмайдиган, ишлаб толмайдиган одам.

ДЕВОН I (ф.-т.) - шоирнинг радиф ва қофияларига риоя этган ҳолда алифбе сираси билан тартиб этилган тўлиқ шеърлар тўплами.

ДЕВОН II (ф.-т.) - 1. Шарқ мусулмон мамлакатларида, жумладан, Ўрта Осиё хонликларида олий давлат амалдорларнинг мажлиси; 2. Давлатнинг бош идораси ва айрим вазирликларнинг маҳкамалари; 3. Давлат бош идораси ёки вазирлик маҳкамаси ўрнашган бино; 4. Давлат бош идорасида баъзи мансабдорларнинг унвони. Мирзойи девон-давлат олий маҳкамасини идора этувчи амалдор, бош мирза.

ДЕВОН III (ф.-т.) - ҳукумат идораси; суд маҳкамаси. Сомонийлар даврида ҳукумат икки қисмдан — даргоҳ, яъни амир саройи ва девондан, яъни ҳукумат идорасидан иборат бўлган. Сомонийларда девон куйидаги 10 та идорадан ташкил топган. 1. Девони вазир - маъмурий тизимни бошқарган ва барча амалдорлар устидан раҳбарлик қилган. Девон бошлиғи вазир ёки хожайи бузург деб аталган; 2. Девони муставфий - давлатнинг молия ишларига бошчилик қилган. Девон бошлиғи - хозин ёки хазинадор дейилган. Хозиннинг ихтиёрида ҳосиб, яъни ҳисобчилар бўлган; 3. Девони оmid ал-мулк, девони расоил ёки девони иншо. Бу девон давлатнинг ташқи сиёсатини бошқарган; 4. Девони шурат-армияга, хусусан, амирнинг шахсий гвардиясига бошчилик қилган. Девон бошлиғи соҳиб шурат деб аталган; 5. Девони барид - давлатнинг алоқа ишларига раҳбарлик қилган. Девон бошлиғи соҳиб барид деб аталган; 6. Девони мушриф - давлатнинг ҳавфсизлигини таъминлаш билан шуғулланган. Мушриф даргоҳ ва девон хизматчиларининг фаолиятини ҳам зимдан назорат қилиб борган ва эшитган-билганларини олий ҳукмдорга етказиб турган. Унинг жойларда вакиллари бўлган ва улар ўзларининг вазифаларидан ташқари сарой харажатлари учун жўнатилиб туриладиган маблағ

устидан ҳам назорат қилганлар. Девон бошлиғи мушриф деб аталган. 7. Девони аддийа - давлатнинг шахсий ер-сув ва мол-мулкани тасарруф қилиб турган. Девон бошлиғи вакил деб аталган. 8. Девони мухтасиб - мамлакатнинг ички тартибини сақлаш ишлари билан шуғулланган. Девон бошлиғи мухтасиб деб аталган. Мухтасиблар кўча ва бозорларда умумий тартибни назорат қилиб, уни бузганларни жазолаб турганлар; 9. Девони вақфия - вақф ишлари билан шуғулланган. Девонга қози раҳбарлик қилган. XII асрдан бошлаб вақфни бошқариш иши девони қозияга топширилган; 10. Девони қозия - суд ишларини бошқарган. Девон бошлиғи қози ал-қуззот деб аталган. Бухоро ва Хива хонликларида ҳам XVI -XX аср бошларига қадар Девон сақланган. Бухоро қозикалони ҳузурида аълам ва 12 муфтидан иборат ривоятлар тузувчи Муфтилар Девони бўлган. Чор Россияси Хива устидан ўз ҳукмронлигини ўрнатгандан сўнг (XIX асрнинг сўнги чораги) хонлик билан алоқа боғлаш ва унинг фаолиятини назорат қилиш мақсадида Девон таъсис этган. Девон аъзоларидан уч киши чор маъмуриятининг ва уч киши Хива хонлигининг вакили бўлган. Хива хони Девон раиси ҳисобланган.

ДЕВОНБАЧЧА (ф.-т.) - тўқувчи уста ва девкорга ёлланиб ишловчи халфа.

ДЕВОНБЕГИ (ф.-т.) - девон бошлиғи. Ўрта асрларда солиқ йиғувчи муассаса бошлиғи бўлиб, кейинчалик унга мамлакатнинг барча молия ишлари юклатилган. Бухоро амирлигида девонбеги турли давлат иши соҳалари бўйича девонлар ҳамда вилоятлардаги девонларни бошқарган. Кўкон хонлигида девонбеги бирор вилоят ҳокими ихтиёрида бўлиб, четдан келадиган савдо карвонларидан бож тўплаган. Хива хонлигида эса девонбегилар куп бўлиб, улар элчилик, ясовуллик ва бошқа ишларни бошқарган. *Масалан*, Мухаммад Раҳимхон I даврида (1806-1825 й й.) саройдаги меҳтар, кўшбегиларнинг ҳар бири ихтиёрида бир нечта девонбеги бўлган.

ДЕВОНИ АРАБХОНА (ф.-т.+ар.) - Бухоро амирлиги ҳудудида яшовчи араблар масаласи билан шуғулланувчи махсус девон бўлиб, у девони арабхона дейилган.

ДЕВОРЗАН (ф.-т.) - пахса девор урувчи уста.

ДЕГРЕЗ (ф.-т.) - қозон қуювчи. Умуман, чўяндан турли буюмлар қуювчи темирчи уста.

ДЕКЧА (ф.-т.) - кичкина қозон, қозонча.

ДЕНГИЗ (т.) - океандан қуруқликка ёриб қирган сув хавзаси, жуда катта қўл.

ДЕХХУДО (т.) - Салжуқийлар даврида қишлоқ оқсоқоли.

ДЕХҚОН (сўғд.) - Салжуқийлар даврида қишлоқда энг катта заминдор.

ДЕХҚОНЛАР (сўғд) - VII-X асрларда Мовароуннаҳрда йирик ер эгалари ва наслдор зодагонлар маъносидан ишлатилган. X асрдан кейин эса деҳқончилик билан шуғулланувчи кишилар маъносини олган.

ДИВОНИ МУХТАСИБ (ф.-т.+ар.) - Сомонийлар ҳукмронлиги даврида Бухорода миршаблар бошқармаси бошлиғи.

ДИЖ, ДИЗ (кад.эр.) - қалъа, ҳисор, қўрғон.

ДИЁЯТ (ар.) — ўлдирганлик учун пул ва мол билан тўланадиган ҳақ. У ўтмишда ўзбеклар орасида хун ҳақи ёки хун пули ибораси билан билан маълум бўлган.

ДИЁНАТ (ар.) — ҳалоллик, софдиллик, номус, виждон каби маъноларни ифодаладиган ахлоқ тушунчаси. Ислом динида, юқоридаги маънолардан ташқари тақводор, ҳудожўй, диннинг барча ақидаларини бекаму-қўст бажарадиган мўминларга нисбатан ҳам қўлланилади.

ДИККАК (т.) - от устига ташланадиган безакли, попукли ёпинчик.

ДИЛИЖОН (р.дилижанс <фр.) - темир йўл ва автомобиль транспорти тараққий этмаган вақтларда почта, йўловчи ва уларнинг юқларини ташиш учун хизмат қилган тўрт ғилдиракли катта соябон арава.

ДИЛХИРОЖ (ф.-т.+ар.) - ўзбек халқ қуйларидан бирининг номи.

ДИЛХУН (ф.-т.) - қаттиқ алам тортиб ёки хафагарчиликдан юраги қонга тўлган, хун бўлган.

ДИЛХУШ (ф.-т.) - 1. Кўнгли шод, хурсанд; 2. Дилни хушнуд этадиган, шодлантирадиган.

ДИНОР I (ар.) - Салжуқийлар даврида пул бирлиги.

ДИНОР II (ар.) - ўрта асрларда Араб халифалиги ҳудудида ишлатилган тилла пул. XIV асрда Мовароуннаҳрда бир динор икки мисқол кумушга тенг бўлган. Бир мисқол 4,53-4,55 граммни ташкил қилган.

ДИРҲАМ I (ДИРАМ) (ф.-т.+ар.) - Салжукийлар даврида пул бирлиги.

ДИРҲАМ II (ф.-т.+ар.) - ўрта асрлардаги араб кумуш тангаси. XIV асрда Мовароуннаҳрда дирҳам 1/3 (учдан бир) мисқол оғирликдаги кумуш танга бўлган. Оғирлик ўлчови 3,12 гр.тенг.

ДИРАМ (ф.-т.<ар.) - 1. Бухоро хонлиги, Эрон ва Ироқ-да оғирлик ўлчови бирлиги; 2. Бухоро хонлигида, Эрон, Ироқ, Афғонистон ва Туркияда пул бирлиги; 3. Мароқашда пул бирлиги; 4. Умуман танга, пул.

ДИРЪ (ар.) - уруш кийими, темир ёки тунукадан ясалган совут.

ДИЗЗАХ (тар.) - Ўрта Осиёнинг қадимги шаҳарларидан бўлиб, Қоратоғ тизмаларининг шимолий ёнбағрида жойлашган. Ҳозирги Жиззах шаҳри.

ДОДГАР (ф.-т.) - одамлар ўртасидаги мунозара ва баҳсларни ҳал этувчи амалдор.

ДОДҲОҲ (ф.-т.) - Ўрта Осиё хонликларида юқори мартаба-лардан бири бўлган. Бухоро амирлигида амир саройининг юқори лавозимларидан бири бўлиб, у Бухородаги юқори хизмат доирасидаги 10 тоифа (даражали) даги амал ёки мансаб ҳисобланган. Унинг вазифасига хон қабул қилган ва фармон этган қарор, фармойишлардан норози бўлиб, хон оллига келган одамларни қабул қилиш кирган. Одатда, амир номига ёзилган илтимоснома ва арзномаларни қабул қилиб олар ва уларнинг эгаларига ёзма ёки оғзаки жавоб қайтарар эди.

ДОВОН (т.) - тоғ ёки тепаликнинг ошиб ўтиш учун қулай бўлган жойи. Ўзбекистонда энг қадимий ва катта доволардан бири Тахта-Қорача доवони бўлиб, у катта Ўзбекистон трактида Самарқанд ва Қашқадарё вилоятлари чегарасида жойлашган.

ДОВОТ (ар.) - сиёҳдон. Илгари Шарқ мамлакатларида, шу жумладан, Ўрта Осиёда довот кўпинча сариқ мисдан, жездан ва айрим ҳолларда лойдан ясалган. Довотнинг қаламдоннинг бир

четига ўрнатилган хили довот- қаламдон деб аталган. XX аср бошларида мис ва жездан ҳамда сополдан довот ишлаш барҳам топиб, уларнинг ўрнини шиша ва чинни довотлар эгаллаган.

ДОВУЛ I (ў.) - кучли, емирувчи бўрон.

ДОВУЛ II (т.) - Ўрта асрлардан XX аср бошига қадар Ўрта Осиё хонликларида овчилар, тунги қоровуллар ёки ҳарбийлар учун белгиланган махсус ногора.

ДОДА (т.) - бобо, бува.

ДОИЙ (т.) - Салжуқийлар даврида даъват этувчи, исмоилия мазҳабининг тарғиботчилари.

ДОЙИ (т.) - тоға.

ДОЛОН (ф.-т.) - дарвозадан то ҳовлигача қурилган усти ёпик, икки томони девор кенг йўлак.

ДОМ (ф.-т.) - Ўрта Осиё халқлари ҳаётида XVI - XX асрларда кенг қўлланилган ов анжомларидан бўлиб, бирор жониворни тирик тутиш мақсадида қўйилган тузоқ; тўр; қопқон.

ДОМАНА (ф.-т.) — Ўрта Осиё ҳудудларида XIV-XX асрларда бирор нарсанинг этаги ёки таги; тоғ этаги маъноларида қўлланилган. *Масалан*, “Бобурнома”да домана-тоғ ён бағри, тоғ этаги маъносида кўплаб учрайди.

ДОМОД (ф.-т.) - куёв.

ДОМЛА (ДОМУЛЛА) (ар.) - диний мактаб ва мадрасаларда талабаларни ўқитувчи шахс; дин ва шарият пешвоси.

ДОРУЛАМОРА (ар.) - сарой, қаср, амир ёки хон саройи, пойтахти.

ДОНГ (?) - бирон нарсанинг олтидан бир қисми; динор ёки дирхамнинг олтидан бир қисмига тўғри келади (бир дирам 2 кирот; бир кирот 0,19 гр.га тенг); XIV-XIX асрларда бир Бухоро донги 0,8 кг га тенг бўлган.

ДОНИШ (ф.-т.) - билим, маълумот.

ДОНИШМАНД (ф.-т.) - кўп нарса биладиган, билимдон; олим; доно.

ДОР (ф.-т.) - 1. Устига кийим-кечак, мол ташлаб қўйиш учун икки устун орасига қундаланг ўрнатилган хоذاча ёки тортил-

ган арқон; 2. Ұлимга махқум этилган кишини осиб ұлдириш учун ясалган қурилма; 3. Тик ұрнатилган ёғоч ва унга боғлаб таранг тортилган арқон ва чиғириклардан иборат дорбозлик қурилмаси.

ДОРБОЗ (ф.—т.) - дорда ұйновчи киши.

ДОРИССАЛТАНАТ (ар.) - Султон пойтахти, қароргоҳ.

ДОРУҒА (мұғ.) - ушбу атама икки хил маънони англатади.

1. Ҳоким.Мўғуллар, темурийлар ва шайбонийлар ҳукмронлиги даврида доруғалар вилоят, шаҳар ҳокими бўлишган. Уларнинг зиммасига вилоят ва шаҳарни идора қилиш, аҳоли рўйхатини олиш, уни ҳисоб-китоб қилиш ва улардан солиқ ундириш вазифалари юклатилган; 2. Миршаблар бошлиғи. Сўнги феодализм даврида Ғрта Осиё хонлиқларида миршаблар бошлиғи доруға деб юритилган.

ДОРУҒОНА (мұғ.+ф.—т.) - шаҳар ҳокими фойдасига йиғиб олинадиган пул ёки бошқа нарса; доруға ҳақи.

ДОСТОН (ф.—т.) - 1. Назм ёки наср билан ёзилган ҳикоя, поэма; 2. Халқ қаҳрамонлари ҳақидаги эпик асар.

ДОШҚОЗОН (ф.—т.+т.) - катта йиғинларда, тўйларда кўпчиликка овқат пишириладиган катта қозон.

ДОҒУЛИ (т.) - айёр, муғомбир, алдоқчи.

ДОХИЙ (ар.) - фавқулодда ақл-заковатга эга бўлган доно, оқил йўлбошчи.

ДУБУЛҒА (т.) - тиғ ёки ўқдан сақланиш учун темир ёки пўлатдан ишланган бош кийим.

ДУГОҲ (ф. т.) - шашмақом тизимидаги учинчи мақом номи.

ДУДАМА (ф.—т.) - 1. Икки томонида дами, тиғи бор; 2. Икки тиғли пичоқ ёки ханжар.

ДУДБУРОН (ф.—т.) - шип ёки девор орқали ташқарига чиқарилган тутун йўли; мўри, мўрқон.

ДУДХОНА (ф.—т.) - гўшт, қазӣ дудланадиган хона.

ДУК (ф.—т.) - чархнинг йиғирилаётган ип ўралиб борадиган қисми.

ДУККАК (т.) - ловия, мош каби ўсимлик донини ўраб турувчи икки паллали қобик.

ДУКЧИ (ф.-т.) - дук ясовчи уста.

ДУЛДУЛ (ар.) - диний афсоналарга кўра пайгамбар Муҳаммад (С.А.В.) Ҳазрат Алига тортиқ этган учар отнинг лақаби.

ДУЛОБ (ф.-т.) - чиғир, чарх. Бухоронинг айрим вилоятларида “чиғир”, “дулоб” деб аталган.

ДУЛУ (тар.) - туркий қавм; илк аجدодлари қадимги хунлардан. Улар VII-VIII асрларда Жунғориянинг жануби-ғарбий қисмида, Еттисувда яшаганлар. Дулу Ғарбий турк хоқонлигидаги беш уруғдан (қабиладан) ташкил топган қабила иттифокларидан бири эди. Дулуларнинг бир қисми ички қабилавий низолар туфайли Еттисувдан кетиб, Волга бўйларига бориб ўрнашдилар ва VII асрда бу ердаги туркий қабилаларни бирлаштириб, Хазар хоқонлигига асос соладилар. Дулуларнинг Еттисувда қолган гуруҳлари кейинчалик ўзбек, қозоқ ва қирғиз халқларининг таркибига кириб, улар билан аралашиб ўз номларини унутиб юборганлар.

ДУРАГАЙ (т.) - турли нав ўсимлик ёки ҳайвонни чатиштириб ҳосил қилинган.

ДУРАНГ (ф.-т.) - маҳси ёки этикнинг чокига кўпинча икки хил ранг, ип ёки ипак билан тикилган гулли ҳошия, уқа.

ДУРРА (?) - Ўрта Осиё ҳудудларида хотин-қизларнинг пешонага танғийдиган рўмол тури. Ёшлар ўрайдиган дурра рангдор матодан қилинади. Катта ёшдаги аёлларнинг дурраси оқ сурп ёки одми читдан қилиниб, рўмол бошдан тушиб кетмаслиги учун танғилади. Ҳозир ҳам Ўзбекистоннинг барча вилоятларида дуррадан фойдаланилади.

ДУРҲА (ф.-т.) - маҳаллий ипак маталарининг икки томони бир хил қилиб тўқилган тури.

ДУТОР (ф.-т.) - дастаси узун, икки торли, чертиб чалинадиган мусиқа асбоби.

ДУХОБА (ф.- т.) - орқаси ип, юзи текис ва қалин ипак туқлар билан қопланган мато; бахмал, бархит.

ДУҒМА (т.) - Хива хонлиги ҳудудидаги эронлик қуллар дуғмалар деб аталган.

ДУҲЎЛ (ф.-т.) - қадимий дўл ногора. Ўрта Осиё ҳудудларида духўл халойиққа ҳарбий юришлардан, овга чиқишдан ва жазо-

лаш вақтидан хабар бериш учун чалинган. Шунингдек, дарак бериш учун қоровул алмашувида, лашкар йиғишда ҳам духул қўлланилган.

ДЎЗАНДА (ф.-т.) - игна билан тикувчи (пойафзалдўз ва шу кабилар).

ДЎКОН (ар.) - Ўрта Осиё хонликлари ҳудудида XIX-XX аср бошларида чакана мол сотадиган даргоҳ дўкон дейилган. Шунингдек, хунармандлар ва косиблар устахонаси ҳамда туқувчининг дастгоҳи ҳам Ўрта Осиёда дўкон деб юритилган.

ДЎКОНДОР (ар.+ф.-т.) - хусусий дўконида мол сотувчи савдогар.

ДЎЛ I (т.) - юмалок муз холатидаги ёғин.

ДЎЛ II (ф.т.) - тегирмон тоши тепасига ўрнатилган пирамида шаклидаги идиш. Тортиладиган дон дўлга солиниб, ундан коса орқали тошга тушади.

ДЎЛМА (т.) - қиймани тоқ, қарам баргига ўраб ёки помидор, бақлажон ва шу кабиларнинг ичига солиб пиширилган таом.

ДЎМБА (т.) - сув ёқасидаги сунъий кўтарма.

ДЎЛТА (т.) - қаймоқни қиздириб ёғини олгандан кейин қозонда қоладиган жаззасимон ёйишли қисми.

ДЎМБИРА (ф.-т.) - икки торли, пардасиз чертиб чалинадиган чолғу асбоби.

ДЎНГ (т.) - тепа, умумий сатҳдан юқорига кўтарилган ер.

ДЎНГАЛАК (т.) - 1. Ёилдирак (арава, паровоз ва шу кабиларда); 2. Дунг ер, тепалик.

ДЎНГСА (т.) - пастак тепалик.

ДЎНОН (т.) - уч ёшга тўлиб, тўрт ёшга ўтган от ёки туя (икки ёшга тўлиб уч ёшга қадам қўйган қўй ёки эчки).

ДЎППИДЎЗ (т.+ф.-т.) - дўппи тикувчи уста, чевар.

ДЎППИФУРУШ (т.+ф.т.) - дўппи сотувчи савдогар.

ДЎРМОН (т.) - ўзбек халқи таркибига кирган қабилалардан бири. Дўрмонлар кичик-кичик гуруҳ бўлиб, тарқоқ ҳолда Зарафшон, Сурхондарё, Тошкент воҳаларида, қисман Хоразмда, Жану-

бий Тожикистонда ҳамда Афғонистонда яшаган. Улар Урта Осиё худудларига XVI-XVII асрларда Дашти Қипчоқдан келиб жойлашганлар ва кейинчалик Бухоро амирлигининг сиёсий ҳаётида фаол қатнашганлар. Дўрмонлар таркибида қўйли, увок, уч уруғ, кук челақ, саксон йўғон, гурдақ, ой тамғали каби бир қатор уруғлар бўлган.

ДУҒЛАТ (т.) - туркий уруғлардан бўлиб, ўзбек халқи таркибига кирган.

Е

ЕВРООСИЁ (тар.) - Ер шарига энг катта материк. Икки қитъадан — Европа ва Осиёдан иборат. Қуруқликнинг яхлитлиги, кўпгина иқлимий жараёнларнинг умумийлиги, органик дунё таракқиётининг ва бошқа табиий-тарихий ҳодисаларнинг ўхшашлиги Европа билан Осиёни ягона ном билан аташ заруратини келтириб чиқарди. 1883 йилда Э. Зюссо томонидан геология ва географияга киритилган “Евроосиё” тушунчаси маъқул келди ва шу даврдан бошлаб ҳозиргача кенг қўлланилиб келинмоқда. Евроосиё энг қадимий маданият масканидир. Евроосиё географик жойлашиши, иқлими, табиатининг ўхшашлиги, морфологияси, геотоникаси ҳамда бир-бирига яқинлиги жиҳатидан қўйидаги районларга бўлинади: 1. Атлантика бўйи улкалари; 2. Шимолий Евроосиё; 3. Тоғ-оролли Арктика; 4. Баланд Сибирь ва Мўғулистон; 5. Ички Евроосиё; 6. Шарқий Осиё; 7. Жанубий Осиё; 8. Урта денгизнинг Европа соҳили; 9. Олд-Осиё ясси тоғликлари ва Кавказ; 10. Жануби-Ғарбий Осиё.

ЕЛВИЗАК I (т.) - қарама-қарши эшик-деразалар очиқ бўлган вақтда ёки тор ораликдан ўтиб турадиган ҳаво оқими, ўткинчи шамол.

ЕЛВИЗАК II (т.) - таъқиб остига олувчи, кузатувчи.

ЕЛКАН (т.) - 1. Кема мачтасига ўрнатилган, шамол кучи билан кемани юргизадиган катта кенг чодир; 2. Шундай чодир ёрдамида ҳаракат қиладиган, елканли кема.

ЕЛМОЯ (т.) - тез юрадиган туя.

ЕМАКХОНА (т.) - овқат пишириб сотиладиган жой.

ЕРТУЛА (т.) - ерни уйиб қурилган турар жой. Ертўла тўртбурчак, айлана шаклида, баъзилари эса ердан бир оз юқори кўтарилиб, томи ёғоч билан, унинг усти эса шох, хашак ва тупроқ ташлаб беркитилган бўлади. Урта Осиёда ертўладан қадимги даврларда турар жой сифатида фойдаланилган. Ўзбекистонда Замонбобо ва бошқа шунга ўхшаш одамлар яшаган қароргоҳлар, ертўлалар топилиб, археолог-олимлар томонидан чуқур ўрганилган. Ҳозирги кунда ертўлалардан ҳар хил маҳсулотлар сақланадиган омборлар сифатида фойдаланилмоқда.

ЕСИР (ар.) - эри вафот этиб, болалари билан қолган аёллар Урта Осиёда есир деб аталган.

ЕТИМ (ф.-т.) - ота-онаси ёки улардан бири ўлиб, улардан жудо бўлган фарзанд. Халқ орасида ота-онаси вафот қилиб, ёлғиз қолган бола “чин етим”, онаси билан қолган бола “гул етим”, отаси билан қолган бола “шум етим” деб, шунингдек, айрим ҳолларда отаси ҳамда онаси томонидан ташлаб кетилган болалар “тирик етим”лар деб аталган. Урта Осиёнинг айрим вилоятларида етим “сағир” деб ҳам аталган.

ЕТИМХОНА (ф.-т.) - ота-онасиз ва қаровсиз қолган болалар учун очилган муассаса. Тарихий маълумотларга қараганда, Урта Осиё хонликлари ҳудудидаги бекликларда ва йирик шаҳарларда ҳам етимхоналар бўлган. Жумладан, Кўкон хонлиги архиви материалларидан топилган “Сагира”, “Куллар” деб номланган дафтарлар шундан далолат беради. Хонликлардаги етимхоналарнинг асосий мақсадларидан бири, бу - итояткор, садоқатли хизматкорлар ва навқарларга эга бўлиш бўлган. Ҳозирги кунда бундай даргоҳлар болалар уйлари деб юритилади.

ЕТМАК (т.) - кўпикланувчи моддага бой илдиз (озик -овқат, тўқимачилик саноати ҳамда тиббиётда қўлланилади).

ЕТТИ ИҚЛИМ (тар.) - қадимги географ олимлар дунёни етти иқлимга бўлишган. Жумладан, Рашидиддин асарларида қайд этилишича Эрон, Турон, Сурия, Миср, Кичик Осиё, Франклар мамлакати ва бошқалар етти иқлим ҳисобланган.

ЕТТИ УРУҒ (тар.) - ўзбек халқи таркибига кирган йирик

уруғлар гурухи. Асосан Зарафшон дарёсининг ўрта оқимида, қисман Тошкент воҳасида яшаган. Етти уруғ ойтамғали, қўштамғали, сирғали, қамчили, жувонли, саманотли, чўмичли каби уруғлардан иборат бўлган. Етти уруғ таркибидаги бу уруғ номлари ўзбекларнинг бошқа йирик қабилалари таркибида ҳам учрайди. *Масалан*, ойтамғали уруғи эса найман, юз, қўнғирот қабилалари таркибида ҳам учрайди. Етти уруғ қозоқ ва қирғизлар таркибида ҳам бўлган. Етти уруғ бугунги кунда ўзбек халқи таркибига сингиб кетган.

Ё

ЁБИ (т.) — насли паст от.

ЁБИР (т.) - подшоҳ томонидан бирор шахсга инъом этилган ер.

ЁБОН (ф.-т.) - қаранг: ёвон.

ЁБИСА (ар.) - қурук, ташландик ер.

ЁБУ (т.) - юк ташийдиган от.

ЁБУ (ЖОБУ) (тар.) - ўзбек халқи таркибига кирган уруғлардан бирининг номи. Ўзбеклар орасида кичик гурухни ташкил этган бўлиб, XX аср бошларида тарқоқ ҳолда Зарафшонинг ўрта ва қўйи оқимида, шунингдек Қарши чулида яшаганлар. Ёбулар қозоқлар таркибида ҳам мавжуд. Улар, асосан, чорвачилик ва дехқончилик билан шуғулланганлар.

ЁВ (т.) - 1. Уруш, жанг ҳолатидаги қарши томон, душман; 2. Қарама-қарши мақсаддаги киши; душман, ғаним; рақиб.

ЁВАР (ар.+т.) - ер берувчи, мадақкор, ёрдамчи.

ЁВОН (ф.-т.) - дала, дашт, шаҳардан ташқари.

ЁВ-ЯРОҚ (т.) - қурол-аслаҳа, қуроллар.

ЁВҚУР (т.) - ҳеч нарсадан кўркмайдиган; жасур, ботир, мард.

ЁВҒОН (т.) - гўштсиз, ёғсиз тайёрланган суюқ овқат.

ЁЗЛОҚ (т.) - дала ҳовли, дача; ёз фаслида яшайдиган жой; ёйлоқ, яйлов.

ЁЙ (т.) - қуёш нурунинг ёмғир томчиларида синиши натижасида осмонда ярим доира шаклида ранг-баранг тусда қуринадиган йўл; камалак.

ЁЙИЛМА (т.) - 1. Дарёнинг суви ёйилиб оқадиган кенг жойи; 2. Геометрик жисмнинг ёйиқ ҳолга келтирилган устки сирти.

ЁЙМАЧИ (т.) - бозор кунлари молларини ерга ёйиб сотадиган майда савдогар.

ЁЛ (ф.-т.) - 1. Баъзи ҳайвонлар гарданида бўладиган узун соч; 2. Сайр, истироҳат.

ЁЛЛАНМА (т.) - ёлланиб ишлайдиган, ёлланган.

ЁЛПУШ (ф.-т.) - отнинг ёли ўраб қўйиладиган мато.

ЁМ I (т.) - катта, улкан хум.

ЁМ II (ЖОМ) (т.) - чопарлар, йўловчилар от алмаштирадиган жой, бекатнинг қадимги номи. Ёмда доимо отлар тайёр турган. Ёмда йўловчиларга, чопарларга доимий хизмат кўрсатиш учун бир неча киши хизмат қилган. Дастлаб ём XIII асрда пайдо бўлган. Чингизхоннинг кичик ўғли Ўқтой қоон ём қуришга катта аҳамият берган. Тахминан ҳар 5 фарсахда ём қурилган. Муғуллар ўзлари босиб олган ҳудудларда, хусусан, Ўрта Осиёда ҳам кўплаб ёмлар қурганлар. Ём хизматчиси чопар ёки ёмчи деб аталган. Ём, жом каби жой номлари ём ўрнида вужудга келган топонимлардир.

ЁМБИ (?) - қуйма олтин ёки қумуш бўлаги. Дастлаб пул сифатида йирик савдо муомалаларида ишлатилган. Ёмбилар биринчи марта Хитойда Юань сулоласи (1279 –1368 йй.) даврида пайдо бўлган.

ЁНЧИҚ (?) - 1. Чўнтак, чўнтакча; 2. Пул солиш учун ёнда олиб юриладиган халтача; ҳамён.

ЁП (т.) - суғориш канали, катта ариқ.

ЁР (ф.-т.) - дилдан яқин киши; дўст.

ЁР-ЁР (ф.-т.) - келин узатишда ижро этиладиган, ҳар байти “ёр-ёр” ибораси билан тугайдиган қўшиқ.

ЁРИ(Й) (ф.-т.) - кўмак, ёрдам.

ЁРЛИҚ (т.) - ёрлик; фармон; буйруқ. Хукмдор хонлар, амирлар, султонлар томонидан ишлаб чиқилган “муҳим воқеалар ҳақидаги ёзма буйруқ”. Шунингдек, хукмдор томонидан амалдор ва диндорларга бирор-бир имтиёз берилиши тўғрисидаги муҳр билан тасдиқланган ҳужжат.

ЁРЛИҒИ АМАЛИЁТ (т.+ар.) - Бухоро амирлигида мурший ёки, амирнинг рухсати асосида бирор кимсага унвон, амал ва мансаб берилиши ҳамда қандайдир вазифа юклатилганлиги тўғрисидаги ҳужжат.

ЁРЛИҚЛИ МУЛК (т.+ар.) - XVIII-XIX асрда Хива хонлигида хоннинг ёрлиғи билан айрим гуруҳ кишиларига давлат ерлари ҳисобидан ажратилиб, хусусий мулк қилиб берилган ерлар.

ЁРМА (т.) - 1. Оқлаб тўйилган бутун дон, оқланган ғалла маҳсулоти. 2. Шундай маҳсулотдан тайёрланган овқат.

ЁРТИ (т.) - ярим.

ЁРҒОҚ (т.) - туки тўкилиб кетган эски пўстин.

ЁЙ (т.) - қадимги давр ва ўрта асрларда Ўрта Осиё худудида ов ва жанг қуроли ҳисобланган.

ЁЙИҚ (тар.) - Урал дарёсининг қадимги ва ўрта асрларда аталган номи. “Ёйиқ” аслида туркий сўз бўлиб, “кенг” деган маънони билдиради. Ёйиқ дарёсининг номи 1785 йили Россия императори Екатерина II томонидан чиқарилган фармон асосида Урал деб ўзгартирилган.

ЁРОН (ф.-т.) - яқин кишилар, дўстлар.

ЁРҒИ (т.) - 1. Жарима; 2. Арра.

ЁРҒУ (т.) - суд мажлиси; хукм; жазолаш; ўч олиш маъноларида қўлланилган. Шунингдек, Бухоро амирлигининг шарқий бекликларида оғир солиқ ва хирожларни тўлашдан бош тортган деҳқонлардан ундирилган жарима ҳам ёрғу деб аталган. Ёрғуни тўламаганларнинг мол-мулки мусодара қилинган.

ЁРҒУЧОҚ (т.) - донни ёрмалаш ва ун қилиш учун мослаштирилган тош асбоб. Қўл тегирмон. Ёрғучоқ илк неолит (милод. авв. 4-минг йиллик) даврида пайдо бўлиб, ҳўжалиқда кенг қўлланилган.

ЁТ (т.) - бегона.

ЁШ БУХОРОЛИКЛАР (тар.) — Бухоро жадидларининг сўл оқимидан ташкил топган партия бўлиб, тараққийпарвар ва маҳаллий буржуазия вакилларида ташкил топган. Ёш бухороликлар дастлаб мавжуд феодак тузумга қарши демократик ислохотлар ўтказиш тарафдори бўлганлар. Ёш бухороликлар амир ҳокимиятига қарши курашда муайян тажриба орттириб, ўзбек ва тожик тилларида журнал ташкил этганлар.

ЁШ ХИВАЛИКЛАР (тар.) - Хива жадидларининг сўл оқимидан ташкил топган партия (1917). Ўз сафида савдогарлар, майда диндорлар ва хон хизматида бўлган айрим амалдорларни бирлаштирган. Унинг илғор қисми феодак аристократия ҳокимиятини чеклайдиган ислохотлар ўтказиш, оммани маърифатли қилиш тарафдори бўлган. Умуман, ёш хиваликларнинг мақсади хон ҳокимиятини чеклаб, конституцияли монархияга ўтиш, амалдорларга ойлик тайинлаш тартибини жорий этиш, “шариат бўйича тенглик”, яъни буржуазиянинг ҳуқуқларини ҳукмрон синф бўлган феодаклар билан тенглаштириш эди.

ЁКУТ (ар.) - турли рангда бўладиган тиниқ киммат-баҳо минерал, тош. Ёкутнинг қуйидаги турлари маълум: 1. Ёкути алвохий - табиий ҳолатдаги, ишланмаган ёкут; 2. Ёкути баҳрий - мовий рангли ёкут; 3. Ёкути занжорий - сарғиш-яшил рангли ёкут; 4. Ёкути зулмоний - кўкимтир-қора рангли ёкут; 5. Ёкути осий - тиниқ яшил, нок япроғи рангидаги ёкут; 6. Ёкути райхоний - тўқ қизил рангли ёкут; 7. Ёкути сақдий - сақд ёкути; 8. Ёкути собуний - юмшоқ ёкут; 9. Ёкути қарросий - тўқ яшил рангли ёкут.

ЁҒЛОҒИ (т.) — идишдан идишга суюқлик олиб солиш учун ишлатиладиган уй-рузғор буюми; катта чўмич.

ЁҒОЧ (т.) - масофа ўлчови. 6-7 км.га тенг бўлган. 8 вёрстка тенг.

ЁҒУПА (т.) - косметик пардоз мойи.

ЁҒЧИ (т.) - 1. Жувоз хайдаб ёғ чиқарувчи, жувозкаш; 2. Ёғ сотувчи.

ЁХУ (ф.—т.) - худога қарата, кучли эмоция билан айтилидиган илтижо маъносини ифодалайди.

Ж

ЖАБАРИЙ(ЛАР) (ар.) - исломдаги мазхаб. Инсоннинг жами ишлари, амали Оллох ихтиёри билан амалга оширилади дегувчилар.

ЖАБДУК (т.) - 1. От абзаллари; 2. Керакли яроғ, анжом.

ЖАБҒУ (ЯБҒУ) (т.) - Ғарбий турк хоқонлигида қабила, улус бошлиғига берилган унвон. Жабғу атамаси Ўрхун-Енисей ёзувларида, Билкатегин, Култегин обидаларида, Табарий ва Ёқубий асарларида кўп учрайди.

ЖАБҲА (ар.) - 1. Фронт; фронт линияси; 2. Соҳа, бора.

ЖАВ (ф. т.) — оғирлик ўлчови зирлиги; Бир арпа донаси оғирлигига тенг бўлган оғирликдаги ўлчов бирлиги (Бир жав тахминан 0,045 граммга тенг бўлган.)

ЖАВЗО (ар.) - 1. Ўн икки буржнинг бири. 2. Шамсия Қуёш йили ҳисобида учинчи ойнинг арабча номи. 22 май-21 июнь даврига тўғри келади.

ЖАВМАК (т.) - Темур ва темурийлар даврида ҳарбий ва аҳлий давлат ходимларига бериладиган маош.

ЖАВОН (ар.) - ҳозирги кунга қадар ҳар бир хонадонда кенг истеъмолда бўлган атама бўлиб, у шкаф маъносини англатади.

ЖАВОНИБ (ар.) - тарафлар, томонлар.

ЖАВОНҒОР (т.-м.) - Ўрта асрларда кенг истеъмолда бўлган ҳарбий атамалардан бўлиб, қўшиннинг сўл қаноти демакдир..

ЖАВОҲИР (ар.) - қимматбаҳо тош; қимматбаҳо тошлар.

ЖАВПАЗАК (ф.-т.) - эртапишар, чиллаки.

ЖАВШАН (ф.-т.) - ўрта асрларда жангчининг баданини жароҳатлардан сақлайдиган металл кийим. Жавшан жуббага нисбатан оғир бўлган. Дастлабки вақтларда у жездан (бронза), кейин эса темир ва пўлатдан ишланган. Жавшанлар эгилувчан, букилувчан бўлиши учун уни махсус тайёрланган металл тахтачаларга бириктириб ясаганлар. Жангларда отларга ҳам жавшан ёпилган.

ЖАВХАР (ф.-т.) - аслида гавхар; Қимматбаҳо тошларнинг умумий номи.

ЖАВХАРЛИМУ (?) - лимон кислотаси;

ЖАДИД (ар.) - жадидчилик тарафдори, жадидчилик ҳаракатининг қатнашчиси. Усули жадид эски мактабдаги тартиб ва ўқитиш усуллари ўрнига жадидлар жорий қилган янги тартиб ва таълим-тарбия усулини жорий қилган; бу усул, жумладан, хат-савод чиқаришда ҳижо тизими ўрнига товуш тизимини киритган.

ЖАДИДЧИЛИК (ар.) -усули жадид, яъни “янгилик учун” иборасидан келиб чиққан бўлиб, янгилик учун курашганлар ва уларнинг ғояси шундай деб аталган. Жадидчилик XIX асрнинг иккинчи ярмида Туркияда вужудга келиб, татар буржуазияси орасида кенг тарқалиб, улар орқали XIX асрнинг 90-йилларидан бошлаб Ўрта Осиёга кириб келган. Жадидчилик оқимининг дастлабки тарафдорлари мусулмонча ўқитишни европача таълим бериш йўли билан ислоҳ қилиш, капитализмнинг ривожланишига тўсқинлик қилаётган бир қатор феодал сарқитларини бартараф этиш ва маърифатпарварлик ғояларини илгари суришган.

ЖАДИД МАКТАБЛАРИ (ар.) - эски мусулмон диний мактабларини ислоҳ қилиб, янгича усулда таълим берган ва жадидчилик ғояларини илгари сурган мактаблар. Бу мактабларда диний дарслар билан бир қаторда дунёвий илмлар ҳам ўқитилар эди. Бундай мактаблар дастлаб 1893 йили Самарқандда, сўнг Фарғона водийсида, Тошкентда маҳаллий ўзбек бойларининг пахта заводлари қошида очилган.

ЖАДИЙ (ар.) - 1. Ўн икки буржнинг бири; Далв ва Қавс буржлари ўртасида жойлашган; 2. Шамсия йил ҳисобида ўнинчи ойнинг арабча номи (22 декабрь-21 январь ойига тўғри келади).

ЖАЗ (т.) - тўғралган, тўғрамча гўшт.

ЖАЗАБА АХЛИ (ар.) - зикру самога тушувчилар; сўфийлик зикру само маросимини адо этиш вақтида ўзидан кетиб қолиш ҳолати.

ЖАЗАБА (ар.) - 1. Ўзини йўқотиш даражасидаги асабийлик ҳолати; 2. Ўзини йўқотиш даражасида завқланиш, жуш-хуруж.

ЖАЗВАЛ (ЖАДВАЛ) (ар.) - 1. Чизғич; 2. Чизик.

ЖАЗИРАМА (тар.) - илк ўрта асрларда, VIII-IX асрларда, ҳозирги Ироқ шундай аталган.

ЖАЗМАН (ф.-т.) - аслида жазбманд. қатъий қарор қилган, қарор берган.

ЖАЗО (ар.) - айб ёки жиноят учун кўриладиган чора.

ЖАЗОИР АЛ-ХОЛИДАТ (тар.) - Африканинг ғарбий томонида, Атлантика океанида жойлашган олтига орол шу ном билан аталган. Ўрта аср географлари уни “абдий ороллар”, “бахтли кишилар ороли” деб ҳам атаганлар.

ЖАЙБ (ар.) - чўнтак, ҳамён.

ЖАЙДАРИ, ЖОЙДАРИ (т.) - 1. Маҳаллий зотга мансуб, маҳаллий (уй хайвонлари ва ўсимликлар ҳақида); 2. Қўлбола, хонаки;

ЖАЙҲУН (ар.) (тар.) - VIII асрдан бошлаб, ҳозирги Амударё араб манбаларида шу ном билан юритилган.

ЖАЛЛОБ (ар.) - савдогар. Асосан, чорва моллари ва туя, шунингдек, йилқи билан савдо қилган. Жаллоблар қандай мол олиб сотишига қараб “қўй жаллоб”, “от жаллоб” каби номлар билан аталган.

ЖАЛЛОД (ар.) - ўрта асрларда Ўрта Осиё ҳудудидаги давлатларда подшоҳ ва хон саройларида одамларга нисбатан чиқарилган тан жазоси ва қатл этиш тўғрисидаги фармонни ижро этувчи шахс.

ЖАЛЛОДБОШИ (ар.+т.) - Хива хонлигида одамларни бошини танасидан жудо қилувчи махсус гуруҳ - жаллодлар бошлиғи.

ЖАЛОЙИР (тар.) - турк ва мўғул қабилаларининг ара-лашиши натижасида ташкил топган йирик қabila уюшмаларидан бири. Улар ўнта йирик қабиллага бўлинган бўлиб, ҳар бир қабиллага саркарда, яъни қабилла бошлиғи бошчилик қилган. Чингизхон салтанатида жалойирлардан чикқан бир қатор беклар ва саркардалар хизмат қилганлар. Жалойирлар XII аср охири — XIII аср бошларида Етгисув ва Ўрта Осиёга кўчиб келганлар. Ўрта Осиёда яшайдиган жалойирлар ўзбек, қозок, қорақалпоқ ва қирғизлар таркибига кирганлар.

ЖАМАЛАК (ф.-т.<ар.) - 1. Қиз болаларнинг ҳали ўсиб етмаган сочига ечилиб кетмаслиги учун одатда пахта пилик қўшиб ўрилиши; 2. Сочга тақиладиган зийнат асбоби; сочпопук.

ЖАМЪОҒО (ар.+т.) - Қўқон хонлигида хоннинг суҳбати, қабули ва буюмларига иштирок этувчи кишиларни хабардор қилиб, уларни чақириб келувчи (жамъ қилувчи).

ЖАМОА (ар.) - бирор маҳалла ёки қишлоқ аҳолиси, бирор муассаса, ташкилот ёки корхона аҳли. Жамоада турли қарашдаги кишилар бўлади.

ЖАМОАТ (ар.) - жамоа атамасидан фарқли равишда, жамоат деганда бир хил мақсад, бир хил манфаат йўлида жам бўлган кишилар тушунилади. Жамоат сўзининг жамоатчилик шакли ҳам бор. Масалан, илмий жамоатчилик, адабий жамоатчилик, талабалар жамоатчилиги ва ҳоказолар.

ЖАМИЯТ (ар.) - инсоният тарихий тараққиётининг маълум босқичида шаклландиган ижтимоий муносабатлар мажмуи.

ЖАНБИЛ (т.) - бир йиллик хушбўй кўкат; ошкўк;

ЖАНГҒОҲ (ф.-т.) - жанг бўладиган жой ёки майдон, яъни жанг майдони жанггоҳ деб аталган.

ЖАНГАРИ (ф.-т.) - жанжалкаш, урушқок.

ЖАНГНОМА (ф.-т.) - тарихий ва афсонавий жанг воқеалари, урушлар, айрим афсонавий ва тарихий шахсларнинг мардлик ва қахрамонликларини бадиий адабиётда кўтаринки руҳ билан баён қилувчи эпик жанрнинг тури.

ЖАНДА (ф.-т.) - 1. Дарвеш ва қаландарларнинг улоқкурок туни; 2. Болалар ўйинида: ўйинни яхши билмайдиган болага икки марта ўйнаш учун берилган ҳуқук.

ЖАНДАПЎШ (ф.-т.) - 1. Дарвеш, қаландар; 2. Улоқ-курок ёки жулдур кийган киши.

ЖАНДАРМ(А) (?) - жандармерия ва унинг хизматчиси, ходими.

ЖАНДАРМЕРИЯ (?) - Чор Россиясида сиёсий муҳофаза, тинтув ишлари олиб бориш, давлатга қарши сиёсий чиқишларга қарши кураш учун хизмат қиладиган махсус полиция қўшинлари.

ЖАНОҒ (т.) - эгарнинг қоши

ЖАНОҲ (ар.) - қанот, томон, тараф. У “чаноҳ” деб ҳам талаффуз қилинади. Темурийлар қўшинларида қўшин қанотини англлатган ибора. Чаноҳ кўринишида ҳам ишлатилади. Чаноҳ иборасига “соғ” (ўнг) ва “сўл (чап) иборалари қўшилса, қўшиннинг “ўнг қаноти” ва “сўл қаноти” маъноларини билдирган. Қўшиннинг ўнг ва сўл қанотларини қуриқлаб турувчи махсус ҳарбий бўлинма ҳам чаноҳ деб аталган.

ЖАПСАК (т.) - кесакининг деворга ўрнатилган еридаги тирқишни беркитиш ва хусн бериш учун эшик, дераза атрофига қоқиладиган энсиз жимжимадор тахта.

ЖАР (т.) - 1. Сув ювиб ҳосил бўлган тик чуқурлик; 2. Баланд товуш билан айтиладиган ҳабар.

ЖАРАЁН (ар.) - иш-ҳаракат, воқеа-ҳодисанинг бориши, ривож, оқими.

ЖАРГОҲ, ЖУРГА, ЖИРГА (м.) - жирға; доира шаклида жой олиб ўлтириш; олий кенгаш; ов вақтида ов қилинадиган ерни теварак атрофдан ўраб олиб ўлтириш.

ЖАРИБ I (ар.) - Шарқ мамлакатларида, жумладан, Ўрта Осиёда VII асрдан бошлаб қўлланилган ҳажм огирлиги ва ўлчов бирлиги. Ўрта Осиёда жариб фақат юза ўлчови (10 минг кв²), яъни ер ўлчов бирлиги сифатида қўлланилган. Юридик ҳужжатларда жариб билан таноб бир хил юза ўлчовини ифода этган. Бир жариб 60X60к3600 кв. газдан иборат бўлган. Бир газ турли ҳудудларда турли бўлгани учун (жумладан, бир хил жойларда 1 метрга тенг бўлган бўлса, бошқа жойда бир қулочга тенг бўлган) ҳар хил бўлган. Масалан, XIX аср ўрталарида бир жариб Бухорода 600-625 кв.саженга, Тошкент округида 600 кв.саженга, Хива оазисида 900 кв. саженга тенг бўлган. Бир жариб бир танобга тенг бўлган. Бу кундалик ҳўжалик таноби ҳисобланган. Шунингдек, XIX асрнинг 70-йилларида 40 кв.саженга тенг бўлган таноб ўлчов бирлиги ҳам бўлган.

ЖАРИБ II (ар.) - Бухоро амирлигида миршаб хизмати нуктаи назаридан шаҳарнинг ҳар бир саҳми яна олти қисмга бўлинган. У жариб дейилган. Бухоро шаҳри икки саҳмдан ва 12 та жарибдан иборат бўлган.

ЖАРИБКАШ (ар.+ф.-т.) - Ўрта Осиё ҳудудида ер ўлчовчи мансабдор. У баъзан жариб амин деб ҳам юритилган.

ЖАРИДА (ар.) - дафтар, китоб, мажмуа, рўзнома.

ЖАРИМА (ар.) - 1. Қонун-қоидани бузганлик, қонун-қоидага хилоф хатти-ҳаракат учун туланадиган пул; 2. Зарарни қоплаш учун белгиланган тулов, тоvon.

ЖАРЧИ (т.+ф.-т.) - Ўрта Осиё ҳудудларида сўнгги ўрта асрлар даврида ҳукмдорларнинг халққа қарата чиқарган фармони, расмий хабарларини, хон ва вазирларнинг амрларини аҳолига етказиш, уруш бошланиши ёки тугаганлиги тўғрисидаги хабарларни, айрим шахсларни ҳукмдорлар томонидан тақдирлаш ёки жазолаш ҳақидаги амрларни, бирон шахснинг янги лавозимга сайланиши тўғрисидаги хабарларни бозор майдонлари ва аҳоли кўп тўпланадиган жойда баланд овоз билан эълон қиладиган шахс. Шунингдек, жарчилар кучманчиларнинг овулларини айланиб юриб қўши тўплашида ҳам қатнашганлар.

ЖАҒАЛБАЙЛИ (тар.) - ўзбек халқи таркибига кирган уруғлардан бири. Ўрта асрларда жағалбайли асли қабила бўлган, аммо ўзаро курашлар натижасида емирилиб, кичик-кичик гуруҳларга бўлиниб кетган. Кейинчалик жағалбайлиларга мансуб кишилар бир қанча қабила ва халқлар таркибига қўшилиб ўз номини сақлаб қолганлар. Жағалбайлиларнинг катта қисми Амир Темур ва унинг ворислари даврида (XIV-XV асрлар) Дашти Қипчоқдан Мовароуннаҳр ва Афғонистонга кўчиб келиб ўрнашган. XIX аср бошларида ўзбекларнинг қипчоқ, найман, курама қаби қабилалари таркибида учраган. XIX асрнинг 70-йилларидан уларнинг катта бир қисми Афғонистондан Самарқанд ҳудудига келиб ўрнашган. Ўзбекистон ҳудудида жағалбайлилар ўзбек халқи таркибига кирган.

ЖАЪБА (ар.) - қути, ўк жойланадиган қути.

ЖАҲОЛАТ (ар.) - илм-маърифатдан маҳрумлик, қоқоқлик, маданиятсизлик, нодонлик, зулмат.

ЖАҲОНБАХШ (ф.-т.) - сахий, қўли очик.

ЖАҲОНГАШТА (ф.-т.) - дунёни кезган, кўп ерларни кўрган, кўп саёҳат қилган.

ЖАҲОНГИР (ф.-т.) - 1. Жаҳонни забт этган; жаҳонни забт

этувчи (кўп ўзга ерларни босиб олган шох, амир ва хонларнинг эпитети); 2. Жаҳонгир (эркаклар исми).

ЖАҲР (ар.) - баланд овоз билан зикр этиш.

ЖАҲРЧИ (ар.) - айнан, жарчи.

ЖАҲРИЯ (ар.) - жаҳр дарвешларининг тангрининг номини баланд овоз ва турли ҳаракатлар билан такрорлаб зикр тушиши; зикру само; жаҳрия - ана шундай йўсинда зикр тушиш. Зикрнинг яна бир тури “хуфия” деб аталиб, бунда тангрининг номи овоз чиқармай такрорланади.

ЖЕВАК (т.) - 1. Хотин-қизларнинг буйнига такиладиган зийнат буюми; 2. Дераза, эшик ва мебелларга зийнат бериш учун ишлатилган металл қубба.

ЖЕВАЧИ (т.) - Бухоро амирлиги саройидаги мансабдорлардан бири бўлиб, одатда, қурол-аслаҳа омборининг бошлиғи ҳисобланган.

ЖЕЗ (т.) - мис, руҳ ва қалай қотишмаси.

ЖЕЛАК (т.) - хотин-қизлар бошига ташлаб юрадиган рўмол; ёпинчик.

ЖИБА (**ЖЕВА**) (т.) - темир ёки пўлатдан ишланган қадимги уруш кийими.

ЖИЗЗА (т.) - майда тўғралган думбанинڭ ўз ёғида ковурилгани.

ЖИАК, **ЖИЯК** (т-х.) - дўппи, тўн каби буюмлар четига тутиладиган махсус тесма.

ЖИЛОВ (т.) - юганнинг чарм тизгини.

ЖИЛОВБАРДОР (т.+ф.-т.) - Ўрта Осиё хонликларида: мансабдорларнинг отларига қаровчи ва уларга йўлга чиқишда отни ростлаб бериб, йўлдан қайтганда кутиб олувчи хизматкор;

ЖИЛОВДОР (т.+ф.-т.) - Бухоро ва Хива хонликларида хоннинг ёки бошқа олий мартабали кишиларнинг отини қабул қилиб олувчи, отни жиловловчи ва от эгасини отга миндириб ва тушуриб қўювчи шахс.

ЖИЛОВХОНА (т.) - шох, хон саройларига ёки масжид ховлисига кираверишдаги махсус хона ёки бостирма.

ЖИЛҒА (т.) - тоғдан оқиб тушаётган кичкина оқин сув; дарёча, йилға.

ЖИРОВ (т.) - бахши.

ЖИҒА (ф.-т.) - 1. Бош кийимига такиладиган, уқпар ва қимматбаҳо тошлар билан безатилган зийнат буюми (асосан, қиз тўйида куёвнинг, хатна тўйида тўйболанинг бош кийимига такилади); 2. Тож.

ЖИҒАДОР (ф.-т.) - 1. Жиға таққан, жиғали; 2. Ўрта Осиё хонлиқларида жиғаларни сақловчи лавозимли киши.

ЖИҲОД (ар.) - айнан, газавот. Мусулмонларнинг ғайри динларга, яъни кофирларга қарши олиб борган муқаддас уруши жиҳод деб аталган. Жиҳодда ҳалок бўлган киши шаҳид ҳисобланиб, унга жаннат ваъда этилган. Ғалаба қилган мусулмон эса ғозий ҳисобланиб, ҳар қандай гуноҳлардан ҳалос бўлган.

ЖОВОНҒОР (м.) - Ўрта асрларда кенг истеъмолда бўлган ҳарбий атамалардан бўлиб, қўшиннинг сўл қаноти демақдир.

ЖОДИ (ф.-т.) - беда, пичан, хашак қирқадиган дастаки асбоб.

ЖОГИР (ЖОЙГИР) (ф.-т.) - Бобурийлар империяси даврида Ҳиндистонда кенг тарқалган ер эгаллиги шаклларида бири.

ЖОГИРДОР (ф.-т.) - бобурийлар даврида Ҳиндистонда мавжуд бўлган жогир эгаси. Жогирдан ундирилган давлат солигининг бир қисмини жогирдор олган. Бунинг эвазига у муайян миқдорда қуролланган отликлар, артиллерия ва юк ташувчи ҳайвонлар сақлаши ҳамда кўприк, суғориш иншоотларини қуриш ва уларни таъмир қилиб туриши лозим бўлган.

ЖОЙНАМОЗ (ф.-т.сўғд) - мусулмонларнинг намоз ўқийдиган тўшамаси.

ЖОМАКОР (ф.-т.) - иш кийими. Кўпинча махсус қалин матодан тикилган.

ЖОМАШОВ (ф.-т.) - кир ювадиган сопол тоғора.

ЖОМЕЪ МАСЖИДИ (ар.) - мусулмонларнинг жума ва ҳайит намозлари ўқиладиган муқаддас жой бўлиб, шаҳар, туман ва жамоат марказларидаги марказий бош масжид.

ЖОМИУЛ-УЛУМ (ар.) - илмнинг кони (жуда ҳам илмли, ўқимишли киши ҳақида).

ЖОН СОЛИҒИ (тар.) - Араб халифалигида мусулмон бўлмаган эркин аҳолидан олинадиган солиқ.

ЖОНДОР (т.) - Ўрта Осиё худудида, хусусан, қорахонийлар ва хоразмшоҳлар даврида мавжуд бўлган амаллардан бўлиб, ясавул бошлиғи маъносини билдирган.

ЖОНИЙЛАР (тар.) - Бухоро хонлигини 1599 йилдан 1753 йилгача идора қилган сулола. Тарихда у аштархонийлар сулоласи деб ҳам юритилади (*қаралсин*: Аштархонийлар).

ЖОРИЙ (ар.) - ҳозирги кунда, ҳозирги пайтда юз бераётган, содир бўлаётган, давом этаётган, олиб борилаётган; амалдаги, кундалик.

ЖОРИЯ (ар.) - сотиб олинган, хизматкорликка ёлланган ва урушларда аср тушган хотин-қизлар Ўрта Осиёда жория деб аталган бўлиб, улар асосан хизматкор, чўри қиз бўлишган.

ЖОРУБКАШ (ф.-т.) - бирор муқаддас даргоҳни супуриб юрвчи хизматкор.

ЖОСУС (ар.) - бирор давлат ҳақида маълумот тўплаш, хусусан, унинг ҳарбий сирларини билиш учун бошқа давлат томонидан қўйилган шахс; айғокчи.

ЖУББ (м.-т.) - Салжукийлар даврида салла, бош кийим.

ЖУББА, ЖИББА (м.-т.) - 1. Ўрта Осиё ва Шарқ мамлакатлари худудида жангчини ёй ўқи ва найзадан сақлаш учун симдан тўкилган махсус уруш кийими бўлиб, у XVI асргача қўлланилган; 2. Шунингдек, сўнги ўрта асрларда Ўрта Осиё худудида авра-астарнинг ичига пахта солиб қавилган кенг ва узун чопонлар ҳам жубба деб аталган бўлиб, уларни кўпинча қаландарлар, шайхлар кийишган. Жуббанинг мўйна ва теридан қилинган турлари ҳам бўлган.

ЖУВОЗ (ф.-т.) - мой чиқарадиган дастгоҳ. Жувоз улов ёки сув кучи билан юритилган. Ҳозир электр қуввати ёрдамида ҳам юритилмоқда. Жувозлар махсулот ишлаб чиқаришига қараб бир неча хил, яъни ёғ жувози, шоли оқланадиган — обжувоз ва бошқаларга бўлинган.

ЖУВОЗКАШ (ф.-т.) - 1. Жувоз ҳайдовчи, жувозхонада (обжувоз ёки мойжувозда) ишловчи ишчи; 2. Тирикчилиги, даромади асосан мойжувоз устида бўлган шахс, мойжувоз эгаси.

ЖУВОЗХОНА (ф.-т.) - обжувоз ёки мойжувоз ўрнатилган жой, бино.

ЖУВОЛДИЗ (ф.-т.) - коп тикиш учун ишлатиладиган йўғон, эгик игна.

ЖУВОН (ф.-т.) - 1. Эрга чикқан, ҳали ёш, етук аёл; 2. Эрдан чикқан ёки тул қолган хотин.

ЖУВОНБАХТ (ф.-т.) - бахтли, бахтиёр; толеи баланд, омадли.

ЖУВОНМАРГ (ф.-т.) - ёш ўлган, айна етилган пайтида халок, нобуд бўлган.

ЖУВОНМАРД (ф.-т.) - 1. Мард, ботир, довюрак; 2. Олижаноб, олиҳиммат, хотам.

ЖУВОНСЎХТА (ф.-т.) - айнан, жувонмарг.

ЖУД (ар.) - инъом, эҳсон; саҳийлик, қўли очиклик.

ЖУЗ I (ЮЗ) (тар.) - ўзбек халқи таркибига кирган қабила уюшмаларидан бири бўлиб, юзнинг “ж”ловчи шевалардаги номи (*қаралсин*: “юз”).

ЖУЗ II (ар.) - 1. Қисм, улуш; 2. Ёзув қоғозининг метрик системада эллик тахтага тенг ўлчов бирлиги; 3. Тикилган дафтар, китобча ёки китобнинг бир бўлаги.

ЖУЗГИР (ар.+ф.-т.) - айнан, жуздон.

ЖУЗДОН (ар.+ф.-т.) - Ўрта Осиёда ўрта асрларда қоғоз ҳужжатлар солиб юриладиган махсус чарм папка жузгир-жуздон деб аталган.

ЖУЗЪИЙ (ар.) - унчалик катта, муҳим, жиддий бўлмаган; арзимаган, аҳамиятсиз.

ЖУЗЪЯ, ЖИЗЪЯ (ар.) - дастлаб, Араб халифалигида, кейинчалик бошқа мусулмон давлатларида шариат меъёрларига кўра мусулмон бўлмаган фуқаролардан олинадиган жон солиғи. Жузъя балоғатга етганларга солинган. Қариялар ва аёллар, болалар,

кул ва гадолар эса ундан озод қилинган. Жүзья, асосан, пул ва натура тарзида ундирилган.

ЖУЗҒОН (тар.) - ҳозирги Бадахшон марказидаги Файзабод шахрининг сўнги ўрта асрлардаги номи.

ЖУЛ (т.) - 1. Қўлда тўқилган дағал жун мато; 2. От ёпиғи, ёпинғич.

ЖУЛГА (т.) - водий, ўтлоқ, кўкламзор.

ЖУЛДУ (м.) - ҳадя, тухфа.

ЖУМАРД (ф.-т.) - айнан жувонмард.

ЖУФТИ ГАВ (ф.-т.) - бир жуфт ҳўкиз билан ерни ишлаш мумкин бўлган ўлчов бирлиги. У қўш ҳўкиз деб ҳам аталган.

ЖўВА (т.) - хамир ёйиш учун ишлатиладиган қалта ўқлоқ. Жўва қаттиқ ёғоч, одатда ўрик, тут, ёнгоқ, олма ёғочларидан тайёрланган.

ЖўГИЛАР (санскр.) - лўлиларнинг айрим ўзбек шеваларида номланиши. Жумладан, Қашқадарё ва Сурхондарё вилоятларида лўлилар шу атама билан ифодаланadi.

ЖўНАҒАР (т.) - тоғда ёлғизоёқ, оғир йўл.

ЖўРАБОШИ (ф.-т.) - “Ғап”, “тўкма” қатнашчиларининг (жўраларининг) бошлиғи;

ЖўЧИ УЛУСИ (тар.) - Чингизхон империясининг бўлиниши натижасида 1224 йили унинг ўғли Жўчихонга теккан мулк, улус. Жўчи улуси Иртишдан Урал (Ёйик) тоғларигача ва ғарбда мўғул оти туёқлари етган ергача бўлган ўлкаларни қамраб олган. Жануб томондан Чигатой улуси билан чегарадош бўлган. Ботухоннинг ҳарбий юришлари (1238-1242 йй.) натижасида Шаркий Европа ҳам Жўчи улусига вассал сифатида бўйсундирилган. Унга Жанубий Россия, Қрим ва Закавказия (Кавказорти) кирган. XIII аср ўрталаридан бошлаб Жўчи улуси Олтин Ўрда деб аталган.

3

ЗАБАР (ар.) - араб имлосидаги ундош ҳарфлар ва алиф устига қўйиладиган белги. Бу белги қўйилган ҳарфга “а” қўшиб ўқилади.

ЗАБАРЖАД (ар.) - шаффоф, оч яшил қимматбаҳо тош.

ЗАБТКОР (ар.ф.-т.) - забт этувчи, ўз ҳукмига бўйсундирувчи.

ЗАБУН (ф.-т.) - 1. Нимжон, заиф; 2. Оғир, мушкул, танг.

ЗАБУР (ар.) - Аллоҳ томонидан Довуд алайҳиссаломга юборилган муқаддас китоб.

ЗАВЖ (ар.) - эр; қайлик.

ЗАВЖА (ар.) - рафиқа; қайлик.

ЗАВОЛ (ар.) - куннинг иккинчи ярми, кун оққан пайт билан кун ботар пайт оралиғи;

ЗАЙФА (ар.) - 1. Хотин киши, аёл; 2. Эркак никоҳидаги аёл, хотин; рафиқа.

ЗАКАН (?) - намлик ёки захни қочириш учун ер, пайкал ўртасидан қазилган арик; зовур.

ЗАКО (ар.) - айнан, заковат.

ЗАКОВАТ (ар.) - ўткир ақл-идрок, зехн маъносини билдиради. Донишмандлик маъносида кенг қўлланилган.

ЗАЙФ (ар.) - қалбаки олтин ва кумуш танга.

ЗАКОТ (ар.) - Ислом динининг беш асосий талабларидан бири бўлиб, мол-мулк ва даромаддан бериладиган садақа, хайр-эҳсон, солиқ. Шариатга мувофиқ, муайян бойликка эга бўлган катта ёшдаги мусулмон закот беради. Закот миқдори пул даромадларининг қирқдан бир улушига тенг. Дехконлар ва чўпонлардан олинадиган закот миқдори бирмунча юқори бўлган. Закот камбағаллар, етим-есирлар, касаллар ва ҳеч кими йўқ аёллар ўртасида тақсимланиши лозим бўлган.

ЗАКОТИ ЧЕКАНА (ар.+ф.) - Бухоро амирлигида XIX аср

- XX аср бошида мавжуд бўлган солиқ тури. Ушбу солиқ одатда 40 тадан кам уй ҳайвони бўлганлардан олинган.

ЗАКОТЧИ (ар.+ф.-т.) - аҳолидан закот пул ва молларни ундирувчи амалдор. Закотчи Бухоро амирлигида муҳим амал ҳисобланган. Девонбеги закотчи ҳисобланиб, амирнинг молиявий ишларини ҳам бошқарган.

ЗАЛИЛ (ар.) - хўрланган, таҳқир қилинган; ҳақир.

ЗАЛОЛАТ (ар.) - йўлдан озиш, гумроҳлик.

ЗАМЗАМ (ар.) - Макка шаҳрида Каъба яқинидаги, мусулмонлар муқаддас ҳисоблайдиган қудукнинг номи.

ЗАМЗАМА I (ар.) - 1. Мусиқа асарининг кириш қисми; даромад; 2. Секин овоз билан бошланган қўшиқ; хиргойи.

ЗАМЗАМА II (ар.) - оташпарастларнинг ибодат чоғида, яъни оловга сиғиниш пайтида оҳиста ва майин оҳангта ўқийдиган дуолари замзама деб аталган.

ЗАММА (ар.) - араб имлосида унли товушларни ифодалаш учун харфларнинг устига қўйиладиган белги. Форс тилида “пеш” дейилади. Бу белги эски ўзбек имлосида ҳам қўлланилган.

ЗАМИНДОР (ар.т.) - бобурийлар салтанатида вассал ҳокимлар, яъни рожа, султон ва маҳаллий элат бошлиқлари заминдор деб юритилган. Заминдор ерлари, жогир ерларидан фарқли ўларок, меросга қолдирилган.

ЗАМХАРИР (ф.-т.) - қаттиқ совуқ; қахратон қиш, аёз.

ЗАНД (қад. сўғд.) - паҳлавий тилида “Авесто”нинг тафсири.

ЗАНДАНАЧИ (тар.) - Бухоро шаҳри яқинида Зандана қишлоғида туқилган, шарқ мамлакатларида гоаят машҳур бўлган матонинг номи.

ЗАНГ (ф.-т.) - чанг, ғубор, қора.

ЗАНГИЛА (ф.-т.) - қўл ва оёқларга кўнғироқчалар тақиб ўйналадиган ўйин, рақс.

ЗАНГИЙ - қора танли қул, негр.

ЗАНЖИ (ф.-т.) - қора танлилар ирқига мансуб бўлган ва тропик Африканинг асосий аҳолисини ташкил этувчи халқ вакили; негр.

ЗАР (ар.) - узунлик ўлчов бирлиги. Бир газга, тахминан бир метрга тенг бўлган.

ЗАРАФШОН (ф.-т.) - зар сочувчи; олтиндай товланувчи, яркировчи.

ЗАРБОФ (ф.-т.) - зар ип билан, ипақдан қимматбаҳо матолар тўқувчи уста. Улар Бухорода зарбоф деб аталган.

ЗАРБХОНА (ар.ф.-т.) - Ўрта Осиё хонликларида олтин, кумуш, мис-жездан танга-чақа зарб қиладиган жой.

ЗАРГАР (ф.-т.) - турли металлдан, шунингдек, олтин ва кумушдан ҳар хил безак буюмларини ясовчи хунароманд. Улар Ўрта Осиёда заргар деб аталган.

ЗАРДЧА (ф.-т.) - совутча.

ЗАРДУШТИЙЛИК (тар.) - милоддан аввалги VII-VI асрларда Қадимги Эрон ва Ўрта Осиё ҳудудларида пайдо бўлган дин. Унинг номи шу динга асос солган афсонавий пайғамбар Зардушт номи билан боғлиқ. Зардуштийликнинг асосий муқаддас китоби Авестодир. Зардуштийликнинг асосий ғояларида дунёдаги ҳамма тартиблар яхшилик ва ёмонлик, ёруғлик ва қоронғулик, ҳаёт ва ўлим ўртасидаги курашга боғлиқ деб тушунтирилади. Зардуштийлик дунёни ёруғлик ва эзгулик худоси Ахурамазда билан ёвузлик худоси Анхра-Манъё ўртасидаги курашдан иборат деб таъкидлайди. Зардуштийлик қулдорлик ва илк феодализм даврида Ўрта Осиё, Эрон ва Озарбайжонда кенг тарқалган. Бу ҳудудлар араблар томонидан босиб олинган, зардуштийликка сиғинувчилар мажбуран иёлом динига ўтказилган.

ЗАРДЎЗ (ф.-т.) - зардан гул тикувчи чевар.

ЗАРКОКИЛ (ф.-т.) - хотин-қизларнинг бир-бирига занжирбанд қилиб уланган кумуш тангалардан қилинган соч ўримлари-га тақадиган безак буюми.

ЗАРРАБИН (ар.+ф.-т.) - *айнан*, микроскоп.

ЗАРРОБ (ар.+ф.-т.) - танга чиқарувчи.

ЗАРРОБ ХОНА (ар.+ф.-т.+т.) - кумуш ва тилладан танга чиқарадиган жой.

ЗАРХАРИД (ар.+ф.-т.) - пулга сотиб олинган, олтин баро-бариди келган.

ЗАРЧЎВА (ар.+ф.-т.) - тропик ўсимлик ва унинг илдиизидан тайёрланадиган зиравор (овқатга сарғиш тус беради ва уни хушбўй қилади).

ЗАРЪ (ф.-т.) - узунлик ўлчови, бир заръ 107 см га тенг.

ЗАФАРНОМА (ар.ф.-т.) - қўлга киритилган зафарлар, ғалабалар қиссаси.

ЗАХИРА (ф.-т.) - эҳтиёт қилиб, узок муддатга мўлжаллаб сақланган нарсалар. Захира озиқ-овқат, пул, буюм, қурол-аслаха, моллар учун ем-хашак кўринишларида тайёрланган. Ўрта асрларда кўшин эҳтиёжлари учун ғамланган нарсалар ҳам захира номи билан юритилган.

ЗАХМ (ф.-т.) - тиг, найза каби ўткир нарсалардан баданга етган жароҳат.

ЗАҒОМА (ф.-т.) - атрофи чарм билан ўралган доира шаклидаги қути, тарози палласи ўрнида ишлатилган.

ЗЕР (ф.-т.) - араб имлосидаги ҳарфларнинг остига қўйилган белги. Зер қўйилган ҳарфдан сўнг “и” ёки “е” қўшиб ўқилади.

ЗИЁДОН (ар.+ф.-т.) - қандил; шамдон.

ЗИКР (ар.) - Ислом динида сўфийлик тасаввуфининг айрим оқимларига хос, “худони ёдга олиш” билан боғлиқ махсус маросим. Бу зикр тутиш деб ҳам аталади. Зикрда аввал бир тўда сўфийлар давра бўлиб ўтиришади, бир киши шеърларни маълум оҳангда ўқийди, унга мусиқа жўр бўлади. Даврада ўтирганлар ўринларидан туриб, рақсга тушадилар. Ҳаммалари худони баробар тилга олиб, даврани айланаверади. Мана шундай ҳаракат, яъни худони ёдга олиш зикр дейилади.

ЗИММИЙЛАР (ар.) - Ислом дини ҳукмрон бўлган мамлакатда яшаб турувчи, аммо бошқа динларга мансуб бўлган мусулмонлар ҳимоясидаги аҳоли, ёхуд шартнома кишилари. Ўрта асрларда Араб халифалигида мусулмон бўлмаган аҳолига маъмурият билан икки ўртада тузилган шартнома асосида шахс ва мулк дахлсизлиги ҳамда ўз динларига эркин сўзиниш ҳуқуқини таъминлаш ҳақидаги кафолат. Ислом давлати ўз ҳимоясида сақлаб турганлиги эвазига зиммийлар жон солиғи - жузья ва ер солиғи - хирож тўлашга мажбур бўлганлар.

ЗИНДОН (ар.+т.) - Ўрта Осиё хонликлари ҳудудида бандилар, маҳбуслар ва жавобгарларни сақлаш учун мўлжалланган ер остидаги зах ва қоронғи қамокхона. Зиндоннинг зиндонбон, мирзо ва ясовуллардан иборат маъмурияти бўлган.

ЗИНДОНБОН (ар.+т.+ф.-т.) - зиндон соқчиси, қоровули.

ЗИНДИК (ар.) - зардуштийларнинг Занд китобига эътироф қўйганлиги, динсиз, худосиз деган маънони билдиради.

ЗИРАЙИ (ф.-т.) - қушларга тақиладиган зийнат буюм.

ЗИРАК (т.) - исирғанинг бир тури.

ЗИРИХ (ф.-т.) - зирак; ҳалқа; исирға; ўк ва тиг ўтмайдиган уруш кийими; совут.

ЗИРАЪ (ар.) - Ўрта асрларда кенг қўлланган масофа ўлчови бирлиги. Тахминан 79,8 см га тенг бўлган.

ЗИРХ (ар.) - ҳарбий кема, танк ва шу кабиларнинг ўк ўтмайдиган пўлат қопламаси.

ЗИХ (ф.-т.) - 1. Икки сатҳ кесишган чизик; 2. Чет, қирғок.

ЗОБИТ (ар.) - забт этувчи, бошқарувчи, офицер.

ЗОВИЯ (ар.) - сўфийлар, дарвишлар тўхтайдиган ва яшайдиган маскан. Араб мамлакатларининг баъзиларида равот, баъзиларида зовия деб аталган. Ўрта Осиёда бундай жойлар хонақоҳ, Эрон ва Афғонистонда тақъя дейилган.

ЗОЛ (ар.) - араб графикаси асосидаги эски ўзбек ёзувида ўн биринчи ҳарфнинг номи.

ЗОЙИЧА (?) - мунажжимлар томонидан ром очишда амал қиладиган, дуолар ёзилган хона-хона жадвал.

ЗОТ (ар.) - 1. Бир бобокалондан, аждоддан тарқалган насл, авлод; 2. Бирор фазилати билан ажралиб турувчи киши; шахс; 3. Жинс, нав.

ЗОҒОРА (?) - маккажўхори ёки оқ жўхори унидан ёпилган нон.

ЗОХИД (ар.) - VII-X асрларда Мовароуннаҳрда молу дунёга рағбат ва хоҳиши бўлмаган киши; тарки дунё қилган ва ҳаёт лаззатларидан воз кечган кишилар. Зоҳидлар мусулмонларни бу дунё

роҳат-фароғатидан воз кечишга, давр жабр-зулмига чидашга ундаганлар. Зоҳидлик сўфийликнинг айрим оқимлари билан боғлиқ бўлган.

ЗУЛ—ҚАРНАЙН (ар.) - Ўрта Осиё худудида Александр Македонскийни Исқандар Зулқарнайн деб аташган.

ЗУЛ-ФИҚОР (ар.) - ривоятлар бўйича Ҳазрати Али қиличининг номи.

ЗУЛ-ЖАНОҲ (ар.) - канотли от, ривоят бўйича Алининг карбилода минган отининг номи.

ЗУЛҚАЪДА (ар.) - камария йил ҳисобида ўн биринчи ойнинг арабча номи.

ЗУЛҲИЖЖА (ар.) - камария йил ҳисобида ўн иккинчи ойнинг арабча номи.

ЗУМРАД (ар.) - оч-яшил тусли қимматбаҳо тош.

ЗУННОР I (ар.) - 1. Маълум тусдаги жундан эшилган чизимча-белбоғ (мусулмон давлати қўл остидаги христианлар, яҳудийлар шу чизимчани устки кийим устидан боғлаб юришга мажбур эдилар); 2. Христианларнинг бўйнига тақиб юрадиган хочи; 3. Хукмдорларнинг иш вақтида бўйнига тақадиган амалдорлик белгиси.

ЗУННОР II (ар.) - христиан ва яҳудийларнинг белбоғи.

ЗУРҚ (ар.) - Илк ва ривожланган ўрта асрларда кўшин ҳамда лашкарлар фойдаланган харбий қурол турларидан калта найза, ўк.

ЗУФУНУН (ар.) - ўрта асрларда Шарқда, жумладан, Ўрта Осиёда ўзининг қобилияти, ақл-идроқи, ўткир зеҳни билан барча фанларни эгаллаган шахс, илм соҳиби шундай деб аталган.

ЗУҲАЛ (ар.) - Сатурн сайёрасининг мусулмонлар томонидан аталиши. Мусулмонлар Зухал юлдузини бахтсизлик юлдузи деб атаганлар.

ЗУҲРА (ар.) - Нохид-Венера-сайёрасининг номи. Гўзаллик, хуш-кайфият, хурсандчилик ҳамда муҳаббат белгиси.

ЗУҲУР (ар.) - намоён бўлиш, кўриниш, пайдо бўлиш.

ЗУҒОТА (т.) - 1. Кетмон, теша ёки болтанинг соп ўрнатиладиган тешиги; 2. Маккажўхорининг донсиз ўзаги; сўта.

И

ИБН (ар.) - Шарк халқларида эркаклар исмлари таркибида келувчи сўз. XX аср бошларигача Ўрта Осиё халқлари ўртасида ҳам кенг қўлланилган. Ўғли деган маънони ифодалайди. *Масалан*, Олим ибн Зоир, яъни Зоир ўғли Олим.

ИБРО (ар.) - гунохкорни оқлаш.

ИБРОНИЙ (ар.) - 1. *Айнан*, яҳудий; 2. Яҳудийларга, уларнинг тили, адабиёти ва маданиятига оид.

ИБТИДО (ар.) - бирор нарса, иш-ҳаракат, воқеа-ҳодиса ва шу кабиларнинг боши, аввали, бошланиш даври, бошланғичи.

ИДДА (ар.) - эрдан ажраган ёки эри ўлган хотинга ҳомиладорлиги аниқлангунча шариат бўйича эрга тегиш ман қилинган юз кунлик муддат.

ИДДАТ (ар.) - талоқ берган аёлнинг муайян муддатни ўташ даври, ойлик, моҳона.

ИДИШҚАЙТДИ (т.) - қиз унаштиришда куёв томондан юборилган дастурхон ва уни кутиб олиш маросими.

ИДРОР (ар.) - XIV-XV асрларда Ўрта Осиёда ҳокимлар томонидан шу инъомга сазовор шахсга тайин этиладиган йирик пул маблағи.

ИДТИҲОД (ар.) - бирлашиш, қовушиш, бириқиш.

ИЕРОГЛИФ (р<грек) - қадимги мисрликлар ва баъзи бир халқлар ёзувида бутун бир тушунча, ибора, сўз, бўғин ёки товушни ифодалаган ҳайвон, одам, ҳар хил буюм, асбоб ва шу кабилар тасвирдан иборат белги; ҳозир хитой, япон ва корейс ёзувларидаги белгилар ҳам иероглифлар деб аталади.

ИЖТИҲОД (ар.) - фикх соҳасида юксак билимга эга бўлиш, диний-ҳуқуқий масалаларни мустақил ҳал эта билиш. Исломда энг юқори табақага мансуб фақхларгина шундай ҳуқуққа, яъни ижтиҳод ҳуқуқига эга бўлган ва мужтахид деб аталган. Улар илгари учрамаган масалаларни ҳаёт талабига мувофиқ, Қуръон ва ҳадисга асосланган ҳолда ҳал қилганлар.

ИЗВОШ (р.) - резина ғилдиракли енгил от арава; фйтон.

ИЗВОШЧИ (р.+т.) - извош хайдовчи ёки унинг эгаси.

ИЗДАҲОМ (ар.) - суҳбатлашиш, чақчақлашиш мақсадида тупланган йигин, йиғилиш, давра.

ИЗМ (ар.-азм) - ихтиёр, эрк.

ИЗМА (т.) - кийим, ёстик жилди ва шу кабиларнинг тутма ўтказадиган тешиги.

ИЗЧИ (т.) - изига тушиб, из қувиб топувчи, изни яхши биладиган; изкувар.

ИЙД, ИЙД АЁМИ (ар.) - мусулмонларнинг диний байрамлари. Ийд терминининг бир оз бузилган ўзбекча талаффузи хайитдир. Ўтмишда етти кун давом этадиган ийд-ал-қурбон, яъни қурбон хайити (баъзи мамлакатларда 3 ёки 4 кун бўлган) ва уч кун давом этадиган ийд-ал-фитр, яъни рўза хайити кунлари омма орасида ийд айёми деб юритилган.

ИЙДЛИК (ар.+т.) - XX аср биринчи чорагигача Ўрта Осиё хонликлари ҳудудидаги эски мактабда ийд байрами муносабати билан ўқувчилар томонидан домлага қилинадиган совға, хайитлик. Ийдлик нон, ош, кийим-кечак, пул ва шунга ўхшаш нарсалардан иборат бўлган.

ИЛГАК (т.) - бирон нарсани осиб қўйиш учун хизмат қиладиган мослама.

ИЛИКХОНЛАР (тар.) - Мовароуннаҳрни 999 йилдан 1212 йилгача идора қилган қорахонийлар ҳукмдорларининг унвони. Иликхонлар асида Еттисув ва Қашғарда яшаган яғмо турк қабиласига мансуб бўлган. Қорахонийлардан Наср ибн Али 999 йилда Бухорони эгаллайди ва Мовароуннаҳрда иликхонлар ҳукмронлигига асос салади. Улар дастлаб қорахонийларнинг Қашғардаги, 1042 йилдан бошлаб эса Ўзгандаги ҳоқонларига номигагина итоат қилиб, амалда эса мустақил бўлганлар. Иликхонлар Султон Санжар ҳукмронлиги йилларида (1118-1157 йй.) салжуқийларга, XII асрнинг 30-йиллари охирларидан қорахитойлар ва хоразмшоҳларга тобе бўлган. Иликхонларнинг энг машҳурлари: Наср ибн Али (999-1013 йй.), Али ибн ал-Ҳасан (XI аср бошлари), Иброҳим (1047-1068 йй.), Арслонхон Муҳаммад ибн Сулаймон Тегин (1102-1130 йй.).

ИКСИР (ар.) - ўрта аср кимёгарлари тасаввурида ҳамма нарсани олтинга айлантира оладиган афсонавий тош.

ИЛИГУЗИЛДИ (т.) - кўр-кут тугаган, ҳали ҳеч нарса пишмаган пайт.

ИЛК (т.) - энг аввалги, дастлабки, олдинги, бошланғич, биринчи.

ИЛМ (ар.) - бирор бир соҳа, фан, илм, маърифатга оид маъ-лумотлар.

ИЛМА (т.) - ипни чатиштириб, илиб тикиш усули ва шу усулда тикилган нарса.

ИЛМИ НУЖУМ (ар.) - юлдузлар илми.

ИЛМИ АДАБ (ар.) - филологияга оид билимлар. Асосан, 12 қисмдан иборат: луғат илми, сарф илми, иштиқоқ илми, наҳв илми, манъони илми, баён илми, аруз илми, қофия илми, расмул-хат илми, илми бадеъ, наср илми, таворих илми, мусиқа илми; ахлоқ илми.

ИЛМИ БАҲС (ар.) - мантиқ ва диалектика илми.

ИЛМИ БУНЙА (ар.) - физиология илми.

ИЛМИ ЗУНУН (ар.) - скептицизм.

ИЛМИ ИСТИФО (ар.) - ҳисоб-китоб илми.

ИЛМИ КАЛОМ (ар.) - ақл билан исботлайдиган илм. Теология.

ИЛМИ КИМЕ (ар.) - химия фани.

ИЛМИ ЛИСОН (ар.) - лингвистика.

ИЛМИ ЛУҒАТ (ар.) - луғатшунослик.

ИЛМИ МАНОЗИР ВА МАРОЕ (ар.) - оптика.

ИЛМИ МАНТИҚ (ар.) - логика.

ИЛМИ МАОДИН (ар.) - маъданшунослик фани.

ИЛМИ МАСОҲАТ (ар.) - геодезия фани.

ИЛМИ МАЖЛИС (ар.) - муомала илми.

ИЛМИ МИЛОҲАТ (ар.) - навигация фани.

ИЛМИ МУСАЛЛАСОТ (ар.) - тригонометрия.

ИЛМИ МУҲОСАБАТ (ар.) - бухгалтерия

ИЛМИ НАБОТАТ (ар.) - ботаника

ИЛМИ НАЗИР (ар.) - мунозира илми.

ИЛМИ НАҲВ (ар.) - синтаксис

ИЛМИ НУЖУМ (ар.) - астрономия

ИЛМИ РАМЛ (ар.) - фолбинлик илми

ИЛМИ РАСАД (ар.) - юлдузшунослик илми.

ИЛМИ РИЁЗИЙ (ар.) - сонлар, ҳандаса, юлдузлар ва мусикий илмлардан ҳамда маънозир, оптика (мароё), жабр ва муқобала, механикадан иборат илмлар соҳаси.

ИЛМИ САРФ (ар.) - морфология

ИЛМИ СИЁҚ (ар.) - байт ул-мол-ҳазина ва девонларда ишлатиладиган ҳисоб илми.

ИЛМИ ТАБАҚОТУЛ-АРЗ (ар.) - геология

ИЛМИ ТАБИЙ (ТАБИАТ) (ар.) - табиатшунослик.

ИЛМИ ТАЪБИР (ар.) - тушларни таъбир этиш.

ИЛМИ ТАХТИТУЛБИЛОД (ар.) - топография

ИЛМИ ФИРОСАТ (Ё ҚИЁФА) (ар.) - инсон хулқ-атворини қиёфа ёки сурат орқали ўрганадиган усул ва воситалар мажмуи.

ИЛМИ ФИҚҲ ВА УСУЛ (ар.) - дин қонунлари ва шариат қоидалари мажмуаси илми.

ИЛМИ ШУОЪ (ар.) - оптика.

ИЛМИ ЯД (КАФТ) (ар.) - хиромантия.

ИЛМИ ҚОЛ (ар.) - зоҳирий, расмий илмлар.

ИЛМИ ҲАЙАТ (ар.) - астрономия, космография.

ИЛМИ ҲАЙВОНОТ (ар.) - зоология.

ИЛМИ ЖАБРУ МУҚОБАЛА (ар.) - алгебра.

ИЛМИ ЖАМОДОТ (ар.) - минералогия.

ИЛМИ ЖАРРИ АС+ОЛ (ар.) - механика.

ИЛМИ СИНОАТ (ар.) - хунармандчилик, косиблик илми.

ИЛМОҚ (т.) - илиб кўтариш учун хизмат қиладиган асбоб, илгак.

ИЛОҚ (тар.) - ҳозирги Тошкент вилоятининг жанубида, Охангарон дарёси воҳасида жойлашган қадимги давлат XIII аср бошларигача Илок деб аталган. Пойтахти Тункат шаҳри бўлган. Илк Ўрта асрлар даврида мустақил давлатга айланган. Илок ҳукмдорлари "Илок деҳқонлари" унвони билан юритилган ва катта иктисодий ҳамда сиёсий кучга эга бўлганлар. Пойтахт шаҳарда танга пул чиқарадиган давлат зарбхонаси бўлган. X аср охирида Илок Қорахонийлар давлати таркибига кирган. Чингизхон истилосидан сўнг Илок ерлари жалойирлар қабиласи тасарруфига ўтган.

ИЛОҲ (ар.) - Аллоҳ, худо.

ИЛОҲА (ар.) - хотин киёфасидаги санам; маъбуда.

ИЛОҲИЁТ (ар.) - диний ақидалар ва улар ҳақидаги илоҳий кўрсатмаларни ўз ичига олган диний таълимот. Илоҳиёт ҳозир ҳам диний мадраса, институт ва университетларда ўқитилади. Исломда илоҳиёт илк шаклланиш давридан бошлаб Калом деб ном олган.

ИЛХОН (т.-м.) - XIII-XIV асрларда Эрондаги мўғул ҳукмдорларининг унвони.

ИЛҒОР I (т.) - Ўрта асрларда кенг истеъфода этилган ҳарбий атамалардан, қўшиннинг олдинги қисми, авангарди деган маъноларни англатган;

~~ИЛҒОР II (т.) - олдинда боровчи, пешқадам.~~

ИЛҒОРБЕГИ (т.) - қўшиннинг олдинги қисми(авангард) бошлиғи.

ИМДОД (ар.) - мадад етказиш; кўмак, ёрдам..

ИМОМ (ар.) - намозда жамоатнинг олдида туриб намозни бошқарувчи киши. Шунингдек, ислом динида мусулмонларнинг раҳбари, бошлиғи демакдир. Имом термини ниҳоятда кенг мазмунли бўлиб, куйидаги маъноларда ишлатилган ва ишлатилмоқда:

1) суннийликда барча мусулмонларнинг олий раҳбари; 2) суннийликда шариат мазҳабларининг асосчилари; 3) шиаликда энг юксак раҳнома, яъни Ҳазрати Али ва унинг авлодлари;

4) суннийликда ҳам, шиаликда ҳам масжидда намозни бошқариб борувчи диндор – масжид имоми.

ИМОМИЙЛАР (ар.) (тар.) - шиаликда асосий оқимлардан бирининг тарафдорлари, яъни Али авлодига тааллуқли ун икки имомни тан олувчи муътадил шиалар. Имомийлар ун биринчи имом Хасан ал-Асқарий вафотидан (873 йил) кейин унинг ёш уғли Муҳаммадни охириги ун иккинчи имом деб тан олганлар. Ривоятларга кўра бу имом йўқолган. Имомийлар уни “яширинган имом”, яъни, маҳдий деб эълон қилганлар. У қайтиб келиши билан адолат тантана қилади деб ҳисоблайдилар. “Яширинган имом”га эътиқод имомийларнинг асосий ақидаларидан биридир. Имомийлар шиаларнинг анча кўп тарқалган қисмидир.

ИМОН (ар.) - Ислом динида унинг ақидаларига, Оллоҳга, Муҳаммад алайҳиссаломга ва илоҳий ҳисобланган китобларга, тақдирга, охиратга ишониш. Исломда имон талаблари, “аркон ал-имон”, яъни эътиқод асослари деб ҳисобланади, унга шакл-шубҳасиз эътиқод қилиш талаб қилинади.

ИНДАКЧИ (т.+ф.-т.) - Бухоро амирлигида қозикалон ихтиёридаги ясовуллар бошлиғи.

ИНЖИЛ (ар.) - илк христианларнинг муқаддас китоби. Библиянинг бир қисми бўлиб, христианликнинг афсонавий асосчиси Исонинг бу дунёдаги “ҳаёти” тасвирланган асарлар тўплами. 30 тагача номдаги Инжил маълум. Улардан фақат Матвей, Иоанн ва уларнинг шогирдлари Марк ва Лука ёзиб қолдирган 4 та Инжил Библиянинг иккинчи бўлими ҳисобланган Янги Аҳдга унинг муҳим қисми сифатида киритилган. Инжил II асрнинг биринчи ярмида юзага келган.

ИНЖУ (т.) - марварид.

ИНЖУ (т.-м.) - Чингизхон хонадони аъзоларига тегишли ер-сув; кейинчалик шоҳлар, амирлар, хонлар хонадони аъзоларига тегишли ер-сув.

ИННАНА (т.) - узун ёғоч ёки тахтанинг ўртасини бирор гўла устига ўрнатиб, икки бошига икки кигли ўтқизи олиб, навбат билан кутарилиб-тушиб ўйналадиган болалар ўйини ва шундай мосламанинг ўзи.

ИНОД (ар.) - бўйин товлаш, ўжарлик, қийиклик.

ИНОН (ар.) - идора, бошқариш, бошқарув.

ИНОЯТ (ар.) - марҳамат, лутф, илтифот.

ИНОЯТНОМА I (ар.+ф.-т.) - Бухоро амирлигида амирга арз қилиб ёзилган хат, нома.

ИНОЯТНОМА II (ар.+ф.-т.) - 1. XV-XVIII асрларда бирор солиқ ва жаримадан озод қилинганлик ёки бирор имтиёз олганликни кўрсатувчи расмий ҳужжат. 2. Кўқон хонлигида нуфузли кишилар сафарга чиққанларида хон томонидан қатағон қилинган жойларда йўл-йўлакай фойдаланиш учун берилган рухсатнома.

ИНОҚ (м.-т.) - дўстона, яқин одам, иноқ, ишончли вакил, ишончли мансаб эгаси ёки мансабдор ҳамда ўз ишига ишончли ва садоқатли деган маъноларни англатган. Одатда, иноқлар энг қудратли ўзбек уруғлари амирларидан тайин этилган ва улар хоннинг энг яқин маслаҳатчилари бўлган. Бухоро амирлигида иноқ юқори ўн биринчи даража тоифадаги мартабалардан ҳисобланиб, Бухоро амирлигида иноқнинг икки хил тоифаси, яъни катта иноқ (иноқи калон) ва кичик иноқ (иноқи хурд) мавжуд бўлган. Хива хонлигида иноқлар йирик амалдор, яъни қабила бошлиғи ҳисобланган. Иноқлар ҳузурида қушбеги, меҳтар ва оталиқдан иборат кенгаш бўлган ҳамда улар амалий тадбирлар ишлаб чиқишга ёрдамлашган.

ИНОҚИ КАЛОН (м.-т.+ф.-т.) - Бухоро амирлигида Буюк ҳукмдорнинг амр-фармонларини ва буйруқларини тегишли шахс ва маҳкамаларга етказувчи, амир қабулига муяссар бўлганларни унинг ҳузурига киритувчи мансабдор.

ИНОҚИ ХУРД (ф.ф.-т.) - Бухоро амирлигида амир номига келган хатлар ва номаларни қабул қилиб, овоз чиқариб ўқувчи мансабдор.

ИНШО ИЛМИ (ар.) - подшоҳ ва хон девонларидан чиқадиган махсус ёзишмаларни тузиш йўл-йўриқларини ўргатувчи фан.

ИНЪОМ (ар.) - тортиқ қилиб берилган нарса; ҳадя, совга.

ИПАК (т.) - пилладан олинадиган ингичка пишиқ майин тола.

ИПОР (т.) - мушк, иси ўткир атир.

ИРМОҚ (т.) - дарёга қуйилувчи кичик сув йўли.

ИРОҚ (?) - Шашмаком системасидаги олтинчи мақом номи.

ИРОҚИ (?) - ип ёки ипакларни кесиштириб, крест шаклида гул тикиш усули ва шу усулда тикилган нарса.

ИРОҚИ АЖАМ (тар.) - ўрта асрларда Ғарбий Эрон шундай аталган.

ИРОҚИ АРАБ (тар.) - ўрта асрларда Ироқ шундай аталган.

ИРШОД (ар.) - тўғри йўлга хидоят этиш, раҳбарлик этиш, йўлбошчилик.

ИРШОДНОМА (ар.+ф.-т.) - тўғри йўлга хидоят этувчи дастур, қўлланма, панд-насиҳат. Муршиднинг таълимоти.

ИСАВИЙ (ар.) - насроний, исавий дини бўлган киши.

ИСИРҒА (т.) - 1. Қулоққа тақиладиган олтин, кумуш каби металллардан ясаладиган зийнат буюми; зирак; 2. Баъзи ҳайвонлар, чунончи, эчкининг томоғи остидан осилиб турадиган солинчоқ эти.

ИСКАНА (ф.-т.) - ёғоч-тахтани ўйиш, тешиш учун қўлланадиган, учи япалоқ ўткир пулат асбоб.

ИСЛИҚ (т.) - ўтовнинг тепа туйнугини беркитиб турадиган қисми.

ИСЛОМ (ар.) - дунёда энг кўп тарқалган динлардан бири бўлиб, унга эътиқодда бўлганлар мусулмонлар деб аталади. Ислом дини ягона худо - Оллоҳга эътиқод қилади. Ислом дини VII асрда Арабистонда вужудга келган. Муҳаммад пайғамбар ислом динининг асосчисидир. Ислом дини бугунги кунда араб давлатларида, Туркия, Эрон, Афғонистон, Покистон, Индонезия, Ўзбекистон, Озарбайжон, Қозоғистон, Тожикистон, Туркменистон, Қирғизистон ва бошқа бир қатор мамлакатларда ҳукмрон дин ҳисобланиб, унга эътиқод қилувчи мусулмонларнинг сони жаҳон бўйича 800 миллионга яқин кишини ташкил этади.

ИСЛОҲ (ар.) - 1. Тузатиш, тузатиб яхшилаш; 2. Бирор соҳада ўтказилган туб ўзгартириш; реформа.

ИСЛОҲОТ (ар.) - Туб ўзгартириш; ислох, реформа.

ИСМОИЛИЙЛАР (тар.) - VIII аср ўрталарида Араб халифалигида шиа оқими орасида шаклланиб, X-XI асрларда Яқин ва Ўрта Шарқда кенг тарқалган диний мазҳаб тарафдорлари. Мазҳаб шиаларнинг имоми Жаъфар ал-Содиқнинг катта ўғли Исмоил номи билан боғлиқ. Имом Жаъфар катта ўғли Исмоилни ворисликдан маҳрум қилиб, кичик ўғли Мусо ал-Козимни ворис қилиб тайинлагандан кейин бундан норози бўлган Исмоил тарафдорлари Жаъфар вафотидан сўнг унинг ўғли Муҳаммад ибн Исмоилни имом деб тан олганлар. Кейинги даврларда халифаликда кўтарилган жуда кўп кўзғолонлар ва тахт учун курашларда исмоилийлар таълимоти диний ниқоб бўлиб хизмат қилган.

ИСНОАШАРИЙ (ар.) - Али наслидан бўлмиш ун икки имом тарафдорлари.

ИСТАБЛ (ю.+р.) - саисхона, молхона, отхона.

ИСТАХР I (?) - ҳовуз, кўл.

ИСТАХР II (тар.) - қадимий Эроннинг пойтахти. Юнонлар уни Персиполис деганлар.

ИСТОР (ар.+ю.) - илк ўрта асрларда фойдаланилган оғирлик ўлчови. Тўрт ярим (21 гр.) мисқолга тенг бўлган.

ИСТЕЪДОД (ар.) - ижодий қобилият, лаёқат, талант.

ИСТЕҲКОМ (ар.) - 1. Мудофаа учун қурилган мустаҳкам тўсик, ғов, девор, қалъа ва шу қабилар; 2. Мустаҳкам таянч, сунчиқ; кўрғон.

ИСТИБДОД (ар.) - мустабидларнинг маҳкумлар, мазлумлар устидан чекланмаган ҳуқуқига асосланган жабр-зулм, эзиш; шу асосга қурилган идора усули.

ИСТИЛО (ар.) - қурол кучи билан ўзга мамлакатни босиб олиш, забт этиш.

ИСТИЛОҲ (ар.) - термин, атама маъноларини англаган.

ИСТИЛОҲОТ (ар.) - терминология, терминлар, атамалар.

ИСТИМОЛОТНОМА (ар.+ф.-т.) - чақирик хати, мурожаатнома. Бирон тоифа ёки шахсни ўз тарафига оғди-риб олиш учун ёзилган кичик мактуб.

ИСТИНОД (ар.) - таяниш, орқа қилиш, суяниш; таянч, суянчик.

ИСТИОРА (ар.) - 1. Бадий ўхшатма, метафора;

2. Бошқа тилдан ўзлаштирилган сўз, ўзлаштирама.

ИСТИФОДА (ар.) - фойдаланиш, ишлатиш.

ИСТИҚЛОЛ (ар.) - мустақиллик.

ИСТИҲОЛА (ар.) - андиша, мулоҳаза, тортиниш.

ИСФИЖОБ (тар.) - Сайрам шахрининг қадимги даврдаги номи.

ИФТИРО (ар.) - бўхтон, тухмат.

ИФТОР (ар.) - рўза тутган одамнинг оғиз очиши билан боғлиқ бўлган диний маросим.

ИФТОРЛИК (ар.) - Ислонда рўза тутиш билан боғлиқ диний маросим. Куръони Каримда айтилишича, рўзани казо қилган киши бошқаларни тўйдириши лозим. Шу асосда ифторлик қилиш, яъни рўза кунлари рўза тутган одамларни, диндорларни ифтор қилдириш-зиёфат бериш маросими келиб чиққан. Ифторлик сўнггида Курондан оятлар ўқилади.

ИФШО (ар.) - ошкор, фош этиш, очиш.

ИХВАТ (ар.) - биродарлик, қардошлик.

ИХТИЁР (ар.) - уни “Соҳиб ихтиёр” деб ҳам аташган. Подшоҳ, хон ва султон саройининг мутасаддиси. Унинг зиммасига сарой аҳлига бошчилик қилиш ва қабул маросимлари уюштириш топширилган.

ИХТИЛОЛ (ар.) - исён, кўзғолон, ғалаён.

ИХТИЛОТ (ар.) - аралашув.

ИХТИЛОФ (ар.) - карама-қаршилик, келишмовчилик, зиддият, низо.

ИХШИД (сўғд) - Сўғд ҳокимларининг насаби, унвони. Тарихий маълумотларга кўра, Сўғд Араб халифалиги томонидан истило қилингунга қадар бу ерда 13 Ихшид ҳукмронлик қилиб ўтган.

ИЧКИ (т.) - Бухоро хонлигида хоннинг махсус сарой хизматчиларидан бўлиб, уларнинг зиммасига хон саройи ёки юриш

вақтида хон ўрдасини тасарруф қилиб туриш вазифаси юклатилган.

ИЧКУЁВ (т.) - келиннинг ота-онасига тегишли ҳовлида бирга яшовчи куёв.

ИШРАТ (ар.) - кайф-сафо, айш-ишрат, айш.

ИШРАФ (ар.) - Салжукийлар даврида мушриф вазифасини бажарувчи.

ИШРОҚИЮН (ар.) - ишроқ фалсафасининг тарафдорлари Ғарба Афлотун, шарқда Шаҳобуддин Сухравардий таълимотининг тарафдорлари.

ИҚТАЪ (ар.) - Салжукийлар даврида ер парчаси, чек, уни ҳоким ўз тобеиятида бўлганларга муваққатан, вақтинча берарди. Ер мерос қолмасди. Иқтоънинг бир кўриниши.

ИҚТАЪДОР (ар.) - иқтаъ (чек) сохиби.

ИҚТИДО (ар.) - эргашиш, тақлид қилиш. Иқтидо қилмоқ, намозда имомга тақлидан ҳаракат қилмоқ.

ИҚТИДОР (ар.) - куч-қудрат, кодирлик.

ИҚТИДОРЛИ (ар.) - куч-қудратга молик, қудратли, кодир.

ИҚТИДОРСИЗ (ар.) — иқтидори йўқ, куч-қудрати йўқ.

ИҚТОЪ (ар.) — ўрта асрларда Яқин ва Ўрта Шарқ мамлакатларида ҳукмдор томонидан феодалга катта хизматлар эвазига инъом қилинган чек ер. Одатда, иқтоъ умрбод берилмай, ҳукмдор уни истаган вақтида қайтариб олиб, бошқа кишига тортик қилиши мумкин бўлган. Иқтоъ ҳақидаги дастлабки маълумотлар VII аср охирига мансуб араб манбаларида учрайди. IX асрга келиб халифа томонидан араб амирига идора қилиш учун берилган вилоятлар ҳам иқтоъ деб атала бошлаган. Амир ўзи ҳукмронлик қилаётган ушбу вилоятлар солиғини бутунлай ёки қисман ўзлаштириш ҳуку-кига эга бўлган. Иқтоъ ерлари давлат мулки ҳисобланган, лекин IX асрдан бошлаб ер эгасининг хусусий мулкига айлана бошлаган. Темурийлар даврида иқтоъ ўрнида “тиюл” ва “суюрғол”, бобурийлар салтанати даврида эса “жогир” атамалари қўлланилган.

ИҚТОДОР (ар.) — катта хизматлар эвазига инъом қилинган ер, яъни иқтоъ эгаси.

Й

ЙАЗИДЛАР (тар.) - зардуштийликка яқин диний секта издошлари. Йазидлар диний таълимотида христианлик, иудаизм ва ислом динларининг элементлари бор. Йазидлар чўқинтириш ва хатна маросимларини ўтказишади. Ягона худо Йазиданни тан олишади. Йазидлар христианлар, ва айникса, мусулмонлар томонидан қаттиқ таъқиб этилган. Шунинг учун улар Библия билан Қуръонни муқаддас китоб деб тан олишга мажбур бўлганлар. Туркия, Эрон, Ироқ, Арманистон ва Грузияда яшайдиган қуртларининг бир қисми йазидлар таълимотининг издошларидир.

ЙИЛБОШИ (т.) - Наврўз байрами.

ЙИЛҚИ (т.) - 1. Отлар подаси; отлар; 2. Подада боқиладиган от.

ЙИЛҚИБОН (т.+ф.-т.) - йилқи боқувчи одам; йилқи-боқар.

ЙИҒОЧ (т.) - масофа ўлчови.

ЙИЛНОМА (СОЛНОМА) (т.+ф.-т.) - ўтмишда энг муҳим тарихий воқеалар тартиб билан баён этилган тарихий асар. Ҳар бир мамлакатда яратилган йилномалар шу мамлакат тарихи тўғрисидаги энг муҳим манбалардан ҳисобланади.

ЙИЛНОМАЧИ (СОЛНОМАЧИ) (т.+ф.-т.) - ўтмишда энг муҳим воқеаларни, яъни йилномаларни ёзиб боровчи шахс.

ЙИРОҚ (т.) - узок, олис.

ЙИҒИМ (т.) - халқдан ҳокимият фойдасига олинадиган пул ёки буюм.

ЙИҒИН (т.) - йиғилиш, мажлис.

ЙОСОЛ (м.-т.) - ўрта аср Шарқ мамлакатларида, хусусан, Ўрта Осиёда қўшинни ҳарбий юриш ва жанг олдидан кўриқдан ўтказиш тартиби.

ЙЎЛАК (т.) - кўча эшигидан ҳовлига олиб борадиган тор йўл.

ЙЎЛБОШЧИ (т.) - мазмунан “раҳнамо” ва “раҳбар” сўзларига қараганда теран ва кўлами кенгроқ. Умумхалқ ва халқаро миқёсда эътироф этилган атоқли сиймо.

ЙЎЛКА (т.) - кўчанинг пиёдалар учун бироз баланд қилиб қурилган чети.

ЙЎЛОЁҚ (т.) - узок сафарга чиқиш муносабати билан бериладиган зиёфат, ҳадя; кузатиш маросими, хайрлашув маросими.

ЙЎҚСИЛ (т.) - камбағал, қашшок.

ЙЎҚЧА (ЙОҚЧА) - Бухоро амирлигида XIX аср - XX аср бошида 6 соат давомида ўз ерини суғориш учун сувдан фойдаланиш ҳуқуқи. У чойрак ва чорак деб ҳам юритилган.

ЙЎҚЛОВ (т.) - маълум бир муносабат билан қутлаш, эслаш ва ҳол-аҳвол сураш учун қариндош-уруғ, дўст-ёрларнинг бир-бирларига бориш одати. Йўқлашнинг турлари: келин йўқлаш, фарзанд кўрган аёлни йўқлаш, муборак ҳаж зиёратидан, ҳарбий хизматдан, дам олишдан, саёҳатдан, ўқишдан қайтиб келганларни йўқлаш, беморни касалхона ёки уйига бориб йўқлаш ва бошқалар.

К

КАБИР (ар.) - 1. Катта, улуғ; 2. Етимлик ёшидан утган, балоғатга етган.

КАБИСА ЙИЛИ (ар.) - шамсий йилида тулик 366 кундан иборат йил. Тўрт йилда бир келади, унда февраль ойига бир кун қўшилади.

КАБР (ар.) - қадимий уруш кийими, жибба, совут.

КАВКАБА (ар.) - шоҳлар олиб юрадиган, учиди сийқалланган кубба ўрнатилган чўп, ҳасса.

КАВСАР (ар.) - ислом дини эътиқодига кўра жаннатдаги ҳовузнинг оти.

КАВУШ (ф.-т.) - чармдан тикилган ва одатда маҳси билан кийиладиган оёқ кийими.

КАВУШДЎЗ (ф.-т.) - кавуш тикадиган қосиб.

КАВШАР (т.) - металл буюм, деталь ва шу кабиларни бир-бирига улаш учун ишлатиладиган металл ёки қоришма;

КАДИВАР (сўғд.) - ўрта асрлар даврида қишлоқларда ер эғасига тобе бўлган шахс.

КАДХУДО (?) - Салжукийлар даврида шоҳнинг унвони. Иккинчи маънода қўшиннинг молия ва ҳўжалик ишларини олиб боровчи амалдор.

КАДХУДОЛАР (?) - сўнгги ўрта асрлар даврида Хива хонлигида мавжуд бўлган уруғ бошлиқлари лавозими. Маъноси-оқсоқоллар, бошлиқлар, раҳбарлар демакдир.

КАЖОҒАНД (ф.-т.) - ичига пахта ўрнига арзон хом ипак солиб қавилган уруш кийими.

КАЗЗОБ (ар.) - ёлғончи, алдоқчи; фирибгар, мунофик.

КАЙ (ф.) - подшо, улуғ шоҳ. Қадимий Эрон шоҳларининг лақаблари.

КАЙВОН (ф.-т.) - Зухал (Сатурн) сайёраси.

КАЙВОНИ (ф.-т.) - 1. *Айнан*, дастурхончи; 2. Уй бекаси; 3. Кўп нарса биладиган, билимдон.

КАЛАВА (ф.-т.) - чархга бир неча марта текис қилиб ўралган ва чархдан чиқариб олиб тахланган бир ўрам ип, ипак.

КАЛАНТАР (ф.-т.) - хунармандликнинг ҳар бир соҳасига оксоқол каби белгиланган киши.

КАЛАС СУВИ (тар.) - Калас (Келес) сойи.

КАЛТАТОЙ (тар.) - ўзбек халқининг таркибига кирган уруғлардан бири. Калтатой ўзбеклар таркибидаги “турк” деб ата-лувчи этник гуруҳнинг бўлинмаларидан бири бўлган. Калтатой яна бир қанча кичик уруғлар (муаззамини, махатори, мирза калтатой)га бўлинган. Шўролар истибдоди ўрнатилганга қадар калтатойлар Фарғона водийсида, Нурота ва Молғузар тоғларининг ён бағирларида, Зарафшон водийсининг ўрта оқимларида, Сурхон-Қоратоғ дарёларининг юқори ва ўрта оқимларида яшаганлар. XIX аср охири — XX аср бошларида калтатойлар батамом ўтроқлашиб ўз уруғ номини унутганлар. Ҳозир фақат ай-рим кексаларгина ўтмишда калтатой уруғига мансуб бўлганлари-ни эслайдилар.

КАЛИСА (ю.) - исавий, насронийлар ибодатхонаси.

КАЛОНТАР (ф.-т.) - шаҳар раиси, маҳалла бошлиғи, бош-лик.

КАМАЛАК (ф.-т.) - 1. Каттиқ ёғочнинг икки учидан ип тортиб эгиб, ярим доира шаклида ясалган, найза-ўқ солиб оти-ладиган қадимий қурол; ёй, камон; 2. *айнан*, ёй.

КАМАНД (ф.-т.) - бирор ҳайвонни тутиш, банди қилиш, боғлаш ёки бирор нарсага илантириб баландликка чиқиш учун ишлатиладиган сиртмоқли арқон.

КАМАРБАСТА (ф.-т.) - 1. Хизматга тайёр, шай; 2. Уста деб маълум қилинган шогирд, уста сифатида мустақил ишлашга рух-сат олган касиб.

КАМЗУЛ (р.<фр.) - 1. Илгари ёзлик пальто ўрнида кийила-диган енги узун уст кийим; 2. Желеткага ўхшаш калта, одатда енгсиз, ёқасиз хотин-қизлар кийими.

КАМОН (ф.-т.) - 1. *Айнан*, камалак; 2. Ёғжак каби чолғу

асбобларини чалиш учун ишлатиладиган бир учидан иккинчиси га кил тутами тортилган таёкча; камонча;

КАМОНКАШ (ф.-т.) - камондан ўқ отувчи киши, жангчи.

КАМОНГАРОН (ф.-т.) - Ўрта Осиёда ўқ-ёй ясовчи усталарни шундай деб аташган.

КАНИЗ, КАНИЗАК (ф.-т.) - сотиб олинган аёл ёки қиз.

КАНОР(А) (ф.-т.) - қирғоқ; чет.

КАПА (ф.-т.) - вақтинча яшаш учун дарахт шохлари ва йирик ўт-ўланлар билан ўралган хона, ёзлик уй.

КАПАНАК, КАФАНАК (ф.-т.) - дарвишлар ва чўпонлар киядиган енгсиз жунли либос.

КАПГИР (ф.-т.) - 1. Қуюқ овқатларни кавлаш ва сузиш учун ишлатиладиган, тешик-тешик, япалоқ кафтли рўзғор буюми; 2. Соат маятниги.

КАПНОН (ф.-т.) - бир паллали катта тарози.

КАППОН (ф.-т.) - дон, ғалла бозор.

КАПСАН, КАФСАН (ф.-т.) - 1. Қишлоқ маъмурлари, рухонийлари, шунингдек, қишлоқда хизмат қилувчиларга маҳсулот, дон билан туланадиган ҳақ; 2. Хирмон кўтарилганда камбағалларга бериладиган садақа-сийлов; 3. Бозорда сотилган ғалладан олинадган ҳақ.

КАПСАНЧИ, КАФСАНЧИ (ф.-т.) - капсан олувчи.

КАРВОН (ф.-т.) - қадимги ва ўрта асрларда давлатлар ўртасида ўзаро алоқа боғлаш ва савдогарларнинг савдо ишларини олиб боришида асосий транспорт воситаси ҳисобланган туялар ва отлардан тузилган махсус гуруҳ. Карвоннинг узилиб қолмаслиги учун энг олдинги ва охириги хайвонга қўнғироқ осиб қўйилган.

КАРВОНБОШИ (ф.-т.+т.) - карвонни бошқарувчи шахс. Карвонбоши карвонни соғ-саломат манзилга етказишда жавобгар бўлган.

КАРВОНСАРОЙ (ф.-т.+т.) - карвонлар, савдогарлар ва сайёҳлар тунайдиган жой, яъни меҳмонхона. Шарқ давлатларида, жумладан Ўрта Осиё ва Кавказда савдо йўллари устида ва шаҳарларда қурилган.

КАРВОНҚУШ (ф.-т.+т.) - ёз кунлари ярим кечада шарк томондан кўринадиган кичикрок юлдузлар тўдаси.

КАРЖ (ф.-т.) - 1. Ковун ёки тарвуз тилимидан кўндалангига кесилган бўлақлар; 2. Дўппи тахининг тўрт қисмга ажраладиган бўлақларидан бири.

КАРНАЙ (ф. -т.) - мисдан ясалган, узун, оғзи кенг, пуфлаб чалинадиган баланд овозли мусиқа асбоби (одатда, тўй ва катта тантаналарда чалинади).

КАРРОР (ар.) - халифа Али (р.а.) нинг лақаби.

КАСАНА (ф.-т.) - ёлланган хунарманд-косиб томонидан уйда тайёрланадиган нарса ва шу тартибда ишлаш.

КАСАНАЧИ (ф.-т.) - ёлланиб, уйда ишлайдиган хунарманд-косиб.

КАСОД (ар.) - талаб ёки харидор йўқлиги туфайли сотилмай, туриб қолган.

КАТОВУЛ (т.) - Хива хонлигида қалъанинг шикастрехтлари учун жавобгар бўлган шахс.

КАТТА ҒУЛ (т.) - марказнинг (авангарднинг) асосий қисми. Бу қисмга хоннинг ўзи ёки унинг ишбилармон амирларидан биронтаси қўмондонлик қилган. Бундан ташқари, яна “кичик ғул” деб аталган қисм ҳам бўлиб, улар, асосан, қўшиннинг ўнг ва сўл қанотлари (фланглари) олдида турган.

КАТИБА I (ар.) - лашкар, қўшин, аскар; қўшиннинг бир гуруҳи.

КАТИБА II (ар.) - тош ёки қошинларда битилган ёзув.

КАТИБАШУНОСЛИК (ар.-т) - эпиграфика

КАФИЛ (ар.) - бирор нарсага ёки бирор кимса ҳақида бошқаларни ишонтириб, масъулиятни ўз устига олувчи, кафолат берувчи шахс.

КАФСАН (?) - мулкдор ва ер эгасининг солиқлардан ташқари хирмондан олинадиган ҳаққи.

КАФСАН ПУЛИ (?) - Бухоро амирлигида XIX аср - XX аср бошида деҳқон етиштирган ҳосил миқдоридан бек, амлоқдор, миршаб, мирза ва бошқа амалдорлар манфаати учун йиғилган.

КАХКАХА (тар.) - XIV асрда Амир Темур томонидан Аби-верд билан Келат ўртасида қурилган қалъа, ҳозир унинг ўрнида Кахкаха шаҳри жойлашган.

КАЧКИЛ (ф.-т.) - 1. Бели синик қопқокли, ўйма нақшли челақсимон мис идиш; 2. *Айнан*, кашкул.

КАШАК (ф.-т.) - иморат ёки бошқа қурилишда қисмларни қимирламайдиган қилиб мустаҳкамлаш учун қоқиб қўйиладиган ёғоч; тирагич, тирак.

КАШАР (?) - чорва қишлайдиган жойларда чорвачилик ходимлари (чўпон, зоотехник)нинг яшаши ва ишлаши учун мосланган бино.

КАШКУЛ (ф.-т.) - қаландарларнинг хайр-садақа йиғадиган махсус идиши.

КАШШОФ (ар.) - Махмуд ибни Умар аз-Замахшарий (1075-1143) нинг асари номи.

КАЪБА (ар.) - Байтул-ҳарам. Маккадаги тўрт бурчакли мусулмонлар зиёрат қиладиган уй.

КИЗЛИК (т.) - пичок, пакки.

КЕЛБАТ (ф.-т.) - коматли, бичимли.

КЕЛИ (т.) - ўғир.

КЕЛИН (т.) - янги турмушга чиққан ёки чиқаётган қиз.

КЕМА ПУЛИ (т.) - Бухоро амирлигида XIX аср - XX аср бошида дарёлардан ўтказиб қўйишгани учун олинган.

КЕНАГАС (тар.) - ўзбек халқи таркибига кирган йирик қабилалардан бири. Кенагас таркибида бир қанча кичик қабил ва уруғлар бўлган. Шулардан энг йириклари очамайли, кирей, абак кирей, овоқли, тарокли, чуют, қайри солилардир. Кенагасларнинг асосий қисми XVII-XIX асрлар давомида Қашқадарёнинг юқори ҳавзасида яшаб, Бухоро амирлигининг ижтимоий-сиёсий ҳаётида фаол қатнашганлар. Амирлик тобелигидан чиқиш ва ўз мустақил беклигини ўрнатиш учун кураш олиб борганлар. Бу кураш мангитлар сулоласи ҳукмронлиги ўрнатилгач, яна ҳам кескинлашди. Мангитлар сулоласининг биринчи хони Муҳаммад Раҳимхон (1756-1758 йй.) бир неча ўзбек қабилаларини, жумладан, кенагасларнинг қатта бир қисмини ўз ерларидан мажбуран Ҳисор вилоятига

қўчирган. Амир Насрулло ҳукмронлиги даврида (1826-1860 йй.) феодал жанжаллар оқибатида кенагаслар яшаган Шаҳрисабз ва Китоб бекликлари мустақилликка эришди. Кенагаслар ўз мустақиллигини сақлаб қолиш ниятида 27 йил давомида амир аскарлари билан курашдилар. 1856 йилда Амир Насрулло қўшинлари Шаҳрисабз ва Китобни олади, кенагасларни раҳмсиз қиради. Омон қолганлари тоққа қочиб жон сақлайдилар. Насрулло вафотидан сўнг, 1860 йилда кенагаслар яна қўзғолон кутарадилар. Бу курашга Шаҳрисабз ҳокими Бобобек ҳамда Китоб ҳокими Журабек бошчилик қилади. Кенагаслар Шаҳрисабз ва Китобни эгаллайдилар. Бироқ 1870 йилда чор ҳукумати қўшинлари ёрдамида бу шаҳарларда Бухоро амири ҳукмронлиги қайтадан ўрнатилди.

КЕНГАШМОҚ (т.) - биргаликда муҳокама қилмоқ, ўзаро маслаҳатлашмоқ.

КЕНЖА (т.) - 1. Энг охирги фарзанд, энг кейин туғилган ўғил ёки киз; 2. Бошқаларига нисбатан кейин пайдо бўлган, янги; маълум белгилари билан шу оиладаги бошқа ўсимликлардан фарқ қиладиган.

КЕПАК (т.) - бугдой, жўхори каби донларни торгганда (ун қилганда) чиқадиган пусти ва ун бўлмаган дон чикитлари.

КЕПЧИК (т.) - ёғоч гардишга хом тери қопланган, ғаллани елпиш, совириш учун ишлатиладиган рўзгор буюми.

КЕРАГА (т.) - ўтовнинг четанга ўхшатиб ишланган девори.

КЕРГИ (т.) - 1. Каштачилик асбоби; чамбар, чамбарак; 2. Нарсаларни орасини очиб, кериб қўйиш учун ишлатиладиган икки томонлама тиргак.

КЕРОГАЗ (р.) - иситиш, қайнатиш, овқат пишириш учун белгиланган, керосин билан ёнадиган пиликли асбоб.

КЕСАКИ (т.р. косяк) - эшик ёки дераза ўрнатиладиган чорчўп.

КЕТАР (т.) - бир-бирига занжир каби иплар боғланган ва кетма-кет борувчи туялар карвони. Бир кетарда 10тадан 100тага қадар туя бўлиши мумкин бўлган

КЕТМОН (т.) - махсус тузилишли ер чопиш қуроли.

КИБР (ар.) - ўзини ҳаммадан юқори ҳис этиш; манманлик, кибрлик.

КИБРИТИ АҲМАР - қизил олтингугурт.

КИГИЗ (т.) - юнган босиб тайёрладиган қалин, пишик наMAT.

КИНДИК (т.) - дорбоз юрадиган арқонни ўртарок жойидан кўтариб турувчи икки ёғоч учларининг бир-бири билан, шунингдек, арқон билан туташган, кесишган жойи.

КИПРИК (т.) - кўз ковоклари четига қатор жойлашган туклар.

КИРКИК (т.) - беданани чакириш (тўрга илинтириб тутиш) учун махсус ишланган ҳуштак.

КИТОБДОР (ф.-т.) - Кўкон хонлигида сарой кутубхонасининг мулири.

КИТОБДАРДОР (ф.-т.) - Хива хонининг сарой кутубхоначиси.

КИШАН (т.) - оёқ, қўлларни эркин ҳаракат қила олмайдиган қилиб солинадиган буюв.

КИШВАР (ф.-т.) - вилоят, ўлка, мамлакат.

КИШОВАРЗ (ф.-т.) - IV-VI асрларда Ўрта Осиёда эркин деҳқон жамоалари кишоварзлар деб аталган.

КОБИН (т.) - пул, кўчмас ва кўчадиган мулк ҳисобидан, куёв тарафидан келинга бериладиган ҳисса. Талоқ ёки эр ўлганда хотинга қоладиган нарсалар.

КОРАНДА (ф.-т.) - ҳосилнинг бир қисмини (1/4 дан 1/2 гача қисмини) олишга байлашиб ишловчи деҳқон.

КОРАФТА (ф.-т.) - кўпни кўрган, ўз бошидан кечириб тажриба ортирган; тажрибали.

КОРГОҲ (ф.-т.) - ўзаро тортишувлар, олишувлар бўлиб турадиган жой, кураш майдони.

КОРСОН (ф.-т.) - 1. Ёғочдан ишланган қатта товоқ; 2. Айрим мусика асбобларининг товушни кучайтирадиган ковак қисми, қорни; 3. Эгарнинг орқа қисми.

КОРЧАЛОН (ф.-т.) - ўзини ҳаммадан билимдон деб ҳисобловчи, билармон; ишбилармон, эпчил.

КОСИБ (ар.) - 1. Қўл иши билан шуғулланувчи хунарманд; 2. Оёқ кийими (этик, маҳси ва шу кабилар) тикиш билан шуғулланувчи хунарманд.

КОТИБ (ар.) - рўйхат тузиш, қўлёзмаларни кўчириш билан шуғулланган шахс; мирза.

КОШИН (ф.-т.) - 1. Чиннига ўхшатиб ишланган, ялтирок, нақшли плитка; 2. Бир-бирига зич қилиб ёпиштирилган ранг-баранг шиша, мрамор, тош, ёғоч ва шу кабилардан ясалган сурат ёки нақш.

КОШИНКОР (ф.-т.) - 1. Кошин ишловчи, биноларни кошин билан безатувчи уста; 2. Кошин ишланган, кошин билан безатилган.

КОШОНА (ф.-т.) - ҳашаматли, кўркам бино.

КОҲИН (ар.) - 1. Дин аҳли, руҳоний; 2. Бирор воқеа-ходисани олдиндан билиб хабар берувчи; ромчи, фолбин; 3. Мажусийлар руҳонийси; сеҳргар. Ғойибдан хабар бериш, жониворлар овозига қараб фол очишга даъвогар бўлган одам.

КОФИР (ар.) - Ислом анъанасида ва манбаларида ислом динини тан олмайдиган. Ислом ҳукмига кўфр келтирадиганлар.

КОНСУЛХОНА (юн.+ф.-т.) - ўзга давлат худудида давлатнинг ташқи алоқаларини олиб борадиган ташкилот. Консулхона шу давлатнинг руҳсати билан таъсис этилади. Консулхона иш фаолиятини ташкил қилувчи шахс консул дейилади. Консул хизмат кўрсатадиган худуд ва консул турадиган жой ҳар икки давлат томонидан келишилган ҳолда белгиланади. Консул ҳуқуқи ўз давлатининг байроғи ва гербидан фойдаланиш ҳуқуқини; консул биноси; консуллик архивларининг дахлсизлигини; солиқлардан озод бўлишни; ўз ҳукумати, дипломатик ваколатхонаси билан; ўз давлатининг бошқа консуллари билан, улар қаерда жойлашганликларидан қатъи назар, эркин алоқа қилиб туришни; айни вақтда, шифрлар, дипломатик ва консуллар курьерларидан фойдаланишни ўз ичига олган.

КОРИЗ (сўғд.) - ер остидан ўтказилган арик.

КОСАГУЛ (ф.-т.) - утириш, туй, зиёфатда жўраларга чой ва шароб куйиб узатувчи киши. Косагул шароб куйиб беришдан ташқари ўзининг ёқимли муомаласи ва ширинсуханлиги билан жўраларни хурсанд қилиши, базмга завқ ва файз киритиши ҳам лозим бўлган.

КОСАМОН (ф.-т.) - катта туй ва бошқа маъракаларда меҳмонлар олдида дастурхон ёзиб, патнис ва таом қўювчи махсус киши. Косамон шаҳар маҳаллалари ва қишлоқларда жамоатчилик томонидан махсус сайлаб қўйилади. У, асосан, эркаклар жамоасига хизмат қилади. Косамон меҳмонларни тартиб билан кутиш, ош қўйиш, жойлаштириш ва кузатиш ишларига бошчилик қилади. Косамон Ўзбекистоннинг айрим вилоятларида бовурчи, дастурхончи, таббох номлари билан ҳам аталади.

КОҲФУРУШОН ДАРВОЗАСИ (тар.) - Бухоронинг XII асрдаги икки дарвозасидан бири шундай аталган, яъни Ғарбий дарвоза. У бичан соғувчилар дарвозаси деб ҳам аталган.

КУБРАВЙЙЛИК (тар.) - ўрта асрлардаги суфизм оқимларидан бири. Нажмиддин Кубро асос солган. Ўрта Осиёда, қисман, Эронда тарқалган кубравийлик оқимига мансуб суфийлар ўртасида овоз чиқармасдан зикр қилиш амалда бўлган. Уларнинг тариқати Куръони Каримни мажозий ва мистик талқин қилишга асосланган.

КУВ (т.) - сутни чайқатиб ёғини олиш учун ишланган цилиндр шаклидаги узун ёғоч идиш ва унинг учи йўғонлашган таёксимон сопи.

КУВА (т.) - 1. Бўғзи сиқикрок, узун сопол идиш (сув, сут ва шу каби суюқликлар солиш учун ишлатилади); 2. Косибчиликда чармни уриб текислаш, чўзиш учун ишлатиладиган оғир темир асбоб.

КУДУНГ (?) - тўқилган матони уриб текислаш, силликлаш ва унга жило бериш учун ишлатиладиган тўксимон ёғоч асбоб.

КУЖИЛИ (т.) - Хива хонлигида оёк кийимлик товарнинг бир тури.

КУЛБА (?) - кичик, кўримсиз, бечорахол уй; бошпана.

КУЛОЛ (?) - лойдан турли сопол идишлар тайёрлайдиган хунарманд.

КУЛОХ (ф.-т.) - қаландар, дарвешлар киядиган учли қалпок.

КУЛЧАТОЙ (ф.-т.) - шапалоқ-шапалоқ қилиб кесиб, гушт қайнатилган шўрвада пиширилган хамир овқат.

КУМЕЖИЛАР (тар.) - илк ўрта асрларда Кофирнихон дарёсининг тармоқларидан бири, Қум дарёси ҳавзасида яшаган туркий тилли қавм бўлиб, булар шу дарё номи билан кумежилар деб аталган. Булар турғун яшаб, асосан, дехқончилик ва чорвачилик билан шуғулланиб келганлар.

КУНГУРА (ф.-т.) - қалъа деворлари ёки иморат айланасига тишга ўхшатиб ишланган архитектура безаги; дандана.

КУНГУР (ф.-т.) - бир қўлида қўйнинг шохи, бир қўлида қавурғасини олиб одамлардан тиланчилик қиладиган гадой. Одамлар нарса бермаганда, таналарига жароҳат етказадиган гадолар бўлган.

КУНДАЛ (?) - 1. Зар иплар билан тўқилган қимматбаҳо мато; 2. Шундай матодан тикилган камзул ёки авра тўн.

КУНДОШ (т.) - бир эр никоҳидаги бир неча хотин (бир-бирларига нисбатан).

КУНДУЗ (т.) - сутканинг ёруғ қисми.

КУНЧИ (т.) - ғайр, рашк қилувчи.

КУРАК (т.) - нарсаларни сидириб, кураб тўплайдиган асбоб.

КУРАН (?) - қўшиннинг атрофи ўралган қароргоҳ.

КУРАШ (т.) - бир-бирини йиқитиш бўйича куч синашиш мусобақаси.

КУРМАК (?) - одатда шолипояда кўп ўсадиган ёввойи ўт ва унинг қорамтир тарикқа ўхшаш дони.

КУРУХ (ар.) - масофа ўлчови, тахминан 2 км.

КУТВОЛ (ф.-т.) - Бухоро хонлигида давлат томонидан тайинланган махсус мансабдор бўлиб, давлат қурилишларига жавобгар шахс бўлган. У арқ қурилишлари, қалъа деворлари ва иморатларини таъмирлаш ишлари билан шуғулланган ва унга жавоб берган.

КУТВОЛ (х.) - ўрта асрларда Ўрта Осиёда қалъа бошлиқлари шундай деб аталган.

КУШКАНЖИР - қатта тўп, тош отадиган манжаниқ ва унинг тоши.

КЎЛ (т.) - атрофи қуруқлик билан ўралган, ҳажми денгиздан кичик сув ҳавзаси.

КЎЛАНКА (т.) - 1. Офтоб нуридан тўсилган жой, соя; 2. Узоқда, қоронғилиқда, туманда ғира-шира кўринган нарса; қора шарпа.

КЎМАЧ (т.) - иссиқ қулга кўмиб пишириладиган нон.

КЎН (т.) - ишланган, пиширилган тери; чарм.

КЎНАК (т.) - қимиз солиб қўйиш учун теридан ясалган идиш; қатта саноч.

КЎНКА (р.) - тўрт ёки олтита ёт билан ҳаракатлантирилган бир вагонли, тор изли шаҳар транспорти. Дастлаб Бельгияда пайдо бўлган. Тошкентда кўнка XIX аср охирларида қурилиб, Хадра билан темир йўл вокзали орасида қатнаган. Ундан 1915 йилгача фойдаланилган.

КЎНЧИ (т.) - терини пишириш, пардозлаш, чарм тайёрлаш иши билан шуғулланувчи мутахассис, тери пиширувчи.

КЎП (т.) - қ. Кўпик.

КЎПИК (т.) - бирор таъсир натижасида суюқлик юзасига шишиб чиқадиган моддалар.

КЎПКОРИ, КЎПКАРИ (ф.-т.) - айнан, улоқ.

КЎПРИК (т.) - оқар сув ёки жарликнинг қирғоқларини бири-бири билан боғловчи қурилма.

КЎРК (т.) - ҳусн, чирой.

КЎРМАНА (т.) - келинни ёки янги туғилган болани кўришда бериладиган совға.

КЎТАЛ (т.) - тоғлардан ошиб ўтган йўл; пастроқ довон. “Кўтал” сўзи тарихий манбаларда, масалан, “Бобирнома”да жой номлари таркибида учрайди.

КЎКАЛДОШ (т.) - эмишган оға-ини демақдир

КЎКАЛДОШЛИК МАНСАБИ (т.) - Бу мансаб эгаси зим-масига давлатнинг дўсту душманлари хусусида маълумот бериш, жосуслар иши устидан раҳбарлик қилиш вазифаси юклатилган. Кўкалдошлар хон ва подшо хонадонига яқин турганлар.

КЎХЛИ (КЎХЛИК) (т.) - кўриниши ёқимли, чиройли деган маъноларни англатади.

КЎЧ (т.) - бир жойдан бошқа жойга олиб бориладиган рўзгор буюмлари.

КЎЧАБАНД (ф.-т.) - 1. Тасодифий хавф-хатардан сақланиш учун кўчанинг икки томонини бекитиб қўйиш; баррикада; 2. Душман хужуми вақтида уни шаҳарнинг бошқа қисмларига ўтказмаслик учун қилинган махсус сунъий тўсик. *Масалан*, 1512 йил кузда Шайбонийхон, Убайдуллохон, Суюнчхожа, Жонибек Султон ва бошқалар Ёжидувон кўчаларини шу йўсинда тўсиб, Бобир ва қизилбошларнинг қўшма армиясини тор-мор келтирган эдилар. Самарқанд кўчаларида XIV асрда сарбадорлар ҳам кўчабандлар қуриб, мўғул босқинчиларига қарши курашганлар.

КЎЧКИ (т.) - тош, тупроқ, қор ва шу қабиларнинг тоғдан кўчиб, нураб тушадиган уюми.

КЎЧКУНЧИ (т.) - ов, саёҳат ва ҳарбий юришлар вақтида хон ва подшоларнинг қўниб қолиш масалалари билан шуғулланувчи хизматчи.

КЎЧМАНЧИ ЎЗБЕКЛАР (тар.) - Кўчманчи ўзбекларнинг ўзагини Дашти қипчоқ ўзбеклари ташкил этган. XIV-XVII асрлардаги ёзма манбалар маълумотларига кўра, кўчманчи ўзбеклар таркибига қуйидаги уруғ ва қабилалар кирган: арлот, арғин, баҳрин, буйрак, буловчи, буркут, дурмон, жалойир, жот, ийжон, кенагас, кераит, мажор, макрит, манғит, найман, нукуз, олчин, ос, сулдуз, танғут, тама, тоймас, тотор, тубойи ва бошқалар. XV асрнинг 50-60-йилларида Абулхайрхон асос солган кўчманчи ўзбеклар давлатида феодал курашнинг кучайиб кетиши натижасида кўчманчи ўзбекларнинг бир қисми Гирейхон ва Жонибек Султон бошчилигида Чу водийсига кўчиб кетган, кейинчалик ўша ерда Қозоқ хонлигига асос солган. Феодал сулолавий курашларнинг кучайиб кетиши, иктисодий қийинчиликлар оқибатида кўчманчи ўзбекларнинг катта қисми XVI аср бошларида Абулхайрхоннинг набираси Шайбонийхон бошчилигида Мовароуннаҳрга бостириб

кирган ва темурийлар хукмронлигига барҳам берган. Уларнинг Ғарбий Сибирда қолган қисми эса XV асрнинг 80-йилларида Шайбоний наслидан бўлган Ибокхон бошчилигида Сибирь хонлигига асос солган.

КҮЧМАНЧИ ҲАЗБЕКЛАР ДАВЛАТИ (тар.) - Жануби-Ғарбий Сибирда Абулхайрхон асос солган (1428 й.) давлат. Пойтахти - Тура шаҳри. Бу давлатнинг пайдо бўлишида Дашти Қипчокнинг шарқий қисмида кўчиб юрган қабилалар ва уларнинг бошлиқлари катта роль ўйнаганлар. Абулхайрхон жуда қисқа вақт (1428-1430 йй.) ичида майдамайда қисмларга бўлиниб кетган Шайбон улусининг катта қисмида ўз хукмронлигини ўрнатган. 1428 - 1446 йилларда кўчманчи ўзбеклар давлатига Орол денгизининг шимолий қирғоқларидан то Иртиш дарёсининг ўрта оқимиғача, шарқдан Сарисув ва Чўй сув дарёлари, ғарбда Ёйик (Урал) дарёсининг сўл соҳиллариғача бўлган ерлар қараган. Абулхайрхон вафоти (1468 й.)дан сўнг кўп ўтмай кўчманчи ўзбеклар давлати инкирозга учрайди. Абулхайрхон вафотидан сўнг унинг ўғли Ҳайдархон хон қилиб кўтарилди. Бу даврда Абулхайрхоннинг душманлари- Ибокхон, Бирка Султон, Жонибек, Гирейхон, манғит амирларидан Ёмғурчи ва Мусо Мирзолар Олтин Ўрда хони Аҳмадхон билан иттифок тузиб, Ҳайдархонга қарши кураш олиб бордилар ва ғалабага эришдилар. Ҳайдархон ўлдирилди, Ибокхон ва унинг иттифокчилари Абулхайрхоннинг қариндош-уруғларини ва тарафдорларини қиргин қилдилар. Бу қиргиндан Муҳаммад Шайбонийхон, унинг укаси Муҳаммад Султон, Абулхайрхоннинг ўғиллари Суюнчхожахон ва Кўчкинчихон, Бахтиёр Султоннинг ўғли Маҳди Султон, Ҳамза Султон ва бошқа баъзи бекларгина қочиб қутилган холос.

КҮБЧУР ЙОСОҒИ (м.-т.) - кўчманчи ўзбеклар давлатида мавжуд бўлган асосий солиқ турларидан бири бўлиб, ҳар бир бош чорвага солинадиган солиқ бўлган. Тарихий манбалардаги маълумотларга қараганда, бу солиқ Мунка (1251-1260 йй.) даврдан бери мавжуд бўлиб, чорванинг юздан бирини ташкил этган. Кейинчалик пул жаримаси билан алмаштирилган ва кўчманчилардан ҳам, ўтроқ аҳолидан ҳам ҳар юз бош молдан етмиш олтин танга олинган.

КҮПРИК ПУЛИ (т.) - Ўрта Осиё хонлиқлари ҳудудида маҳаллий ва ҳукуматга қарашли бўлган кўприклардан мол олиб

ўтувчилардан олинадиган ўтиш ҳақи, бож ёки йиғин.

КЎШК (ф.-т.) - баланд. Баҳаво қилиб солинган енгил иморат.

КЎХНА (ф.-т.) - узок ўтмишдан давом этиб келаётган; қадимий.

КЎХАНДИЗ (ф.-т.) - Салжукийлар даврида эски қалъа дега-ни. Шаҳарнинг энг мустаҳкам жойи.

КЎХАК (тар.) - ўрта аср манбаларида, жумладан, “Бобур-нома”да Зарафшон дарёси номи шундай берилган.

КЎХАК ДАРЁСИ (тар.) - Зарафшон дарёсининг қадимги ва ўрта асрларда манбаларда қайд этилган номларидан бири.

КЎХИСТОН (ф.-т.) (тар.) - ушбу атама қадимги грек-бактрия тилидаги ғора сўзидан келиб чиққан. Жуда кўплаб ўрта аср муаллифлари ўз асарларида Ўрта Осиёнинг тоғли ўлкаларини Гарчистон деб атаганлар. “Тарихи Муқимхон” асарида муаллиф Бадахшон тоғли ҳудудлари аҳолисини кўрсатиш учун этник атама сифатида форс-тожикча “Кўхистон” атамасини ишлатган.

Л

ЛАБАКИ ПУЛИ (ф.-т.) - Бухоро амирлигида XIX аср - XX аср бошида ушбу солиқ тури ариқ казиш учун олинган.

ЛАБЗИНА (ф.-т.) - XVIII-XIX асрда Хива хонлигида қанд-шакар қиёмидан ишланган “холва”нинг бир тури.

ЛАВАНГ (ф.-т.) - айнан, лаванд.

ЛАВАНД (ф.-т.) - ўзини-ўзи удда қилолмайдиган, қўлидан бирор иш келмайдиган; шалвираган, бўшанг, ношуд.

ЛАВХ (ар.) - китобни қўйиб ўқиш учун ясалган махсус мослама.

ЛАВҲА (ар.) - 1. Силлиқланган тош ёки металл тахта; 2. Хотира ёки қисқача тарихий маълумот ёзиб, бирор жойга ўрнатиб

қўйилган тош ёки металл тахта; 3. Воқеа, ҳодиса ва шу кабилар ҳақидаги кичик асар ёки парча; 4. Китобнинг бошига, боб ва фаслларининг аввалига саҳифанинг эни бўйлаб солинган нақш; 5. Кўриниш, манзара.

ЛАГАН (т.) - қуюқ овқат солинадиган катта ясси идиш.

ЛАЙЛАТ УЛ-КАДР (ар.) - рамазон ойининг 27-кунга ўтар кечаси. Ислом динига сиғинувчилар ҳар йили шу кечада Оллоҳ ҳар бир инсоннинг ибодат пайтида илтижо қилган тилагини ҳисобга олиб, унинг тақдири ҳақида ҳукм чиқаради деб тасаввур қиладилар. Мана шунинг учун ҳам Лайлат ул-қадр кечасини Қуръон ўқиб, Оллоҳга илтижо қилиб дуо ва ибодат қилиб ўтказиш расм бўлган.

ЛАК (ф.-т.<хинд) - пул бирлиги ўлчови. Бир лак юз мингга тенг.

ЛАК-ЛАК - юз мингларча, беадад, кўп, сон-саноксиз, беҳисоб.

ЛАЛМИ (ф.-т.) - суғорилмайдиган, ёгиндан сув ичадиган; бахори.

ЛАЛМИКОР (ф.-т.) - 1. Ёгин сувидан фойдаланиб деҳқончилик қилинадиган; ёгин суви билан унадиган, суғорилмайдиган; 2. Лалми экинлар экиш билан шуғулланувчи деҳқон.

ЛАНГ (ф.-т.) - чўлок, оксок.

ЛАНГАР I (ф.-т.) - йўловчилар қўниб ўтадиган жой; хонакоҳ. Пиру-муршидлар қўмилган жой.

ЛАНГАР II (ф.-т.) - 1. Кемани бир жойда тўхтатиб туриш учун занжирга бириктириб сув остига ташланадиган чангаксимон оғир темир; 2. Лангар чўп Дорда мувозанатни сақлаш учун дарвоз қўлда тутадиган узун хода.

ЛАПАР (ф.-т.) - тўй ва йиғинларда йигитлар билан қизлар орасида тарафма-тароф бўлиб айтиладиган терма қўшиқ.

ЛАС (ф.-т.) - читга нисбатан зич тўкилган, юзи силлиқ ип газлама сатин.

ЛАТИФА (ар.) - кулгили воқеа-ҳодиса ҳақидаги кичик ҳикоя.

ЛАШҚАР (ф.-т.) - черик, қўшин, армия. Мунтазам армия бўлмаган феодализм шароитида хон ва подшоҳлар ҳарбий юриш олдидангина ўзига тобе вилоятларга чопар юбориб, қўшин тўпла-

ган. Лашкарга чақирилган ҳар бир киши ўз оти, қуроли ва бир мунча озик-овқати билан келган.

ЛАЧАК (?) - кекса хотинлар бошга ўрайдиган оқ дока ёки сурп; дакана.

ЛАШКАРБОШИ (ф.-т.+т.) - Ўрта Осиёда кўшин ёки унинг бирор қисмининг кўмондони лашкарбоши деб юритилган. Лашкарбоши ҳарбий бошлик, саркарда ҳисобланган.

ЛАШКАРГОҲ (ф.-т.) - лашкар ўрнашадиган жой, ҳарбий лагерь, кўш.

ЛАЪЛ (ар.) - қизил, қимматбаҳо тош; қизил ёқут.

ЛАЪЛИ БАДАХШОН (ар.+тар.) - уни “Бадахшон лаъли” си деб ҳам аташган. қип-қизил ёқут. Лаъл конлари Бадахшонда XVII-XVIII асрларда очилган.

ЛАЪЛ МАНЗУМ (ар.) - ипга қатор қилиб терилган қимматбаҳо қизил тош.

ЛАҚАБ (ар.) - ифтихор учун, мадҳ ёки ҳажв учун бировнинг номи ўрнига айтилган ном, унвон.

ЛАҲАД (ар.) - қабрнинг ички, жасад қўйиладиган хонаси; гўр.

ЛАХЖА (ар.) - тилнинг бир неча шева ва диалектларини ўз ичига олган, умумий хусусиятлари жиҳатидан маҳаллий гуруҳи.

ЛАХИМ (т.) - ер ости йўли. Лахим одатда жанг пайтида душман қалъаси деворини йиқитиш ёки бирор иншоотга ер остидан бориб зарар етказиш, зиндон ва тутқунликдан қутулиб кочиш, ер ости сувларини юзага чиқариш ва бошқа мақсадларда қазилади.

ЛИМИЁ (ар.) - ўрта асрлардаги риёзатга доир фан.

ЛИСОН (ар.) - “тил” деган маънони англатган.

ЛИСОН УН-ҒАЙБ (ар.) - Ҳофиз Шерозийнинг лақаби.

ЛОЖУВАРД (ф.-т.) - 1. Тўқ кўк, тўқ ҳаво ранг тусли минерал (безак буюмлари учун ишлатилади); 2. Тиниқ кўк, тиниқ кўк тусли.

ЛОЙҚА ОБ (ф.-т.) - Бухоро амирлигида нарзобдан сўнг ерни лойқа сув билан суғоришган. Одатда, бу усул жовуз (май) ойида амалга оширилган. У жуда бой минерал ўғитларни далага

оқизиш билан характерланади, мана шунинг учун ҳам у жуда фойдали ҳисобланган.

ЛОК (хинд) - қизил ранг. Ҳиндистонда баъзи дарахтлар ширасидан олинарди. Энг паст сифатли локдан сурғуч тайёрланади.

ЛОМ (ар.) - араб алфавитида “Л” ҳарфининг номи.

ЛОМАКОН (ар.) - макони, турадиган муқим жойи йўқ.

ЛОС (ф.-т.) - пилла тортганда чиқадиган калта-култа ипак толалари.

ЛОТ (ар.) - ислом динидан олдин араблар сиғинадиган бутнинг номи.

ЛОФ (ф.-т.) - ҳақиқатга тўғри келмайдиган, ҳаддан ташқари бўрттирилган ёлғон гап, муболага.

ЛОЧИРА (т.) - оширилмаган ҳамирдан юпка қилиб ёйиб, тандирда сингитиб пиширилган нон.

ЛОЯМУТ (ар.) - ўлмас, абадий яшайдиган.

ЛОҒАР (ф.-т.) - жуда орик, озиб-тузиб кетган.

ЛОҲАС (ар.) - тоби айниган; бўшашган, ланж.

ЛУНГИ (ф.-т.) - 1. Ҳаммомга кирганда белдан пастни беркитиш учун боғланадиган мато; 2. Сартарошлиқда соч-соқол олдирувчи кишининг кўксига тутиладиган мато; 3. Сочик, пиёла сочик.

ЛУТ (ар.) - Бани-Исроил халқининг пайгамбарларидан бири. Унинг халқи ёмон ишлари билан ном чиқариб, худо ғазабига дучор бўлган экан.

ЛУҚМОН (ар.) - Марказий Осиё ҳудудларида азалдан доно, билимдон, одил, ишбилармон шахс маъносида кенг қўлланилган. Ўрта Осиё халқлари орасида Лукмон буюк ҳаким ва ҳакимларнинг пири деб тан олинган.

ЛУҒАТ (ар.) - 1. Бирор тилдаги сўзларни маълум тартибда жамлаб, изоҳлаб ёки бошқа тилга таржима қилиб берилган китоб; 2. Сўз; тилдаги барча сўзлар мажмуи.

ЛУҒАТЧИ (ар.) - луғат тузувчи киши; у лексикограф деб ҳам юритилади.

ЛУХОТ (ЛУҚАТ) (ар.) - топилган нарсалар. Давлат ҳисоби-га ўтган, меросхўри бўлмаган молу мулк. У байтул-моли луқатат хисобига ўтган.

ЛУЎК (ф.-т.) - боши кичикрок, бўйни узунрок, бир ўр-качли катта туя; етакчи туя.

ЛУЎКИДОН (ф.-т.) - эшикни беркитиш учун ишлатиладиган жуда содда, ёғоч қулф.

ЛУЎКЧА (ф.-т.) - ёш туя.

ЛУЎЛИВАШ (ф.-т.) - кишини сеҳрлаб, ўзига мафтун қилувчи, шўх ва гўзал.

ЛУЎЛИЛАР (тар.) - кўчманчи халқ. Жаҳондаги барча мамлакатларда тарқок ҳолда яшайди. Лулиларнинг Ўзбекистоннинг айрим ҳудудларида мўлтони, айрим гуруҳларининг жўғи (ҳиндча камбағал, қашшоқ), хиндистоний, бўлужий деб аталиши ҳам уларнинг асл ватани Хиндистон бўлганини тасдиқлайди. Айрим маълумотларга кўра, лулиларнинг дастлабки гуруҳлари милоннинг бошларида, V-VII асрлар ва кейинги даврларда Шимолий Хиндистондан тарқала бошлаган. Ўрта Осиё лулиларини туб аҳоли лўли, жўғи, мазанг деб атайди. Қадимдан Самарқанд, Бухоро, Тошкент, Фарғона, Қўқон, Қарши каби шаҳарлар атрофида яшаб келади. Лулилар ўзбек ва тожик тилларида гаплашадилар, аммо тожик тили уларнинг турмушида асосий ҳисобланади. Улар ислом динига эътиқод қиладилар.

ЛУЎРИ (тар.) - кўчманчи қабиланинг номи.

ЛУЎМБОЗ (ф.-т.) - томнинг устини совуқ ва иссиқдан сақлаш учун, васса устидан қамиш ётқизишиб, унинг устига сомон аралаштирилган лой билан суваб чиқиши.

ЛУЎПЧИК (ф.-т.) - учига пахта ўралган чўп. Одатда, сиқилган ўсма, сурма ва шу қабиларни суртиш учун ишлатилган.

ЛУЎТТИБОЗ (ф.-т.) - 1. Қўғирчоқлар ўйнатиб, ўйин кўрсатувчи; 2. Фирибгар, ҳийлагар, алдоқчи, найрангбоз.

М

МАВВАДАТНОМА (ф.+ф.-т.) - дўстона руҳда ёзилган мактуб.

МАВЗЕ (?) - аслида, арабчада мавзеъ. Шаҳар атрофидаги аҳоли яшайдиган дала-боғ жойларнинг кичик райони, маҳалласи.

МАВЗЕЪ (ар.) - жой, ўрин, ер деган маънони англатган.

МАВКАБ (ар.) - хон, подшоҳ ва султонларни ҳарбий юриш ва сафар вақтида кузатиб борувчи махсус суворий ёки пиёда қисм. Мавкабда ишончли амирлар, дин вакиллари, хон ва подшоҳларнинг алоҳида хизматкорлари ҳамда муншийлари бўлган.

МАВЛИД (**МАВЛУД**) (ар.) - Муҳаммад Пайғамбарнинг туғилган куни билан боғлиқ диний байрам. Раби ал-аввал ойининг 12-куни нишонланади. Мусулмон мамлакатларида мавлуд куни дуолар, пайғамбар шаънига мадҳиялардан иборат шеърлар ўқилади, садақалар берилади, диндорларнинг йиғилишлари ўтказилади.

МАВЛО (ар.) - 1. Соҳиб, хожа, жаноб, малик; 2. Кул; хизматкор.

МАВОЗА (ар.) - айирбошлаш, ўрнига олиш, алмаштириш.

МАВОЛИЙ I (ар.) - мавловийлар (қупликда мавловийлар) - олимлар ва уламолар. Машхур сўфий шоир Жалолиддин Румий (1207-1273 йй.) томонидан ташкил қилинган. Хожагон тариқатига мансуб бўлган дарвишлар жамоаси ҳам мавлавийлар деб аталган.

МАВОЛИЙ II (ар.) - кул, нуқар, озод этилган кул. Сомонийлар давлатида озод қилинган куллардан алоҳида гвардиялар тузилиб, улар ҳарбий хизматда бўлишган. Жумладан, маволийлар Исмоил Сомонийнинг гвардиясида хизмат қилганлар.

МАВЛОНО (ар.) - Ўрта Осиё, Афғонистон ва Покистонда энг юқори лавозимдаги амалдорлар, ёзувчи ва олимларнинг ҳурмат билан айтиладиган сифат белгиси. Мавлоно сузи ҳурмат маъносида шахс исмларидан аввал айтилган. *Масалан*, Мавлоно Алишер Навоий, Мавлоно Муқимий.

МАВЛУД (ар.) - 1. Туғилган кун ва шу муносабат билан бериладиган зиёфат. 2. Муҳаммад пайғамбарнинг туғилган куни ва

унинг шарафига бериладиган зиёфат; шундай зиёфатда ўқиладиган пайғамбарнинг таржимаи холи.

МАВРИД (ар.) - бирор ишнинг амалга ошиши ва оширилиши учун қулай пайт, вақт, фурсат.

МАВРЛАР (тар.) - Антик давр ва ўрта асрларда Шимолий Африканинг Мисрдан ташқари қисмида яшовчи туб аҳолига нисбатан ва, шунингдек, Испанияни забт этган арабларга европаликлар томонидан берилган ном.

МАДАНГ (ф.-т.) - чўпдан ясалган қулф.

МАДАНИЙ МЕРОС - ўтмиш даврлардан инсониятга қолган моддий ва маънавий маданият бойликлари мажмуи.

МАДДОХ (ар.) - XX аср бошларига қадар Ўрта Осиё худида одам гавжум майдонларда, жойлардаги очик майдон ва чойхоналарда ҳамда саройларда одамларни тўплаб, уларга азиз-авлиёларнинг қаромати, мўъжизаларини изоҳлаб берувчи, диний қонун-қоидаларни шарҳлаб тушунтирувчи диний нотик. Маддох хизмати эвазига тингловчилардан назр йиғиб олинган.

МАДИНАТ АР-РИЖОЛ (тар.) - эрлар шаҳри деган маънони англатади. Термиз шаҳрига берилган нисбат.

МАДРАСА (ар.) - мусулмон илоҳиёти масалаларини шарҳлаб бериб турадиган марказ. У мадраса сифатида арабларда VII-VIII асрларда пайдо бўлган. Кейинчалик айрим масжидлар қошида илоҳиёт мактаблари таркиб топиб, мадраса деб атала бошлаган. Мадрасалар хонлар ва йирик ер эгалари, бойлар ва бошқа давлатманд кишилар томонидан қурдирилган. Мадрасани қурдирувчилар мадраса учун вақф ажратиб, мадраса мутаваллисини тайинлаганлар. Мутавалли вақфдан тушган даромадни мударрис, муллавачча, имом ва бошқаларга тақсимлаган. Мадрасага мактабни тугатган ўспиринлар қабул қилинган. Ўрта Осиёдаги мадрасаларда араб ва форс тилида ёзилган “Аввали илм” китоби ўқитилган. Айрим мадрасаларда тиббиёт, аруз илми, фалсафа, география ва бошқа фанлар ҳам ўқитилган. Мадрасанинг ҳар бир босқичида ўқиш муддати 3-4 йил давом этган.

МАДҲИЯ (ар.) - бирор шахс, воқеа ёки нарсанинг мақтовига бағишланган бадий асар. Баъзан асарнинг бир қисми ҳам мад-

хиядан иборат бўлиши мумкин. Араб, форс ва ўзбек классик адабиёти тарихидаги анъаналарга кўра, ҳар бир йирик эпик асарнинг бош қисмида махсус мақтовлар берилган. Улар одатда, асар ёзилган пайтдаги ҳукмдор ва қаҳрамонларга бағишланган. Шунингдек, шоирларда ўзларидан аввал ўтган буюк шахсларга мақтовлар бағишлаш ҳам одат бўлган.

МАЁК (р.) - аслида, русчада маяк. Кемаларга йўл кўрсатиш учун денгиз қирғоғи ёки оролларга қурилган ва огоҳ этиш воситалари билан жиҳозланган минора.

МАЖЛИС (ар.) - 1. Расмий доираларда қўйиладиган масалани муҳокама қилиш учун бўладиган йиғилиш ва муҳокама жараёни; 2. Тўй, зиёфат ёки бошқа муносабатлар билан уюштирилган ўтириш ва шу ўтириш иштирокчилари.

МАЖМУ (ар.) - аслида, мажмуъ. Йиғинди, жами деган маъноларни англатади.

МАЖНУН (ар.) - ишқ савдоси натижасида девона бўлган кимса; савдои.

МАЖОЗ (ар.) - сўз ёки иборанинг кўчма маънода ишлатилиши; кўчма маънода ишлатилган сўз.

МАЖОЛИС (ар.) - мажлисининг кўпликда ишлатилиши; Мажлис, мажлислар.

МАЖОР I (тар.) - ўзбек халқи таркибига кирган уруғлардан бири. Мажор уруғи XIX аср охири - XX аср бошларида Самарқанд атрофидаги тоғ ёнбағирларида ва Нарпай ариғи бўйларида, Шахрисабз воҳасида яшаган. Бундан ташқари, ўзбек-саройлари таркибига кирган уруғлардан бирининг номи ҳам мажор (мажор-сарой) бўлган. Баъзи олимлар ўзбеклар таркибидаги мажорларнинг илк аجدодлари қадимдан Кама дарёси бўйларида яшаб, кейинчалик венгрелар этногенезида муҳим роль ўйнаган мажар қабилалари билан алоқадор бўлса керак деб ҳисоблайдилар.

МАЖОР II (тар.) - маҳаллий тилимизда венгрелар шундай аталган.

МАЖРУҲ (ар.) - 1. Ярадор, жароҳатли. 2. Ногирон, майиб.

МАЖУСИЙ (ар.) - қуёшга, оловга сигинувчи, габр, зардуштий.

МАЖУСИЙЛИК (ар.) - зардуштийлик динининг иккинчи номи.

МАЖХУЛ (ар.) - номаълум, ноаник.

МАЗАНГЛАР (тар.) - Ўрта Осиё худудида яшайдиган лўлилар таркибидаги этник гуруҳ.

МАЗБУР (ар.) - юқорида ёзилган, битилган, тилга олинган деган маъноларни англатади.

МАЗДАКИЙЛИК (тар.) - диний-фалсафий таълимот. Асосчиси - Зардушт. Маздакийлар ҳаракати Эронда кенг тарқалган. Маздакийлик таълимоти ижтимоий тенгсизликни йўқотиш учун курашга даъват этган. Шунинг учун у маздакийлик ҳаракатининг мафкураси сифатида хизмат қилган. Маздакийлар ҳаракати бос-тирилган бўлса ҳам (VI аср), маздакийлик таълимоти кейинги асрлар давомида Эрон, Ўрта Осиё ва Озарбайжондаги дехконларнинг ва шаҳар камбағалларининг (Муқанна, Бобак кўзғолонлари) кураш байроғи бўлиб қолган.

МАЗДУР (ф.—т.) - ёлланиб иш қилувчи киши.

МАЗЛУМ (ар.) - зулм остига қолган, эзилган.

МАЗҲАБ (ар.) - шариат мазҳаблари; исломда диний ҳуқуқ тизимлари ва йўналишлари. VIII-IX асрларга келиб, шариатнинг шаклланиши жараёнида ҳуқуқшунослик — фикҳ соҳасида жуда кўп мазҳаблар юзага келган. Ҳозирги вақтда суннийликда 4 та мазҳаб - ханафия, маликия, иофия, ханбалия; шиаликда битта мазҳаб - жаъфария сақланиб қолган. Шариат мазҳаблари диний секталардан фарқ қилади. Мазҳаблар, умуман, диний ҳуқуқ доирасидан чиқмаган ҳолда шариат масалаларида энгилроқ ёки қаттиқроқ ҳукм чиқаришлари билан бир-биридан фарқ қилади. Ҳозир Ўрта Осиёда ханафия мазҳаби ҳукмрон.

МАЙИТ (ар.) - ўлик, жасад, мурда.

МАЙМАНА (ар.) - ўрта асрларда Ўрта Осиёда ҳарбий соҳада қўлланилган атама бўлиб, лашкарнинг ўнг қанотини англатган.

МАЙСАРА (ар.) - ўрта асрларда Ўрта Осиёда ҳарбий соҳада қўлланилган атама бўлиб, лашкарнинг чап қанотини англатган.

МАКИНТОШ (р.>инг.) - XX аср ўрталарига қадар халқи-

миз тилида кенг қўлланилган атама. Нам ўтмайдиган матодан тикилган енгил пальто.

МАҚР (ар.) - хийла-найранг асосига қурилган иш, хатти-ҳаракат; хийла, дасиса.

МАҚРУҲ (ар.) - шариат тушунчаларидан бири. Қатъиян тақик қилинмаган, лекин номақбул ҳисобланган, рад этилган хатти-ҳаракатлар мақруҳ ҳисобланган ва бу учун жазо белгиланмаган.

МАҚТАБ (ар.) - ёшларга савод ўргатиб, уларни маълумотли қилувчи муассаса.

МАҚТАБДОР (ар+ф.-т.) - XX аср бошларига қадар хусусий мактаби бўлган муаллим.

МАҚТУБ (ар.) - бирор кимсага ёзилган ва жўнатилган хат, нома.

МАЛАЙ (ф.-т.) - хўжайин ёки бошқа бировнинг хизматларини бажарувчи киши; хизматкор.

МАЛАЙЛАР (тар.) - Малайя архипелагида ва Малакка ярим оролида яшовчи элат ва халқ номи.

МАЛАК (ар.) - айнан, фаришта.

МАЛАК УЛ-МАВТ (ар.) - ажал, ўлим фариштаси, Азроилнинг нақибн.

МАЛАХ (ар.) - булутдек ёпирилиб келиб, экинларни еб кетувчи чигиртка.

МАЛИК (ар.) - 1. *Айнан*, подшоҳ; 2. Исломгача бўлган араб давлатларининг ҳукмдорлари. Марказий ва Жануби-Шарқий Арабистондаги қабилалар уюшмаси бошлиқлари. Ислом пайдо бўлгач, малик сўзи араблар томонидан мусулмон бўлмаган ҳукмдорларга нисбатан қўлланилган. Араб халифалиги та-наззулга учрагач, халифалик ҳудудида вужудга келган баъзи мустақил давлатларнинг ҳукмдорлари малик деб юритилди. XIII-XIV асрларда мўғуллар босиб олган баъзи давлатларнинг маҳаллий феодал ҳукмдорлари ҳам малик дейилган.

МАЛИКА (ар.) - 1. Аёл подшоҳ; 2. Подшоҳ оиласига мансуб аёл.

МАЛИКИЙЛАР (ар.) - Исломнинг сунний оқимидаги

мазҳабларидан бири, Малик ибн Анас асос солган. Бу мазҳаб тарафдорлари ҳуқуқ масалаларида рационалистик услубга, яъни ақлга асосланган ҳолда талқин қилишга қарши чиққан. Дастлаб, Ҳижоз ва Мадинада, кейин бошқа мамлакатларда тарқалган.

МАЛИК УШ-ШУАРО (ар.) - ўтмишда шоирларга берилган унвон ва саройда шундай шоирга берилган амал.

МАЛКОНИЙ (ар.) - исавия динидаги мазҳаб. Марямни худо деб билганлар.

МАЛОИК (ар.) - малаклар, фаришталар.

МАЛОИКА (ар.) - малика; маликалар, фаришталар.

МАЛЪУН (ар.) - лаънати, лаънатланган.

МАЛҲАМ (ар.марҳам) - ярага қўйиладиган хамирсимон юмшоқ, ёпишқоқ дори.

МАМЛУК (ар.) - банда, қул, сотиб олинган, ёлланган аскар қул болалар ҳисобидан йиғилган аскар.

МАН (ар.) - 1. Салжукийлар даврида вазн ўлчов бирлиги. 2. XIX асрда Бухорода мавжуд бўлган катта оғирлик ўлчов бирлиги. 1 ман 8 пудга ёки 64 гойракамга тенг бўлган. Аниқроғи, бир ман 7 пуду 32 фунт 48 мисколга тенг бўлган.

МАНОР (?) - соқчи минораси.

МАНГЛАЙ (мўғ.) - пешана.

МАНГЛОЙ (т.-м.) - Ўрта асрларда кенг муомалада бўлган ҳарбий атама. Қўшиннинг илғор қисми. У, асосан, ҳарбий юриш вақтида тузилган. Манглой ўнг ва сўл қисмлардан иборат бўлиб, унинг олд ва орқа тарафида махсус чанохлари (қўриқчи қисмлари) турган. Ундан кейин марказий қисм ҳамда ўнг ва сўл қанотлар саф тортиб борган. Манглойга шахзодалар ёки тадбиркор амирлар бошчилик қилган.

МАНЖАНИК (ар.) - ўрта асрларда қўлланилган уруш қуроли. Қамал жанглирида ишлатилган. У тош, тош йўқ жойларда эса гула отган.

МАНЗИЛ (ар.) - муайян бир масофада қарвон ва мусофирлар учун қурилган работ, қўниш жойи. Чопарлар отларини ал-маштирадиган жой.

МАНЗИЛГОҲ (ф.+ф.-т.) - турар жой дегани.

МАНЗИРАТ (ар.) - такаллуф, мулозамат.

МАНЗУМ (МАНЗУМА) (ар.) - назм билан ёзилган шеър.

МАНКУҲА (ар.) - никоҳдаги хотин, шаръий хотин, жуфти халол.

МАНОЛ (ар.) - тухфа қилиб олинган ёки берилган нарса, тухфа.

МАНОР (ар.) - манора, минора.

МАНОҚИБ (ар.) - буюк кишилар, атоқли санъаткорлар, шунингдек, дин намояндалари ҳақида ёзилган хотира асари. Маноқиб, асосан, шу кишиларнинг ҳаёт йўли билан таниш ёки маслакда бўлган кишилар томонидан ёзилган. Маноқиблар дастлабки пайтларда дин пешволарига бағишланган. А.Навоийнинг “Ҳолоти Сайид Ҳасан Ардашер”. “Ҳолоти Паҳлавон Муҳаммад”, “Мақорим ул-ахлоқ” (“Яхши хулқлар”) асари ва бошқалар маноқиб намуналаридир.

МАНСАБ I (ар.) - 1. Масъул вазифа; 2. Ўзини кўрсатиш учун қилинадиган ёки ўзига маъқул иш, ҳаракат.

МАНСАБ II (тар.-геогр.) - дарёнинг қўл, денгиз ёки бошқа дарёга қуйиладиган жойи.

МАНСАБ ВА ЛАВОЗИМ (ар.) - ташкилот, муассаса, идора, корхоналарда бирор расмий хизматни бажариш билан боғлиқ бўлган доимий вазифа. Мансаб ва лавозимга буйруқ йўли билан тайинланади.

МАНОТ (ар.) - Исломдан олдин араблар сиғинадиган бутнинг номи.

МАНТИҚ (ар.) - муҳокама юритишнинг қонун-қоидалари ҳақидаги фан.

МАНҚИТ (МАНҒИТ) (тар.) - ўзбек қабилаларидан. Шунингдек, бу қabila қозок, татар ва бошқирд халқларининг таркибига ҳам кирган.

МАНҒЛАЙ (МАНҚИЛО) (ар.) - Ўрта асрларда Мовароуннаҳр ва Ўрта Осиё хонликларида қўшиннинг олдида ярим доира шаклида саф тизиб борувчи қисми.

МАРВ (тар.) - Ўрта Осиёнинг энг қадимги шаҳарларидан бири. Туркменистоннинг Байрамли шаҳри яқинида, Мурғоб дарёси қирғоғида. Марвнинг қолдиқлари 5 та қалъа харобасидан иборат.

МАРВИ ШОҲИЖАҲОН (тар.) - Ўрта асрларда йирик шаҳарлардан бири бўлган Марв кўпинча шундай аталган.

МАРДИКОР (ф.-т.) - вақтинча ёки кундалик ёлланиб ишловчи киши.

МАРДИКОРЛИК (ф.-т.) - ўрта асрларда ёки маҳаллий ҳукумат фармони билан натурал мажбуриятни бажариш, шунингдек, катта ер эгалари, феодаллар ерида ишловчи дехқонлар меҳнати. Биринчи жаҳон уруши даврида оқ подшо томонидан чор Россиясининг чекка ўлкаларидан фронт орқасига мажбуран сафарбар қилинган эркаклар меҳнати тарихда мардикорлик номи билан маълум. 1916 йил 25 июнда подшо Николай II нинг “Империядаги бегона халқлар эркак аҳолисини, ҳаракатдаги армия аҳолиси ра-йонида ҳарбий иншоотлар ва шунингдек, давлат мудофааи учун зарур бўлган бошқа ҳар қандай ишларга жалб қилиш” тўғрисидаги фармонига мувофиқ Сибирь, Қозоғистон, Ўрта Осиё ва Грузия маҳаллий аҳолисидан 19 ёшдан 43 ёшгача бўлган 400 минг эркак сафарбар қилиниши мўлжалланади. Жумладан, Туркистон аҳолисидан 250 минг киши сафарбар қилиниши керак эди. Бу фармон халқнинг ғазабини кўзғатди. Натижада, Ўрта Осиё ва Қозоғистон худудида йирик халқ кўзғолони (1916 йил) келиб чикди. Мардикорликка сафарбарлик тўғрисидаги фармоннинг бажарилишини таъминлашда миллий буржуазия ва диндорлар подшо Россиясига ҳар томонлама ёрдам берадилар. Туркистон ўлкасидан 1916 йил сентябрдан 1917 йил февралгача 123 минг киши мардикорликка олинади. Улар Россия, Украина, Белоруссия, Кавказнинг кўп шаҳарларида ишлайдилар. Подшо ҳукумати ағдарилгандан сўнг 1917 йилнинг баҳорида мардикорлар орасида норозилик ҳаракатларининг кучайиб кетиши туфайли Муваққат ҳукумат мардикорларни ўз она юртларига қайтаришга мажбур бўлган.

МАРДУМ I (ф.-т.) - эл, халқ; кишилар.

МАРДУМ II (ф.-т.) - кўз қорачиғи, гавҳари.

МАРЖОН (ф.-т.) - 1. Сув остидаги қояларга тўда-тўда бўлиб ёпишиб олиб бир жойда яшайдиган денгиз жонивори. 2. Денгиз

жониворларининг оҳакли склет ва қолдикларидан ҳосил бўлган тош. Ундан мунчоқ ва бошқа безаклар ясалган.

МАРЗА (ар.) - 1. Экинзор ёки унинг бир бўлагини бошқа бўлақдан ажратиш учун маълум баландликда тупроқ уйиб олинган чегара, йўл; 2. Ариқ сирти, пушта.

МАРКАЗИЙ ОСИЁ (тар.) - Осий материгининг ички қисми бўлиб, шимолда Олтой, Тува ўлкаларидан тортиб, жанубда Тибетгача, шарқда Манчжуриядан, ғарбда Тиёншон (Хон тангри) тоғига қадар чўзилган ҳудуд ҳисобланади.

МАРОКАНДА (тар.) - Самарқанднинг юнонча номи. Мил.авв.VII-VI асрларда Мароканда ўрнида мудофаа деворлари билан ўралган қишлоқ бўлган. Юнон тарихчилари Арриан, Квинт Курций Руф ва Страбоннинг маълумотларига кўра, Александр Македонский мил.авв. 329 йилда Сўғдиёна пойтахти Марокандани забт этиб, вайрон қилган, сўнгра ўзининг ҳарбий гарнизони учун қалъани қайтадан тиклаган. Сўғдийлар Спитамен бошчилигида бу босқинчиларга қарши мардларча курашган. Страбоннинг маълумотларига кўра, кўзғолон бостирилгандан сўнг Александр Македонский Марокандани яна вайрон қилишни буюрган. Мароканда кейинчалик Симизкент, Самарқанд номини олган.

МАРОСИМ (ар.) - диний ёки анъанавий урф-одатлар муносабати билан ўтказиладиган маърака, йиғин.

МАРСИЯ (ар.) - бирор шахснинг вафоти муносабати билан ёзилган лирик шеър, мотам кўшиғи. Унда мархумнинг яхши хислатлари тасвирланади. Марсия охирида мархумнинг ҳаёт саналари абжад ҳисобида берилади.

МАРТАБА (ар.) - жамиятда эришилган обрў-эътибор, нуфуз ва мавке.

МАРҒИЁНА (тар.) - Мурғоб дарёси водийсидаги қадимий вилоят. Марғиёна ҳақидаги дастлабки маълумотлар илк ёзма манбалар - “Авесто” ва “Бихистун” қоя тош ёдгорлигида келтирилган Марғиёна ғарбда Парфия, шимоли-шарқда - Сўғд, шарқда - Бактрия, жанубда - Ария билан чегараланган. Пойтахти Қадимги Марв ҳудудида жойлашган. Мил.авв. VI аср ўрталарида Марғиёнани ахамонийлар истило қилади. Доро I ҳукмронлиги даврида Марғиёна аҳолиси ўзи сайлаган Фрада исмли лашкарбоши раҳбарлигида ахамонийлар билан жанубда - Ария билан чегараланган. Пойтахти Қадимги Марв ҳудудида жойлашган. Мил.авв. VI аср ўрталарида Марғиёнани ахамонийлар истило қилади. Доро I ҳукмронлиги даврида Марғиёна аҳолиси ўзи сайлаган Фрада исмли лашкарбоши раҳбарлигида ахамонийлар билан жанубда - Ария билан чегараланган.

нийлар зулмига қарши қўзғолон кўтарган. Доро I қўшинлари қўзғолончиларнинг кўпини кириб ташлаб, қўзғолонни бостирган. Марғиёнанинг маркази вайрон қилинган. Мил. авв. 328 йили Марғиёнани Александр Македонский истило қилган. Мил.авв. III аср ўрталарида Марғиёна Грек-Бақтрия подшолигига тобе бўлган. Орадан 100 йилча ўтгач, бу ерни Парфия давлатининг подшоси Митридат I эгаллаган. Милодий I асрдан Марғиёна Кушон подшолиги таркибига кирган. III асрда Эрон босиб олган. Кейинги ёзма манбаларда Марғиёна Марв вилояти ва воҳаси номи билан тилга олинади.

МАРҒИЁНА АНТИОХИЯСИ (тар.) - Антиох I Сотер томонидан Марғиёнада қадимги Марв ўрнида қайтадан янги қурилган шаҳар.

МАСАЛ (ар.) - 1. Кишиларга ўғит бўладиган, хулосали, кичик мажозий ҳикоя; 2. Матал; мақол.

МАСЖИД (ар.) - саждагоҳ, мусулмонларнинг ибодат жойлари. Мусулмонлар жамоа бўлиб намоз ўқийдиган жой. Масжидлар, асосан, мусулмонларнинг кундалик беш вақт намоз ўқиши учун мўлжалланган муқаддас жой. Жума ва ҳайит намозлари эса жомеъ масжидларида ўқилади. Биринчи масжидни Мадинада Мухаммад Пайғамбар қурдирган.

МАСКОВЧИ (тар.-этно.) - революциядан илгари Москва билан савдо алоқасида бўлган йирик савдогар.

МАСЛАҲАТ ОШИ (т.) - тўй кенгаши. Ўрта Осиё халқларида тўй билан боғлиқ маросимлардан бири. Маслаҳат оши тўйдан бир неча кун олдин ўтказилади. Маслаҳат ошига маҳалла вакиллари, қариялар, кўни-қўшнилар, қариндош уруғлари чақирилади. Маслаҳатга келганлар тўйни қачон, қандай ўтказиш тартиби, харажатлар ва бошқаларни келишиб оладилар. Мабодо тўй эгасининг бирон моддий етишмовчилиги бўлса, маслаҳат ошига келганлар уни ўз зиммаларига оладилар. Маслаҳат оши ҳозир ҳам анъанавий маросим бўлиб қолмоқда.

МАСНАВИЙ (ар.) - жуфт қофияли байтлардан иборат бўлган шеър формаси

МАСНАД (ар.) - 1. Юқори мартаба, ўрин, амал; 2. Таянч; асос.

МАСОФА (ар.) - икки нарса, икки нукта оралиғи, бир ердан иккинчи ергача бўлган оралик.

МАСОҲА (ар.) - ер, майдон.

МАССАГЕТЛАР (тар.) - Каспий орти ва Орол денгизи яқинида Амударё ва Сирдарёнинг қўйи оқимида мил. авв. V-IV асрларда яшаган қабилалар гуруҳининг умумий номи. Массagetлар тўғрисида фанда ҳар хил қарашлар мавжуд. Айрим олимларнинг фикрича, массagetлар номи “масуо” - “балиқ” сўзидан келиб чиққан бўлиб, “балиқхўрлар” маъносини билдиради. Кейинги текширишлар натижасида массagetларнинг “мас”, “сақа” ва “та” сўзларидан иборат бўлганлиги ва сакларнинг катта уюшмаси деган маънони билдириши аниқланган. Юнон тарихчиси Геродотнинг таърифлашича, массagetлар пиёда ва отда жанг қилганлар, улар отларнинг кўкракларига совут кийдирганлар. Массagetлар ўз подшоеси Тўмарие бончилигида Эрон босқинчиларига қарши қахрамонларча курашганлар.

МАТКАТАК (?) - чўпонларнинг тошдан қурилган кулбаси.

МАТОҲ (ар.) - мол, мато, буюм.

МАТРАП (ар.) - бедана, кабутар каби паррандаларни ушлаш учун узун таёқ учига тўр халтали чамбарак ўрнатилган асбоб.

МАФКУРА (ар.) - муайян бир ижтимоий гуруҳ ёки миллатнинг туб манфаатларини назарий асословчи ва ҳимоя қилувчи фалсафий, сиёсий, ҳуқуқий, диний, эстетик қарашларнинг бутун бир тизими. (“Мафкура” атамаси ҳаракатга келтирувчи, ҳаракатдаги ғоя деган маънони англатади. Шу билан бирга, ниятни мақсадга айлантиришга ундовчи деган мазмунни ҳам англатади.)

МАФҲАР (?) - шон-шухрат; фахрланиш.

МАҲОҚ (?) - ойлик кечаларнинг узилиши, яъни эски ой ва янги ой ўртасидаги вақт.

МАҲДУМ (ар.) - уламо ва руҳонийлар унвони; шу унвонга эга бўлган киши.

МАХЗАН (ар.) - хазина.

МАХЗУМ (ар.) - айнан, маҳдум.

МАХСИМЧА (?) - қилиқлари, юриш-туриши хотинларга ўхшаган эркак; хотинчалиш.

МАШОИЮН (МАШОИЙИН) (ар.) - Арасту тарафдорлари. Музокара ва баҳс билан фалсафий масалаларни ҳал этувчилар.

МАШОЙИХ (?) - хикматли сўзларни айтиб ўтган ота-боболар.

МАШОҚ (?) - буғдойни ўриб-йиғиб олгандан кейин ерга тукилиб қолган бошоқлар.

МАШОҚЧИ (?) - машоқ терувчи.

МАШРАБА (ар.) - 1. Ичимлик солинадиган чинни ёки сопол идиш; 2. Ўтмишда ҳаммомларда ишлатилган мис ёки бронзадан ишланган кўзасимон идиш. Ўзбекистоннинг айрим жанубий районларида, Бухоро ва Самарқандда суюқлик солинадиган каттароқ шиша идишлар ҳам машраба деб аталган.

МАШРИҚ (ар.) - дунёнинг тўрт томонидан бири, яъни шарқ тарафни англатган. Араб Шарқининг номи. Хуросон ва Мовароуннаҳр ҳам баъзи тарихий адабиётларда Машрик деб аталган.

МАШШОҚ (ар.) - машқ қилувчи, куйни созда ижро этувчи созанда.

МАЪБАД (ар.) - ибодат қилинадиган жой, ибодатхона.

МАЪВО (ар.) - турар жой, бошпана деган маънони англатган.

МАЪДАН (ар.) - ердан қазиб олинadиган фойдали қазилмалар, хусусан, металллар ва уларнинг рудалари, минералларнинг умумий номи.

МАЪДАНЧИ (ар.) - кончи.

МАЪЖУН (ар.) - турли зираворларга афюн қўшиб тайёрланган қувват дори.

МАЪЗИРАТ (ар.) - узр, кечирим.

МАЪЗУЛ (ар.) - амалидан, вазифасидан четлатилган.

МАЪМУР (ар.) - бошқариш ва ижро ҳуқуқига эга бўлган мансабдор, бошлик.

МАЪМУРИЙ (ар.) - 1. Маъмуриятга доир, бошқариш ва ижро билан шуғулланadиган; 2. Маъмурият йўли билан амалга ошириладиган.

МАЪМУРИЯТ (ар.) - муассаса, ташкилот, корхона ва шу кабиларнинг бошқармаси.

МАЪНАВИЙ (ар.) - кишининг ички, руҳий ҳаётига оид; ахлоқий.

МАЪРАКА (ар.) - бирор муҳим воқеа, тўй ва бошқа муносабатлар билан ўтказиладиган маросим, йигин. Таъзия маросимлари ҳам маърака дейилади.

МАЪШУҚ (ар.) - икки севишганнинг бири; севикли ёр, севгили.

МАЪЮБ (ар.) - айбдор.

МАҚБАРА (ар.) - қабр устига қурилган бино.

МАҚОЛ (ар.) - халқ оғзаки ижоди жанри. Мақолларда авлод-аждодларнинг ҳаётий тажрибалари, жамиятга муносабати, тарихи, руҳий ҳолати, этик ва эстетик туйғулари, ижобий фазилатлари мужассамланган. Улар асрлар мобайнида халқ орасида сайқалланиб, ихчам ва содда поэтик шаклга келган. М.Қошғарийнинг “Девону луғатит-турк” асарида дастлабки халқ мақолларини учратамиз.

МАҚОЛА (ар.) - публицистика жанри. Мақолада ижтимоий ҳаёт ходисалари чуқур таҳлил қилиниб, назарий ва амалий жиҳатдан умумлаштирилади, давлат сиёсати, фан ва маданиятда эришилган ютуқлар, илғор иш тажрибалари оммалаштирилади. “Мақола” термини кенг маънода газета ва журналлардаги барча материалларга, шунингдек, тўпламлардаги илмий ишларга нисбатан ҳам қўлланилади.

МАҚОМ I (ар.) 1. Мусиқий оҳанг, куй йўли, тартиби; 2. “Шашмақом” деб аталган олти қисмдан иборат ўзбек классик мусиқа асарининг ҳар бир қисми; 3. Тартиб, ўлчов;

МАҚОМ II (ар.) - ўрин, жой; мартаба, мавқе.

МАҚТУЛ (ар.) - қатл этилган, ўлдирилган.

МАҚСУРА (ар.) - Мачитдаги махсус бино. Одатда, Бухородаги Жоме масжидида махсус бино бўлиб, хутба ўқилиши ва ибодат пайтида олий ҳукмдор ўтирадиган жой ҳисобланган.

МАҒОРА (ар.) - ғор; ғорлар.

МАҒРИБ (ар.) - ғарб, кун ботар.

МАҲАЛ I (ар.) - пайт, вақт.

МАҲАЛ II (ар.) - чекка, атроф жой (марказга нисбатан).

МАҲАЛЛА (ар.) - шаҳар ва кишлоқларда аҳоли яшайдиган маъмурий-худудий бирлик. XX асрнинг 20-йилларига қадар маҳалла 50-60 хонадондан ташкил топган бўлиб, шаҳарларда даҳа таркибига кирган. Маҳалла ҳайъатига сайлаб қўйиладиган элликбоши раҳбарлик қилган. Элликбоши маҳаллалардаги уй-жойларнинг олди-сотдиси, тўй-маърака маросимларини уюштириш ва ўтказиш, ҳашарлар уюштириш, маҳалладаги низоларни бартараф этиш ишига бошчилик қилган. Ҳар бир маҳаланинг ўз чойхонаси бўлиб, у маҳалланинг ижтимоий-маданий маркази ҳисобланади. Ҳозирги кунда ҳам маҳаллалар Ўзбекистоннинг барча шаҳар ва кишлоқларида сақланиб келмоқда.

МАҲБУС (ар.) - зиндонга солинган, камоққа олинган, озодликдан маҳрум этилган киши.

МАҲДИЙ (ар.) - шиаларнинг 12-ғойиб бўлган имомларининг номи.

МАҲДИЙЛИК (ар.) - диний-афсонавий таълимот. Бу таълимот замона охир бўлганда “махфий имом”-имом маҳди ерга қайтиб келиб, адолатли тузум ўрнатади деган эътиқод асосида шиалар ўртасида келиб чиққан.

МАҲДУД (ар.) - чегара билан ўралган, чегараланган, чекланган; чегарали.

МАҲЗУН (ар.) - ҳазин, мунгли, ғамгин.

МАҲКАМА (ар.) - Ислом мамлакатларида шарият қозилари иш юритадиган жой. Ҳозирги кунда маҳкама идора мазмунида ҳам ишлатилади.

МАҲОБАТ (ар.) - 1. Ҳайбат, салобат, улуғворлик; 2. Ва-ҳима, ваҳм.

МАҲОБАТЛИ (ар.) - 1. Маҳобати, салобати бор; ҳайбатли, улуғвор; 2. Ваҳимали, ваҳимага тушган.

МАҲР (ар.) - мусулмон халқларида никоҳ пайтида қув томонидан келинга совға қилинадиган қўчмас мулк пул, ёки совға. Одатда, маҳр учун бир уй, айвон, унга баробар саҳн билан ховли,

согин сигир ва бошқа нарсалар берилади. Маҳр имом ҳузурда икки эркак гувоҳлигида эълон қилинган, никоҳ ўқилган. Маҳр бериш одати Қуръони Карим асосида шариатда қонунлаштирилган.

МАХРАМ (ар.) - тарихий этнографик атама, ўзаро юз кўришуви мумкин бўлган эркак ва аёл, энг яқин қариндошлар. Шариат қоидаларига кўра аёл кишига эр, ота-она, ака-ука, амаки, бува, тоға, қайнота, бува қайнота, қайни, қайнаға, эрининг тоғаси, қайнатанинг ака-укалари маҳрам ҳисобланган. Одатда, аёл киши маҳрамдан юзини бекитмаган. Уканинг хотини қайнағасига “келин” бўлганлиги сабабли ука ўлса ака унинг хотинига уйлана олмаган. Ука вафот этган акасининг хотинига уйлана олган. Эр ёки хотин ўлса, ўша вақтдан эътиборан никоҳ кучдан қолган ва эр-хотин бир-бирига номаҳрам ҳисобланган. Аёл киши ўлса уни қабрга номаҳрам кишиларнинг қўйдиш мумкин бўлган балки угил, ё ака-ука, тоға ёки марҳум тириклик вақтида васият қилган киши қўйган. Шунингдек, маҳрам сирдош, сидқидилдан хизмат қилувчи маъноларида ҳам ишлатилади.

МАХРАМ ДАҲБОШИ (ар.+ф.-т.) - ўн маҳрамга бошлик.

МАҲСИ (?) - узун қўнжли, пошнаси, таг чарми юмшоқ, кавуш ёки калиш билан кийиладиган миллий оёқ кийими.

МАҲСИДЎЗ (?) - маҳси тикувчи касиб.

МАҲСИДЎЗЛИК (ар.+ф.-т.+т.) - маҳси тикиш касби. Хунармандчиликнинг қадимий номи. Маҳсидўзлик илгари мусулмон Шарқида Европача пойабзал кийими расм бўлмаган даврларда кенг тарқалган. Маҳсидўзлик ишлари дўконда уста, халфа ва шогирдлар томонидан бажарилган. Асосий иш асбоблари: катта-кичик шона, андоза, пичоқ, белча, кува, кунда, дупоя, дазгир, бигиз ва бошқалар.

МАҲТАЛ (?) - маътал, кутиб қолган, мунтазир, интизор.

МАҲФИЛ (ар.) - мажлис давраси, ўтириш.

МАҲШАР (ар.) - диний эътиқодга кўра дунё тамом бўлгандан кейин бутун ўлган кишилар тирилиб, сўроққа тупланиш куни; қиёмат.

МАҲШАРГОҲ (ар.+ф.-т.) - 1. Маҳшар содир бўладиган ер;
2. Қиёмат; одамларнинг йиғиладиган жойи.

МЕЗАНА (ар.) - миноранинг юқори қисми, муаззин азон айтадиган жой. Мезана айлана шаклида ва қўп қиррали бўлади. Кўпинча, равоқсимон дарчалар галлереясидан иборат бўлади. Ички деворлари ганч билан нақшланади. Мезананинг тепаси одатда, гумбазча билан ёпилади.

МЕЗМОР (?) - най; камиш най. Ўтмишда пуфлаб чалинадиган айрим мусиқа асбобларининг номи. Уларга най, сибизга, балабон каби созлар қиради.

МЕЗБОН (ф.-т.) - мехмон кутувчи, зиёфат, тўй эгаси.

МЕЗОЗОЙ (р.<грек) - ернинг геологик тарихида палеозой билан кайнозой эралари оралиғидаги давр.

МЕЗОН (ар.) - 1. Тарози, ўлчов; 2. Шамсия Қуёш йили ҳисобида еттинчи ойнинг арабча номи (22 сентябрь – 21 октябрь даврига тўғри келади); 3. Баъзи ўсимликларнинг кузда ҳавода сузиб юрадиган ўргимчак уясига ўхшаш спора ташувчилари; 4. Узок чўзилган ёз, иссиқ куз.

МЕРГАН (ф.-т.) - бехато отадиган киши. Қадимда камон ва бошқа қуроллар билан нишонни хатосиз урадиган овчи ёки жангчи мерган деб аталган.

МЕРОС (ар.) - мерос қолдирувчи вафот этгандан кейин қонун ёки васиятномада белгиланган ворисларга, улар бўлмаган тақдирда эса давлатга ўтадиган мулк.

МЕРОСХЎР (ар.+ф.-т.) - қонун ва васият бўйича меросни олувчи шахс.

МЕЧКАЙ (ф.-т.) - 1. Еб тўймас, юхо; 2. Рахит.

МЕШ (сўғд.) - ошланган теридан тикилган оғзи тор қоп. Жуда қадимдан маълум. Меш суюқ нарсаларни ташиш ва сақлашда, чалоб тайёрлаш ва бошқаларда ишлатилган. Шарқ мамлакатлари, Ўрта Осиё ва Сибирь халқлари ўртасида кенг тарқалган.

МЕШКОБ (сўғд.+ф.-т.) - мешда сув ташувчи одам. Мешкоблар сув манбаларидан хонадонларга, гузарларга, чойхоналарга, карвонсаройларга сув ташиб бериб тирикчилик ўтказганлар. Уларни мешкобчи деб ҳам аташган. Мешкобчилар Ўрта Осиёнинг сув танқис айрим шаҳарларида, масалан, Бухорода ХХ аср бошларига қадар мавжуд бўлган.

МЕЪРОЖ (ар.) - осмонга, арш—аълога, худонинг олдига чиқиш.

МЕЪМОР (ар.) - бинокор уста, иморат ва иншоотларнинг лойихасини яратувчи уста. Уларнинг қурилишини назорат қилиб турувчи бош мутахассис.

МЕХВАР (ар.) - ук, айланиш маркази.

МЕХТАР (ар.) - Бухоро амирлигида закотчилар бошлиғи. Қукон ва Хива хонликларида давлат хизматчиси. Шунингдек, ўтмишда сарой созандаларининг бошлиғи, етакчи созанда. Темурийлар замонида меhtarлар ноғорачилардан, кейинчалик сурнайчилардан тайинланган.

МЕХРГОН (сўғд.) - қуёш йили меҳр ойининг 16-куни, муборак ва байрам куни бўлган.

МЕХРЖОН (тар.) - Ҳосил байрами.

МЕХРЖОН ВА НАВРЎЗ (?) - Эронзамин ва туронзамин халқларининг байрамлари. Меҳржон Мiҳра ойининг 6-куни.

МЕХРОБ (ар.) - масжид девори ичида Макка томонини кўрсатиб турадиган жой. Меҳроб ҳар бир масжидда бўлиб, намоз ўқиладиган томонни, яъни қиблани белгилаш учун хизмат қилади.

МИЁН (ф.—т.) - 1. ўртаси, ўрта; 2. баъзи тасаввуф тариқатларида Пир ва мурид ўртасидаги, ўртада турувчи. Ҳиндистондан келиб ўрта Осиёда фаолият кўрсатган пирлар ҳам шундай ном олган.

МИЁНА (ф.—т.) - ўртача, ўрта.

МИЁНЧА (ф.—т.) - меҳмонлар томонидан тўйга патнисга солиб олиб бориладиган ширинлик совға. Асосан, никоҳ ва суннат тўйларида расм бўлиб, фақат бир турдаги ширинлик, *масалан*, канд, конфет, пашмак, майиз ва бошқалардан иборат бўлган. Аксарият ҳолларда миёнча устига кийимлик шойи ёки ип газлама қўйилади. Тўйга келган меҳмонлар олдида патнисда қўйиладиган канд-курс, нон, қатлама ва бошқалар ҳам миёнча дейилган. Тўйларни ўтказишда янги одатлар расм бўлиши билан бу турдаги миёнча таомилдан қолиб бормоқда.

МИЁНЧИ (ф.—т.) - ўтмишда ўзаро низолашиб қолган кишилар ўртасига тушиб яраштириб қўювчи шахс. Миёнчи қўпинча

нуфузли диндорлардан бўлган. *Масалан*, 1485 йили темурийлардан Султон Аҳмад ва Умаршайх Тошкент ва Шохрухияни талашиб уруш бошлаганларида Хужа Убайдулла Аҳрор улар ўртасида миёнчи бўлган. Фикҳ илмида “миёнчи шарият” лавозими ҳам бўлган.

МИЖГОН (ф.-т.) - киприк.

МИЖОЗ (?) - сотувчига нисбатан доимий харидор ва шу харидорга нисбатан сотувчи.

МИЗОЖ (ар.) - кишининг ўзига хос табиати, хулқ-атвори.

МИЛ I (ар.) - турли давлатларда турли қийматларга эга бўлган узунлик ўлчови.

МИЛЛИЙ МАНФААТ (?) - миллатга доир наф.

МИЛЛИЙ ҚАДРИЯТ (?) - маданий мероснинг кадри абадул-абад тушмайдиган қисми.

МИНГЛИ (тар.) - ўрта аср манбаларида кучманчи ўзбек қабилаларидан минг қабиласи шу кўринишда берилган. Минглар XVIII асрнинг бошларида Қўқон хонлигига асос солдилар ва Туркистоннинг рус чоризми томонидан босиб олинишига қадар хукмронлик қилдилар.

МИРИ АСАД (тар.) - Бухоро амирлигидаги XVI-XX асрларда мавжуд бўлган амал. Унинг вазифаси худди “Файзи”никига ўхшаш бўлган. Фақат у Бухоро шаҳрида ва ундан ташқарида яшовчи сайидлар орасида ўша вазифаларни бажариши лозим бўлган.

МИҚИЁС УЛ-ЖАДИД (ар.) - Аҳмад Фарғоний томонидан яратилган Нил дарёсини сувини ўлчайдиган асбобнинг номи.

МИЛОД (ар.) - 1. Исо пайгамбарнинг туғилган куни; 2. Милодий йил ҳисоби.

МИЛОДИЙ (ар.) - милоддан бошланган йил ҳисоби ҳақида.

МИНГ (т.) - ўзбек халқи таркибига кирган йирик қабилалардан бири. Самарқанд вилояти, шунингдек, Фарғона водийси ҳамда Бухоро воҳасида, айрим гуруҳлари тарқоқ ҳолда Сурхондарё вилоятининг Бойсун, Музробод, Денов туманларида яшаганлар. Минглар учта йирик уруғга бўлинганлар:

1. Туғали; 2. Боғлон; 3. Увоқ тамғали. Бу уруғлар, ўз навбатида, яна бир неча майда уруғларга бўлинган. Минглар Дашти Қипчоқдан Мовароуннаҳрга XV аср охири - XVI асрнинг биринчи

ярмида кўчиб келганлар ҳамда Ўрта Осиё хонликларининг ижтимоий-сиёсий ҳаётида фаол қатнашганлар. Мингларга мансуб йирик феодаллар 1709 йилда Фарғона водийсида янги давлатга - Қўқон хонлигига асос солганлар. Минглар сулоласи ҳукмронлиги 1876 йилга қадар, яъни чор Россияси Қўқон хонлигини босиб олгунга қадар ҳукм сурган.

МИНГБОШИ (т.) - ҳарбий ва маъмурий унвон. Қўқон хонлигида хондан кейинги мансаб. Асосан, ҳарбий ишлар билан шуғулланган. Хива хонлигида мингбошилиқ энг кичик амал ҳисобланган. Ўрта Осиё чор Россияси томонидан истило этилгунга қадар Тошкент, Оқмачит каби шаҳарларнинг ҳокимлари ҳам мингбоши деб аталган. Чор Россияси мустамлакаси йилларида Тошкент даҳаларининг бошлиқлари ҳам мингбоши дейилган. Даҳа мингбошиси аҳоли томонидан сайланиб, вилоят беги тарафидан тасдиқланган. Кейинчалик мингбоши олди-сотти ишларини назорат қиладиган мансабга айланиб қолган.

МИНОРА (ф.-т.) - баланд иншоот. Асосан, масжид ва мадрасалар ёнида ёки уларга туташ қурилган. Муаззин минорага чиқиб, унинг энг юқори қисми - мезанадан азон айтади, яъни намозхонларни намозга чақиради. Миноралардан соқчихона сифатида ҳам фойдаланилган. Жаркўрғон минораси, Вобкент минораси шулар жумласидандир.

МИНТАҚА (ар.) - 1. Ер юзининг икки қўшни параллел оралиғидаги, бир-биридан иклими билан фарк қиладиган ҳар бир бўлаги; 2. Ер юзининг бирор хусусияти билан ажралиб турадиган бўлаги, зонаси.

МИР (ар.) - “Амир” сўзининг қисқарган шакли. Ҳукмдор, ҳоким, подшоҳ, вазирларга нисбатан қўлланилган. Айрим ҳолларда юқори имтиёзли кишиларга унвон тариқасида ҳам ишлатилган. *Масалан*, Мир Алишер Навоий.

МИРЗА (ар.) - 1. Амирзода сўзининг қисқартирилган шакли. Шарқда подшоҳ хонадони аъзоларининг унвони бўлиб, исмдан кейин қўшиб айтилади; 2. XIII асрдан XX аср бошларига қадар Россиядаги кўчманчи туркий халқлар (татар, нўғой ва бошқалар)нинг йирик феодаллари ҳамда айрим ўрда ва қабила бошлиқларининг умумий номи; 3. Бухоро амирлиги ва Қўқон хонлигида

мирзахонада мирзабоши раҳбарлигида иш олиб борувчи кичик мансабдор.

МИРЗАБОШИ (ар.+т.) - саройнинг йирик мансабдорларидан бири. Бухоро амирлиги ва Қўқон хонлигида амир саройида девонхона ҳокими бўлиб, мирзалар бошлиғи ҳисобланган.

МИРЗАХОНА (ар.+ф.-т.) - Бухоро амирлиги ва Қўқон хонлигида мирзабоши бошчилигида иш олиб бориладиган даргоҳ.

МИРИ (ф.-т.<ар.) - беш тийинли чака, беш тийин.

МИРИ ШИКОР (ар.+ф.-т.) - ов амири, ёхуд ов бошлиғи. Ўрта Осиёда хонларнинг овга чиқишида тайёргарлик ишларига бошчилик қилувчи олий мансабдор.

МИРОБ (ар.+ф.-т.) - Ўрта Осиё худудидаги давлатларда, хусусан, Бухоро амирлиги ва Қўқон хонлигида сув тақсимоти ва суғориш тизими устидан назорат қилувчи шахс. Ўрта Осиё хонликларида алоҳида мироблик лавозимлари бўлган. *Масалан*, бош суғориш тизими ҳисобланган магистрал каналлардан асосий суғориш тармоқлари бўлган катта ариқларга сув тақсимлаш мироббошига, катта ариқлардан алоҳида қишлоқ ариқларига сув тақсимлаш эса ариқ оқсоқолларига, қишлоқ ариқларидан шох ариқ ва даханаларга сув тақсимлаш эса қишлоқ миробига юклатилган. Мироблик авлоддан-авлодга ўтган. Кузда мироблар учун дехқонлардан миробона солиғи ундирилган. Ҳозир мироблар асосий канал-ариклар сувини тақсимлашни назорат қилади.

МИРОББОШИ (ар.+ф.-т.+т.) - миробларга бошчилик қилган мансабдор.

МИРОХУР (ар.+ф.-т.) - Бухоро амирлигида юқори босқичдаги 6-даражали мансаб бўлиб, хон отхонасининг бошлиғи бўлган. У саройдаги отхоналар ва от-улов маҳкамасига жавобгар бўлиб, дастурхончи ва парвоначидан кейинги мансабдор шахс ҳисобланган.

МИРРИХ (ар.) - мусулмонларда, жумладан, Ўрта Осиёда Марс сайёрасини Миррих юлдузи деб аташган.

МИРШАБ (ар.+ф.-т.) - Ўрта Осиё хонликлари шаҳарларида жамоат тартибини сақловчи лавозим бўлиб, одатда шаҳарнинг кечки хўжайини (мири-шаб) деб ҳам юритилган. Миршаб, асосан, ўз ишига кечқурун соат 6 дан кейин киришган, чунки бу даврда

барча шаҳар бозорлари ёпилиб, бир соатдан сўнг шаҳар дарвозалари беркитилиб, шаҳар сув қўйгандай жим-жит бўлган. Мана шу даврдан бошлаб, ҳеч ким чиқмаслиги ва шаҳар кўчаларида юрмасликлари керак бўлган. Ушбу қондани бузган барча шахслар миршаблар томонидан ушланиб, миршабхонага келтирилган. Миршаб лавозими Бухоро амирлигида 1920 йилгача мавжуд бўлган.

МИРШАББОШИ (ар.+ф.-т.) - Бухоро амирлигида миршаблар бошлиғи. Туркистон ўлкаси Россия томонидан босиб олингач, то 1917 йилгача маҳаллий аҳоли яшайдиган маҳаллаларда миршабхоналар ташкил этилган бўлиб, миршаблар бошлиғи миршаббоши деб юритилган. Улар мингбоши ва оксоқоллар ихтиёрида бўлиб, уларнинг топшириқларини бажарганлар.

МИРШАБХОНА (ар.+ф.-т.) - миршаб маҳкамаси ва қамокхонаси.

МИРҒАЗАБ (ар.) - маҳбус ва бандиларни жазолайдиган, калтаклаб тергов қиладиган зиндон назоратчиси.

МИР УБАЙДИЙ (тар.) - Бухоро хаттотлик мактабидаги насх хатининг тури.

МИСВОК (ф.-т.) - арча ва шу каби хушбўй дарахт ёғочидан қилинган тиш тозалагич.

МИСГАР (ф.-т.) - мис буюмлар ясаш ва уларни тузатиш иши билан шуғулланувчи ҳунарманд.

МИСКИН (ар.) - 1. Фақирликдан оғир аҳволга тушиб қолган, аҳоли танг, бечорахол одам; 2. Мунгли, ҳазин.

МИСРАНГ (ф.-т.) - қаттиқ нарсаларни кўчириш, бузиш, тешиш ва шу қабилар учун ишлатиладиган бир ёки иккала томони учли темир асбоб.

МИСҚОЛ (ар.) - оғирлик ўлчови. Шарқ мамлакатларида қимматбаҳо тошларнинг вазнини аниқлаш учун ишлатилган ўлчов бирлиги. VI-VIII асрларда Самарқандда бир мисқол 4,6 граммга, ўрта асрларда Ўрта Осиё ҳудудида бир мисқол 4,25 граммга тенг бўлган. XIX-XX асрларда Фарғонада бир мисқол 4,53-4,55 граммга тенг бўлган оғирлик ўлчови ҳисобланган.

МИСТАР (ар.) - котиб ва хаттотларнинг махсус жадвали.

МИҚНАЪ (ар.) - темурийлар даврида аёллар бошига ўрай-
диган дурра (рўмол).

МИҚЛОЪ (ар.) - сопқон

МИҚРОЗ (ар.) - шам сўхтасини кесадиган кичкина қайчи.

МИҚТИ (?) - сергўшт, аммо пишиқ.

МИҲАФФА (ар.) - подшоҳлар, хонлар, хусусан, уларнинг хотинлари ва болалари тушиб юрадиган махсус кажава; тахтиравон.

МОВАРОУННАХР (ар.) (тар.) - луғавий маъноси “дарё орқасидаги ер” деган маънони билдиради. Араблар Ўрта Осиёни босиб олгандан кейин Амударёдан шимолгача қараб чўзилган Ўрта Осиё ерларини Мовароуннаҳр деб аташган.

МОВЛИЯТ (ар.) - 1. Тўй, маърака ва бошқа маросимларнинг умумий номи; 2. Маврид, пайт, вақт.

МОВУТ (?) - ўнг томони силлиқ, жун ёки ярми жун мато; сукно.

МОЖАРО (ар.) - 1. ҳодиса, воқеа.

2. Хатарли иш, хавфли тадбир; 3. Кишининг бошидан кечирганлари, саргузаштлар; 4. Жанжал, тортишув, ғалва.

МОЖОР (тар.) - қўчманчи ўзбек қабилаларидан бири.

МОЗИЙ (ар.) - ўтмиш.

МОЙЖУВОЗ (ф.-т.) - Ўрта Осиё худудида XIX-XX аср бошларига қадар мавжуд бўлган ўсимлик уруғидан мой ишлаб чиқариш мосламаси, яъни жувоз жойлашган жой.

МОЙЧИРОҚ (т.) - қора чирок, лампа,

МОЛА (т.) - ҳайдалган ернинг кесакларини майдалаб теқислаш ва зичлаш учун ишлатиладиган қишлоқ хўжалиқ асбоби, боронанинг ёғочдан ясалган жайдари тури.

МОЛИ ХОН (ф.-т.) - XIX-XX аср бошларида Ўрта Осиё худудларида донни янчиб, тозалаб олиш тури. Бунда бир неча иш хайвонлари (хўкиз, эшак, от ёки бошқалар) хирмон устидан оғир тош ортилган махсус ёғоч мосламани айлантириб дон янчишган.

МОМИҚ (т.) - 1. Тоза, оқ пахта; 2. Юмшок юнг, тивит.

МОНИЙ (тар.) - Шопур даврида милодий 242 йили пайгамбарликка даъво қилган рассом. Муқаддас китоби “Аржанг”. Баҳром I даврида ўлдирилган.

МОНҚУ (?) - зовур ва хандақларга қўйиладиган учи ўткир қозиклар.

МОСУВО (ар.) - бутунлай маҳрум бўлган, жудо бўлган, айрилган.

МОТАМ (ф.-т.) - яқин ёки муътабар кишининг ўлими муносабати билан бўлган азадорлик ва шу муносабат билан боғлиқ бўлган маърака, таъзия, расм-русумлар.

МОХОРА (т.) - нўхат, гушт солиб тайёрланадиган бир хил суюқ овқат.

МОШКИЧИРИ (ф.-т.) - 1. Мош билан гуручдан пишириладиган қуюқ овқат;

МОШОВА (ф.-т.) - мош ва қовоқ солиб тайёрланадиган суюқ овқат, мош-қовоқ оши.

МОШУГРА (ф.-т.+т.) - мош ва уградан тайёрланадиган суюқ овқат.

МОШХЎРДА (ф.-т.) - мош билан гуручдан тайёрланадиган суюқ овқат.

МОЯНА (ф.-т.) - маош.

МОХ (ф.-т.) - ой.

МОХИЁНА (ф.-т.) - маош.

МОХТОБ (ф.-т.) - ой ёритиб турган; ойдин.

МУАЗЗАМ (ар.) - азим, улкан.

МУАЗЗАФ (ар.) - Бухоро амирлигида баҳор ва куз фаслла-рида хирож йиғинлари олинадиган ерлар.

МУАЗЗИН (ар.) - масжидда азон айтиб, намозга чорловчи шахс. Муаззин халқ тилида “сўфи” деб ҳам юритилган.

МУАЛЛО (ар.) - юксак, олий.

МУАННАС (ар.) - аёл жинси; араб тилида аёл жинсига оид сўз ёки сўз формаси.

МУАРРИХ (ар.) - тарихчи, тарихнавис.

МУАШШАХ (ар.) - байт ёки мисра бошидаги ҳарфларни туплаганда киши исми чиқадиган газал.

МУБДИЪ (ар.) - ихтирочи, яратувчи деган маънони англатган.

МУБОРАЗА (ар.) - кураш, курашиш.

МУБОРИЗ (ар.) - мубораза қилувчи, курашчи.

МУБАШШИР (ар.+ф.-т.) - подшоҳ ва хонларнинг фармон, мактуб ва бошқа ёзишмаларини ўлка ва вилоятларга етказиб турадиган мансабдор.

МУБОШИР (ар.+ф.-т.) - иш юритувчи; бошқарувчи.

1. Сомонийлар ва салжуқийлар даврида амир ва султонларнинг ишончли кишиси. 2. XVII-XVIII асрларда Бухоро хонлигида марказий давлат идорасининг молия девонидаги амалдор

МУБОҲАСА (ар.) - бахслашиш, баҳс, мунозара.

МУВАҚҚАТ (ар.) - вақтинчалик, доимий бўлмаган.

МУВАҲХИД (ар.) - яқка худоликка ишонувчи.

МУВОЗИЙ (ар.) - параллел.

МУГУЗ (т.) - ҳайвон шохи.

МУДАРРИС (ар.) - ўқитувчи.

МУДАРРИС (ар.) - мадраса ўқитувчиси. Илгари мударрислар муайян илоҳиёт фанидан дарс берган. Ҳозир Шарқ мамлакатларидаги мадрасалар ва диний университетларда фақат диний илмлардан эмас, балки дунёвий фанлардан дарс берувчилар ҳам мударрис деб аталади.

МУДДАЙЙ (ар.) - даъво қилувчи; даъвогар.

МУДАҚҚИК (ар.) - диққат билан текширувчи, бирор нарсани синчиклаб тадқиқ қилувчи.

МУДИРИ-ОМБОР (ф.-т.) - сўнгги ўрта асрларда Бухоро амирлигида амир саройида мол-мулк омбори мудир.

МУДОФАА (ар.) - 1. Душман ҳужумини даф қилиш, қайтариш; 2. Душмандан сақланиш, ўзини ҳимоя қилиш учун зарур бўлган ёки ҳозирланган восита ва чоралар мажмуи.

МУДОХАЛА (ар.) - 1. Бирор ишга аралашув; 2. Интервенция.

МУДҲИШ (ар.) - кишини даҳшатга соладиган, даҳшатли, қўрқинчли.

МУЖАЛЛА (ар.) - журнал.

МУЖДА (ф.-т.) - хушxabар.

МУЖМАЛ (ар.) - 1. Тушуниб бўлмайдиган, ноаниқ, мужмал, дудмол; 2. Мажмагил, нимжон.

МУЖОВИРЛАР (ар.) - ўрта асрларда масжид ва мозорларда тунаб юривчилар шундай деб аталган.

МУЖРИМ (ар.) - айбдор, гуноҳкор.

МУЖТАХИД (ар.) - ўрта асрларда исломда ижтиҳод ҳуқуқига эга бўлган шахс. Суннийларда мужтахид диний ҳуқуқ мазҳабларининг асосчилари ҳисобланган. Шиаларда юқори мартабали диндорлар ва диний ҳуқуқшунослар ҳам мужтахид деб аталади.

МУЗД (ф.-т.) - хизмат ҳақи.

МУЗОФОТ (ар.) - вилоят.

МУКААБ (ар.) - юза ўлчов бирлиги. Куб.

МУКАЛЛАФ (ар.) - тақлиф этилган, қақирилган.

МУКАРРИР (ар.) - мадрасада амалий машғулот олиб борувчи, такрорлатувчи муаллим.

МУКОЛАМА (ар.) - 1. Сўзлашув тили; оғзаки нутқ; 2. Ўтилган дарсни мустаҳкамлаш учун бир-бирига сўзлаб бериш.

МУЛЖАР (т.) - қамал пайтида ҳар бир амирга душмандан химоя қилиш учун белгилаб берилган ер, дарвоза.

МУЛҚДОР (ар.+ф.-т.) - катта мулк эгаси.

МУЛҚДОРЛАР (ар.+ф.-т.) - XVIII-XIX асрда Хива хонлигида ўз ери бўлган ва шу ер юзасидан солиқ тўлаётган деҳқонлар.

МУЛЛА (ар.) - XIII асрдан бошлаб диндорлар ва илоҳиётчи олимлар, мураббийлар ва муаллимларнинг обрўйи, таъсири анча кучаяди. Уларни ҳурмат билан халқ орасида мавлоно дейишган. Араб тилида у жаноб, жанобимиз деган маънони англатган. Ўрта

асрларда бу унвон жуда кам учраган бўлса-да, XVII асрдан бошлаб кенг тарқала бошлайди. Асосан, мавлоно сўзини номга қўшиб айтиш лозим бўлган. Вақтлар ўтиши билан мавлоно сўзини исмга қўшиб айтиш қийин бўлгани учун унинг шакли ўзгартирилиб мулла деб юритилган. Ўрта Осиёда диний илмдан хабардор ва ўқимишли, Куръони Каримни яхши билган зотлар исмига мавлоно ўрнига мулла сўзини қўшиб ишлатганлар. Шу-шу мулла сўзи кенг қўлланилиб кетган. Демак, мулла - бу мадрасада таҳсил олган, диний илмга эга бўлган маълумотли кишилар, дин ар-боблари ва уламолари демакдир.

МУЛЛАВАЧЧА (ар.+ф.-т.) - 1. Мадраса талабаси; 2. Мулла-ларнинг, уламоларнинг фарзанди.

МУЛОЗИМ (ар.) - ҳокимларнинг, амалдорларнинг ҳузури-да уларнинг хизматида бўлган киши.

МУЛОҚОТ (ар.) - учрашув.

МУЛОҲАЗА (ар.) - 1. Фикран муҳокама юритиш, ўйлаш;
2. Бирор масала юзасидан билдирилган ёки ўйлаб қўйилган фикр;
3. Андиша.

МУМТОЗ (ар.) - бирор фазилати, яхши томони билан бош-калардан ажралиб турадиган, афзалликларга эга бўлган.

МУНАЖЖИМ (ар.) - осмон ёриткичларининг вазиятлари-ни кузатувчи шахс. Ўрта асрларда астрология ва астрономия билан шуғулланувчилар мунажжим деб аталган.

МУНАҚҚАШ (ар.) - нақшланган, нақшли, нақшдор.

МУНАҚҚИД (ар.) - танқидчи.

МУНГ (?) - ҳазинлик, маъюслик.

МУНИС (ар.) - яқин, сирдош дўст, ҳамдам.

МУНКАР-НАКИР(ар.) - диний эътиқодга кўра киши ўлган-дан кейин гўрда уни сўроқ қиладиган икки фаришта.

МУНКИР (ар.) - инкор этувчи, тан олмовчи.

МУНОЖОТ (ар.) - 1. Аллоҳдан нажот, мадад тилаб қилина-диган тунги ибодат; 2. Классик куйлардан бирининг номи.

МУНОҚАША (ар.) - мунозара, баҳс, тотишув.

МУНОФИҚЛАР (ар.) - Ислом тарихига хос атама бўлиб, икки юзламачиликни англатган. Ислом динини юзаки қабул қилиб, ўзи эса аввалги қабилавий динга сиғинишни давом эттирган арабларга нисбатан қўлланилган.

МУНШИ (ар.) - Ўрта Осиё хонликлари даврида хонлар ёки айрим ҳокимларнинг шахсий котиби. Мунши лавозимига одатда, маълумотли ва чиройли ёзадиган кишиларгина олинган. Муншилар олим ва фозил кишилар бўлганлиги учун оддий котиблардан фарқ қилган. Улар зиммасига хон ва амирларнинг мактуб ва фармонларини ёзиш юклатилган. Тарихий асарларнинг аксарияти ана шу муншилар қаламига мансуб. Мунши лавозимида бўлган кишилар мунши сўзини тахаллус сифатида ўз номлари кетига қўшиб қўйганлар.

МУНҚАРИЗ (ар.) - инқирозга юз тутган.

МУОВИН (ар.) - бошлиқ ёки раҳбарнинг ўринбосари.

МУОҲАДА (ар.) - битим, келишув.

МУРАББА (ар.) - 1. Тўрт мисрадан иборат шеър; тўртлик; 2. Томонлари тенг тўғри тўртбурчак.

МУРАССАЪ (ар.) - 1. Олтин ва қимматбаҳо тошлардан безатилган буюм; 2. Қимматли тошлар билан безатилган қилич, тахт, либос.

МУРЧАЛ (т.) - мудофаа ёки хужум жанглари вақтида қалъа атрофига қуриладиган хандак; окоплар.

МУРИД (ар.) - пир ёки эшонга қўл бериб, уларни ўзининг раҳнамоси деб билган шахс. Муридлар ўз пирларига итоат этиши, хизмат қилиши ва уларнинг изидан бориши лозим бўлган.

МУРТАД (ар.) - Ислом тарихида бу диндан қайтган, ундан воз кечган, чекинган одамлар муртад деб аталган. Улар энг катта гуноҳ қилган ҳисобланиб, доимо ўлимга ҳукм қилинган.

МУРОФАА (ар.) - 1. Қозихонада жинойий ёки фуқаролик ишининг қўрилиши; 2. Додлашув, олишув.

МУСАВВИР (ар.) - турли тасвирлар ишловчи, расм чизувчи ижодкор.

МУСАЛЛАҲ (ар.) - қуролли, қуролланган, яроқ-аслаҳали.

МУСАННИФ (ар.) - 1. Тасниф этувчи, китоб, мустика ва шу кабилар автори, тузувчи; 2. Бастакор.

МУСАФФО (ар.) - жуда ҳам соф, бегубор.

МУСЛИМ (ар.) - Ислом динига эътикод қилган шахс.

МУСОЛАҲА (ар.) - ўрта асрларда Ўрта Осиёда кенг қўлланилган атама бўлиб, сулҳ, сулҳлашиш деган маънони англатган.

МУСОФИР (ар.) - 1. Сафардаги киши, сайёҳ; 2. Бошқа ердан келган ёки бошқа ерда яшовчи, келгинди.

МУСОФИРХОНА (ар.+ф.-т.) - ўзга ерлардан келган кишилар қўнадиган жой; меҳмонхона.

МУСОҲАБА (ар.) - 1. Сухбатлашиш, ҳамсухбатлик, сухбат; 2. Давлат, жамоат, фан, маданият арбобларининг мухбир билан оммани қизиқтирадиган бирор масала юзасидан матбуот учун ўтказган сухбати.

МУСОҲИБ (ар.) - ҳамсухбат, сухбатдош.

МУСТАБИД (ар.) - мутлақ ҳокимиятга эга бўлган ҳоким, истибод эгаси.

МУСТАВФИ (?) - Салжуқийлар даврида соҳиб, хирож, хирож олиш ва ҳисоб-китоб билан шуғулланадиган катта амалдор.

МУСҚАЛ (ар.) - темир, мис, чуъандан ишланган буюмларни зангдан тозалайдиган махсус асбоб.

МУЪТОФ (ар.) - атрофида айланиб зиёрат қилинадиган жой. Масалан, Каъбамуътоф - Каъбага ўхшаш зиёратгоҳ.

МУТИЪ (ар.) - итоат этувчи, буйсунувчи деган маънони англатган.

МУТААССИБ (ар.) - 1. Динга қаттиқ берилган, унга кўркўрона амал қилувчи; 2. Бировга кўркўрона эргашувчи, бирор ишга онгсиз равишда қаттиқ берилувчи, таассуб қилувчи; 3. Консерватор.

МУТАВАЛЛИЙ (ар.) - вақф мулкига ва ундан келадиган даромадга васийлик қилувчи, уни тақсимловчи диний амалдор. Вақф ерларини ижарага бериш, вақф мулкида ҳужалик ишларини юритишни ҳам мутаваллий бажарган.

МУТАВОЗЕ (ар.) - таъзим-тавозени канда қилмайдиган, барчага баравар тавозе билан муомала қиладиган; сертавозе.

МУТАКАББИР (ар.) - ўзини катта олувчи, кибр-хавоси баланд, кибрли, такаббур.

МУТАКАЛЛИМ (ар.) - Салжуқийлар даврида чиройли сўзловчи илми калом олимлари. Улар ақл кучи ва далилу исботлар билан ҳақиқатни шарҳлаб берадилар.

МУТАСАДДИ (ар.) - 1. Ўтмишда кичик амалдор, чиновник;
2. Бирор ишни бошқариш учун тайинланган киши;

3. Бирор ишни ўз устига олган киши.

МУТАСАРРИФ (ар.) - 1. Салжуқийлар даврида молия ва пул ҳисоб-китобини олиб борадиган мансабдор; 2. Бухоро амирлигида молия ҳисоботларини бошқарувчи амалдор.

МУТАФАККИР (ар.) - чуқур фалсафий фикрлаш истеъдодига эга бўлган киши, тафаккур эгаси.

МУТОЙИБА (ар.) - бир-бирига қизик, кулгили, қочирим гаплар қилиш, ҳазилкашлик.

МУТОЛАА (ар.) - диққат билан ўқиш, ўқиб тушуниб олиш.

МУТРИБ (ар.) - созанда ва ашулачи.

МУТТАСИЛ (ар.) - бир-бирига уланиб кетган; узлуксиз, тўхтовсиз.

МУФАССАЛ (ар.) - бутун тафсилоти, майда-чуйда, икир-чикиригача қамраб олган; тўлик, батафсил.

МУФАТТИШ (ар.) - тафтиш қилувчи.

МУФИД (ар.) - фойдали, нафли.

МУФТ (ф.—т.) - текин, бепул.

МУФТИЙ (ар.) - мусулмонларда олий мартабали руҳоний. Муфтий диний-ҳуқуқий масалаларни изоҳлаш, талқин этиш, шариатни тадбиқ этиш масалаларида ҳал қилувчи ҳуқуқга эга. Шарқнинг мусулмон мамлакатларида муфтийлик ҳукумат тайинлайдиган расмий лавозим ҳисобланади.

МУФТХҲҲР (ф.—т.) - текинхўр.

МУФРАД (?) - Салжуқийлар даврида танлаб олинган шахсий посбонлар, соқчилар.

МУХОЛАФАТ (ар.) - қарама-қаршилик, хилофлик, зиддият.

МУХОЛИФ (ар.) - қарама-қарши фикрда бўлган, қарши чиқувчи, қарши.

МУХРОНА (?) - Бухоро амирлигида XIX аср - XX аср бошида мавжуд бўлган солиқ тури. Одатда, у козилар, муфтилар, раислар ва бошқа амалдорлар муҳр қўйишгани учун олинган.

МУХТАСАР (ар.) - 1. Қисқа, лунда; 2. Бирор асарнинг қисқартирилган варианты.

МУХТОР (ар.) - 1. Бирор иш қилиш ҳуқуқи бўлган, ихтиёрига бирор иш топширилган; 2. Автоном.

МУХТОРИЯТ (ар.) - ўзига мустақил; автономия.

МУЧА (?) - бўлак, қисм, аъзо; совға-саломнинг бир бўлаги.

МУЧАЛ (т.) - мучал ҳисоби - 12 ҳайвоннинг номи билан аталадиган даврий йил ҳисоби. Бу ҳайвонлар: сичкон, сигир, йўлбарс, қуён, балиқ, илон, ит, қўй, маймун, товук, от, тўнғиз. Киши шу ҳайвонлар номи билан аталган 12 йилнинг қайси бирида туғилган бола бўлса, унинг мучали шу ном билан аталган. Мучал ҳисобида шу айтилган 12 йиллик давр бир айланиб келса одам бир мучалга тулган бўлади. Лекин кишиларнинг ёшини аниқлашда уларнинг она қорнидаги вақти бир йилга тенг деб ҳисобга олинади, яъни киши бир мучалга тулганида унинг ёши 12 эмас, 13, икки мучалга тулганида 25 бўлади. Мучал ҳисоби Осиё ва Африка қитъаларидаги қўпгина халқлар орасида қадим замонлардан бери бор. Ёзма манбаларда кўрсатилишича, уни дастлаб Грек-Бақтрия подшолиги даврида қўчманчи-чорвадор халқлар яратган. Сўнгра Мўғулистон, Хитой, Япония, Ҳиндистон, Миср, Ирок, Эрон, Афғонистон ва бошқа мамлакатларда кенг тарқалган.

МУШАРРАФ (ар.) - шарафли, шонли.

МУШКУЛКУШОД (ар.+ф.-т.) - кишининг мушқулини осон қилиш, ишини юргизиш мақсадида қилинадиган дуо ва ирим-сиримлар.

МУШОИРА (ар.) - икки ёки бир неча шоирнинг бир мав-

зуда бир-бирининг фикр ва туйгуларини ривожлантирадиган шеър айтишиш мусобакаси.

МУШОҲАДА (ар.) - кузатиш, кўз билан кўриб текшириш.

МУШРИФ I (ар.) - зиммасига амирлар ва мансабдорлар, шунингдек, шахзода ҳамда султонларнинг хатти-ҳаракатидан воқиф бўлиб туриш вазифаси юкланган олий мансабдор. Подшоҳ ва хоннинг кўз-қулоғи.

МУШРИФ II (ар.) - 1. Салжукийлар даврида шоҳ девонида амалдор ҳисобчи; 2. XVIII-XIX асрда Хива хонлигида дон билан олинадиган солиқларни тўпловчи амалдор ва ер эгасининг деҳқончилик ишларининг соҳибкори, ишончли кишисидир; 3. Бухоро хонлигида хон томонидан ҳарбийлар ва фуқаролар турли хил ҳадя, инъом ва совғаларни ҳисоб-китобини олиб борувчи, назорат қилувчи амалдор.

МУШТАРИЙ (ар.) - Ўрта Осиёда Юпитер сайёраси Муштарий юлдузи деб юритилган. Мусулмонлар буни бахт юлдузи деб ҳам атаганлар.

МУШТИПАР (ф.-т.) - қўлидан бирор иш келмайдиган, ожиз, бечора (аёллар ҳақида).

МУШФИҚ (ар.) - шафқат қилувчи, шафқатли.

МУҚАДДИМА (ар.) - 1. Асарнинг дастлабки тушунтириш, бошланиш қисми; кириш, дебоча; 2. Гап ва нутқда асосий мақсадга кўчишдан олдин айтилган сўзлар, гапнинг даромади; 3. Бирор ишнинг боши, дебочаси.

МУҚАТТИЪ (ар.) - Салжукийлар даврида иқтаъ (чек) соҳиб-би.

МУҚОБАЛА (ар.) - қаршилиқ, қарши туриш.

МУҚОВА (ар.) - китоб, дафтар ва шу кабиларнинг қоғоз, чармдан қилинган сирт қисми.

МУҚОВАЛА (ар.) - битим, шартнома.

МУҚОВАСОЗ (ар.+ф.-т.) - китоб муқовалайдиган киши, уста.

МУҚОМ (ар.) - рақсда мусика ритм-усулига мос ҳаракат; мақом.

МУҚОТАА (ар.) - ўрта асрларда Ўрта Осиёда улуш сифатида тақдим қилинган ер-мулк шундай ном билан аталган.

МУҚОБИЛ (ар.) - Ўрта Осиё хонликлари ҳудудида жуда кенг қўлланилган атама бўлиб, қарши турувчи, қарама-қарши, зид деган маъноларни англатган.

МУҚОЯСА (ар.) - қиёс қилиш, солиштириш; қиёс.

МУҚТАЪ (ар.) - қитъа соҳиби.

МУҒАННИЙ (ф.-т.) - нағма чалувчи созанда, нағма билан қўшиқ айтувчи хонанда.

МУҒОЙИР (ар.) - хилоф, тесқари.

МУҒОН (ф.-т.) - муғлар, оташпарастлар.

МУҲАДДИС (ар.) - Ислом дунёсида ҳадис илми билан шуғулланадиган олим.

МУҲАНДИС (ар.) - инженер.

МУҲАРРАМ (ар.) - қамария йил ҳисобида биринчи ойнинг арабча номи.

МУҲАҚҚИҚ (ар.) - бирор нарсани тадқиқ этувчи, рост ёки тўғрилигини исбот этувчи.

МУҲИБ (ар.) - 1. Севучи, яхши кўрувчи, ишқибоз; 2. Дўст.

МУҲОЖИР (ар.) - ўз ватанидан кетиб, бошқа юртда турувчи киши; эмигрант.

МУҲОРАБА (ар.) - уруш, жанг.

МУҲОСАРА (ар.) - қамал.

МУҲОФАЗА (ар.) - 1. Сақлаш, қўриқлаш, ҳимоя қилиш, ҳимоя; 2. Эсада сақлаш қобилияти; хотир, хотира.

МУҲОФИЗ (ар.) - муҳофаза, ҳимоя қилувчи, ҳимоячи.

МУҲРДОР (ар.+ф.-т.) - подшоҳ, хон ва султонлар саройидаги йирик мансабдор. Унинг зиммасига муҳрни сақлаш ва ёрликларга муҳр босиш вазифаси юклатилган.

МУҲРКАНЛИК (ар.+ф.-т.) - муҳр яшаш касби. Муҳрканлик қадимдан Ўрта Осиёда кенг тарқалган. Амир Темур саройида, Бухоро, Қўқон ва Хива хонлари саройларида ва бошқа жойларда

мухрканлик устахоналари бўлган. Мухрканлар хонликдаги турли идора ва муассасалар ҳамда амалдорларнинг мухрларини тайёрлашган.

МУХРОНА (ар.+ф.-т.) - мухр босувчи амалдорга бериладиган пул, мухр хаки.

МУХТАСИБ (м.-т.) - мусулмон мамлакатларидаги амалдор. Кўпинча сайидлардан тайинланган. У аҳолининг урфодатларга амал қилиши ҳамда бозорлардаги нарх-наво ва ўлчов асбобларининг тўғрилиги устидан назорат қилиб турган. XIX-XX асрларда Бухорода мухтасиб раис деб ҳам аталган.

МУЙЧИНАК (ф.-т.) - кош, тукларни териш учун ишлатиладиган қисқичча.

МУККИ (?) - хом теридан тикиладиган, қўнжи калта оёқ кийими.

МУДОҚ (?) - 1. Чўлок, ногирон; 2. Бирор ери учган, синган.

МУЛТОНИ (?) - лўли.

МУМИН (ар.) - Оллохнинг борлигига иқроп бўлган, имон келтирган киши; мусулмон.

МУНДИ (ф.-т.) - сопол кўза, хумча.

МУРДАК (?) - безатилган соябонли арава.

МУРИ (ф.-т.) - ошхона, ўчоқ ва шу кабиларнинг тутун чиқиб кетадиган йўли; дудбўрон, мўркон.

МУРЧА (ф.-т.) - 1. Европа типидagi ҳаммом; 2. Чумоли, кумурска.

МУҒУЛИ (м.) - масофа ўлчови. Ўрта асрларда турк ва мўғул қавмлари ўртасида кенг қўлланилган ўлчов бирлиги ҳисобланган фарсах - ёғочга (6-7 км) тенг бўлиши мумкин. Чунки манбаларда у баъзан “санги мўғули” деб ҳам қайд этилган.

МУХМАЛ (ар.) - ноаниқ, мужмал.

Н

НАБИ (ар.) - Аллохнинг хошишини олдиндан айтувчи; пайгамбар.

НАБОТОТ (ар.) - ўсимликлар дунёси, усимликлар.

НАВЖУВОН (ф.-т.) - ёш йигит; ўспирин.

НАВКАР (ф.-т.) - хон, подшоҳ, султон ва йирик феодалларнинг доимий ҳарбий хизматчиси. Навкарлар асосан ҳукмдорларнинг мол-мулкини қуриқлашган ва ҳарбий юришларда иштирок этган.

НАВРЎЗ (ф.-т.) - шамсия йил ҳисобида янги йилнинг биринчи куни (март ойининг 21 кунига тўғри келади).

НАВРЎЗЛИК (ф.-т.) - эски мактабда Наврўз учун талабалардан тўпланадиган пул.

НАВҚИРОН (ф.-т.+ар.) - авжи куч-қувватга тўлган, қирчиллама, ёш.

НАВҲА (ар.) - йиғи; аза.

НАДДОФ (ар.) - ўрта асрларда пахта титувчи ёки жун саваловчи меҳнатқаш. Улар Ўрта Осиёнинг йирик шаҳарларида алоҳида маҳаллаларда яшаганлар. Уларнинг меҳнатлари асосан ип йигирувчиларга пахтани чигитдан ажратиб, савалаб бериш-дан иборат бўлган.

НАДИМ (ар.) - 1. Яқин, сирдош дўст, ўртоқ; ҳамсуҳбат; 2. Шоҳ саройида маслаҳатчи; 3. Салжукийлар даврида хизматкор.

НАДИМА (ар.) - яқин, сирдош дугона; ҳамсуҳбат аёл.

НАЖЖОР (ар.) - дурадгор.

НАЖИБ (ар.) - 1. Ҳурматга сазовор, ҳурматли, мўътабар, мухтарам; 2. Аслзодаларга, зодагонларга мансуб; зодагон.

НАЖОТ (ар.) - 1. Халос бўлиш, қутулиш; 2. Қутулиш ёки қутқариш учун зарур ёрдам, кўмак.

НАЖОТКОР (ар.+ф.-т.) - нажот берувчи, халос этувчи, озод этувчи; кутқарувчи.

НАЗМ (ар.) - шеърӣй асар; шеърӣят, поэзия жанри.

НАЗР (ар.) - Ислом илоҳиётита ва фикҳда бирор диний хатти-харакатни бажариш ёки бирон нарсани дин йўлида ҳады қилиш ҳақидаги диндорнинг аҳди, ўз-ўзига ваъдаси назр дейилади. Илғари диндорлар орасида назр кенг тарқалган бўлиб, хусусан, суфийлик раҳнамолари, пирлар ва эшонларга фақат пул ва молни эмас, балки фарзандларни ҳам назр қилиб бериш ҳоллари бўлган.

НАЙ (ф.-т.) - олтита тешигини бармоқлар билан бекитиб-очиб, пуфлаб чалинадиган мусиқа асбоби; сибизга.

НАЙЗА (ф.-т.) - 1. Қўл билан отиб ёки уриб санчиладиган учи ўткир қурол; 2. Милтиқнинг учига ўрнатиладиган учи ўткир қисми; 3. Газандаларнинг чаққанда баданга санчиладиган аъзоси.

НАЙЗАБАРДОР(ф.-т.) - найза тутган, найза билан қуролланган аскар.

НАЙЗАБОЗ (ф.-т.) - найза билан қуролланиб жанг қилувчи, найза билан жанг қилишга уста одам.

НАЙМАН (тар.) - ўзбек, козок, қорақалпоқ, қирғиз, нўғой ва олтой халқларининг таркибига кирган йирик қабила уюшмаси. Ўзбек найманлари Зарафшон воҳаси, Фарғона водийси ва Хоразмда яшаганлар. Ўзбек найманлари XIX аср охирида 3 та йирик уруғга бўлинган: қўштамғали, садирбек ва увохтамғали. Булардан ташқари, найманларда қўйидаги уруғ бўлинишлари ҳам мавжуд бўлган: ағрон, айрончи, бадир, бия, боғонали, болтали, буқалай, бурунсов, жағалбайли, жастовон, жилоили, жумалоқ бош, олти ота, олти ўғил, оқ тунли, пўлотчи, сағиз урув, сари найман, тўртуул, тўрт тамғали, урғуч, чанғали, чўмичли, ғозоёкли, қора найман, қора гадой, қора сирак, қарғали, қил тамғали, қўл тамғали ва бошқалар.

НАЙНОВ (ф.-т.) - бўйи баланд, новча.

НАЙРАНГБОЗ (ф.-т.) - 1. Қўз боғловчи; 2. Алдамчилик, макр-ҳийла билан иш тутадиган; ҳийлагар.

НАМАКОБ (ф.-т.) - тузли сув, туз эритилган сув.

НАМАТ (ф.-т.) - юнгдан босиб ишланган кигиз.

НАМОЗ (ф.-т.) - Ислом динига эътиқод қилувчилар бажариши фарз деб ҳисобланадиган ибодат шакли. Уни махсус жойна-

моз устида таҳорат олингандан кейин ўқиш қатъий қоидага айлантирилган. Намоз ҳар куни муайян вақтларда беш маҳал: намози бомдод - эрта тонгда; намози пешин - тушдан кейин; намози аср - кун ботишидан олдин; намози шом - кун ботганда; намози хуфтон - тунда ўқилади. Булардан ташқари “тарових намози” бўлиб, у рамазон ойида ҳар куни оғиз очилгандан сўнг ўқилади. Жума намози масжидда жамоат бўлиб, жума куни ўқилади ва пешин намозининг ўрнини босади. Ҳайит намоз – рамазон ва қурбон ҳайитларида масжидда ибодат қилинади.

НАМОЗГАР, НАМОЗИ дигар (ф.-т.) - 1. Кун ботиш олди-дан ўқиладиган намоз, беш вақт намознинг учинчиси; 2. Кун ботиш олдидаги пайт.

НАМОЗГОҲ (ф.-т.) - мусулмонлар байрами - ҳайит ва фитр кунлари намоз ўқиладиган жой, масжид. Бундай кунларда намозхонлар шаҳар масжидларига сиғмаганликларидан шаҳар ташқарисига намозгоҳ қурилган. Намозгоҳ анъанавий услубда қурилиб, кўпинча уларда меҳроб деворига тақаб пешайвон солинган ва супача қилинган. Супачада суфи имомнинг ўқиганларини айвон таш-қарасида саф тортиб намоз ўқиётганларга эшитарли қилиб баланд овоз билан тақрорлаб турган.

НАМОЗЛИК (ф.-т.) - Тоза, намоз ўқишда кийиладиган кийим.

НАМОЗШОМ (ф.-т.) - 1. Кун ботиши билан ўқиладиган намоз, шомда; 2. Кун ботиб қоронғулик туша бошлаган пайт, қош қорая бошлаган вақт; оқшом.

НАРДА (?) - шатранж ўйинига ўхшаган ўйин. 30 та мўхра ва 2 та тош билан ўйналади.

НАРДБОН (ф.-т.) - уруш олиб борилаётган вақтда, хусусан, камал вақтида қалъа деворига қўйиш учун ишлатиладиган махсус улама шоту, нарвон.

НАРЗОБ (ф.-т.) - Бухоро амирлигида соғур (апрель) ойдан жовуз (май) ойининг биринчи ҳафтасига қадар ерларни суғоришга катта эътибор беришган. У усул нарзаб деб аталган. Бу усул ерда намликни яхши сақланишига имкон берган.

НАСАБНОМА (ар.+ф.-т.) - шажара, нажоднома, наслунажаб ёзилган ҳужжат.

НАСАБАШУНОСЛИК - ёрдамчи тарих фани (генеология). Шахс, оила, авлод, қабила, сулола ва насаблар (шажара) тарихини ўрганадиган фан.

НАСР (ар.) - прозаик асар, проза; проза жанри.

НАСРИЙ (ар.) - проза жанрига мансуб, прозада ёзилган, прозаик.

НАСРОНИЙ (ар.) - христиан динига мансуб киши; насоро.

НАСХ (ар.) - араб ёзувининг бир тури. Куръон шу хатда ёзилган.

НАФТОНДОЗ (ар.ф.-т.) - нефтни ёндириб олиш қуроли. Қадимда душманни жароҳатлаш мақсадида Шарқ мамлакатларида кенг қўлланилган.

НАХЛ (ар.) - кучат, ёш дарахт. Кўпинча, хурмо дарахти ҳам шундай аталган.

НАЙСОН (НИСАН) (ар.) - қадимги даврда сурияликлар март ойини шундай атаганлар.

НАҚИБ I (ар.) - ўзларини Муҳаммад Пайғамбарнинг авлодларидан деб ҳисоблайдиган сайидлар жамоасининг етакчилари, раҳбарлари лавозими. Нақиб, лавозим сифатида ўрта асрларда халифалар ҳукмронлиги даврларида вужудга келган бўлиб, ҳукмрон доиралар нақиб орқали сайидлар жамоалари билан муомала қилганлар. Нақиблар хазинадан таъминлаб турилган. Нақиблик лавозими авлоддан-авлодга ўтган.

НАҚИБ II (ар.) - 1. Салжуқийлар даврида хос хизматчи; 2. Бухоро хонлигида мавжуд бўлган амаллардан, хонга яқин турган мансабдор. XVI-XVII асрларда қози аскар, яъни ҳарбий судья ҳисобланган. Бу лавозимга, одатда, сайидлардан ва хожалардан тайинлашган.

НАҚБ (ар.) - ер остидан ўтказилган йўл.

НАҚЛ (ар.) - халқ томонидан тўқилган ва авлоддан-авлодга ўтиб келаётган оғзаки хикоя; ривоят.

НАҚШ (ар.) - ўйиб ёки бўёқ билан ишланган гул, безак.

НАҚШБАНДИЙЛИК (тар.) - Исломдаги сўфийлик тариқатларидан бири бўлиб, Баҳовуддин Нақшбандий асос солган.

Баховуддин ва унинг издошлари дастлабки даврларда тарки-дунёчилик ва фақирликни, барча мавжудотларга муҳаббат билан қараш мазмунидаги ғояларини тарғиб қилганлар. Ўзлари ҳам зоҳидлик ва фақирликда яшаганлар.

НАҚҚОД (ар.) - нарсанинг асл ва ноаслигини айирувчи мутахассис; “сарани пучакдан айира билувчи” маъносини ҳам билдиради.

НАҒАЛ (ар.) - оёқ кийимининг пошнасига ёки таг чари учига қоқиладиган тақача.

НАҒАМОТ (ар.) - куй, оҳанг.

НАҒМА (ар.) - лабда юргизиб, пуфлаб чалинадиган мусика асбоби.

НАҒМАГАР (ар.+ф.-т.) - 1. Созанда, мусиқачи; 2. Қизиқувчи; масхарабоз.

НАҲАНГ (ф.-т.) - акула.

НАҲОР (а.) - Тонг ёришган пайт; эрта тонг

НАҲР (ар.) - дарё.

НАҲШАБ (тар.) - Қашқадарё воҳаси этагининг қадимги номланиши (ҳозирги Қарши воҳаси). Нахшаб ҳақидаги дастлабки маълумотлар V асрда Хитой йилномасида қайд қилинган.

НИКОҲ (ар.) - эр-хотинликни шариат йўли билан расмийлаштириш маросими ва шу маросимда домла томонидан ўқиладиган шартнома.

НИКОҲОНА (ф.-т.) - Бухоро амирлигида XIX аср - XX аср бошида никоҳ муносабати билан олиннадиган солиқ.

НИМ (ф.-т.) - ярим.

НИМ СУВ (ф.-т.) - Бухоро амирлигида XIX аср - XX аср бошида ярим кун, яъни 12 соат давомида ўз ерини суғориш учун сувдан фойдаланиш ҳуқуқи.

НИМ ЙЎҚЧА (ЙОҚЧА) (ф.-т.) - Бухоро амирлигида XIX аср - XX аср бошида 3 соат давомида ер суғориш учун сувдан фойдаланиш ҳуқуқи.

НИМ ЧАКСА (ф.-т.) - Бухоро амирлигида XIX аср - XX аср

бошида бир соат давомида ер сугориш учун сувдан фойдаланиш хукуқи.

НИМКОРЛИК (ф.-т.) - урта асрлар даврига хос бўлган, бировларнинг ерларини олиб ишлатиш усули. Нимкорликда кам ерли ёки от улови етмайдиган деҳқон олган хосилининг ярмини ўзлаштириш шарти билан феодал ерига экин эккан. Ер эгаси деҳқонга от-улов, уруғлик беради. Айрим ҳолларда унинг оиласига иш вақтида яшаш учун турар-жой ҳам ажратади. Хужалик йили тугагач, хосилнинг ярмини деҳқон, қолган ярмини эса ер эгаси олади.

НИМЧА I (ф.-т.) - енгсиз калта кийим, астарсиз ёки авра-астарли бўлади. Асосан, аёллар кўйлак устидан киядилар. Духоба ва турли хил мовут, парча ва бошқа матолардан тикилади.

НИМЧА II (ф.-т.) - оғирлик ўлчови, 400 гр. дан ортиқ.

НИСОР I (т.) - илгари замонда подшоҳлар, хонлар, амирлар, умуман, бадавлат кишиларнинг катта тантана, айём, тўй-томоша кунларида тўпланганлар устига танга, чақалар сочиши; шунингдек, подшоҳлар, хонлар ва амирлар ўз қўл остидаги бирор шаҳар ёки қишлоқдан ўтганларида маҳаллий амалдор уларга нисор қилган.

НИСОР II (ар.) - 1. Айнан қурбон; 2. Чочик (сочик қилиш)

НИШОЛДА, НИШОЛЛА (?) - тухумнинг оқини етмак билан кўпиртириб, шакар қиёми қўшиб тайёрланадиган кўпик-симон, қуюқ оқ ширинлик.

НИШОЛДАЧИ - нишолда қилувчи ва сотувчи.

НИШОНА (?) - XVIII-XIX аср бошларида Хива хонлигида солғут солиғидан бир йил давомида озод қилиниш тўғрисидаги хужжат. Одатда, бу хужжат қўшбеги ва меҳтар қариндошларининг биронтасига берилар эди, шунинг учун ҳам у нишонадори меҳтар деб ҳам аталган.

НОВ (ф.-т.) - сув чиқариш, экинларни сугориш, ёғоч оқишиш, балиқ ўтказиш каби мақсадлар учун ишлатиладиган энсиз, қия сунъий канал, ариқча. Илгари чархпалакда чиқарилган сув нов орқали экинзорларга юборилган. Ёғоч оқишиш нови, ёғочларни

битталаб ёки кўплаб оқишиш, гидроиншоотдан ўтказиш учун мўлжалланади. Балиқ ўтказиш нови тўсиқсиз ва қарши оқимли бўлади.

НОВВОТ (ф.—т.) - шакар қиёмидан тайёрланадиган, ялтирок каттик ширинлик.

НОЗИР (ар.) - ўрта асрларда Ўрта Осиё хонликларида сарой таъминоти ва унинг харж қилинишини назорат қилиб турувчи мансабдор. XX аср бошларида Бухоро ва Хоразм Халқ Республикаларида савдо, саноат, ҳарбий ва бошқа соҳалар бўйича халқ нозирлари тайинланган бўлиб, улар ўша соҳа бўйича ишнинг боришига жавобгар шахс ҳисобланганлар.

НОЙИБ (НОИБ) (ар.) - 1. Ўринбосар, ёрдамчи; 2. Ўрта асрларда мусулмон давлатларида ўлка ёки вилоят ҳукмдори. Олтин Ўрдада нойиб хоннинг йирик вилоятлардаги ёрдамчиси.

НОМА (ф.—т.) - 1. Расмий ёзишма, мактуб, хат; 2. Китоб, асар.

НОМИНА (ф.—т.) - сотиладиган мол, нарса намунаси.

НОР I (т.) - бир ўрқачли эркак туя.

НОР II (ар.) - ўт, олов.

НОР III (ф.—т.) - анор.

НОРБАЧЧА (т.+ф.—т.) - туянинг боласи; бўталок.

НОРИН (т.) - пиширилган хамир ва гўшти (одатда, от гўшти) майда тўғраб, аралаштириб тайёрланадиган овқат.

НОРИНЖ (ар.) - лимон, апельсин, мандарин сингари дарахтлар жинсидан бўлган бир мевали дарахт.

НОҲИН (ф.—т.) - танбур торини чертиб чалиш учун ишлатиладиган махсус металл мослама.

НОШИР (ар.) - нашр этувчи, чоп қилувчи, чиқарувчи.

НОҚИД (ар.) - Салжуқийлар даврида пул ва олтинларни текшириб, тортиб берувчи.

НОҚУР (ар.) - карнай.

НОҚУС (ар.) - зангўла, насронийлар ибодатхоналаридаги зангўла.

НОҒОРА (ар.) - туваксимон сополга тери сириб ясалган ва иккита чўп билан уриб чалинадиган бир жуфт мусика асбоби.

НОҒОРА ва БАЙРОҚ (ар.+т.) - ҳокимият белгиси. Уни қўлга олган шахс маълум мамлакатнинг олий ҳукмдори деб танилган.

НОҲИЯ (ар.) - XIV-XVI асрларда Ўрта Осиё сарҳадида маъмурий бўлиниш тушунчаси ҳисобланиб, кичик маъмурий бўлимани англатган.

НУЖУМ (ар.) - юлдузлар;

НУЖУМ ВА ТАҚВИМ АҲЛИ (ар.) - сайёраларнинг ўрни ва ҳаракатини кузатувчи олим; астроном.

НУШБАНД (ф.-т.) - Бухоро амирлигида ортикча сувни окизиб қўядиган жой.

НУҚЛ (ар.) - ўрта асрларда май ичганда истеъмол қилинадиган ширинлик; мева ва шунга ўхшаш таом.

НУҚУЛ (т.) - XVIII-XX асрда Хива хонлигида “печак” парварда.

НҲЁН (м.-т.) - бир туман (10 минг киши) қўшин қўмондонни. Қадимги турк ва муғул қўшинларида шахзода ва султонлар нўён деб аталган. *Масалан*, Чингизхоннинг кичик ўғли Тулуйхон Улуғ нўён, Субутой Баходир ва Жебелар нўён деб аталган. XIV-XVI асрларда энг нуфузли амирларгина нўён бўлган.

НҲХАТШҲРАК (ф.-т.) - нўхатни гўшт билан қайнатиб, димлаб тайёрладиган тансик овқат.

НҲҲОЙЛАР (тар.) - 1. Татарлар. 2. Шимолий Кавказнинг шарқий ҳудудларида яшовчи, турк тилида сўзлашувчи халқлардан бири.

О

ОБАКИДАНДОН (ф.-т.) - шакар киёмидан тайёрланган манпаси.

ОБГАРДОН (ф.-т.) - ошпазларнинг узун дастали катта, ичи чуқур чўмичи.

ОБДАСТА (ф.-т.) - юз-қўл ювиш учун ишлатиладиган узун ва ингичка жўмракли, бўғзи тор идиш.

ОБДАСТАГАРДОН (ф.-т.) - йўқолган ёки ўғирланган нарса ўғрисини “топиш” усули (бунда ичига сув солинган обдастани бўғзидан ип боғлаб, бармоққа осиб айлантрилади, дуолар ўқилади, обдаста айланишдан тўхтаганда унинг жўмраги даврада ўтирган гумондорлардан қайси бирининг қаршисида тўхтаса, ўша киши “ўғри” саналади).

ОБДИШ, ОБИДИШ (ф.-т.) - чойдиш, човгун.

ОБДОВ (ф.-т.) - ёгин суви тез оқиб тушиб кетиши учун қилинадиган том қиялиги; нишаб.

ОБЖУВОЗ (ф.-т.) - 1. Сув кучи билан юрадиган, шоли оқлайдиган қурилма; 2. XIX-XX асрнинг бошларида шолени гурчга айлантририш учун фойдаланилган мослама, яъни жувоз сув кучи билан ҳаракатга келтирилганлиги учун обжувоз дейилган. Кейинчалик у ўзбек тилида сув жувоз дейилган.

ОБЖУВОЗ ПУЛИ (ф.-т.) - Бухоро амирлигида XIX аср - XX аср бошида шоли ва сўли янчиш учун олинган. Бухоро амирлигида шоли ва сўли оқловчи обжувоздан йилига 20 тангадан 100 тангагача бўлган миқдорда солиқ олинган.

ОБЖУВОЗХОНА (ф.-т.) - шундай қурилма ўрнатилган хона; обжувозхона.

ОБЖУВОЗЧИ (ф.-т.) - 1. Обжувозда ишловчи, обжувозда шоли оқловчи одам; 2. Обжувоз эгаси, хўжайини.

ОБЖЎШ (ф.-т.) - Хива хонлигида ишқор майиз шундай аталган.

ОБКАНД (ф.-т.) - қалъа атрофида мудофаа мақсадида қазил-

ган ва сув билан тўлдирилган сунъий тўсиқ. Обканд қалъа деворларидан 200 метрча наридан қазилган.

ОБКАШ (ф.-т.) - асосан, челақда сув ташиш учун ишлатиладиган мослама. Елкага қўйишга қулайлаштириб, ёғочдан қилинади. Икки учида челақ илмоғи ёки занжири бўлади. Турли суюқлик, мева ва сабзавотлар ташишда ҳам ишлатилади.

ОБОҒА (т.) - амаки.

ОБРАҲА (ф.-т.) - сув йўли, ариқ (қўшнининг ери, ҳовлижойи орқали ўтказилган ариқ).

ОВАСТО (қад. сўзд) - қар. Авесто.

ОВБОШИ (ф.-т.) - овда биринчи ўлжа.

ОВЛОҚ (т.) - ов қилинадиган жой; кимсасиз, чет.

ОВСИН (т.) - ака-укаларнинг хотинлари (бир-бирига нисбатан)

ОВУЛ (т.) - кўчманчи чорвадорлар ўрнашган жой; қишлоқ.

ОДОҚ (т.) - тамом, охир.

ОДДИЙ ХУСУСИЙ МУЛК (т.) - Хива хонлигида қа-димдан халқ қўлида мавжуд бўлган ерлар йиғиндиси. Ушбу ер-лардан ҳам солғут (яъни пул солиғи) олинган.

ОЗАР (қад.эрон.) - 1. Олов,оташ. 2.Шамсий йилининг 9-ойи номи, 22 ноябрь-21 декабрга тўғри келади.

ОЗУРДА (ф.-т.) - озор чеккан, ранжиган деган маънони англатган.

ОЙРОТЛАР (тар.) - туркий тилда сўзлашувчи, Олтой ўлкасида яшовчи халқ.

ОЙТАМҒАЛИ (тар.) - ўзбек халқи таркибига кирган дўрмон, кипчок, қурама, қўнғирот, нурота туркманлари ва бошқа йирик қабилалар таркибига кирган йирик уруғлардан бири.

ОЛ I (ар.) - авлод, насаб, уруғ; сулола.

ОЛ II (т.) - душманни чалғитиш учун ўрта асрларда қўлланилган хийла-найранг, тактикавий усул. Кичик бир қисмни чекинишга буюриб, уни таъқиб қилиб ҳужумга ўтган душманни пис-тирма исканжасига олиш. Ол усулларидан бири тўлғама деб атал-

ган. Бунда душманнинг сўл ва ўнг тарафидан ўтиб зарба берилган. Дастлаб, Чингизхон, Темур ва Абдуллахон ўз юришларида ол сулларидан усталик билан фойдаланишган.

ОЛ III (т.) - подшо мухри, имзо.

ОЛАМГИР (ар.+ф.-т.) - оламини фатҳ этувчи, оламини олувчи; жаҳонгир.

ОЛТУНТАМҒА (т.) - мўғул ҳокимларининг тиллога урилган мухрлари.

ОЛАМПАНОХ (ар. ф.-т.) - подшоҳлар, хонлар эпитети.

ОЛАЧА (н.) - йўл-йўл мато.

ОЛМОН (фр.) - герман халқи, немислар.

ОЛМОС (?) - шаффоф, ялтироқ, қимматбаҳо табиий тош (тарашлаб маълум шаклга келтирилгани бриллиант деб аталади).

ОЛТИНТАМҒА (тар.) - ўзбек халқининг этник составига кирган қабилалардан бирининг номи.

ОЛТИН ЎРДА (тар.) - тарихий манбаларда Жўчи улуси деб ҳам юритилади. XIII асрнинг 40-йилларида Чингизхоннинг набираси Жўчихоннинг ўгли Ботухон (1208-1255 йй.) томонидан босиб олинган Шарқий Европа Жўчи улусига қўшилгач, ташкил топган давлат Олтин Ўрда деб аталган. Олтин Ўрдага Қуйи Дунай, Фин қўлтиғидан то Иртиш ҳавзаси ва Обнинг қўйи окимигача, Қора, Каспий, Орол денгизлари ҳамда Балхаш қўлидан Новгород ерларигача бўлган жойлар кирган. Рус ерлари Олтин Ўрдага вассал, яъни қарам бўлган. Олтин Ўрданинг пойтахти, дастлаб, ҳозирги Астрахан шаҳри яқинидаги Сарой Боту, кейинроқ эса ҳозирги Волгоград яқинидаги Сарой Берка шаҳарлари бўлган. XV асрнинг 20-йилларида Олтин Ўрданан Сибирь хонлиги, Қозон хонлиги (1438 й.), Қрим хонлиги (1443 й.), Нўғой хонлиги (1440 й.) ва Астрахан хонликлари ажралиб чиққан.

ОЛТУНТАМ/А (Т.) - мўғул ҳокимларининг тиллога урилган мухрлари.

ОЛЧИН (тар.) - ўзбек халқининг этник таркибига кирган уруғлардан бирининг номи.

ОЛЧОК (т.) - разил, ёвуз.

ОМИ (ар.) - саводсиз, ўқимаган; авом.

ОМИЛ (ар.) - 1. Солиқ йиғувчилик лавозимидаги кишилар маъносини англагувчи тарихий атама ҳисобланиб, IX-XIII асрларда Мовароуннаҳрда кенг қўлланилган. Тарихий манбаларда омиллар, асосан, хизматчи ёки амалдор маъноларида қўллаб учрайди; 2. Салжукийлар даврида амалдор, закотчи, хирож йиғиб оладиган амалдор.

ОМИЛИ ХИРОЖ (ар.) - хирож йиғиш ишлари мутасаддиси.

ОМОЧ (?) - уловга қўшиб ер ҳайдайдиган металл тишли, оддий ёғоч асбоб.

ОРИЗ I (ар.) - 1. Салжукийлар даврида аскарлар ва мансабдорларга маош улашиш ишларини бошқарадиган киши;

2. Ўрта асрларда Бухоро хонлигида мавжуд бўлган лавозимлардан. Аскарлар ва мансабдорларга маош улашиш ишларини бошқариш бўйича масъул шахс. Бу ерда хазиначи маъносида ҳам тушуниш мумкин.

ОРТ (т.) - орқа томон.

ОСИЁ I (юн.) - аслида, юнонча Asia сўзидан олинган. Айрим манбаларда қайд этилишича, осурийча “асу”-шарқ деган сўздан олинган деган фикр ҳам мавжуд. Осиё Ер шаридаги энг катта китъа бўлиб, Евроосиё материгининг бир қисми ҳисобланади.

ОСИЁ II (ф.-т.) - тегирмон.

ОСИЁ III (тар.) - Туркистонда нашр этилган жадидлар газетасининг номи. 1908 йил 9 апрелдан бошлаб Тошкент шаҳрида А. Бектемиров бошчилигида газета чоп этилган. Газетанинг жами 5 та сони чиққан.

ОСИЁ ПУЛИ (ф.-т.) - Бухоро амирлигида XIX аср - XX аср бошида сув тегирмонларидан олинган солиқ тури. У тегирмон пули ҳам дейилган. Бухоро амирлигида ҳар бир сув тегирмонидан йилига 20 тангадан 100 тангагача бўлган миқдорда солиқ олинган.

ОСИЙ (ар.) - 1. Ислом дини ақидаларига қўра дин ва шариатга зид ҳаракат қилган, худога ва муқаддас китобга “тил текизган” гуноҳкор шахс; 2. Қўзғолончи, исёнкор.

ОСОР (ар.) - асарлар, белгилар, нишонлар.

ОСОРИ АТИҚА (ар.) - қадим дунё нишонлари, қадимдан, антик дунёдан қолган ёдгорликлар, обидалар.

ОСТОНА (ф.-т.) - 1. Эшик, дарвоза чорчўпининг остки кўндаланг ёғочи; бинога, ҳовлига кираверишдаги ерга кўндаланг ётқизилган ёғоч, тахта, харсанг ва шу кабилар; 2. Дарё остидаги, баъзан сувдан чиқиб, кўриниб турадиган ва сув оқимини тезлаштириб, кемалар қатновини қийинлаштирадиган дўнглик.

ОСУДА (ф.-т.) - тинч, беташвиш; хотиржам.

ОТАЛИҚ (т.) - дастлаб. салжуқийлар сулоласи даврида (1038-1194) хон эътиборини қозонган кишиларга берилган мансаб. Оталиқ-“Ота ўрнига ота” деган мазмунга эга бўлиб, унинг вазифаси шаҳзода ёки хонзодаларни тарбиялаш ва улар ихтиёридаги улусни балоғатга етгунларига қадар бошқаришдан иборат бўлган. Тарихда баъзи оталиқлар ҳокимиятни ўз қўлларига олган ҳоллар ҳам бўлган. Чунончи, аштархонийлар сулоласи ҳукмронлиги даврида (1599-1753) Балхда Маҳмудбий оталиқ (XVIII аср бошлари), Манғитлар сулоласи ҳукмронлиги даврида (1756-1920 йй.) Бухорода Муҳаммад Раҳим оталиқ (1756-1758 йй.) мана шундай йўл орқали ҳокимиятни эгаллаган.

ОТАР (т.) - яйловда боқиладиган қўйларнинг ҳар бир йирик тўдаси; йирик пода.

ОТАШ (ф.-т.) - ўт, олов.

ОТАШ МАҲРАМ (ф.-т.) - хон ҳузурида кўриниш хонада (қабул залида) хизмат қилувчи мулозим. Бундай ҳолларда хон оғзаки фармойиш берар эди. Лекин унинг фармойишини хоннинг энг яқин мулозимлари, шунингдек, энг яқин маҳрамлари топширар эдилар. Ҳазина дафтарларида ва бошқа ҳужжатларда одатда бундай деб ёзилган: Ҳазратимизнинг фармойишлари билан фалон мулозим бундай дейди, дейилади. Энг муҳим фармойишлар (бирон кишини вазифага тайинлаш, ер бериш ва шу кабилар) ёзма тариқа бериларди, аммо хоннинг ўзи имзо чекмас эди. Бундай фармойишга хоннинг котиби унинг муҳрини босар эди. Умуман, Хивада ҳеч бир мулозим шахсан қўл қўймас, имзо ўрнига муҳр босиш билан чекланар эди.

ОТАШПАРАВА (ф.-т.-ар.) - паровоз, поезд.

ОТАШГОХ (ф.-т.) - ўт, олов ёниб турган жой.

ОТАШДОН (ф.-т.) - ўтхона.

ОТАШЗАБОН (ф.-т.) - нутқи ўткир, таъсирчан; сўзга уста, сўз билан қалбларни ҳаяжонга келтирадиган.

ОТАШКАДА, ОТАШХОНА (ф.-т.) - оташпарастрлар ибодатхоналари.

ОТАШКАДА (ф.-т.) - оташпарастрлар сиғинган, доимий олов ёниб турадиган махсус бино. Зардуштийликда олов муқаддас ҳисобланиб, унга сиғинганлар. Ҳар бир шаҳар ва катта қишлоқда оташкадалар бўлган.

ОТАШКУРАК (ф.-т.) - ёниб ёки қизиб турган нарсани, чўғни қисиб олиш, оловни тузатиш учун ишлатиладиган уй-рўзгор асбоби.

ОТАШПАРАСТЛИК (ф.-т.) - оловга талпиниш, сиғиниш оташпарастрлик дейилган. Қадимги даврларда олов одамларни гуноҳлардан тозаловчи сеҳрли хусусиятга эга деб ҳисобланган. Оловга сиғиниш оловнинг инсон ҳаётида катта аҳамиятга эга бўлганлиги ва уни сақлаш қийинлиги натижасида вужудга келган.

ОТИН (т.) - эски диний мактабларда қизлар ўқитувчиси. Отинлар аёллар ўртасидаги диний маросимларни ўтказишда бошчилик қилиб, уларга диний маълумот бериб, улардан тушадиган даромад ҳисобига яшаганлар.

ОТИНБУ (т.) - Отин биби, отин буви.

ОТИНЧА (т.) - ўқимишли ёш хотин ёки қиз.

ОФТОБАЧИ (ф.-т.) - Ўрта Осиё хонликларида ҳукмдор саройида ҳукмдорнинг қўлига сув қуювчи шахс бўлиб, юқори мавқега эга бўлган лавозимлардан бири. Офтобачи давлат ишлари билан шуғулланувчи мансабдор ҳам бўлган. *Масалан*, Қўқон хонлигида Худоёрхон даврида Абдурахмон офтобачи масъулиятли давлат топшириқларини адо этган. Хива хонлигида эса офтобачи хоннинг таҳоратига сув берувчи ҳисобланган.

ОФТОБРҲҲЙ (ф.-т.) - 1. Қуёшга қараган, қуёш нури қўп тушадиган кунгай; 2. Офтобчувок.

ОФТОБТИҒА (ф.-т.) - офтоб нури тик тушиб турадиган ер.

ОФТОБЧУВОҚ (ф.-т.) - баҳорги таъсир кучи кам, ёқимли офтоб.

ОХРАНКА (р.) - Туркистон ўлкасида чор Россияси ҳукмронлиги даврида яширин полиция ташкилоти шундай аталган.

ОХУНД (ф.-т.) - 1. Ўқимишли, илмли киши; мулла, домла.

2. Халқ ичида уйғурларга қўйилган лақаб.

ОХУРСОЛОР (т.) - қар. Мирохур

ОХУРБЕК (?) - қар. Мирохур

ОЧАМАЙЛИ (тар.) - дўрмон, кенагас, найман, қўнғирот, курама, юз қабилаларининг таркибидаги йирик уруғлардан бири.

ОШЁН (ф.-т.) - қуш уяси; ин; макон, бошпана.

ОШЁНА (ф.-т.) - бинонинг юқори қавати; юқори қаватдаги хона.

ОШЛИҒ (ф.-т.+т) - кўчманчи ўзбеклар давлатида мавжуд бўлган, фақат ўтроқ аҳолидан олинадиган солиқ тури бўлиб, у озик-овқат солиғи деб ҳам юритилган. Бу солиқ фақат уруш пайтида олинган. Ошлиғ халқ учун энг оғир солиқ бўлиб, у фавқуллода ҳолатларда жорий қилинган. Ошлиғнинг миқдори хон ва зодагонларнинг заруриятлари ҳамда эҳтиёжларига боғлиқ бўлган. Бу солиқ тури ўтроқ аҳоли учун ниҳоятда оғир бўлиб, одатда у йиғиб олингандан кейин, хатто бутунбутун қишлоқлар хонавайрон бўлган.

ОЯТ (ар.) - қуръонда ёзилган насихат ва ривоятлардан ҳар бири.

ОЯТУЛЛО (ар.) - Исломнинг шиа мазхабида ўз муридлари, шогирдлари ва маслакдошлари бўлган, шунингдек, муайян ҳудудда яшовчи атоқли диний арбоблар орасида шўҳрати кетган диний олимнинг диний рутбаси. Шиа анъаналарига кўра, акоид, яъни ислом илоҳиёти, ҳадислар ва мусулмон ҳуқуқи соҳасида мукаммал маълумоти бўлган, такводорона ҳаёт кечирадиган, ислом таълимотини ва шариат нормаларини мустақил шарҳлай оладиган диний арбобгина оятулло бўла олади. Одатда, оятулло шиалик анъаналарига ўз қўшимчаларини киритган асар муаллифи бўлади. Эронда XX асрнинг 70-80-йилларида шаҳаншоҳга қарши курашда

ном чиқарган диний сиёсий арбоб оятулло Ҳумайний - Буюк Оятулло ҳисобланган.

ОКИН (ф.-т.) - халқ шоири; баҳши.

ОҚИШОҚ (т.) - гуручнинг майдалангани.

ОҚЛИҚ (т.) - 1. Сут ва сутдан тайёрланадиган маҳсулотлар (қатик, қаймоқ ва шу қабилар); 2. Пиширилган сутни ивитиш (қатик қилиш) учун унга солинадиган озгина қатик; томизғи; 3. Тўйга розилик белгиси сифатида совчиларга совға қилинадиган оқ ёки оч, очиқ рангли газлама, рўмол, кийим-кечак; 4. Қўмиш маросимиға, азага келганларга бўлиб бериладиган рўмолчабоп газлама; йиртиш.

ОҚ МАСЖИД (тар.) - ҳозирги Қизил Ўрда шаҳрининг аввалги номи.

ОҚОВА (т.) - ҳовуз, экинзор каби жойларга бир томондан кириб, иккинчи томондан чиқиб кетадиган сув; партов сув.

ОҚПАДАР (?) - отаси лаънат қилган, лаънатланган, юз ўгирган.

ОҚСОҚ (т.) - оқсаб юрадиган.

ОҚСОҚОЛ (т.) - 1. XX аср бошларига қадар Ўрта Осиё ҳудудида бир бир неча маҳалла ёки қишлоққа бошлиқ, мутассади бўлган маҳаллий амалдор; 2. Соч-соқоли оқарган кекса киши, мўйсафид.

ОҚСОҚОЛЛАР (т.) - қария, мўйсафид, катта, бошлиқ, арбоб. Хива хонлигида мансабдор ва ҳурматли кишилар бўлиб, улар элчиларни қабул қилар ёки бошқа тантанали маросимларда катнашар эдилар. Шунингдек, ўрта асрларда бутун Ўрта Осиё ҳудудида қишлоқ жамоаси бошлиғи ҳам оқсоқоллар деб аталган. Тошкент ва бошқа шу каби Туркистон ўлкасининг йирик шаҳарларидаги даҳа бошлиқлари ҳам оқсоқоллар деб аталган.

ОҚСОЛАР (т.) - мотам муддати (бир йил) ўтиши муносабати билан ўтказиладиган маросим (бунда марҳумнинг яқин кишилари бир-бирларига оқ кийимлик тақдим қиладилар ва мотам либосларини ташлаб, оқ оддий кийимларини киядилар).

ОҚСОЧ (т.) - бойлар, зодагонлар оиласида ёлланиб хизмат қилувчи аёл, хизматкор аёл.

ОҚСУЯК (т.) - Мулкдор тоифага мансуб киши; аристократ.

ОҒА (т.) - энг катта ака.

ОҒАЙНИ (т.) - ошна, биродар.

ОҒАЛИҚ (т.) - Бухоро амирлигида айрим вилоят ҳокимларининг амир тасдиғидан ўтган вакили. Амир тўрт вилоят (Чоржўй, Қарши, Шахрисабз, Китоб) учун оғалиқ тайинлаган. Мазкур вилоятлар аҳолиси ўрта асрларда амир ҳокимиятига узок вақт бўйсунмай келган. Аҳолининг исёнкорлик руҳи амирни аҳоли билан вилоят ҳокими ўртасида воситалиқ қилувчи шундай вакил тайинлашга мажбур этган.

ОҒАЧА (т.) - 1. Хон саройи ёки бойлар эшигидаги хизматкор аёл; чўри; 2. Бой уйғурлар оиласида кекса хотин.

ОҒИЛ (т.) - уй хайвонларини сақлашга хизмат қиладиган қурилма.

ОҒУ (?) - заҳар.

ОҒУЛИ (?) - заҳар солинган, заҳар қўшилган; заҳарли.

ОҒУШ (ф.—т.) - қучоқ; қўйин, бағр.

ОҒАНЖАМА (ф.—т.) - 1. Ажойиб-ғаройиб безак, бежама; 2. Ажойиб-ғаройиб иш, ҳаракат, тартиб, қилиқ, ғалва.

ОҒАНГРАБО (ф.—т.) - магнит.

П

ПАДАРКУШ (ф.-т.) - ўз отасини ўлдирган қотил.

ПАЙКАЛ (ФАЙКАЛ) ПОЙКОР (ф.-т.) - 1. Марза, арик, йўл ва шу кабилар билан ажратилган катта экин майдони; 2. XIX асрда Бухорода, асосан, суғориладиган ерларнинг маълум бир мавзеси ёки участкаси.

ПАЙМОНА (ф.-т.) - ичкилик ичиладиган идиш; қадах, пиёла.

ПАЙРОВ (ф.-т.) - 1. Кетма-кет келувчи, эргашувчи, издош; 2. Аския учун танлаб олинган маълум мавзу; 3. Гап ёки суҳбатдан келиб чиқадиган маъно, кузатилган мақсад, хулоса.

ПАЙСА (ф.-т.) - 1. Тахминан 50 граммга тенг огирлик ўлчов бирлиги; 2. Бухоро хонлигида: беш тийинли чақа.

ПАЙЧИ (ф.-т.) - шерикчилик асосидаги иш учун пай қўшган киши; хиссадор.

ПАЙШАНБАЛИК (ф.-т.) - эски мактабларда пайшанба куни болалар домлага келтирадиган пул, нон ва шу каби инъомлар.

ПАККИ (ф.-т.) - тиғи сопи ичига қайириб ёпиб қўйиладиган пичоқча; қаламтарош.

ПАЛАК (ф.-т.) - 1. Қовун, бодринг ва шу каби ўсимликларнинг ерда ёйилиб ўсадиган тана, шох ва барглари; 2. Доира шаклида гул-нақш билан копланган, одатда, уй деворларига безак учун осиладиган каштачилик маҳсулоти.

ПАЛАНГ (ф.-т.) - 1. Йўлбарс; 2. Орқалаб юк ташишда ишлатиладиган махсус ёстикча.

ПАЛАХМОН (ф.-т.) - тош отиш учун ишлатилган жуда қадимий ибтидоий қурол. *Қар.* Палақмон.

ПАЛАХСА (т.) - ер чопиш ёки ҳайдашда уваланмасдан, бутун ҳолда кўчган катта япалоқ кесак.

ПАЛЕОГРАФИЯ (р. <грек.) - қадимги қўлёзмалар ёзувини ва уларнинг ташқи кўринишини ўрганадиган фан.

ПАЛЕОЗОЙ (р.<грек) - ер геологик тарихининг қадимги учинчи эраси (бу эрада Ер юзида папоротниклар, яланғоч уруғли биринчи игнабарглилар, балиқлар, амфибиялар пайдо бўлган).

ПАЛЕОЛИТ (р.<грек) - тош асрининг энг қадимги даври (бу даврда ибтидоий одамлар тошдан турли қуроллар ясай бошлаган).

ПАЛЕОНТОЛОГ (р.) - палеонтология олими, мутахассиси.

ПАЛИД (ф.—т.) - ортиқ даражада кир, ифлос.

ПАЛАҚМОН (ф.-т.) - қадимги даврларда катта тошларни отиш учун ишлатилган қурол сопқон. Бу қуроллардан калъа деворларини бузишда қўлланилган.

ПАНЖО САДБОШИ (ф.-т.) - эллик маҳрамга бошлиқ.

ПАНЖ ҲАЗОРИ (ф.-т) - беш минг аскарнинг бошлиғи.

ПАНИСЛОМИЗМ (тар.) - XIX асрнинг охирида Ўрта Шарқдаги мусулмон мамлакатларида вужудга келган диний-сиёсий оқим. Асосчиси Жамол ад-дин ал-Афғоний. Панисломизм тарафдорлари мусулмонлар бирлиги ва уларни халифа раҳбарлигидаги ягона мусулмон давлатига бирлаштириш зарурлиги ғоясини илгари сурган. Панисломизм тарафдорлари мустамлакачиларга қарши фаол тарғибот олиб борганлар, махфий ташкилотлар тузганлар, рўзномалар нашр қилганлар. Айни вақтда, панисломчилар диний ислоҳчилик мавқеида туриб, ислом динини давр талабларига мувофиқ ислоҳ қилишга ҳам интиланлар.

ПАНТУРКИЗМ (тар.) - XIX аср охири - XX аср бошларида Туркияда ташкил топган оқим. Пантуркизм Болқон ярим ороли, Ўрта Осиё ва Қозоғистон, Закавказье ва Волга бўйларида яшаб, туркий тилларда сўзлашувчи халқларни Туркия химояси остида бирлаштириш ва “Улуғ Турон” давлатини тузиш ғоясини олға сурган. Ўрта Осиё, Закавказье ва Татаристон жадидлари пантуркизм ғоясидан туркий тилларда сўзлашувчи халқларнинг мустамлакачиликка қарши кураши йўлида фойдаланишга ҳаракат қилганлар, аммо бу ҳаракат натижасиз тугаган. Кейинчалик кўпгина маҳаллий зиёлилар шўролар ҳукумати томонидан пантуркчилик тамғаси билан қатағон қилинган.

ПАРВИН (ф.-т.) - Савр юлдузлар туркумидаги етти юлдуз.

ПАРГАР (ф.-т.) - циркуль.

ПАРИ (ф.-т.) - жуда гўзал киз киёфасидаги, гўё нурдан яратилган, кишиларни инс-жинслардан сақлайдиган афсонавий махлуқ.

ПАРИВАШ (ф.-т.) - парига ўхшаш, жуда гўзал, хушрўй нозанин.

ПАРИЗОД (ф.-т.) - паридан туғилган.

ПАРВОНА (ф.-т.) - амр, фармон, буйруқ.

ПАРВОНАЧИ (ф.-т.) - XVII-XVIII асрларда Бухоро хонлигида мавжуд бўлган мансаб; вазир муовини, фармон ижро қилувчи. Парвоначи хон фармонларини ёзиб тегишли кишиларга етказиб турган. Юқори мансабга тайинланган амалдор парвоначи томонидан битилган фармонни уч кун мобайнида ўз салласига қистириб юриши лозим бўлган.

ПАРРАК (тар.) - қадимги даврда ҳозирги Чирчиқ дарёси шундай аталган.

ПАХТАПАРРОН (ф.-т.) - Бухоро амирлигида, айниқса, амир Олимхон даврида ҳарбий машқ пайтида ишлатилган ўқлар. Одатда, ўқларнинг ичига сочма порох ўрнига арпа кипиғи солиниб ҳарбий машқ ўтказилган.

ПАШМАК (ф.-т.) - ёғда ковурилган ун ва қиёмдан тайёрланган тола-тола маҳаллий ширинлик.

ПАҚИР (т.) - челак.

ПАҲЛАВИЙ (қад.эр.) - Аршак ва Сосонийлар даврига оид.

ПАҲЛАВОН (ф.-т.) - кучли, жасоратли жангчига бериладиган унвон.

ПЕЧЕНЕГЛАР (БИЖАНАК, БИЖИНА) (тар.) - қадимги туркий қавмлардан бири. Буларнинг илк аجدодлари Сирдарё соҳилларида ва унга туташ чўлларда яшаб, милоддан аввалги III асрда Қанғ давлатини барпо этишда фаол қатнашганлар. Қанғ давлати инқирозга учрагач (V аср ўрталарида), қанғарлар ва печенеглар Сирдарёнинг қуйи оқимларида ўрнашиб, янги қабила иттифоқларини ташкил этадилар. Печенеглар VI-VII асрлар давомида Ғарбий турк хоконлиги тасарруфида бўладилар. VIII-IX асрларда Сирдарё бўйларида ўғузлар ҳукмронлик қила бошлай-

дилар. Печенегларнинг бир қисми ўғузларга тобе бўлиб Сирдарё соҳилларида қолган эдилар. Ўғузларга бўйсунмаган печенегларнинг катта бир гуруҳи шу асрларда чекиниб, Каспий денгизининг шимолидаги ҳудудларга (асосан, Урал тоғлари ва Волга дарёси ораллигига) бориб жойлашадилар. Курашларга бардош беролмаган печенегларнинг талай қисми Волга дарёсини кечиб ўтиб, Жанубий Рус чўлларига ва кейинчалик (Хаср) Юнонистон ва Венгрия ҳудудларига бориб жойлашиб, маҳаллий аҳоли билан араллашиб кетадилар. Сирдарё соҳилларида қолган печенеглар ўзбек халқларининг таркибига кириб, унга қоришиб кетганлар.

ПЕШКАШ (ф.-т.) - совға, тортиқ деган маънони англатади. Бу XV-XVI асрларда кучманчи уруғларнинг йирик амалдорлари томонидан ўз хонларига катта ғалабалар шарофати билан қиладиган совға бўлган. Пешкаш, асосан, чорва, ов қушлари, қимматбаҳо кийимлар, нақд пул, жавоҳир кабилардан иборат бўлган. Баъзан ноёб китоблар ҳам пешкаш қилинган.

ПЕШАЙВОН (ф.-т.) - уй ёки иморат олдида қурилган айвон.

ПЕШДОР (ф.-т.) - қўшин олдида борувчи, илғор; авангард.

ПЕШМАТ (ф.-т.) - тиззагача тушадиган, хипча бел устки кийим, узун камзул.

ПЕШРАВ (ф.-т.) - бошлаб борувчи, етакловчи; нишона.

ПЕШТАЛҚИН (ф.-т.) - жўр бўлиб қўшиқ айтганда бошловчи хонанда.

ПЕШТАҲАМ (ф.-т.) - оғзига келган ножўя, уятли сўзларни қайтармай айтаверадиган, оғзи бузук.

ПЕШТОҚ (ф.-т.) - биноларнинг олд томонидаги серҳашам юқори қисми; арк.

ПИЙМА (р.) - жундан босиб тайёрланган, қўнжли, иссиқ қишлоқ оёқ кийим.

ПИЛИК (ф.-т.) - 1. Бир учи ёриткич асбоб ичидаги керионни ёки мойни шимиб, иккинчи-ёнувчи учига ўтказиб берадиган лентасимон мато ёки эшилган пахта; 2. Соч ўрими ечилиб кетмаслиги учун унинг учига қўшиб ўрилган пахта; 3. Арвоҳлар-

га, инсу-жинсларга атаб ёкиш учун бир учига пахта ураб ёкка ботирилган чўп.

ПИР (ф.-т.) - сўфийлик анъанасида тариқатларнинг олий раҳнамолари ёки обрули раҳнамолар. Шунингдек, ҳар бир мурид ўз муридини ҳам пир деб атаган.

ПИСКАТ (БИСКАТ) (тар.) - Оҳангарон воҳасида жойлашган қадимий катта қишлоқ; Тошкентнинг жанубишарқий тарафида, ундан тахминан 60 км масофада жойлашган ҳозирги Пискент қўрғони.

ПИСТИРМА (т.) - душманга тўсатдан зарба бериш мақсадида олдиндан тайёрлаб қўйилган яширин қурилма ёки жой.

ПОДШОҲ (қад.эр.) - 1. Яқин ва Ўрта Шарқдаги баъзи мамлакат ҳукмдорларининг унвони. Дастлаб қадимги Эронда қўлланилган. Подшоҳлар чекланмаган ҳуқуқларга эга бўлган. Аммо XX асрнинг бошида уларнинг аввалги мавқеи йўқолган; 2. Ўрта Осиё ва Эронда ёзилган тарихий манбаларда ва турли хил адабий тазкира ва рисоаларда қайд қилинишича, Ўрта Осиёда ҳукмронлик қилган туркий халқларнинг давлат бошлиқлари.

ПОЙГАҲ (ПОЙГОҲ) (ф.-т.) - хонанинг эшикка яқин қисми, паст томони;

ПОЙКАР (ф.-т.) - Бухоро амирлигида ариқ оқсоқоллари қўл остида хизмат қилувчи бир неча пойкарлар бўлиб, улар ариқ оқсоқоллар билан мироблар ўртасида доимий алоқани ушлаб туриш учун хизмат қилган.

ПОЙКЎП (ф.-т.) - обжувознинг шоли янчадиган, бир учи босилганда иккинчи учи кўтарилиб тушадиган қисми, обжувознинг гурзиси.

ПОЙКЎПХОНА(ф.-т.) - жувозхона, обжувоз.

ПОЙНАК (ф.-т.) - 1. Тухумнинг тўмтоқ томони, кети; 2. Пичок, ханжар, қилич ва шу каби асбоблар қинининг учига кийгизиб қўйиладиган, уни тешилишдан сақлайдиган металл учлик.

ПОЙНОВ (ф.-т.) - ариқ, ҳовуз ва шу кабиларнинг суви оқиб чиқиб кетадиган томони, этаги.

ПОЙТЕША (ф.-т.) - тик туриб ёғоч йўниш ва текислаш учун ишлатиладиган дастаси узун катта теша.

ПОКУ (ф.-т.) - устара.

ПОНСАД (ф.-т.) - Ўрта Осиё хонликларида қўлланилган ҳарбий унвон. Понсад 500 кишидан иборат отрядга қўмондонлик қилган. Қўқон хонлигида мавжуд бўлган мансаблар ичида 16-ўринда, ҳарбий унвонлар орасида эса мингбошидан кейинги ўринда турган. Понсад одатда, хон ва бек томонидан тайинланиб, баъзи солиқлардан қисман ёки бутунлай озод қилинган ҳамда унга ҳар йили икки марта маълум миқдорда галла, пул ва сарполар берилган.

ПОСАНГИ (ф.-т.) - тарозиларни созлаш учун ишлатиладиган юкча.

ПОЧАПУСТИН (ф.-т.) - тулки ва бошқа хайвонларнинг мўйнасидан тикилган сирма пустин.

ПОШШО (аслида подшоҳ) - 1. Қар. Подшоҳ; 2. Усмонли турк империясида фуқаро ва ҳарбий амалдорларга берилган фахрий унвон. Дастлаб вазир, бекларбеги ва бошқа юқори мансабдор шахслар унга сазовор бўлган. XIX асрдаги ислоҳотдан кейин мунтазам армия тузилгач, пошшо фахрий унвони генерал ва вазирларга ҳам берилган.

ПОЯНДА МАҲРАМ (ф.-т.) - XIX асрда Хива хонлигида сарой хизматчилари ва хизматкорлари шундай аталган.

ПОЯНДОЗ (ПОЙАНДОЗ)(ф.-т.) - алоҳида ҳурмат белгиси сифатида меҳмон оёғи остига тушаладиган газмол, гилам ёки кўрпача. Қадимдан пояндоз обрўли меҳмонлар кутиб олинганда, келин туширилганда ишлатилган. Кўрпача.

ПОҒОНА (т.) - пиллапоя, зинапоя, босқич.

ПУК (т.) - ошиқнинг дўмбоқ томони.

ПУККА (т.) - ошиқнинг дўнг томони тепага қараган ҳолати.

ПУЛИ ТАХТАЖОЙ (ф.-т.) - Бухоро амирлигида XIX аср - XX аср бошида ушбу солиқ тури бозорда мол ва уй хайвонлари эгаллаган жой учун туланган.

ПУШТАН (ф.-т.) - эгарнинг от қорнидан айлантириб ўтказиб боғлаб қўйиладиган тасмаси; қоринбоғ.

ПУМ (ф.-т.) - бир-бири билан гаплашмай қўйган, уришиб қолган; аразлашган деган маънони англатади.

ПЎРИМ (?) - башанг, олифта.

ПЎРТАНА (итал.) - кучли денгиз тўлкини; довул, бўрон.

ПЎРТАХОЛ (ар.) - апельсин.

ПЎСТИН (ф.-т.) - мўйнали ошланган теридан тикилган, узун, иссиқ устки қишлик кийим.

ПЎСТИНДЎЗ (ф.-т.) - пўстин тикадиган уста, мўйнадўз.

ПЎТА (?)- 1. Косиб ва кўнчиларда 9,3 квадрат дециметрга тенг сатх ўлчов бирлиги; 2. Фўта.

Р

РАБ (ар.) - Аллох, тангри, парвардигор.

РАБИУЛАВВАЛ (ар.) - камария йил ҳисобида учинчи ойнинг арабча номи.

РАБИУССОНИЙ (ар.) - камария йил ҳисобида тўртинчи ойнинг арабча номи.

РАБОД (ар.) - мусулмон Шаркидаги ўрта аср шаҳарларининг савдо ва хунармандчилик дўконлари жойлашган қисми. Рабодлар VII-VIII асрларда пайдо бўлиб, шаҳарларнинг арки ёки шаҳристоннинг атрофига қурилган. XI-XII асрларда Ўрта Осиё шаҳарларининг мустақил қисмига айланган.

РАБОТ (ар.) - ғозийларга мўлжаллаб қурилган махсус бинолар. Работ фақат қўрғон, истехкомгина эмас, шу билан бирга меҳмонхона (карвонсарой) маъносида ҳам тушунилган.

РАВ (ф.-т.) - бир оз вақт, бир лаҳза, бир дам, бир зум.

РАВЗА (ар.) - 1. Гулзор, гулшан; боғ; 2. Жаннат, беҳишт.

РАВОҚ (ар.) - катта биноларнинг олд тарафида баланд қилиб ишланган қўркам ва савлатли қисми.

РАДДИЯ (ар.) - бирор хабар ёки маълумотни инкор этувчи, унинг ёлғон ва асоссиз эканлигини исбот қилувчи расмий ҳужжат, эълон.

РАДИФ (ар.) - шеър мисраларида асосий қофиядан кейин такрорланиб келувчи сўз ёки сўзлар.

РАЖАБ (ар.) - қамария йил ҳисобида еттинчи ойнинг арабча номи.

РАЖО (ар.) - умид, орзу, тилак.

РАЗЗОҚ (ар.) - ризқ-рўз берувчи (Аллоҳ).

РАЗИЛ (ар.) - манфур, малъун.

РАИС (ар.) - Ўрта Осиё халқларида XX асрнинг биринчи чорагигача мавжуд бўлган мансаб. Раис баъзида бошқача ибора билан - мухтасиблик деб ҳам юритилган. Бухоро амирлигида диндорлар раёсатида раис лавозими қозикалондан кейин иккинчи ўринда турган. Раиснинг вазифасига бозорларнинг нарх-навоси, торози ва аршинларнинг тўғрилигини назорат қилиш, ҳисобкитобни аниқлаш, шаҳар атрофидаги аҳолининг шариат қонунқоидаларига қандай риоя қилаётганлигини текшириш, даъволарини эшитиш, намозхонлар ва қиморбозларнинг сонини аниқлаш ва улар билан ишлаш, муаззинларни вазифага тайинлаш, йўлларни тузатиш кирар эди.

РАИЯТ (ар.) - Шарқ мамлакатларида феодализм даврида дастлаб барча фуқаро; кейинчалик солиқ тўловчи табақалар — деҳқон ва шаҳарликлар; ундан кейинги даврда феодалларга тобе, феодал ерига бириктирилган хирож тўловчи деҳқонлар гуруҳи. Деҳқонларнинг бу тоифаси, аввало, Мисрда, III асрда Ўрта Осиё, Эрон, Ироқда, XVI асрда Усмонли турк империясида расман эркин ҳисобланган бўлса-да, бир феодалдан иккинчисига ўтиш ҳуқуқидан маҳрум бўлган.

РАМАЗОН (ар.) - ҳижрий йил ҳисобининг тўққизинчи оyi. Ислом динида рамазон ойида Оллоҳ Муҳаммад Пайғамбарга Қуръони Каримни ваҳий қилган деб талқин этилади. Шу сабабли рамазон муқаддас ой ҳисобланган ва шу ой мобайнида диндорларга рўза тутиш буюрилган.

РАМЗ (ар.) - бирор ғоя, тушунча, ҳодиса ва шу кабиларни ифодаловчи, эслатувчи шартли белги, ишора.

РАОЁ (ар.) - Қўқон хонлигида ўтроқ аҳоли шундай аталган.

РАПИДА (РАФИДА) (ф.-т.) - нон ёпишда ишлатилади-

ган мослама. Асосан, думалоқ бўлиб, одатда кигиз, қалин мато устига қалин пахта қўйиб, авра-астар билан қопланган, орқа қисмига қўл киргизиладиган чўнтак тикилади. Рапида тандирга ёпилаётган ноннинг шакли бузилмасилигини, орқа қисми тандирга бир текисда ёпишишини таъминлайди.

РАСАД (ар.) - осмон жисмларини кузатиш, астрономик кузатишлар.

РАСАДХОНА (ар.+ф.-т.) - осмон жисмларининг ҳолати ва ҳаракатини кузатадиган махсус жой. Самарқандда XV асрда Улуғбек томонидан қурилган расадхона ҳозиргача сақланиб келинмоқда.

РАСАМАД (ар.+ф.-т.) - тақсимотда ҳар бир киши ёки ҳар бир нарсага тўғри келган қисм; улуш.

РАСИДА (ф.-т.) - етук, баркамол.

РАСТА (ф.-т.) - Шарқ мамлакатлари, жумладан, Ўрта Осиё бозорларида бир турдаги мол билан савдо қиладиган дуконлар қатори ва улар ўртасидаги бозор куча.

РАСУЛ (ар.) - Аллоҳнинг вакили, ердаги элчиси.

РАФИҚ (ар.) - 1. Ўртоқ, дўст; 2. Умр йўлдош, эр.

РАФИҚА (ар.) - 1. Дугона, ўртоқ; 2. Умр йўлдоши, хотин.

РАҲБАР (ф.+т.) (аслида **РОҲИБАР**) - давлат ёки унинг бирор ташкилот, муассасасини бошқарувчи. Жамоага йўл кўрсатувчи.

РАҲНАМО (ф.-т.) - кўп ҳолларда лавозимли ва лавозимсиз жамоат арбобларига нисбатан ишлатиладиган атама.

РЕГИСТОН (ф.-т.) - Ўрта Шарқ шаҳарларидаги майдон. Самарқанд ва Бухородаги регистонлар шаҳар архитектурасида тутган ўрни ва тарихий аҳамияти билан ажралиб туради. Айниқса, Самарқанддаги Регистон ансамбли йирик меъморчилик иншооти сифатида ҳозирги кунгача бутун дунёга машҳур.

РИБО (ар.) - 1. Ғайриқонуний фойда, ўлжа; 2. Қарзга берилган пулдан олинадиган фойда; фоиз.

РИБОХЎР (ар.ф.-т.) - фойдахўр, судхўр.

РИВОЯ (ар.) - адабий асарда воқеаларни изчиллик билан сўзлаб бериш, баён этиш.

РИВОЯТ (ар.) - авлоддан-авлодга ўтиб келаётган оғзаки ҳикоя; нақл.

РИДО (ар.) - шайхлар елкасига ёпинадиган чойшабсимон ёпинчиқ, либос.

РИЁЗАТ (ар.) - 1. Қийинчилик, машаққат, захмат; 2. Дунёвий ишлардан ўзини, нафсини тийиб қийналиш, ўзини қийнаш.

РИЁЗИЁТ (ар.) - математиканинг XX асрнинг 40-йилларигача ўзбек тилида ишлатилиб келинган номи. Ҳозир ҳам айрим шарқ тилларида қўлланилади.

РИЁЗИЙ (ар.) - математик.

РИКОБ (ф.-т.) - Салжуқийлар даврида ахли шоҳ билан юрадиган кишилар, - у хизматкорлар.

РИСОЛА (ар.) - бирор йўналиш, мавзуга оид китобча.

РИСОЛАЧИ (ар.+ф.-т.) - Қўқон хонлигида девон вази-фаларидан. Унинг зиммасига элчилар ва уларнинг хат-хабарларига жавоб бериш кирган.

РОВИЙ (ар.) - ривоят айтувчи, қиссахон, ҳикоя қилувчи, маълумот берувчи.

РОВОН (т.) - деразалар билан ўралган айвон, ойнабанд айвон.

РОҲ (ф.) - йўл.

РОҲИБА (ар.) - роҳиб аёл.

РУБОИЙ (ар.) - шарқ адабиётида кенг тарқалган поэтик жанр. Рубоий ҳазаж баҳрида ёзилади. Бошқа баҳрларда ёзилган тўртликлар дубайтий, қуйланадиганлари эса тарона деб аталади.

РУБОИЙНАВИС (ар. ф.-т.) - рубоий ёзувчи шоир.

РУБЪ (**РУБЪИ** **МАСКУН**) (ар.) - ер шаригади курукликнинг инсон яшайдиган обод қисми.

РУКН (ар.) - устун, таянч.

РУМ (тар.) - Ўтмишда Шарқ ва Ўрта Осиёда Рим империясининг кенг тарқалган номи. Мил. авв. IV асрда Рим империяси

парчалангач, “Рум” атамаси Византияга нисбатан қўлланиладиган бўлди. XIII-XV асрларда мусулмон тарихчилари Византияни Рум деб атаганлар.

РУМО (тар.) - XV асрда Усмонлилар салтанати шундай аталган.

РУСТА (ф.-т.) - ичига ўрик ёки бодом мағзи солиб тайёрланган парварда.

РУТБА (ар.) - унвон, даража, мартаба.

РУХСОР (ф.-т.) - кишининг юзи; кўриниши, кифо.

РУҲОНИЙ (ар.) - дин пешвоси, дин йўлида, диний лавозимда хизмат қилувчи, уни тарғиб этувчи диний киши; диндор.

РЎЗА (ф.-т.) - Исломда фарз ҳисобланган маросимлардан бири. Қуръони Каримда ёзилишича, рамазон ойи давомида Оллоҳ Муҳаммадга Қуръонни ваҳий қилиб юборган, шунинг учун ҳар бир мусулмон 30 кун саҳардан шомгача рўза тутиши керак бўлган. Шариатда рўза тутиш эркаклар учун 12 ёшдан, аёллар учун 9 ёшдан белгиланган. Унда кўрсатилишича, чўмилиш, чекиш, гул ҳидлаш, овқат истеъмол қилиш, дори ичиш билан рўза бузилади. Бу маросим Қуръони Карим, Ҳадис ва шариатда “гуноҳлардан қутулиш”, “савоб орттириш” учун энг яхши йўл деб талқин қилинади. Рўзадан ҳомиладор, эмизикли аёллар, оғир беморлар ва сафарга чиққанлар озод этилган.

С

САБЗ (ф.-т.) - яшил; майса ранг.

САБЗА (ф.-т.) - 1. Ям-яшил барра ўт, майса; 2. Ям-яшил барра ўт билан қопланган, яшил; 3. Эндигина ўса бошлаган мурт, сокол (ўспиринларда).

САБЗАЗОР (ф.-т.) - ям - яшил барра ўт билан қопланган ер; майсазор.

САБЗАК (ф.-т.) - 1. Қорачадан келган, қорамағиз, бугдой ранг; 2. Ковуннинг бир нави.

САБИЙ (ар.) - кўкракдан ажратилган бола;

САБО (ар.) - эрталабки енгил, салқин шамол, тонг шабада-си.

САБОН (?) - айнан, омоч.

САБОҚ (ар.) - ўқиш-ўқитишнинг маълум мавзуга бағишланган, белгили вақт давом этадиган бўлаги; дарс.

САБОҲ (ар.) - эрта тонг; субх, субҳидам.

САБУҲИЙ (?) - соқий.

САВАТ, САБАД (ф.-т.) - сурх новда, чивик, сим ва шу каби нарсалардан тўқилган идиш.

САВР (ар.) - 1. Ўн икки буржнинг бири, Ҳамал ва Жавзо буржлари ўртасида жойлашган; 2. Шамсия йил ҳисобида иккинчи ойнинг арабча номи (22 апрель-21 май даврига тўғри келади).

САВТ (ар.) - 1. Куй маъносини англатади. Ҳозир ҳам мақомнинг чолғу йўллари савт деб аталади; 2. Ўзбек мумтоз мусиқасида куйнинг асосий қисмидан кейин келадиган сўнгги қисми; 3. Овоз, товуш.

САГБОН (ф.-т.) - ит боқувчи.

САД(Д) (ар.) - мустаҳкам қалъа ёки шаҳар девори, тупрок кўрғон.

САДАҚА (ар.) - мусулмонларда фақирларга хайр-эҳсон та-

рикасида бериладиган ҳады. Садақа қаттиқ касаллик, ёмон туш, қўққисдан бирор фалокатга йўлиқиш натижасида юз берадиган кулфат ва мусибатнинг олдини олиш мақсадида берилган. Шунингдек, бирор хурсандчилик муносабати билан, саёҳат юзасидан садақа бериш ҳам расм бўлган.

САДОҚ (ар.) - камалак ўқлари жойлаб белга боғланадиган ёки елкага осиб юриладиган асбоб; тирдон, ўқдон.

САДР (ар.) - Бухоро амирлигида XIX-XX асрларда амалда бўлган, диний илоҳиёт илмида эришган ютуқларига қараб бериладиган унвон бўлиб, аввал “урок”, “судур” ва улардан кейин охирги, учинчи унвон “садр” бўлган.

САЁТ (тар.) - туркий этник гуруҳ. Улар XIX аср бошларида асосан Амударё бўйларида, Хоразмда яшаган ўзбеклар, Амударёнинг ўрта оқимларида истиқомат қилган ўзбеклар ва туркманлар, Самарқанд шаҳрида эса тожиклар таркибига кирган.

САЖ (ар.) - кофийли проза.

САЖДАГОҲ (ар. ф.-т.) - сажда, ибодат қилинадиган жой, кадамжо;

САЗОЙИ (ф.-т.) - эл кўзида сазога, танбех-таъзирга лойиқ.

САЙД (ар.) - 1. *Айнан*, ов; 2. Ов қилинган нарса, ов ўлжаси.

САЙЁД (ар.) - *айнан*, овчи.

САЙЁР (ар.) - *айнан*, сайёҳ.

САЙЁРА (ар.) - 1. Куёш атрофида айланувчи ва ундан нур олувчи осмон жисми; 2. Муқим турар жойи йўқ, дарбадар кезувчи, дарбадар.

САЙЁХ (ар.) - саёҳат қилувчи; саёҳатчи.

САЙЙИД (ар.) - 1. Муҳаммад (С.А.В.) авлодларига мансуб кишилар. Пайғамбарнинг икки набираси-Ҳасан ва Ҳусандан тарқалганликлари учун улар ўз исмларига “Ҳасаний” ва “Ҳусайний” сўзларини қўшиб айтишган ва “Сайёдат-паноҳ” яъни “сайидлар обрўси ҳимоячиси” деб номланишган; 2. Жаноб, хўжайин, бошлиқ; 3. Арабларда мусулмон даври бошлангунга қадар қабиланинг сайланадиган раҳбарларининг унвони бўлиб, бошлиқ, масъул шахс деган маънони билдирган. Муҳаммад Пайғамбарнинг амакиваччаси Алининг отаси Абутолиб бир вақтлар қурайш қабиласи-

нинг сайидларидан бўлган. Шунинг учун бу унвон Муҳаммад Пайғамбарнинг неваралари, Алининг ўғиллари Ҳасан ва Ҳусаннинг бутун авлодлари исмига қўйиладиган фахрий унвон ҳисобланган. Сайидларнинг қизига уйланган кишининг фарзандлари ҳам сайид ҳисобланган. Мана шунинг учун ҳам мусулмонлар дунёсида, жумладан, Мовароуннаҳрда ҳам кўпинча ҳукмдорлар ҳам ўз авлодлари мавқеини кутариш мақсадида сайидлар қизига уйланишга ҳаракат қилишган. Манғитлар сулоласининг сўнгги вакили Саид Олимхон она томонидан Алининг авлоди ҳисобланган.

САЙИЛ (ар. сайр сўзидан) - йилнинг маълум фаслларида кишиларнинг очиқ майдонлар, соя-салкин жойларда тўпланиб, томоша, истироҳат қилиши. Сайиллар, одатда, наврўз, диний байрамларда ва йилнинг қулай пайтларида ташаббускор кишилар томонидан ташкил этилган. Сайил шаҳарларда, регистон майдонларида, чорсу ва расталарда, шаҳар ташқарисидаги сайилгоҳларда, шунингдек кадамжоларда ўтказилиб, бир ҳафта, баъзан икки ойларгача давом этган. Кўкламда ўтказиладиган наврўз сайли, қовун пишган чоғда полиз бошига бориб қовунхўрлик қилинадиган қовун сайли, узум пишганда боққа бориб узумхўрлик қилиш, яъни узум сайили ва бошқа сайл турлари бор.

САЙИЛГОҲ (ар. ф.-т.) - халқ сайиллари ўтказиладиган жой, боғ, парк.

САЙИС (т.) - Ўрта Осиё хонликларида ҳарбий ва ҳўжалик эҳтиёжлари учун сақланган отларни боқувчи ва улар устидан назорат юритувчи шахс. Сайислар бевосита отлар ёнига қурилган махсус сайисхоналарда яшаганлар. Уларнинг бошлиғи мирохур деб аталган.

САЙР (ар.) - ҳордиқ чиқариш, томоша қилиш учун бирор жойда айланиш.

САЙРГОҲ (ар.+ф.-т.) - 1. Сайр қилиб, ҳордиқ чиқариш учун мос жой; 2. *Айнан*, сайилгоҳ.

САЙС (ар.) - отбоқар.

САЙФАЛИ (?) - Хива хонлигида сарой мулозими.

САЙҲОН (ф.-т.) - катта, текис очиқ жой.

САКЛАР (**ШАКЛАР**) (тар.) - Мил. авв. I минг йиллик ва милоднинг бошларида Ўрта Осиё ва Шарқий Туркистоннинг ши

моли-шарқий районларида яшаган чорвадор қабилалар. Массagetлар ва скифларга қардош. Қадимги форс манбаларида саклар уч гуруҳга бўлинганлиги кўрсатилган: 1) сака-хаумаварка – Ўрта Осиё воҳаларида, дашт ва тоғларида ўтроқ яшаган; 2) сака-тиграхауда (чўкки қалпокли саклар) – ҳозирги Қозоғистоннинг жануби-шарқий қисмларида яшаган; 3) сака-тиай-тарадарайя – Сирдарёнинг қўйи оқими, Орол ва Каспий денгизи шимолида яшаган. Ахамоний подшоларидан Кир II ва Доро I сакларнинг турли қабилалари билан уруш олиб борган. Саклар форслар армияси таркибида юнон-форс урушларида қатнашган. Александр Македонский, сўнгра салавкийлар ўзларининг Ўрта Осиёдаги мулкларига хавф солган сакларга қарши кураш олиб борганлиги манбаларда қайд қилинган. Мил. авв. II аср ўрталарида саклар бошқа қўчманчи қабилалар билан бирга Парфия подшолиги ерларига бостириб кирганлар. Аммо улар қаттиқ қаршиликка учраб Даранғиёнага сиқиб чиқарилган. Саклар Даранғиёнада ўтроқ жойлашганлиги учун унга Сакистон, яъни саклар мамлакати деб ном берилган.

САК ТИЛИ (тар.) - ўлик тиллардан бири. Эрон тилларининг шарқий гуруҳига мансуб. Сак тили ёзма ёдгорликлари VII-X асрларга оид. Бу ёдномалар Синъзяндаги Хўтан вилоятидан топилгани учун сак-хўтан ёки хўтан тили деб ҳам юритилади. Сак тилининг лексик маъзи Эрон тиллари билан қарийб бир хил.

САЛАВКИЙЛАР ДАВЛАТИ (тар.) - Яқин ва Ўрта Шарқдаги йирик давлат. Александр Македонский тузган империя таназзулга учрагач, унинг лашкарбошиларидан бўлган Бобил сатрапиясининг диодохи Салавк I Никотор асос солган. Салавк Мидия, Сузиана, Персияни, кейинчалик Бактрияни босиб олган. Мил. авв. III асрда Ўрта Осиёда мустақиллик учун кураш бошланиб, унинг натижасида Грек-Бактрия подшолиги ва Парфия давлати тузилди

САЛАФ (ар.) - бирор сохада илгари ўтган шахс, ўтмишдаги фикрдош, ҳаммаслак, ҳамкасб.

САЛЖУКИЙЛАР (тар.) - XI-XIV аср бошида Яқин ва Ўрта Шарқдаги бир неча давлатларда ҳукмронлик қилган сулола. Сулола номи қўчманчи турк-ўғуз қабиласи бошлиғи Салжук номидан олинган. Ушбу қабила X аср охирларида Зарафшон водийсига кўчиб келган ва сомонийлар ижозати билан Бухоронинг Нур атрофларида қўчиб юрган. XI аср бошида Ғазнавийлар давлатидаги

ижтимоий қарама-қаршиликлардан фойдаланган салжукийлар Хуросонни эгаллаб, салжукийлар давлатини барпо этганлар.

САЛОМ ОҒОСИ (?) - Қўқон хонлигида хон номидан халққа салом берувчи.

САЛИБ (САЛБ) (ар.) - христианлар бўйнига осиб юрадиган, тўрт тарафли металдан ишланган тақинчок.

САЛИБ (САЛБ) ЮРИШ (ар.) - ўрта асрларда черковчиларнинг даъвати билан Ғарбий Европадан Шарққа, асосан, Фаластинга қарши, “муқаддас” ерларни мусулмонлар асоратидан қутқариш шиори остида уюштирилган етгита ҳарбий юриш;

САЛИБЧИ (САЛБЧИ) (ар.) - салиб юришининг ташкилотчиси ёки қатнашчиси.

САЛЛА (ар.) - мусулмонларда бошга ўраладиган мато. Асосан, эркаклар ўрайди. Оқ, яшил, кул ранг матолардан, кўпинча доқадан иборат бўлиб, дўппи, телпак устидан ўралади. Киши сафарда, йўлда вафот этган, жангда ҳалок бўлган пайтларда салладан кафан қилишга мўлжалланган. Салла ўраш усуллари, матоси кишиларнинг қайси ижтимоий гуруҳга мансублигига қараб белгиланган. *Масалан*, ўзларини сайидлар деб ҳисобловчилар ва хожилар яшил матодан салла ўраганлар.

САЛЛАКИ (ар.+ф.-т.) - ёш ўғил болалар учун тепаси товардан, этаги қоракўл ёки кундуз теридан ишланган бош кийими. XVIII-XIX асрда Хива хонлигида кенг тарқалган.

САЛЛОХ (ар.) - қушхонада мол сўювчи мутахассис; қассоб.

САЛЛОХХОНА (ар. ф.-т.) - *айнан*, қушхона.

САЛТАНАТ (ар.) - султон, якка хон, амир ёки подшо ҳукмронлиги ҳамда уларнинг мавқеи; шундай ҳукмрон қўл остидаги давлат, мамлакат.

САМАН (ф.-т.) - оч малла, сомон ранг.

САМАНДАР (ф.-т.) - афсонавий қуш номи.

САМО (ар.) - осмон, фалак.

САМОЪ (ар.) - тасаввуф аҳлининг ритуалларидан бири, рақс.

САМУМ (ар.) - қумли чўл-саҳроларда, қум уюрмаси ҳосил қилиб кўтариладиган шамол.

САМУР (ар.) - кундуз, кундуз териси.

САМУРИЙ ЖУББА (ар.+ф.-т.) - кундуз терисидан тикилган пўстин.

САНАМ (х.) - Тошдан, ёғочдан ёки металлдан ясалган инсон қиёфасидаги зийнатланган бут;

САНГ (ф.-т.) - тош.

САНГЗОР (ф.-т.) - тошлоқ жой, тошлоқ, тошзор.

САНГОБ (ф.-т.) - тери ошлаш учун тайёрланган оҳак ёки кум эритмаси.

САНГСАР (ф.-т.) - сувсарнинг бир тури.

САНГСОР (ф.-т.) - тошбўрон.

САНГТАРОШ (ф.-т.) - тош йўнувчи уста ёки ишчи; тошта-рош.

САНДАЛ (х.) - маҳаллий иситиш воситаси. Ўтмишда Ўрта Осиёда, шунингдек, Афғонистон, Эрон, Туркия ва бошқа Шарк мамлакатларида кенг тарқалган. Сандал учун хонанинг бир четига чуқурча казиб, ичи махсус шаклда ишланиб суваланади. Унга курси (хонтахта) ўрнатилиб, усти кўрпа билан ёпилади. Кўмир ёки саксовул чўғи билан иситилади.

САНДИҚ (ар.) - асосан, бисот саклаш учун хизмат қиладиган қулф-калитли уй-рўзгор буюми.

САНДОН (ф.-т.) - темирчи ва заргарларда ишлов бериладиган нарсани қўйиб болғалайдиган темир кунда.

САНЖОК (т.) - 1. Байроқ, туғ; 2. Товус ёки каптарнинг мисдан ишланган тасвири; 3. Буржуа инқилобидан илгариги Туркияда маъмурий ҳудуд.

САНО (ар.) - худонинг, пайғамбарларнинг шаънига айтилган мактов сўзлар; мадҳия, мадҳ, ҳамд.

САНОЧ (?) - умуман, теридан қилинган идиш, тери тўрва.

САНСКРИТ (тар.) - қадимий ва ўрта аср ҳинд диний, фалсафий, бадиий адабиётининг тили (ҳинд-европа тилларига мансуб).

САРАТОН (ар.) - 1. Ўн икки буржнинг бири, Жавзо ва

Асад буржлари ўртасида жойлашган; 2. Шамсия йил ҳисобида тўртинчи ойнинг арабча номи (22 июнь - 21 июль даврига тўғри келади); 3. *тиббиётда*, Рак касаллиги; рак.

САРБАДОРЛАР (ф.-т.) (тар.) - XIV асрда Эрон ва Ўрта Осиёда мўғуллар ҳамда маҳаллий зодагонларга қарши кўтарилган халқ озодлик ҳаракати қатнашчилари. *Сўзма-сўз маъноси* “ўз бошини дорга тикканлар”.

САРБОЗ (ф.-т.) - Ўрта Осиё хонликларидаги мунтазам кўшин аскарлари.

САРБОЗХОНА (ф.-т.) - сарбозлар турадиган жой; казарма.

САРБОН (ф.-т.) - карвон бошлиғи. Одатда, сарбон карвон олдида биринчи туяда юриб, у йўлнинг тўғрилигига ҳамда тўхташ жойларида от-уловларни озуқа ва сув билан таъминлашга асосий жавобгар шахс бўлган.

САРВАР (ф.-т.) - 1. Йўлбошчи, раҳнамо; 2. Сарвар (хотин-қизлар ва эркаклар исми).

САРВАТ (ар.) - бойлик, давлат.

САРДАРА (ф.-т.) - энг катта, асосий эшик; дарвоза.

САРДАФТАР (ф.-т.+ар.) - китобнинг бошидаги варақ; титул.

САРДОБА (ф.-т.) - қудук ёки ҳовуз устига пишган ғиштдан баланд қилиб, гумбазсимон шаклда қурилган иншоот бўлиб, унга зиналар орқали тушилган. Ҳаво айланиши яхши бўлгани учун жазирама иссиқда ҳам сардоба ичи салқин, суви эса ниҳоятда муздек бўлган. Сардобалар, асосан, карвон йўлларида қурилган.

САРДОР (ф.-т.) - Ўрта Осиё хонликларида хон қўшини кўмондони, халқ лашкарбошиси.

САРЖИН (р. САЖЕНЬ) - 1. Уч газга тенг узунлик ўлчови; 2. Бўйи уч газ, баландлиги бир ярим газ қилиб терилган палён ўтин; шу микдордаги палён ўтин ўлчови.

САРЖИНЧИ (?) - 1. Ўтин кесиш ва ёриб саржин қилувчи киши; 2. Ер ўлчовчи.

САРЖИҒА (ф.-т.) - бош кийимга тақиладиган жига.

САРИ (ф.-т.) - XVIII-XIX асрларда Хива хонлигида мавжуд бўлган оғирлик ўлчови.

САРИН (ф.-т.) - оромбахш совук, салқин ва ёқимли; нафис ва ёқимли.

САРКАРДА (ф.-т.) - қўмондон, лашкарбоши; бошлиқ, йўлбоши.

САРКАШ (ф.-т.) - унча-мунчага бўй бермайдиган, итоат қилмайдиган; итоатсиз, ўжар, қайсар.

САРКОР (ф.-т.) - иш боши. Ўрта асрларда феодалларнинг ер-сувини назорат қилиб, барча хўжалик ишларига бошқарувчилик қилиб турувчи мансабдор. Айрим ҳолларда ҳукмдорларнинг шахсий хазиначиси ҳам саркор деб аталган.

САРКОТИБ (ф.-т. ар.) - котиблар бошлиғи; бош котиб.

САРКУБ (ф.-т.) - қалъа мудофаачиларига ўқ отиш учун қалъа рўпарасида қуриладиган кўтарма.

САРЛАВҲА (ф.-т.+ар.) - китоб, асар, мақола ва шу кабиларнинг номи.

САРМОЯ (ф.-т.) - катта маблағ, капитал; умуман, маблағ, пул.

САРМОЯДОР (ф.-т.) - катта сармоя эгаси; капиталист.

САРМУНШИ (ф.-т.+ар.) - Қўқон хонлигида муншиларнинг сардори.

САРМУНШИ(Й) (ф.-т.+ар.) - амир, хон саройида бош мунши(й), бош котиб.

САРНАЙЗА (ф.-т.) - милтиқ найзаси.

САРНОМА (ф.-т.) - номанинг, мактубнинг бошида ишлатиладиган стандарт формула;

САРОБ (ф.-т.) - атмосферанинг турли қатламлари турлича қизиган, ҳаво очиқ ва тинч кунларда уфқ ортидаги кўзга кўринмайдиган нарсаларнинг ҳавода акс этиб кўринишидан иборат ходиса;

САРОЙ (м.-т.) (тар.) - ўзбек халқи таркибига кирган йирик кабилалар уюшмаси. Ўзбекистон ҳудудида яшовчи саройларнинг сони 50 мингдан ортиқ. Қашқадарё водийсида, айрим гуруҳлари

Жом чўлида, Кухитанг ён бағирларида, Самарқанднинг жануби-ғарбида ва Жиззах атрофида яшаганлар. Саройлар таркибида бир қанча йирик ва кичик уруғлар мавжуд бўлган. *Масалан*, аз-сарой, кипчок-сарой, кирғиз-сарой, қўнғирот-сарой, мажар-сарой, корбог-сарой, найман-сарой ва бошқалар. Саройлар этник бирлашма сифатида XIV-XV асрлар давомида Дашти Қипчокда-шаққланган бўлиб, XVI асрда бошқа кўчманчи ўзбек қабилалари ва уруғлари билан бирга ҳозирги Ўзбекистон ҳудудига келиб жойлашган.

САРОНА (ф.-т.) - жон бошига қараб солинадиган солиқ.

САРПАРДА (ф.-т.) - 1. Капа, соябонли арава ва шу қабиларнинг қатта пардаси; ёпинчик; 2. Пардали мусиқа асбобларининг асосий пардаси; 3. Нотада сатр бошига қўйиладиган ва ўздан кейинги ноталарнинг номи ва баландлигини белгилайдиган белги; калит.

САРПО (ф.-т.) - 1. Тўй ва бошқа расмий маросимларда қўйиладиган бош-оёқ кийим ёки тўн, дўппи, қийиқча ва шу қабилар; 2. Умуман, кийим-кечак, кийим-бош.

САРПЎШ (ф.-т.) - *айнан*, қопқок.

САРРОВ (ф.-т.) - бинонинг икки ён деворига, тўсинлар остига солинадиган ёғоч.

САРРОЖ (ар.) - 1. Ўтмишда от-арава абзалларини сотувчи савдогар; 2. Шундай абзалларни ясовчи уста. Кейинчалик саррожлик касбидан эгарсозлик, югансозлик, тўқимдўзлик, бўйинчадўзлик каби касб тармоқлари ажралиб чиққан.

САРРОФ (ар.) - шаҳар кўчалари ва расталарида ўтириб, кишиларнинг йирик пулларини майдалаб, қимматбаҳо буюмларини пулга алмаштириб берувчи шахс. Саррофлар чет-элдан келган савдогарларнинг пулларини маҳаллий пулларга алмаштириб бериш, қимматбаҳо тошлар, олтин, қумуш ва бошқаларни аниқлаш, уларнинг баҳосини белгилаш, айрим кишиларнинг омонат пулларини, буюмларини маълум муддатгача сақлаб бериш каби ишлар билан ҳам шуғулланганлар. Илгари Ўрта Осиёнинг ҳар бир шаҳрида саррофлик билан шуғулланувчилар бўлган.

САРТ (тар.) - 1. VI асрларда турклар Ўрта Осиёни босиб олгач, шаҳарларда истиқомат қилаётган форс-тожик тилида гаплашувчи аҳолини сарт деб аташган; 2. XII-XIII асрларда муғуллар

савдогарчилик билан келган, асосан, мусулмон савдогарларини сарт деб аташган; 3. XVI асрда Дашти Қипчокдан келиб, теурийлар давлатини эгаллаган кўчманчи ўзбеклар маҳаллий ўтроқ аҳолини сарт деб атаганлар. Кейинчалик вазият ўзгариши билан сарт терминининг мазмуни ҳам ўзгарди. Кўчманчи ўзбеклар Ўрта Осиёни босиб олганларидан сўнг Ўрта Осиёдаги ўтроқ аҳолининг катта қисми туркий тилда гаплашганлиги учун, уларни кўчманчи ўзбеклардан фарқ қилиш мақсадида, фақат Ўрта Осиё воҳасининг шаҳар ва ўтроқ аҳолисига нисбатан сарт атамаси ишлатила бошланди.

САРХАТ (ф.-т.+ар.) - чиройли ёзув; хуснихат.

САРХИЛ (ф.-т.) - энг яхшиларидан терилган; сара.

САРХОК (ф.-т.) - деворларни ёғин сувлари таъсирида емирилишдан сақлаш учун девор устига қўйиладиган серсомон лўмбоз.

САРЧАШМА (ф.-т.) - бош булок, булок боши.

САРҲАД (ф.-т. ар.) - чегара, худуд.

САРҲАФТА (ф.-т.) - кув томонидан келин томонга ҳафта сари бериб туриладиган совға-салом.

САС (ф.-т.) - овоз, товуш; нидо.

САРОПАРДА (ф.-т.) - подшоҳ ёки хон чодири олдига тутиладиган катта парда.

САРОҒИЧ (?) - кимматбаҳо тошлар, дур ва гавҳарлар билан безатилган, аёллар бошига ёпадиган енгил рўмол.

САРКЎБ (?) - камал қилувчилар томонидан қалъа атрофига ўз мудофаалари учун тош ва тупрокдан уюлган тўсиқ.

САРТИБ (?) - XVIII-XIX асрда Хива хонлигида амалда бўлган унвон; тўп, мушак отувчи.

САРҲАНГ (?) - XVIII-XIX асрда Хива хонлигида қўлланилган ҳарбий-тарихий атама. Ўша даврда хонликдаги қалъалар атрофига душман отлиқлари йўлини тўсиш мақсадида ёғоч қозиклар қоқилган. Мазкур вазифани бажарувчиларга раҳбарлик қилган шахс сарҳанг деб аталган.

САТР (ар.) - босма ёки қўлёзма асарнинг ва умуман, мактуб, ҳужжат ва шу кабиларнинг ҳар бир йўли.

САТРАНЖ (ф.-т.< ҳинд) - 1. Шоҳмотга ўхшаш қадимий ўйин; 2. айнан, Шоҳмот.

САТРАПИЯ (тар.) - Ахамонийлар, Салавкийлар, Пар-фия ва Сосонийлар давлатларида сатраплар бошчилигидаги ҳарбий-маъмурий округ. Сатрапияга сатраплардан ташқари ҳарбий бошлиқлар ҳам тайинланган. Ҳозирги Ўрта Осиё ҳудудларида ҳам уша даврда алоҳида сатрапиялар ташкил этилган. Ҳар бир сатрапия белгиланган микдорда солиқ тўлашга мажбур бўлган.

САТҲ (ар.) - нарсаларнинг устки томони; юз, бет.

САФАРБАР (ар.+ф.-т.) - жанговар ҳолатга келтирилган, шай.

САФАРБАРЛИК (ар.+ф.-т.) - армия сафларига чақирилиш;

САФАРБОШИ (ар.+т.) - сафарда ҳамроҳларига бошчилик килувчи киши, сафар катнашчиларининг бошлиғи.

САФАРДОШ (ар.+ф.-т.) - сафарда бирга бўлган кишилар (бир-бирига нисбатан), сафардаги ҳамроҳ.

САФБОШИ (ар.+ф.-т.) - сафда турган ёки бирор ташкилот сафига уюшган кишиларнинг бошлиғи; йўлбошчи.

САФБАСТА (ар.+ ф.-т.) - сафга тизилган; саф тортган; бир сафдаги.

САФИД БАРИ (ф.-т.) - XIX-XX асрларда Бухоро амирлигида кенг қўлланилган дехқончилик атамаси, яъни баҳорги донли экинларнинг ҳосили.

САФОЙИЛ (ар.) - қаландарларнинг дастага ўрнатилган бир неча ҳалқали мусиқа асбоби.

САФОРАТ (ар.) - чет элдаги давлат ваколатхонаси, дипломатик вакиллик.

САФОРАТХОНА (ар.+ф.-т.) - чет элдаги давлат ваколатхонасининг биноси.

САФФОР (ар.) - мисгар, мис билан ишловчи.

САФФОРИЙЛАР (тар.) - Саффорийлар давлатида ҳукмронлик қилган сулола. Саффорийлар номи унинг асосчиси Ёқуб ибн Лайс ас-Саффор номидан олинган. Саффорийларнинг йирик

ҳукмдорлари: Ёқуб ибн Лайс (867-879 йй.), Амир ибн Лайс (879-900 йй.), Тоҳир ибн Муҳаммад (901-908 йй.).

САФФОРИЙЛАР ДАВЛАТИ (тар.) - Эронда саффорийлар сулоласи ҳукмронлик қилган давлат. Асосчиси - сейистонлик деҳқон Ёқуб ибн Лайс-ас Саффор (867-879 йй.). Ёқуб ибн Лайс Араб халифалиги томонидан Хуросондаги халқ кўзғолонларини бостириш учун тузилган кўнгилли “ғозийлар” отрядига кўшилди. Кўзғолон бостирилгач, ғозийлар халифаликка қарши чиқиб, Сейистонда Ёқуб ибн Лайсни амир қилиб кўтардилар. 873 йили Ёқуб ибн Лайс тоҳирийларга қарши уруш олиб бориб, Жанубий ва Шарқий Эрон билан бирга Афғонистонни Саффорийлар давлатига кўшиб олди. Боғдодга халифа Мутамид (870-892 йй.)га қарши лашкар тортиб борди, лекин мағлубиятга учраб, ўз давлатининг бир қисмидан маҳрум бўлди. Унинг ўлимидан сўнг Хуросон ва Сейистонда ҳокимият Амир ибн Лайсга ўтди (879-900 йй.). У ўзини халифанинг Хуросон ва Сейистондаги ноиб деб атайдди. Саффорийлар давлати 900-908 йиллар орасида Сомонийлар давлатига кўшиб олинди.

САХИЙ (ар.) - кишидан ҳеч нарсасини аямайдиган; хотам.

САҲМ (ар.) - Бухоро амирлигида тинчлик ва осойишта-ликни сақлаш учун миршаблар хизмати нуқтаи назаридан шаҳар шимолдан жанубий-ғарб йўналиши бўйича тўғри чизиқ орқали тенг икки қисмга бўлинган. Ушбу қисмлар саҳм деб аталган. Ҳар бир саҳм олти қисмга бўлинган.

САХТИЁН (ф.-т.) - эчки ёки қўй терисидан пиширилган чарм.

САҒИР (ар.) - 1. Ҳали вояга етмаган етим; 2. Ёш бола, кичкина бола.

САҒОНИЁН (ЧАҒОНИЁН) (тар.) - Ўрта асрларда Моваруннаҳрда мавжуд бўлган қадимий вилоят. Тарихий манбаларда Чағониён деб юритилган. У ҳозирги Ўзбекистон Республикасининг Сурхондарё вилояти ҳамда қисман Тожикистон Республикаси худудида жойлашган бўлган.

САҲАР (ар.) - гира-шира тонг ёришган маҳал, тонг пайти; субҳидам пайти, азон.

САҲАРЛИК (ар.) - рўза ойи кунларида тун ярмидан ошгач, тонг отмасдан ейиладиган овқат.

САҲВ (ар.) - йўл қўйилган хато, камчилик.

САҲИФА (ар.) - китоб, дафтар ва шу кабилар варагининг ҳар бир томони, бет;

САҲОБАЛАР (ар.) - Муҳаммад Пайғамбарнинг энг яқин сафдошлари; улар Муҳаммад Пайғамбарни ўз кўзлари билан кўрган шахслардир.

САҲРО (ар.) - ўсимлик жуда кам ёки мутлақо йўқ, сувсиз бепоеъ дашт, биёбон; чўл.

САҲРОЙИ (ар.) - саҳрода яшайдиган.

САҲҲОФ (ар.) - муқовасоз. Ўрта Осиёда китобни муқовалайдиган касб эгаси саҳҳоф деб аталган. XX асрнинг биринчи чорагигача саҳҳофлар китобларни қўлда муқовалаш билан шуғулланиб келганлар.

СЕМИЗКЕНТ (тар.) - Самарқанднинг қадимий номи. Луғавий маъноси бой-бадавлат, обод, фаровон, тўкин-сочин, маъмур ва буюк шаҳар демакдир.

СЕП (т.) - турмушга чиқаетган қизга ота-онаси ёки қариндош-уруғлари томонидан тортиқ этиладиган мол-мулк.

СЕПАРА (ф.-т.) - уч қиррали йўғон игна. Қоп-қанор, чарм, пўстин, тери ва шу каби нарсаларни тикишда ишлатилади. Асосан, пўлат симдан ясалади.

СЕПОЯ (ф.-т.) - тўғон, дамба қуришда, дарё ва анҳорларнинг қирғоқларини сув ювиб кетишдан сақлашда ишлатиладиган мослама. Учта поя бир-бирига учбурчак шаклида мустаҳкамланади. Ҳосил бўлган учбурчак ораси харсанг тош ва бошқа нарсалар билан тўлғазилади, сув йўли тўсилади, қирғоқ мустаҳкамланади. Сепояни ясовчи усталар сепоячи деб аталган.

СИБИЗҒА (ў.) - най (чолғу асбоб).

СИЁҚ (ар.) - ҳисоб-китоб илми; молиявий ҳужжатларни расмийлаштиришда махсус ҳисоб-китоб илми.

СИЁХДОН (ф.-т.) - сиёх қўйиб қўйиладиган идиш, ёзувчи-зув асбоби.

СУВОТ (?) – мол, от суғориладиган ёки ювиладиган жой.

СУГУД, СУ/УД (тар.) - илк ўрта асрларда яратилган тарихий манбаларда, жумладан, “Самария”да Зарафшон шу ном билан берилган.

СУДУР (ар.) - Бухоро амирлигида XIX-XX аср бошларида диний илоҳиёт ва шариат илми билан шуғулланадиган кишиларга бериладиган уч илмий унвондан бири. “Ўрокдан” кейин, “садр”дан олдин келади. У вақф даромадлари ва харажатига ҳам мутасадди бўлган. Кимки шу унвонни олса, унинг исмига қўшиб айтилган. *Масалан*, Муҳаммад Шариф Судур.

СУДХЎР (ф.-т.) - қарз олувчидан жуда юқори фоиз ундириш шарти билан қарзга пул берувчи шахс.

СУЗМА (т.) - қатикни халтага солиб, суви чиққандан кейин ҳосил бўладиган маҳсулот.

СУЛОЛА (ар.) - бир уруғдан ёки авлоддан тарқалган подшоҳлар ёки хонлар насли. *Масалан*, сомонийлар, аҳамонийлар, аббосийлар, ғазнавийлар, минглар, манғитлар сулоласи.

СУЛТОН (ар.) - ҳукмдор, подшоҳ; мусулмон ҳукмдорларининг унвони. Ҳукмдор, ҳоким деган маънони англатади. VIII аср охирида Боғдод халифаси Харун ар-Рашид саройда давлатнинг барча ишларини бошқарувчи бўлган дўсти Козим ибн Яхъёни, унга бўлган қатъи хурмат ва ишонч белгиси сифатида султон деган янги унвон билан мукофотлайди. X асрдан бошлаб ислом мамлакатларида ҳукмдор Султон деб атала бошланган. XI асрда салжуқийлардан бошлаб эса султон унвони мустақил сулола ҳукмдорларига берилган. Бу унвонни биринчи бўлиб, 1051 йили салжуқийлардан Тугрулбек халифа Қойимдан олган. Султон унвонининг кейинги даврларда улуғланиши салжуқийлар султони Султон Санжар номи билан боғлиқ. Жумладан, бу даврда султон унвони вилоят ҳокими, қабила ёки уруғ бошлиғи мартабасига айланади. Салжуқийлар султони ўзидан кейинги тахтга ўтирадиган хиянига ҳам султон номи беради. Мана шу анъана кейинчалик ҳокимлар орасида кенг тарқалган. XV асрга келиб, Шайбонийхоннинг яқин қариндошлари ҳам султон деб аталадиган бўлган.

СУЛҲ (ар.) - уруш ҳаракатларини тўхтатиш учун тузилган битим; халқаро шартномаларнинг бир тури.

СУЛҲ-САЛОҲ (ар.) - сулҳ, келишув.

СУМАК (т.) - бешикка беланган чақалоқнинг сийдигини тувакка йўналтирувчи найсимон асбоб.

СУМАЛАК I (т.) - қорнинг эриб оқиб, қайта музлаши натижасида ҳосил бўлган найсимон муз.

СУМАЛАК II (т.) - ундириб янчилган буғдой ва ундан тайёрланадиган ҳолвайтарсимон овқат (одатда, баҳор кезлари аёллар ўртасида халфана асосида пиширилади).

СУМБАТ (т.) - ташки қўриниш; қад, қомат.

СУНБУЛ (ар.) - бир хил хушбўй қора рангли ўсимлик.

СУНБУЛА (ар.) - 1. Ўн икки буржнинг бири, Асад ва Мезон буржлари ўртасида жойлашган; 2. Шамсия йил ҳисобида олтинчи ойнинг арабча номи (22 август-21 сентябрь даврига тўғри келади).

СУННА (ар.) - Муҳаммад Пайғамбарнинг қўрсатмалари ва оятлари ҳақидаги ҳадислар, ривоятлар. Исломда фақат Муҳаммад ибрати, анъанаси деб эътироф этилиб, Қуръони Каримдан кейинги муқаддас манба ҳисобланади. Сунна VII аср ўрталарида йиғила бошланган.

СУННАТ (ар.) - 1. Пайғамбар Муҳаммад (С.А.В.) ишлари, айтганлари ҳақидаги бир неча минг ҳадисдан, афсонавий ҳикоялардан иборат “Муқаддас ривоятлар” мажмуи, суннийларнинг Қуръондан кейинги иккинчи диний ақидалари; 2. Шу ривоятларга асосланган фарзга нисбатан иккинчи даражали диний маросим ва урф-одатлар.

СУННИЙЛАР (ар.) - Қуръондан ташқари суннатни тан олувчи мусулмонлар.

СУННИЙЛИК (ар.) - Исломдаги шиалардан ташқари асосий йўналишлардан бири.

СУПА (СУФА) (ар.) - 1. Ҳовли, боғ ва, умуман, очиқ ерда ўтириш, ётиш-туриш учун тупрокдан чорбурчак шаклида қўтариб қурилган жой; 2. Умуман, чорбурчак шаклидаги ердан баланд жой ёки қурилма.

СУПРА (СУФРА) (ар.) - хамир ёйиш, нон ясаш учун белгиланган, одатда, ошланган теридан қилинадиган дастурхонсимон рўзгор буюми.

ширишдан бошланади. Ўрта Осиёда нақшбандийлик, кубравийлик, яссавийлик тариқатлари тарқалган.

ТАРКАШ (ф.-т.) - тери ёки ёғочдан ясалган пиёла ҳамда коса ғилофи.

ТАРЛОН (т.) - ола-була, хол-хол, чавқар.

ТАРМИТ АНТИОХИЯСИ (тар.) - Антиох I Сатер томонидан ҳозирги Термиз ўрнида қайтадан қурилган шаҳар (ҳозирги эски Термиз харобаси ўрнида). В.Тарн маълумотларига қараганда, Эски Термиз шаҳри дастлаб Александр Македонский томонидан қурилган. Эр.ав. III-II асрларда у Окс Александрияси деб аталган.

ТАРНОВ (ф.-т.) - сув, суюқлик оқиб ўтиши учун металл ёки ёғочдан ясалган нов ёки ариқча.

ТАРНОВЧУП (ф.-т.) - тиззага қўйиб устида чок тикиладиган тарновчасимон косибчилик асбоби.

ТАРОВИҲ (ар.) - диндорлар томонидан рамазон ойи давомида, яъни рўза тутиш кечалари ўқиладиган қўшимча намоз.

ТАРОЗИ (ф.-т.) - оғирлик ўлчаш асбоби.

ТАРОЗИБОН (ф.-т.) - тарозида тортувчи, тарозида тортиш ишини бажарувчи.

ТАРОЗУ ПУЛИ (ф.-т.) - Бухоро амирлигида XIX аср - XX аср бошида ушбу солиқ тури бозордаги тарози учун олинган.

ТАРОЗУ ЮЛДУЗИ (ф.-т.) - Тарозу юлдузлар туркуми. Туркларнинг тақвимида мезон (сентябрь) ойи ҳам тарозу деб аталган.

ТАРСО (ф.-т.) - ғайридин, кофир.

ТАРХОН (м.) - 1. Ўрта асрларда туркий халқлардаги феодал номи; 2. Ўрта Осиё хонлиқларида феодалларнинг давлат солиқларидан озод қилинган ер-сув, мол-мулклари.

ТАРҲ (ар.) - кўриниш; лойиҳа, режа.

ТАРҒИЛ (т.) - йўл-йўл сарғиш ва қорамтир ранг.

ТАРҒУ (м.) - қимматбаҳо қизил толадан тўқилган чин матоси.

ТАСБЕҲ (ар.) - Аллоҳнинг номи зикр этиб саналадиган мунчок шодаси.

ТАСВИР ВА ТАЗҲИБ ИЛМИ (ар.) - Тасвир - суратга олиш; тазҳиб - зарлаш, олтин билан қоплаш илми.

ТАФСИР (ар.) - умумий маънода, бирон нарсани шарҳлаш, талқин қилиш. Ислом анъанасида Қуръони Карим, ҳадиси шариф ва бошқа диний манбаларни талқин қилиш тафсир дейилади.

ТАХАЛЛУС (ар.) - ёзувчи, рассом ёки артистлар анъанага кўра ўзига ўзи қўйиб олган бошқа ном.

ТАХМОН, ТАХТМОН (ф.-т.) - уй ёки айвон деворида - сандик ўрнатиб, устига ўрин-кўрпа йиғиб қўйиладиган тоқчаси-мон махсус жой.

ТАХТ (қад.ирон) - саройда ташкил этилган расмий қабул маросими ва турли тантаналарда ҳукмдор ўтирадиган махсус жойга ўрнатилган серхашам ўриндик.

ТАХТАКАШ (ф.-т.) - устма-уст қўйилган икки тахтачадан иборат, орасига бирор нарса, масалан, тайёрланган дўппи қўйиб сиқиш, тах солиш учун ишлатиладиган асбоб; исканжа.

ТАХТИРАВОН (ф.-т.) - Шарқ мамлакатлари ва Жанубий Америкада: олий мартабали шахслар ўтказилиб, елкада олиб юриладиган, усти берк ҳашамдор замбар.

ТАХУРАР (т.) - ўғил тўйига атаб тикилган кўрпа-тўшакларни тахмондаги сандик устига кўз-кўз қилиб йиғишга - тахт уришга бағишланган, фақат хотин-қизлар иштирокида ўтказиладиган кичик тўй маросими.

ТАЪЗИЯ (ар.) - йўқловнинг энг буюғи. Марҳум ва марҳуманинг йўқлаб бориш, унинг қариндош-уруғлари, фарзандларидан кўнгил сўраш.

ТАШДИД (ар.) - араб ёзувида ундошнинг такрорийлигини билдириш учун ундош устига қўйиладиган диакритик белги.

ТАШРИХ (ар.) - шарҳ, комментарий.

ТАШТ (ф.-т.) - 1. Лаган, тоғора; 2. Дастшўй

ТАШТХОНА (ф.-т.) - подшоҳнинг кундалик турмуши ва қабул маросими учун зарур бўлган буюмлар омбори. Таштхона бошлиғи меҳтари таштдор деб аталган.

УГРА (т.) - юпка ёйилган хамирни 3-4 см узунликда, жуда энсиз кесиб тайёрланган суюқ овқат.

УД (ар.) - мусиқа асбобининг номи, барбад.

УДАЙЧИ (ар.+ф.-т.) - асли, “худайчи” бўлиб, Хива ва Қўқон хонликлари ҳамда Бухоро амирлигида саройда тантанали маросимларни ташкил этувчи ва уни ўтказишга жавобгар шахснинг лавозими бўлиб, у Бухоро амирлигида амир хузурида бий ёки додхо даражасидаги мансабдор ҳисобланган. Удайчи доимо амир хузурида бўлиб, давлат ишлари ҳақида амирга доимий ахборот бериб турган. Шунингдек, унинг хизматига бошқа давлатлардан келган элчилар ва давлат вакиллари билан давлат раҳбарларининг олдига, яъни қабулхоналарига бирга хамроҳлик қилиб олиб кириш юклатилган.

УДУМ (ар.) - ҳар бир уруғ, қабила, элат, миллат ва халққа тегишли бўлган, улар томонидан қабул қилинган тартиб; одат, расм; анъана.

УЕЗД (р.) - Чор Россияси ҳукмронлиги даврида Туркистон ўлкасида жорий этилган маъмурий-ҳудудий бўлинма.

УЗАНГИ (т.) - миниш ва оёқларни тираб ўтириш учун хизмат қиладиган от абзали.

УЗЛАР (тар.) - қадимги туркий қавм. Узлар VII-VIII асрларда Еттисув ва Сирдарёнинг ўрта оқимларида яшаб Турк хоқонлиги, кейинчалик Туркеш хоқонлиги ва Қарлуқ давлати таркибида бўлган. Узларнинг бир қисми ғарбга силжиб, VIII аср охирларида Орол денгизининг жануби-шарқий ҳудудлариға бориб ўрнашиб ўғузлар тасарруфида бўлиб келганлар. Кейинчалик узларнинг бу гуруҳи яна ҳам ғарбга силжиб, Жанубий рус чўллари орқали Ғарбий Европа (Юнонистон, Венгрия)ға ўтиб кетганлар. Узларнинг кейинги авлодлари гагауз номи билан ҳозир ҳам Молдавияда, Руминияда ва Венгрияда яшайдилар. Узларнинг салмокли қисми ўзбек халқининг таркибига кирган. Булар, асосан, Зарафшон воҳасининг ўрта оқимларида (қора уз), Навоий туманида, Каттақўрғон туманининг “Улус” жамоа ҳўжалигида ҳозир ҳам яшайдилар. Узларнинг каттагина гуруҳи Қарши чўлида: Хардури, Талоктепа, Шўрабозор, Утамали қишлоқларида яшайдилар.

УЗЗОЛ (?) - ўзбек халқ куйларидан бири.

УЗЛАТ (ар.) - кишилардан узок, якка ҳолда яшаш; ёлғизлик.

УЗМА (т.) - юпка ёйилган хамирни қўлда узиб, қиймали шўрвага солиб пишириладиган таом.

УЙ (т.) - яшашга, ишлашга хизмат қиладиган қурилма, бино, хона.

УЙКЎРАР (т.) - киз томоннинг бўлажак куёв яшайдиган уй-жой билан танишув маросими.

УЙРУҚ (м.-т.) - 1. Дастлаб амир ёки хоннинг хотини, болалари, хизматкорлари яшаган чодирлар уйруқ деб аталган; 2. Кейинчалик уйруқ деганда ҳарбий ҳаракатлар вақтида қўшин ортидан борувчи карвон тушунилган. Унда ҳукмдорнинг хизматкорлари, қарам аҳли, қурол-яроғ, озик-овқат ва бошқалар олиб юрилган.

УЙҒУРЛАР (тар.) - Ғарбий Хитойда, шунингдек, Ўрта Осиёнинг баъзи ҳудудларида яшовчи туркий тилда сўзлашувчи халқ, уйғур халқи.

УКПА (т.) - майин, юпка чарм.

УКПАР (т.) - укки пати (одатда, болалар кийимлари, асосан, бош кийимини безатиш учун унга чатиб қўйилади).

УЛАМО (ар.) - Ислом илоҳиётчилари ва ҳуқуқшунослари, шунингдек, диний муассасаларга, қозилик маҳкамаларига, ўқув юртларига мутасадди бўлган барча мусулмон диндорлари уламолар деб юритилган. Уламо сўзи фақат дин соҳасидаги билимдон кишиларга нисбатан ишлатилган ва ишлатилмоқда. Дунёвий фанлар бўйича билимдонларга нисбатан эса олим ибораси қўлланилади.

УЛГУРЖИ (т.) - кутара, катта ҳажмда.

УЛЖА, ЎЛЖА (т.) - ғанимат, мағлуб душмандан қўлга тушган бойлик.

УЛОВ (т.) - миниб юриладиган ҳайвон, иш ҳайвони.

УЛОҚ (т.) - 1. Эчки; 2. Қўпқари - ҳар бир отлик ўртага сўйиб ташланган улоқни (одатда эчки ёки кичикроқ бузоқни) бир-биридан куч билан тортиб олиб, тезроқ маррага элтиб ташлаш учун қурашдан иборат спорт мусобакаси.

УЛОҚЧИ (т.) - улоқ мусобакасида катнашувчи киши; чавандоз.

икки томони учли, ўртаси йўгонроқ таёкча, йигириш куроли.

УСТУРЛАБ - астрономлар ишлатган асбоблардан бирининг номи.

УЧ (т.) - учига пахта ўраб, ёғлаб, марҳум арвоҳига атаб пайшанба, жума оқшомлари ёқиб қўйиладиган чўп.

УЧОВОРА (т.) - уч киши баҳам кўришига мўлжалланган.

УШОҚ (т.) - ноннинг майда увоклари.

УШР (ар.) - мусулмон мамлакатларида натура шаклида ундирилган солиқ. Ушр солиғи ҳар йили деҳқончилик, чорвачилик, балиқчилик маҳсулотлари ва бошқалардан олинган. Дастлабки даврларда сайидлар, йирик мусулмон диндорлари, шунингдек, айрим амирлар ҳамда “ислом лашкарига ўз ихтиёри билан таслим бўлган” ҳудудлар халқидан ундирилган. Ушр олинган ер-сув “мулки ушрия” деб аталган.

УШУК (т.) - совук.

УШШОҚ (ар.) - “Шашмақом”нинг иккинчи мақомлар гуруҳига оид куй ва шу куйдаги қўшиқнинг номи.

УЮР (т.) - орасида бир айғири бўлган биялар тўдаси.

УЮРМА (т.) - ўралиб ҳаракат қилувчи кучли шамол; бўрон, гирдибод.

УҒРУҚ (т.) - подшоҳ, хон ва султонларнинг оила аъзолари ва уларнинг тирикчилик анжомлари ортилган қарвон.

Ф

ФАЙЗИ (ар.) - Бухоро амирлигида XVI-XX асрларда мавжуд бўлган амал. Унга шаҳардан ташқарида ва қўшинлар қўноғидан ташқари жойларда белгиланган нарх-навонинг ва тошу тарозининг тўғрилигини ҳамда диний урф-одатларга амал қилинишини назорат қилиш юклатилган. Бу амалга сайидлардан ёки уламолардан тайинлашган.

ФАЙТОН (р.) - кўтарма соябонли енгил извош арава.

ФАЙТОНЧИ (р.) - файтон ҳайдовчи киши.

ФАЛАК (ар.) - 1. Ердан гумбаз, кубба шаклида бўлиб кўринадиган ҳаво бўшлиғи, осмон гумбази; 2. Олам, коинот, дунё.

ФАЛАК ШЕРИ (ар.) - Миррих (Марс) сайёрасига ўрта аср Шарқ шоирлари томонидан берилган нисбат.

ФАЛАКИЁТ (ар.) - астрономиянинг XX асрнинг 40-йилларигача ўзбек тилида ишлатилиб келган эски номи. Ҳозир ҳам айрим Шарқ халқлари тилларида қўлланилади.

ФАЛЛОҚ (ар.) - эски мактабларда гуноҳкор болаларга жазо берадиган одам.

ФАЛЛОҲ (ар.) - Араб мамлакатларидаги ўтроқ деҳқон.

ФАРАК (ПАРАК) СУВИ (тар.) - Сирдарёнинг ўнг irmoғи хисобланган Чирчиқ дарёсининг ўрта асрлардаги номларидан бири. Дарёнинг Чирчиқ деб аталиши Амир Темур замонидан бошланган.

ФАРАНГ (ф.-т.<ар.) - француз, умуман, овруполик.

ФАРВАРДИН (ф.-т.) - Эрон кўёш йилининг биринчи ойи бўлиб, у 21 мартдан 20 апрелгача бўлган вақтга тўғри келади.

ФАРД (ар.) - 1. Якка, ёлғиз; 2. Классик лирикада бир байтдангина иборат кичик мустақил шеър.

ФАРЗ (ар.) - шариатда ҳамма мусулмонлар бажариши шарт бўлган қатъий талаблар ва меъёрларни англатувчи диний ҳуқуқий тушунча. Қуръонда кўрсатилган диний эътиқод, маросим, урф-одат талаблари, ахлоқий ва ҳуқуқий меъёрлар фарз тушунчасига киритилган.

ФАРЗИН (ф.-т.) - шахмат ўйинида энг кучли дона, сипоҳ.

ФАРЗОНА (ар.+ф.-т.) - кўп нарсадан хабардор; оқил, до-нишманд.

ФАРМОЙИШ I (?) - ҳар бир ташкилот, муассаса, идора раҳбари томонидан чиқариладиган ички ҳужжат.

ФАРМОЙИШ II (ф.-т.) - бирор ишнинг бажарилиши ҳақида бериладиган буйруқ, топширик, кўрсатма.

ФАРМОН I (ф.-т.) - фақат давлат бошлиғи томонидан чиқариладиган ҳужжат.

ФАРМОН II (ф.-т.) - 1. Бирор ишнинг бажарилиши ҳақида

ФИТНА (ар.) - 1. Ғаразли мақсадга эришиш йўлида бировни коралаш учун қилинадиган яширин хатти-ҳаракат.

2. Маълум бир сиёсий мақсадга эришиш учун тил бириктириш йўли билан бирор шахс ёки тузумга қарши ҳаракат.

ФИТР (ар.) - Исломда рўза муносабати билан бериладиган садақа. Қуръонда бирор сабаб билан рўза тутолмай қолган кишиларнинг фитр бериши ёки ифторлик қилиши талаби қўйилган. Ислом анъанасида рўза тутган ва тутмаган кишиларнинг барчаси фитр тўлаши одат тусига кирган.

ФИТРОК (?) - эгар қошида бойлаб қўйиладиган тасма.

ФИҚҲ (ар.) - мусулмон ҳуқуқшунослиги, шариат қонунқоидаларини ишлаб чиқиш билан шуғулланувчи ислом илоҳиётининг бир соҳаси. Фикҳ диний ҳуқуқшунослик сифатида икки соҳада - шариат манбаларини ишлаб чиқиш (усул ал-фикҳ) ва шариатни аниқ соҳаларга татбиқ қилиш (фуруъ ал-фикҳ)дан иборат бўлган.

ФОЗИЛ (ар.) - фан асосларини яхши эгаллаб олган киши; олим.

ФОЗИЛА (ар.) - илм-фан асосларини яхши эгаллаган аёл; олима.

ФОТИМИЙЛАР (ар.) - араб халифалари сулоласи (909-1171 йй.). Улар ўзларини Муҳаммад Пайғамбарнинг қизи Фотима авлодлари деб ҳисоблайдилар. Фотимийлар Шимолий Африкада, кейинчалик Мисрда ҳукмронлик қилганлар.

ФОТИҲ (ар.) - бирор шаҳар, давлат, мамлакатни урушиб қўлга киритган, забт этган, ғолиб; жаҳонгир.

ФОТИҲА (ар.) - Қуръони Карим биринчи сурасининг номи. Фотиҳа 7 оятдан иборат. Мусулмонлар ундан дуо ўқишда кўп фойдаланадилар. Фотиҳа сураси мазмунида Оллоҳнинг таъриф ва тавсифи ҳамда Оллоҳ ва инсон ўртасидаги муносабатни белгиловчи асосий ислом ғояси ўз ифодасини топган. Мазкур сурада ислом динининг асосий талаблари ўз аксини топгани боис “Уммул-Қуръон”, яъни “Қуръоннинг онаси - асли” деб ҳам аталади.

ФУЗАЛО (ар.) - ўқимишли кишилар, фозиллар, зиёлилар.

ФУНТ (р.<англ.) - Англия, Миср, Ливан, Ливия, Сурия ва

Суданда пул бирлиги. Фунт стерлинг Англияда 20 шиллингга тенг пул бирлиги.

ФУРҚАТ (ар.) - ўзига азиз, севимли бўлган кимса ёки нарсадан узоқда яшаш; айрилиқ, хижрон.

ФУРҚОН (ар.) - Куръоннинг яна бир номи, ҳақни ботилдан ажратувчи.

ФУСАҲО (ар.) - гапга чечан, чиройли гапирадиган кишилар, сўз усталари.

Х

ХАБАР (ар.) - бирор кимса, нарса ёки ҳодиса ҳақида маълумот; ахборот, дарак.

ХАБАРНОМА (ар.ф.-т.) - бирор нарса, воқеа ҳақида хабар берувчи ҳужжат; чақирув қоғози.

ХАБАРЧИ (ар.+ф.-т.) - Ўрта Осиё хонликларида хон ва маҳаллий ҳукмдорларнинг хат ва хабарларини ташувчи ёки етказувчи кичик лавозимдаги хизматкор.

ХАДАНГ (ф.-т.) - қайин сингари пишиқ дарахт. Ана шу дарахт чўпларидан тайёрланган ўк - "тири хаданг", яъни хаданг ўқи деб аталган.

ХАЗАНАК (ф.-т.) - кузда йиғиштириб олинган ҳосилнинг қолдиғи (полиз экинлари, олма, узум ва шу қабилар ҳақида).

ХАЗАР ДЕНГИЗИ (тар.) - IX-XV асрларда ҳозирги Орол денгизи шундай аталган.

ХАЗИНА (ар.) - 1. Давлат пули, қимматбаҳо нарсалари, умуман, бойлиги сақланадиган жой; 2. Бирор шахс, ташкилот ёки давлат ихтиёридаги қимматбаҳо буюмлар; маблағ, бойлик, давлат; 3. Ер ёки табиат бойликлари, табиий бойлик.

ХАЗИНАЧИ (ар.+ф.-т.) - Бухоро амирлигида хазиначининг асосий вазифаси амир хазинасининг муҳофиза ҳисобланган. Ҳукуматнинг мол-мулки, омбори унинг қарамоғида бўлган. Мамлакатнинг кирим ва чиқимини дафтарга қайд этиш, омбордан

керакли нарсаларни олиш ёки унга қўйиш каби ишларнинг барчаси хазиначи томонидан амалга оширилган.

ХАЗОН (ф.-т.) - қузда сарғайиб тўкила бошлаган барглار.

ХАЙЛБОШИ (ар.+т.) - отлик аскарлар бўлинмасининг бошлиғи. Сомонийлар ва салжуқийлар даврида сарой ғулومларидан тузилган отлик гвардия бошлиғи.

ХАЛАФ (ар.) - ворис.

ХАЛАЧ (тар.) - қарлук қабила иттифоқидаги қабилалар-дан бири. Буларнинг талай қисми VI асрда Тохаристон, Афғонистон ва Шимолий Ҳиндистон ҳудудларига бориб ўрнашиб, кейинчалик шу ерлардаги маҳаллий аҳолига аралашиб, уларга қоришиб кетган. Халачларнинг кичик бир гуруҳи Кофирнихон дарёсининг қуйи оқимларида яшаб, XX аср бошигача ўз этник номларини сақлаб қолганлар.

ХАЛФА (ар.) - *аслида*, халифа, лекин халфа талаффузи билан XX аср бошларига қадар яна қўйидаги маъноларни англатган: 1. Эски мактабларда ўқувчиларга етакчилик ва мактабдор домлага дастёрлик қилган бола. Халифани домла тайинлаган. Домла йўқ вақтларида у машғулоти давом эттирган. Ёшлигида халифалик қилган болалар кейинчалик мактабдор бўлганлар; 2. Устадан бир поғона паст даражали шахс. *Масалан*, бўзчилик, махсидўзлик, дурадгорлик каби касбларда шогирдларга халфа бошчилик қилган ва иш ўргатган.

ХАЛФАНА, ХАЛИФОНА (ар.) - базм ва мажлисларнинг бир тури. Халфана, асосан, зиёфат ва кўнгил очиш мақсадида меҳнаткаш ўсмирлар томонидан уюштирилган. Халфана катталарнинг гап ва тўкмаларидан фарқ қилган. Халфана режавий асосда уюштирилмай, балки беш-ўн киши йиғилиб қолгандагина ташкил қилинган. Халфана кўпинча пайшанба кунлари ташкил этилган. Халфанада пул харажати ўртада бўлиб, солмана деб аталган. Халфана дастурхонига қуюқ ва суюқ овқатлар ҳамда ширинликлар қўйилган. Халфанада ҳар хил мавзуда суҳбатлар бўлган, ҳикоялар айтилган, кизиқарли ўйинлар ўйналган, мусиқа ва кўшиқлар тинглаб, хордиқ чиқарилган.

ХАЛИФА (ар.) - ўринбосар, ноиб, муовин. Мусулмон жамоаси ва мусулмон теократик давлати (араб халифалиги)нинг диний ва дунёвий бошлиғи. У Муҳаммад Пайғамбарнинг ўринбосари,

уммавийлар давридан бошлаб эса, Оллохнинг ердаги ноиби ҳисобланган. Биринчи тўрт халифа (Абу Бакр, Умар, Усмон, Али) “ал - Хулафо ар - рошидун” номи билан машҳур бўлганлар. Уммавийлардан кейин аббосийлар, шунингдек, фотимийлар сулоласи вакиллари ҳам халифа унвони билан ҳокимиятни бошқарганлар.

ХАЛИФАЛИК (тар.) - халифа томонидан бошқариладиган давлат. Халифалик Муҳаммад Пайғамбар вафотидан сунг (632 й.) вужудга келган. Биринчи тўрт халифа - чориёрлар (632-661 йй.) - Абу Бакр, Умар, Усмон ва Алилар давлат бошлиғи вазифасини бажариш билан бирга барча мусулмонлар жамоаси раҳбарлари ҳам ҳисобланганлар. Халифалик 1258 йили, яъни Боғдод мўғуллар томонидан эгаллангач, тугатилган.

ХАЛҚОБ (ф.-т.) - чуқур жойларда туриб, йиғилиб қолган сув.

ХАМАК, ХОМАК (ф.-т.) - пишиб етилмаган хом ковун; сапча.

ХАМИР (ар.) - унни сув ёки сутга аралаштириб қоришдан ҳосил бўладиган юмшоқ ва чўзилувчан қоришма.

ХАМИРГИР (ар.+ф.-т.) - хамир килувчи шахс.

ХАМИРТУРУШ (ар.+ф.-т.) - хамирни ошириш учун ишлатиладиган ачитки.

ХАМПА (т.) - 1. Дон, ғалла ва шу кабиларни саклаш учун қурилган махсус жой; кандик; 2. Тегирмон қурилмасининг тортиладиган дон солинадиган қисми.

ХАМСА (ар.) - беш дostonни ўз ичига олган асар.

ХАМСАНАВИС (ар.+ ф.-т.) - “Хамса” ёзувчи шоир.

ХАНДАҚ (ар.) - ўра, тўсик. Ўрта Осиё ҳудудларида ўрта асрларда душман ўтолмасин деб, қалъа атрофида махсус хандақлар казиб, уни сув билан тўлдириб қўйишган. Бу ўша даврда мудофаа тўсикларининг бир тури ҳисобланган.

ХАНЖАР (т.) - иккала томони ҳам тигли пичоқ, дудама.

ХАНЖАРБОЗЛИК (?) - ханжар ишлатиб жанг қилиш.

ХАНЖУВАР (?) - ковун, гарвуз уруғини гўнг солиб экиш учун қазилган чуқурча.

ЧОПҚИН (т.) - тигли курол-яроғ билан ёппасига чопиш, кесиш; киргин.

ЧОНҒИ (м.-т.) - ўрта асрларда Ўрта Осиё ҳудудида ҳарбий маънони англатган атама. Ҳарбий юришлар вақтида ўтказиладиган кенгаш чонғи деб аталган.

ЧОПАР (т.) - отлик хабарчи. Чопарлар хонликлар даврида шошилиш хабарларни отини ҳар жойда алмаштириб бир жойдан иккинчи жойга етказган. Чопар ҳукумат, вилоят беклари ёки ҳодиса содир бўлган жойнинг оксоқоллари томонидан тайинланган.

ЧОПОВУЛ (м.-т.) - ўрта асрларда чопгун учун забардаст йигитлардан тузилган ҳарбий отряд. Чоповул оз сонли ва кўп сонли бўлиши, баъзан бир неча гуруҳдан ташкил этилиши ҳам мумкин бўлган.

ЧОПҒУН (м.-т.) - ўрта асрларда кўпинча ҳарбий юриш вақтида кўшиннинг озик-овқати, ем-хашаги ва бошқа эҳтиёжлари учун, шунингдек, қамалда қолган аҳоли ва кўшиннинг тинқасини қуритиш мақсадида теварак-атрофдаги қишлоқларга қилинган талончилик босқини. Чопғунда минглаб отлик аскарлар — чоповуллар иштирок этган ва тез фурсат ичида қўлга киритган ҳар бир нарсани ўлжа қилиб олиб келган. *Масалан*, 1502 йили Шайбонийхон Ҳисор ва Чағониён устига қўшин тортиб борганда Ҳисор қишлоқларини шу тарзда талаган.

ЧОРА (?) - катта ёғоч тоғора.

ЧОРАК (ф.-т.) - 1. Тўртдан бир улуш; тенг тўрт бўлакнинг ҳар бири; 2. XX аср бошларига қадар Ўрта Осиё ҳудудида қўлланилган оғирлик ўлчов бирлиги. Самарқанд ва Бухоро атрофларида бир пуднинг тўртдан бир қисми - 4,1 кг катта чорак дейилган. Кичик чорак 2 кг чамасида бўлган.

ЧОРАКОР (ф.-т.) - кимсанинг ерида, унинг от-улови ва ишқуролларидан фойдаланиб ҳосилнинг тўртдан бирини олиш шарти билан ёлланиб ишлаган деҳқон.

ЧОРБОЗОР (ф.-т.) - ҳафтанинг ҳар хил кунларида, бош-қабошқа яқин қишлоқларда бирин-кетин ўтказиладиган бозорлар.

ЧОРБОҒ ПУЛИ (ф.-т.) - Бухоро амирлигида XIX аср - XX аср бошида ушбу солиқ боғлардан олинган.

ЧОРГОХ (ф.-т.) - ўзбек классик куйларидан бирининг номи.

ЧОРЁРЛАР (ф.-т.) - Муҳаммад Пайғамбар вафотидан сўнг Араб халифалигида ҳокимият тепасида турган дстлабки тўрт халифа - Абу Бакр, Умар, Усмон, Алиларни Эрон, Афғонистон ва Ўрта Осиёда мусулмонлар орасида чорёрлар деб аташ расм бўлган. Улар “Хулафо ар-рошидин”, яъни тўғри йўлдан юрувчи халифалар дейилган.

ЧОРИ (ф.-т.) - дон маҳсулотларининг галвирлаб тозалашда, элашда ҳосил бўладиган қолдиғи.

ЧОРИҚ (ф.-т.) - каттик хом теридан тикилган, асосан, тоғликлар орасида расм бўлган оёқ кийим.

ЧОРОЙИНА (ф.-т.) - тўртта темир парчадан иборат бўлган химоя воситаси, совут ёки жубба тагидан кийилади.

ЧОРСУ (ф.-т.) - ўрта аср Шарқ шаҳарларида икки йирик кўча кесишган жой. Бундай жойларда, одатда, савдо расталари, косибларнинг дўконлари жойлашган, тоқлар бўлган. Ўтмишда Туркистоннинг Самарканд, Бухоро, Хива, Қўқон, Шаҳрисабз, Тошкент ва бошқа шаҳарларидаги чорсулар йирик савдо марказлари ҳисобланган. *Масалан*, XVI асрнинг охириларида бунёд этилган Шаҳрисабз чорсусидаги квадрат тарҳли бинонинг тўрт томонида дарвозахонаси бўлиб, шу дарвозалардан йирик савдо залига кирилган. Бурчакларда дўконлар бўлган.

ЧОРТОР (ф.-т.) - тўрт торли мусиқа асбоби.

ЧОРТОҚ (ф.-т.) - 1. Ўрта асрларда шаҳар атрофига қурилган кузатиш пункти; соқчилар турадиган жой; 2. Лашкарбошилар томонида жангнинг боришини кузатадиган махсус жой.

ЧОРЯККОР (ф.-т.) - тўртдан бирга ишловчи шахс. XX аср бошларига қадар феодаллар ва бойларнинг ерларини ижарага олиб, ундан олинадиган ҳосилнинг маълум қисмини ер эгасига бериш шарти билан экин эқувчи ва ерда ишловчи кам ерли, ерсиз деҳқон. Ҳеч қандай воситаси бўлмаган чоракор олинган ҳосилнинг тўртдан бир қисмини ўзлаштирган, отуловли чоракор эса ҳосилнинг иккидан бир қисмини олган.

ЧОРЯККОРЛИК (ф.-т.) - Ўрта Осиё ҳудудида XX аср бошларига қадар мавжуд бўлган ер ижараси турларидан бири. Бундай ер эгаси ўз ерини ижарага бериб, олинадиган ҳосилдан тўртдан

бир қисми микдорида улуш ундиради. Чоряккорлик, дехқонни тирикчилик учун меҳнат қилишга мажбур этади.

ЧОРҚАБ (ф.-т.) - шоҳлар ва амирлар киядиган махсус либос.

ЧОШНИГОР (ф.-т.) - Қадимда хон ёки подшоҳ саройидаги амалдор шахс; шоҳ оиласи ошхонасининг бошлиғи. Чошнигор ҳукмдорни заҳарланишдан сақлаш ва таом таъмини билиш мақсадида шоҳга тортиладиган таомларни дастлаб ўзи татиб кўрган. Чошнигорлар Шарқ давлатлари, жумладан, Ўрта Осиё хонликларида ҳам бўлган.

ЧОШ ҒАЛВИР (ф.-т.) - XIX-XX асрнинг 40-йилларига қадар баъзи вилоятларнинг тоғли ҳудудларида ҳозир ҳам донни турли хил курмак-чўп ва хаслардан тозалаш учун ишлатиладиган катта турли элак тури.

ЧОҲ (ф.-т.) - XIX асрда Бухорода дон ҳосили йиғиб олингандан кейин донни сақлаш учун даланинг ўзида қуруқ ерда қазилган махсус ўра.

ЧУЮТ (тар.) - ўзбек халқи таркибига кирган уруғлардан бири. Чуютлар кенагас қабиласи таркибида Қашқадарё вилоятининг юқори оқимида яшаганлар. Чуютларнинг кенагас таркибидаги кичик гуруҳлари Зарафшон ва Фарғона водийларида ҳам яшаганлар. Чуютлар ўзбек халқи таркибига кирган уйшун қабиласи таркибида ҳам бўлганлар.

ЧУҲРА, ЧЕҲРА (ф.-т.) - хон ҳузуринида хизмат қилувчи маҳрам. Шарқда хонларнинг гвардияси (сарой соқчилари) ҳисобланган махсус ҳарбий қисм. Ушбу қисмга хизмат қилиш учун зодагон, аслзода ва юқори табақа вакиллари фарзандлари олинган. Улар хон ҳокимиятини сақлаш ва унга содиқ бўлиш руҳида тарбияланган. Чухра, асосан, хон қароргоҳини кўриқлаган.

ЧУҲРА (ЧЕҲРА) ОҒАСИ (ф.-т.+т.) - хоннинг шахсий сарой соқчилари (чухра) бошлиғи. Баъзан “Чухра боши” деб ҳам юритилган. Чухра оғаси хон саройида хизмат қилган. Бу лавозим хон эътиборини қозонган шахсгагина берилган. Хонликлар тугатилгач, чухра оғаси лавозими ҳам барҳам топган.

ЧЎБДОР (ф.-т.) - салжуқийлар даврида калтак билан қуролланган соқчи.

ЧЎКИЧ (т.) - каттик тошлок ер, муз ва шу кабиларни казиш, кавлаш учун ишлатиладиган учи ўткир пулат асбоб; метин.

ЧЎЛПИ (?) - аёлларнинг сочга тақиладиган ёки кўкракка тушириб юриладиган кумуш ёки олтиндан ясалган зийнат буюми.

ЧЎЛПОН (?) - ёруғ тонг юлдузи; Венера.

ЧЎМИЧ (ў.) - суюқ овқатни шопириш, сузиш учун ишлатиладиган узун дастали рўзғор буюми.

ЧЎМОҚХОНА (т.+ф.-т.) - гурзи, тўқмоқ, умуман, қуролроғ сақланадиган жой.

ЧЎНГ (хит.) - катта, улкан, зўр.

ЧЎП ПУЛИ (ф.-т.) - солиқ тури. 1866 йили Қўқон хони Худоёрхон томонидан жорий қилинган. Ушбу солиқ аҳоли ёқилғи учун тайёрлаган ўтин, гўзапоя, хашак ва бошқалар юзасидан олинган.

ЧЎПЧАК (ф.-т.) - 1. Топишмоқ, жумбоқ; 2. Халқ оғзаки ижодида: хикоя, эртақ.

ЧЎПЧАКЧИ (ф.-т.) - 1. Топишмоқ тўқувчи, топишмоққа уста одам; 2. Эртақ айтувчи, халқ эртақларини яхши билладиган ва таъсирли қилиб айтувчи одам.

ЧЎҚМОР (т.) - қўл жангида ишлатиладиган оддий қурол.

ЧЎҚҚАРА (т.) - сокқа (ёнғоқ ўйинида).

ЧЎҚҚИ (т.) - баланд нарсанинг энг юқори нуктаси.

ЧЎҒОЛ (т.) - 1. Бақувват, тўла келган; 2. Бақувват, кучли хизматкор олдига тусиб қўйиладиган катта махсус четан. У кўпинча майда симдан тўқилган.

Ш

ШАБ (ф.-т.) - сутканинг қоронги қисми; кеч, тун, кеча.

ШАБГАРД (ф.-т.) - 1. Тунги қоровул; миршаб; 2. XIX-XX аср бошларида амирлик пойтахти Бухорода ҳар бир даҳбоши қўлида бир неча тинчлик ва осойишталикни таъминлаш билан шуғулланувчи посбонлар бўлган, улар шабгард дейилган. Шунингдек кечки қоровул ҳам дейилган. Улар фақат кечаси фаолият кўрсатишган.

ШАБИСТОН (ф.-т.) - 1. Кечки ётоқхона; ички ҳарам доираси; 2. Қоронғулик, зулмат ҳукмрон бўлган жой; қора тун.

ШАБКЎР (ф.-т.) - кечаси, қоронги тушганда кўролмайдиган одам.

ШАБНАМ (ф.-т.) - баҳорда, ёзда кечаси ҳароратнинг пасайиши туфайли майда томчилар тарзида ерга инадиган ҳаводаги буғ, намлик; ҳаводан инган мусаффо томчи.

ШАБОҲАНГ (ф.-т.) - Катта ит буржидаги энг йирик ёруғ юлдуз.

ШАБРАНГ (ф.-т.) - қора рангдаги, қора.

ШАБ-РЎЗ (ф.-т.) - кеча-кундуз, кеча ва кундуз, кун-тун.

ШАБЧИРОҚ (ф.-т.) - 1. Қоронғуликда нур сочиб турадиган афсонавий тош. 2. Шамчирок.

ШАБЧОР (ф.-т.) - чорва молларини тунда ўтлатиш.

ШАВВОЛ (ар.) - хижрий йил ҳисобининг ўнинчи оyi.

ШАЖАРА (ар.) - кишиларнинг келиб чиқиши, аجدодлари ва қон-қариндошлик алоқалари мажмуи. Уни тарих фанининг бир тармоғи - генеалогия фани ўрганadi.

ШАЙБОНИЙЛАР (тар.) - Шайбонийлар давлатини бошқарган сулола (1500-1601 йй.). Асосчиси Муҳаммад Шайбонийхон. Шайбонийхондан сўнг Абулхайрхоннинг ўғли Кўчқинчихон ҳокимлик қилади (1510-1530 йй.). Кўчқинчихон вафоти ва унинг ўғли Абусаиднинг қисқа муддатдаги ҳукмронлиги (1530-1533 йй.)дан сўнг тахтга Шайбонийхоннинг жиани Убайдуллахон

чиқади (1533-1539.йй.). Шайбонийлар ўзларини темурийларнинг конуний ворислари деб ҳисоблаб, сафавийлардан Хуросон ва Темурийлар давлатининг иккинчи пойтахти Хиротни тортиб олиш учун муттасил урушлар олиб борди. Абдуллахон II (1534-1598 йй.) Шайбонийлар давлатида энг буюк ҳукмдор бўлган. Абдуллахон II нинг ўғли Абдулмўмин қатл қилингандан сўнг Пирмуҳаммад (1599-1601 йй.) тахтга чиқди. Шундан сўнг Шайбонийлар сулоласи тугади. Шайбонийлардан кейин ҳокимият аштархонийлар (1601-1756 йй.) қўлига ўтди.

ШАЙИН (ар.) - икки учига тарози паллалари осиб қўйиладиган ҳамда тортиладиган нарса оғирлигини аниқлаш учун хизмат қиладиган темир ёки ёғоч мослама.

ШАЙКА (р.) - босқинчилик, ёвузлик қилиш ниятида тил бириктириб иш кўрадиган кишилар тўдаси.

ШАЙТАНАТ (ар.) - шайтонлар; шайтонлар макони.

ШАЙТОН I (ар.) - одамларни дин йўлидан оздирувчи, жиноятга, разолатга бошловчи махлук.

ШАЙТОН II (ар.) - дурадгорлик ва бинокорлик ишларида: сатхнинг текислигини аниқлаш учун ишлатиладиган асбоб.

ШАЙХ (ар.) - арабча сўз бўлиб, кекса ва оқсоқол деган маънони англатади. Шайх сўзи фақат кекса, оқсоқолларга нисбатан эмас, балки энг аввало, билимдон кишиларга, яъни олимлар, ёзувчилар, вазирлар, савдогарлар, ҳатто олий ҳукмдорга ҳам, кейинчалик эса диндорлар, фақиҳларга нисбатан ҳам қўлланилган. Жумладан, ўрта асрларда буюк аллома Абу Али ибн Сино “Шайх ур-раис”, яъни “бош олим” унвонига эга бўлган. Сўнгги даврларда эса сўфийлик тариқатидаги пирлар, эшонлар, муқаддас жойларнинг мутасаддилари, авлиёлар ва худо йўлига аталган назр-ниёзларни қабул қилувчи диндорлар ҳам шайх деб юритилган.

ШАЙХ-УЛ-ИСЛОМ (ар.) - муайян мамлакатлардаги барча ислом ташкилотлари бошлиғи – олий дин вакили унвони. Бухоро хонлиги, Туркия ва бошқа давлатларда Шайх ул-ислом энг олий диний лавозим ҳисобланган. Шиаликка мансуб Кавказорти мусулмонлари диний бошқармаси раҳбарлари Шайх ул-ислом унвони билан иш юритадилар. Суннийликка мансуб бошқармаларнинг раҳбарлари муфтий унвонига эга.

ШАК (ар.) - рамазон оғи киришидан олдинги кун; рўза арафаси.

ШАКАРПАЗ (ф.-т.) - пашмак, ҳолва, обаки, новвот каби миллий ширинликлар пиширувчи мутахассис; қандолагчи.

ШАЛАББО (ар.+ф.-т.) - сувдан ивиб кетган, жикқа хўл, шилта.

ШАЛВАР (ф.-т.) - чолвор.

ШАМАР (?) - кичик ховуз, арик.

ШАМЪДОН (ар.+ф.-т.) - шам ўрнатиб қўйиладиган мослама.

ШАМИЁН (ар.+т.) - омовч бўйинтуруғининг икки чеккасига иккитадан ўрнатишган, ҳўкизлар бўйнида туриши учун хизмат қиладиган тўртта қозик.

ШАМС (ар.) - қуёш.

ШАМСА (ар.) - таркибида қуёш тасвири бўлган гул ёки нақш.

ШАМСИЯ I (ар.) - Қуёшнинг йиллик ҳаракат циклига қараб белгиладиган 365 ёки 366 кундан иборат, 22 мартдан бошландиган йил, қуёш йили (шамсия йили қўйидагилардан иборат: хут, ҳамал, савр, жавзо, саратон, асад, сунбула, мезон, ақраб, қавс, жадийи, далв).

ШАМСИЯ II (ар.) - қуёш нуридан сақланиш учун тутиладиган соябон.

ШАМХОЛ (т.) - раис, бошлиқ, сардор.

ШАМХОЛЧИ (т.) - Хива хонлигида туфангчи шундай аталган.

ШАМШИР (ф.-т.) - қилич.

ШАРАФА (ар.) - бинонинг девор, шип ва шу каби жойларига, одатда, ганчдан қўйиб ёки ўйиб ишланган нақш, безак.

ШАРБАТДОР (т.+ф.-т.) - Хива хонлигида хонга шарбат тутувчи.

ШАРИАТ (ар.) - Ислом диний ҳуқуқ тизими. Унда соф

хукукий масалалардан ташқари, ахлоқий нормалар ва амалий диний талабларга ҳам қонун туси берилган.

ШАРИФ (ар.) - аждодлари пайғамбар Муҳаммадга бориб тақаладиган кишиларнинг сифати.

ШАРХ (ар.) - бирор нарсанинг мазмуни, моҳиятини очиб бериш, тушунтириб бериш; изоҳлаш, изоҳ.

ШАСТ (ф.-т.) - камондан ўқ отганда бош бармоққа кийиладиган қармоқ. Баъзан камон ўқи ҳам шундай аталган.

ШАТРАНЖ, ШАХРАНЧИ (ф.-т.<хинд.) - 1. Шахматга ўхшаш қадимий ўйин; 2. Шахмат.

ШАФАҚ (ар.) - кун чиқиш ёки кун ботиш олдидан уфқда ҳосил бўладиган лоларанг қизиллик.

ШАФЕ (ШАФЕЪ) (ар.) - бировга ён босувчи, ҳомийлик қилувчи; ҳомий.

ШАФИҚ (ар.) - бировга меҳрибонлик қиладиган, шафқатли, мурувватли.

ШАШВАР (ф.-т.) - шашпар. Тиғли қуролнинг номи.

ШАШМАҚОМ (ф.-т.+ар.) — ўзбек-тожик халқларида: ол-тита йирик мақомни (Бузрук, Наво, Дугоҳ, Сегоҳ, Рост, Ирок мақомларини) ўз ичига олган классик мусиқий-вокал асар.

ШАШПАР (ф.-т.) - учига юмалоқ ва ғадир-будур темир ўрнатилган таёк, узун дастали енгил гурзи, чўқмор.

ШАШҚОЛ (ф.-т.) - текис ерга ташлаб ўйналадиган, куб шаклидаги, холли тош.

ШАЪБОН (ар.) - қамария йилида саккизинчи ойнинг номи.

ШАҒОВУЛ (т.) - хонликда иккинчи маъмурий шахс бўлган меҳтар молия, солиқ ва ҳашар ишларига мугассадийлик қилишдан ташқари у бош вазир сифатида давлатнинг ташқи муносабатларига ҳам раҳбарлик қилган. Бу соҳада шағовул бевосита унинг ёрдамчиси ҳисобланган. Шағовул ажнабий элчиларни қабул қилиш ва уларнинг таъминоти билан шуғулланган.

ШАҲБОЗ (ф.-т.) - 1. Шунқор, лочин. 2. Мард, жасур йигит.

ШАҲЗОДА (ф.-т.) - шоҳнинг ўғли, шоҳ насли.

ШАҲСУВОР (ф.-т.) - ҳашаматли ва дабдабали отлик, мохир чавандоз.

ШАҲИД (ар.) - Исломда дин йўлида ҳалок бўлган шахс.

ШАҲНА (?) - Салжукийлар даврида миршаблар ҳамда саройдаги сокчиларнинг бошлиғи.

ШАҲОБ (ф.-т.) - “Учар юлдуз”, яъни метеорит.

ШАҲРИСТОН (ф.-т.) - ўрта асрларда Шарқдаги шаҳарларнинг маркази, яъни мудофаа девори билан мустаҳкамланган шаҳарнинг асосий қисми. Шаҳристонда сарой, жоме масжиди, ёпик ёки очиқ бозор, бош майдон — регистон, муҳим маъмурий бинолар, ҳукмдор ва унинг яқинларининг кўрғонлари, шунингдек, оддий аҳоли хонадонлари ва бошқалар бўлган. Қадимги Бухоро Шаҳристони Арқдан алоҳида қурилган.

ШЕВА (ф.-т.) - умумхалқ тилининг маълум ҳудудга хос тармоғи, маҳаллий тил.

ШЕВРО (р.<фр.) - эчки терисидан хром билан ошлаб ишланган юмшоқ юпка чарм; шаброн.

ШЕЗЛОНГ (р.<фр.) - ярим ётган ҳолда дам олиш учун мўлжалланган очиб ёпиладиган ёзлик енгил кресло.

ШЕРОЗА (ф.-т.) - 1. Китоб варақларини муқовалашда ишлатиладиган яхлит ипак тасма; 2. Муқова нақшлари.

ШЕРОЗИЙ (ф.-т.) - сурранг ёки кул ранг жингалак жунли кўзичок териси, қорақўл терининг аъло нави.

ШИАЛИК (тар.) - Исломдаги асосий йўналишлардан бири. Ўзининг тарқалиши ва ижтимоий-сиёсий жихатидан суннийликдан кейин иккинчи ўринда туради. Шиалик VII аср ўрталарида халифа Али ҳокимияти тарафдорларидан иборат сиёсий гуруҳ сифатида вужудга келган. Шиалар суннийлар каби Қуръони Каримни илоҳий деб эътироф этадилар, лекин халифалар даврида унинг айрим қисмлари тушириб қолдирилган деб ҳисоблайдилар. Шиалик йўналиши илоҳиётчилари Қуръони Каримнинг мазмунини мажозий талқин қилиш йўли билан ўз таълимотлари манфаатига мослаштирганлар. Суннада эса улар фақат Али номи билан боғлиқ ҳадисларни тан олганлар ва шундай ҳадислардан иборат мустақил тўплам “Ахбор”ни тузганлар.

ШИБА (?) - отилган ўқ-ёйнинг овози. Тез учадиган махсус ўқ.

ШИБАҒУ (м.-т.) - XV-XVI асрлардаги кўчманчи уруғларнинг ўз хонлари, султонлари ва амалдорлари олдидаги мажбуриятларидан бири. У хон ва султон, шунингдек, ўғлонларга ёзги яйловдан-яйловга кўчиш пайтида берилган. Шобағу, асосан, озик-овкатдан иборат бўлиб, фавкулудда холларда пиширилган гўштдан иборат бўлган.

ШИББА (т.) - тупроқни уриб зичлаш учун ишлатиладиган таги текис дастали оғир ғула.

ШИВАҒА (т.) - улуш, насиба.

ШИИЗМ (р.<ар.) - Муҳаммад пайғамбар давридаги Қуръонни тан олиб, унга кейинчалик қўшилган диний ақидаларни тан олмайдиган оқим, ислом мазҳабларидан бири.

ШИИЙЛАР (тар.) - шиизм тарафдори бўлган мусулмонлар;

ШИЙПОН (хит.) - 1. Атрофи, одатда, ҳар томонидан очик ёзлик бино; 2. Далада ишлаётган ишчиларнинг дам олиши ва овқатланиши учун махсус қурилган ёзлик бино.

ШИКОР (ф.-т.) - ов қилиш, ов.

ШИКОЯТ (ар.) - бирор нарсдан норозилик, нолиш, ҳасрат қилиш.

ШИЛИНГПОЧА (ф.-т.) - кийимсиз, яланғоч; оёқ яланг, сарпойчан.

ШИЛПИЛДОҚ (?) - шўрвага тўртбурчак қилиб кесилган, юпка хамир ташлаб тайёрланадиган қуюқ таом.

ШИНАК (ф.т.) - қўрғон ва қалъа каби истехком деворлари да душманни кузатиш ва ўқ узиш учун қилинган махсус туйнук.

ШИНГАРФ (ф.-т.) - қизил рангли минерал, олтингурутгли симоб.

ШИННИ,ШИРИНИ (ф.-т.) - тут, узум каби мевалар ширасини қайнатиб тайёрланадиган қиём.

ШИРАВА (ф.-т.) - 1. Сут юзида ҳосил бўлган янги қай-мок; 2. Қор, қиров, муз кабилардан ҳосил бўлган юпка қатлам.

ШИРАВОР (ф.-т.) - қанд-курс, мева-чева каби ширин нарсалар мажмуи; ширинликлар.

ШИРАВОРПАЗ (ф.-т.) - ширинликлар пиширувчи, масалан, кандолатчи, шакарпаз, холвачи.

ШИРВОЗ (ф.-т.) - сут эмиб ўсаётган, семиз (қўй, эчки каби хайвон боласи ҳақида).

ШИРГУРУЧ (ф.-т.) - гуручни сутда пишириб тайёрланган шавласимон куюқ таом.

ШИРИНКОМА (ф.-т.) - олди-сотти вақтида ўртада турган воситачига, даллолга бериладиган ҳақ, пул.

ШИРМОЙ(И) (?) - олий навли унга нўхат унидан қўшиб, сут ва ёғ солиб тайёрланган нон.

ШИРОЛҒА (?) - овланган ов, ўлжа ёки ютукнинг бировга бериладиган қисми; чўтал.

ШИРХҲРА (ф.-т.) - бир онани эмган, эмикдош; кўкалдош.

ШИРЧОЙ (ф.-т.+хит.) - мароми билан чой, туз, сарийёғ ва мурч солиб қайнатилган сут.

ШИХЛАР (тар.) - туркий қабила. Шихлар ўрта асрлардаги йирик қабилалардан бирининг номи бўлиб, кейинчалик бўлақларга бўлиниб кетган. Шихларнинг асосий қисми ўрта асрлардан бошлаб ҳозирги Туркманistonнинг гарбий қисмида, шунингдек, Ўзбекистоннинг Бухоро, Қоракўл, Навоий ҳудудларида яшаганлар. Ўзбекистонда яшаган шихлар ўзбеклар таркибига сингиб кетган. Шихлар уруғ сифатида ўзбек халқи таркибига кирган қутчи ва қарлук қабилалари таркибида ҳам учрайди.

ШИШАДАМ (ф.-т.) - шиша саноатида: пуфлаб шиша буюмлар ясовчи ишчи.

ШИШАК (ф.-т.) - бир ёки икки ёшли қўй.

ШИҚҚА (т.) - туғ (байроқ)нинг бошига боғланадиган парча.

ШИҒОВУЛ (т.) - хон ёки подшо саройида тантана маросимларини бошқариб ва назорат қилиб турадиган катта амалдор.

ШОВВОЗ (ШАҲБОЗ) (ф.-т.) - ҳар қандай ишни эплай оладиган одам; азамат полвон.

ШОВУШ (?) - муз, ях.

ШОДИЁНА (?) - Бухоро амирлигида XIX аср - XX аср бошида фарзанд туғилиши муносабати билан олинадиган солик.

ШОҲРУҲИЯ (тар.) - Оҳангарон дарёсининг Сирдарёга куйилиш жойида бўлган шаҳар. Унинг дастлабки номи Банокат (Фанокат) бўлиб, у Чингизхон истилоси даврида вайрон қилинган ва Амир Темури уни тиклаб ўғли Шохрух шарафига шу ном билан атаган.

ШОЙИБОФ (ф.-т.) - шойи тўқувчи косиб.

ШОКИЛА (ф.-т.) - дастурхон, сочиқ, дарпарда, румол каби буюмларнинг четига-ҳошиясига тикиладиган ёки шу газмолнинг ўзидан титиб чиқариб ясаладиган безак; гажим, попук.

ШОКОСА (ф.-т.) - катта коса.

ШОЛПАР (ф.-т.) - юнгдан тўқилган, жузли.

ШОЛЧА (ф.-т.) - жундан тўқилган гилам.

ШОМ (ф.-т.) - куёш ботиб қоронғилик туша бошлаган пайт; шу пайтда шом намози ўқилади.

ШОП (ф.-т.) - учи орқага қайрилган тигли қилич.

ШОСУПА (ф.-т. ар.) - ҳовли ёки боғ ўртасида бўладиган катта супа.

ШОТИ (т.) - 1. Араванинг ўқи ва ғилдирагидан ташқари юқори қисми; 2. Араванинг от қўшиладиган икки ён ёғочи; 3. Нарвон.

ШОТИР (ар.) - аслида, чокар сўзининг арабчалашган варианты. Кўпчилик маъносида шуттор бўлиб, унинг луғавий маъноси таловчилар, қароқчилар демакдир. XIV асрнинг иккинчи ярмида Мовароуннаҳр ва Хуросонда кенг ёйилган сарбадорлар ҳаракатига нисбатан муносабат турли жойда турлича бўлган. Жумладан, Ибн Арабшоҳ сарбадорларни таловчилар, яъни шутторлар деб атаган. XIV асрда яшаган араб сайёҳи Ибн Батута ҳам шу хилда фикр билдириб, Ўрта Осиё хонликларида эса шотир жиловдор, жиловбардор маъноларини англатиб, отга миндириб кўювчи ва кузатиб қолувчи мулозимни англатган. Хива хонлигида хон сафарга чиққанда унга тантанали ва дабдабали тус бериш учун қаландарлар ва удайчилар билан бирга тўртта махсус шотир қизил тўн кийиб, қўнғироқли камар

боғлаб, хон отининг жиловидан тутган, иккита шотир эса икки томонда узангини ушлаб борган. Хон саройида унта шотир бўлган.

ШОРИЪ (ар.) - диний қонун-қоидаларни тузувчи қонуншунос.

ШОФИЙ (ар.) - Ислолдаги тўрт мазҳабнинг бирини тузган имом Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Идриснинг тахаллуси. Шу мазҳабга мансуб бўлган кишилар шофийлар деб аталган.

ШОҚУЛ (т.) - бинокорликда девор, устун ва шу кабиларнинг вертикал ҳолатини аниқлаш учун ишлатиладиган, бир учига тош боғланган ипдан иборат асбоб; шовун.

ШОҲ (ф.-т.) - 1. Подшоҳ; 2. Шахмат ўйинида: энг асосий фигура.

ШОҲАНШОҲ (ф.-т.) - Эрон шоҳининг унвони ва шу унвонга эга бўлган шахс.

ШОҲИЖАҲОН (ф.-т.) - Марв шаҳрининг номига қўшиб айтиладиган сўз.

ШОҲНИШИН (ф.-т.) - подшо, хон каби олий ҳукмдор ўтирадиган, унинг тахти қўйиладиган хона.

ШОҲНОМА (ф. - т.) - 1. Фирдавсийнинг қадимги шоҳлар тарихига бағишланган поэмасининг номи; 2. Умуман, йирик бадиий, кўпинча шеърий асар.

ШОҲРОҲ (ф.-т.) - катта йўл, бош йўл.

ШОҲСУПА (ф.-т.+ар.) - шосупа.

ШОҲТУТ (ф.-т.+ар.) - шотут.

ШУАРО (ар.) - шоирлар.

ШУКУРЧИ (ф.-т.) - подшоҳ, хоннинг соябон тутувчи хизматкори.

ШУЛОН (?) - камбағал, бева-бечораларга тарқатиладиган иссиқ овқат.

ШУНҚОР (ар.) - лочинсимонлар оиласига мансуб кучли йиртқич қуш.

ШУРТА (ар.) - Темур ва темурийлар даврида, асосан, ша-
харларда мавжуд бўлган лавозим бўлиб, ҳарбий миршаб вазифа-
сига доир хизматни адо этувчи шахс бўлган. Қўплик шахсида шурат
деб ишлатилган.

ШУУР (ар.) - онг, тушунча.

ШУФЪАТ (ар.) - мулкни сотиб олишга бўлган имтиёзли ҳуқук.
Шариат қонунларига кўра, мулк эгаси уни сотиши ҳақида, аввало,
шу мулкнинг бошқа эгаларига ёки бу ҳақда қўшниларига
билдириши шарт бўлган. Улар сотиб олишларидан бош тортган-
ларидагина мулк сотиб олиш ҳуқуқи бошқаларга ўтган.

ШУЪБА (ар.) - 1. Бирор ташкилот ёки муассасанинг алоҳида
бир қисми, бўлими; идора; 2. Шашмақом таркибига кирувчи олти
мақомдаги ҳар бир бўлимнинг номи.

ШЎРО (ар.) - совет.

ШЎРОТ (ар.) - Сомонийлар давлатида ўзини ҳимоя қилиш
учун давлат бошлиғи амир томонидан ташкил этилган турк ғулом-
ларидан иборат махсус сарой гвардияси.

Э

ЭВАРА (т.) - неваранинг боласи (бобо ва бувига нисбатан).

ЭВАРА-ЧЕВАРА (т.) - эвара ва чеваралар, учинчитўртинчи
бўғин, авлод.

ЭГАР (т.) - от-улов устига уриладиган ва миниб ўтириш учун
мосланган абзал.

ЭГАР-ЖАБДУК (т.) - эгар ва унга тегишли бошқа абзаллар
мажмуи.

ЭГАР-КЕЧА (т.) - от эгар учун махсус кичик кигиз...

ЭГАРЧИ (т.) - эгар ясовчи уста.

ЭГАЧИ (т.) - опа.

ЭГИЗАК (т.) - бирга туғилган икки ёки ундан ортиқ бола.

ЭЗИД (ар.) - Оллохнинг номи

ЭЛ (т.) - маълум юртда биргаликда яшовчи аҳоли, юрт.

ЭЛАК (т.) - ун элаш учун ишлатиладиган тўр қопланган ёғоч гардишдан иборат уй-рўзғор асбоби.

ЭЛАКЧИ (т.) - элак ясовчи уста.

ЭЛАТ (м.-т.) - кишиларнинг тил, ҳудуд, иқтисодий ва маданий жиҳатдан тарихан таркиб топган бирлиги. Элатнинг келиб чиқишига бир-бирига яқин бир неча қабилаларнинг уюшуви асос бўлган.

ЭЛБЕГИ (т.) - эл, элат бошлиғи, сардор.

ЭЛДОШ (?) - бир жойли ёки бир элга, қабилага мансуб кишилар (бир-бирига нисбатан).

ЭЛ-ЖУРЖОНИЯ (тар.) - илк Ўрта асрларда араб муаллифлари асарларида Хоразмнинг пойтахти шу ном билан аталган. Махаллий аҳоли уни Гурганж деб аташган.

ЭЛЛИКБОШИ (т.) - ҳарбий-маъмурий унвон. Ўрта Осиё хонликларида юзбошидан кейинги мансаб. 50 нафар аскардан иборат ҳарбий қисм қўмондони ёки 50 нафар аскар ажрата олувчи маҳалла, қишлоқ ёки овул раҳбари. Элликбоши мингбоши томонидан тайинланган.

ЭЛФУРУШ (т.+ф.-т.) - ўз элини, ватанини сотувчи; ватан-фуруш, соткин.

ЭЛЧИ (т.) - бир давлатнинг бошқа бир давлатда фаолият кўрсатувчи юқори мартабали расмий вакили.

ЭЛЧИ (т.) - 1. Дипломатик вакилларнинг энг катта мартабаси, унвони ва шу унвонга эга бўлган киши; 2. Шоҳ томонидан бирор топшириқ билан юборилган киши.

ЭЛЧИХОНА (т.+ф.-т.) - бир суверен давлатнинг суверен давлат ҳукумати қошидаги дипломатик ваколоти.

ЭМИКДОШ (т.) - бир онани эмган фарзандлар бир-бирига нисбатан.

ЭНА (т.) - она.

ЭНАГА (т.) - бировнинг боласини тарбиялаб катта қилган хотин.

ЭНЕОЛИТ (р.<гр.+л.) - неолитдан бронза даврига ўтиш даври (бу даврда биринчи мис асбоблар пайдо бўла бошлаган).

ЭНГИЛ (т.) - кийим.

ЭНЧИ (т.) - ота томонидан фарзандга ажратиб берилган жонивор, бош мол.

ЭРА (р.<лат.) - 1. Бирор йил ҳисоби бошланган пайт ва шундай йил ҳисобининг ўзи; 2. Давр, қандайдир тарихий ва ижтимоий хусусиятлари билан бошқаларидан фарқ қиладиган давр; 3. Ер тарихида маълум тоғ жинсларининг пайдо бўлиши билан характерланадиган, бир неча юз миллион йилларни ўз ичига олган муддат. *Палеозой эраси ва ҳ.з.*

ЭРОВУЛ (т.+...) - отлик разведкачи, лашкарнинг олдинги қисмларида илгари борувчи отлик аскар.

ЭРРАЙИМ (т.+...) - текин даромаддан босар-тусарини билмай қолган ёки ўзгаларнинг мулки, бойлиги устидан қаттақонлик қилувчи одам, валлакат.

ЭСКИДУЗ (т.+ф.-т.) - эски оёқ кийимларни ямаб сотувчи; ямоқчи.

ЭСКИФУРУШ (т.+ф.-т.) - эски-туски нарсаларни олиб сотувчи.

ЭТИК (ў.) - узун қўнжли пошналар пойабзал.

ЭТНИК (р. <гр.) - келиб чиқиш жиҳатидан бирор халққа оид ёки хос бўлган.

ЭТНОГРАФИЯ (ЭЛШУНОСЛИК) (тар.) - халқлар, этник бирликнинг турли типлари, уларнинг келиб чиқиши (этногенези), турмуши, тарихий ва маданий муносабатларини ўрганадиган ижтимоий фан. Этнография фани асосий эътиборни ҳозирги халқларга қаратган ҳолда ўтмишда мавжуд бўлган барча этник бирликларни илмий ўрганишни ҳам қамраб олади.

ЭТНОГЕОГРАФИЯ (тар.) - этнографиянинг бир бўлими. Ер шари, алоҳида мамлакатлар ва уларнинг туманлари аҳолисининг таркиби ва жойлашишини ўрганади. Шунингдек, этногеография қадимги ва ҳозирги этник бирликларнинг жойлашишини текширади ва шу асосда этник чегараларни аниқлайди. Этногеог-

рафияга этник картография ва этник демография киради. Этно-география антропология билан ҳам яқиндан алоқада.

ЭФТАЛИТЛАР (тар.) - Ўрта Осиё ва унга яқин мамлакатлар халқларининг этногенези ва тарихида муҳим роль уйнаган йирик қабилалар уюшмаси. Уларнинг келиб чиқиши тўғрисида турли фикрлар баён этилган. А.Н. Бернштамнинг фикрича, эфталитлар таркиб топган ерлар ўрта ва қўйи Сирдарё ҳамда Амударёнинг юқори ҳавзасидир. С.П. Толстов эса уларни Орол бўйларидан келиб чиққан деб ҳисоблайди. Гарчи эфталитларнинг таркиб топган жойи қатъий аниқланмаган бўлса-да, улар туркий этник элементлар аралашган Ўрта Осиёлик қабилалар негизида шаклланганлиги маълум. Эфталитлар оташпараст бўлганлар, лекин кейинчалик улар орасида аста-секин буддизм ва христианликка эътиқод қила бошлаганлар ҳам бўлган.

ЭШОН РАИС (ф.-т.) (Райосат паноҳ) - Бухоро амирлигидаги амал. Унга ҳўжа ва сайидлардан амир томонидан шахсан тайинланган. Одатда, унинг зиммасига оғирлик ва узунлик ўлчовларини қўпол равишда бузганлик учун, диний урф-одатларга тўғри риоя қилмаслик каби масалалар бўйича жазолаш вазифаси юклатилган.

ЭШИКОҚОСИ (т.) - Хива хонлигида сарой мулозими. Унинг вазифаси сарой дарвозаларини қўриқлаб туриш ҳисобланган. Эшикоқасида, албатта, битта ойболта бўлиши шарт бўлган.

ЭШИК ОҒАБОШИ (м.-т.) - Ўрта Осиё хонлиқларида хон саройидаги бош хизматкор. Олий ҳукмдорнинг турли қабул маросимларини ўтказиш ишларига мутасадди бўлган шахс.

ЭШОН (ф.-т.) - луғавий маъноси “улар”, “у киши” дегани. Улуғ авлодларнинг ва сўфийлик оқимида диний раҳнамоларнинг фахрий унвони. Эшонлар мусулмонлар жамоасининг бошлиғи, мураббийси, шунингдек, дарвишларнинг ҳам диний мураббийси ҳисобланган. Исмоилийлар мазҳабига эътиқод қилувчи жамоа бошлиғи эшон деб аталган. Ўрта асрларда сўфийлик оқими раҳнамоларига мурожаат қилишда уларнинг исмлари ўрнида “эшон”, баъзан “пир” сўзлари ишлатилган.

ЭШОНЗОДА (ф.-т.) - отаси эшон бўлиб ўтган, эшонлардан тарқалган шахс, эшон боласи, авлоди.

ЭШОНПАРАСТ(ф.-т.) - эшонларга қўл берган, уларга сизинувчи, динга муккасидан кетган киши.

ЭХРОМ (ар.) - 1. Пирамида; 2. Пирамида шаклидаги бино, иншоот; 3. Ҳажга бориш олдидан маълум давр давомида атир сепиш, соқол-мўйлов олиш каби дунёвий ишлардан воз кечиш ва Миср, Ироқ каби мусулмон давлатлари чегараларига етгандан сўнг оқ кийимга, одатда, тикилмаган оқ матога ўралиш ва шундай матонинг ўзи.

Ю

ЮГАН (т.) - от, эшак каби уй ҳайвонларини бошқариш учун улар бошига солинадиган, сувлиғи ва тизгини бўлган, қайиш тасмалардан ясалган абзал.

ЮГУРДАК (т.) - бировга хизмат қилиб турадиган киши; хизматкор, малай.

ЮЗ (т.) (тар.) - ўзбек халқи таркибига кирган йирик қабиалардан бири. Асосан, Сурхон водийсида яшаган. Улар иккита катта гуруҳ – ваҳтамғали ва жилантамғалидан иборат бўлган. Буларнинг ҳар бири, ўз навбатида, яна бир қанча гуруҳларга бўлинади. Этногенез маълумотлари юзларнинг келиб чиқиши Дашти Қипчок кўчманчи ўзбеклари билан боғлиқ эканлигидан далолат беради. XIX аср давомида юзларнинг купчилиги утроклашиб, деҳқончилик билан шуғулланганлар.

ЮЗБОШИ (т.) - 1. Ҳарбий бошлик; 2. Сўнги ўрта асрларда ўрта Осиё ҳудудида юз нафар аскар бошлиғи юзбоши деб аталган; 3. Қишлоқ ва маҳалла оксоқоли.

ЮККАШ (т.+ф.-т.) - 1. Юк ташувчи, ҳаммол; 2. Юк ташишга мўлжалланган ёки мосланган.

ЮМУРТҚА (т.) - тухум.

ЮПҚА (т.) - хамирни юпка ёйиб, қиздирилган қозонда ҳар икки томонини ағдариб пишириб, сўнг ичига қиймали пиёздоғ солиб, тўрт бурчак шаклида тахлаб тайёрладиган таом.

ЮРТ (т.) - маълум халқ, аҳоли яшаб турган жой, ўлка, мамлакат; ватан.

ЮРТДОШ (т.) - бир юртда яшовчи ёки яшаган кишиларнинг ҳар бири; ватандош.

ЮРТОВУЛ (т.) - ўрта асрларда қўчманчи ўзбек аскарлари ҳарбий юришга чиқишларида бир ойлик озиқ-овқат ғамлаб олишлари шарт бўлган. Аскарлар ҳарбий юриш пайтида озиқовқатни, асосан, атрофдаги шаҳар ва кишлоқ аҳолисидан тортиб олиб ғамлаган. Озиқ-овқатни бундай усулда йиғиш юртовул деб аталган. Юртовулга бевосита хоннинг буйруғи билан яқин атрофдаги кишлоқларга султонлар раҳбарлигида аскарлар тўпи юборилар ва аскарлар аҳолидан овқат, чорва, кийим-кечак ва шу каби нарсаларни олишар эди; Шунингдек, қўшиннинг олдида ҳаракат қилиб, жой ва аҳоли яшайдиган жойларни кўздан кечириб борувчи махсус ҳарбий бўлинма ҳам юртовул деб аталган.

ЮРТФУРУШ (т.+ф.-т.) - ўз юрти ёки ватанига хиёнат қилувчи.

ЮРТЧИ (т.) - мўғул амалдорлари. Булар амалда ёзувчизув ишларини олиб борар, жаҳонгирнинг ёрликларини таркатар, ҳар хил маълумотлар йиғар, баъзан эса махсус айғоқчилар орқали айғоқчилик билан ҳам шугулланганлар.

ЮРТЧИ ЯСОВУЛ (т.) - юртни қўчиш вақтида жойлаштириш билан шугулланган мансабдор юртчи аталган. Ўрта аср манбаларида қайд этилишича, ҳар бир юртнинг махсус юртчиси бўлган.

ЮРЧИ (т.) - Бухоро амирлигида амир ўтадиган кўчаларни тозалашни уюштирадиган мансабдор.

ЮТ (?) - 1. Дон-ғалла унмаган йил; очарчилик, қаҳатчилик; 2. Чорва очарчилиги; ўлат.

Я

ЯДАК (ф.-т.) - эҳтиётан эгарлаб безатилган от бўлиб, шох ёки ҳоким олдидан олиб юрардилар.

ЯЗАК (ф.-т.) - лашкарнинг олд қисмини билдирган. Темурийлар даврида эса авангард, муҳим ҳарбий маълумот йиғиш (разведка) билан шуғулланадиган гуруҳни англаган.

ЯЗАКДОР (ф.-т.) - язак, олди кўшиннинг бошлиғи

ЯЗДОН (ф.-т.) - тангри дегани

ЯЙДОҚ (т.) - 1. Эгар-жабдуксиз, яланғоч (от ҳақида); 2. *кўчма*. Ўсимлик ўсмайдиган, ўт-ўлансиз.

ЯЙЛОВ (т.) - чорва ўтлайдиган кенг майдон; ўтлоқ.

ЯКАН (т.) - пул.

ЯКАНДОЗ (ф.-т.) - узун кўрпача.

ЯКАНЧИ (ф.-т.) - эски-туски нарсалар билан савдо қилувчи; сймачи.

ЯКТАК (ф.-т.) - узун, олди очиқ эркаклар кўйлаги.

ЯЛАВОЧ (т.) - чопар, хабар элтувчи, пайғамбар.

ЯЛАМСИҚ (т.) - очкўз, еб тўймас, очофат.

ЯЛАНГТЎШ (т.) - кўкраги кенг, ягриндор; мард, жасур.

ЯЛЛА (т.) - енгил ва шўх кўшиқ.

ЯЛЛАЧИ (т.) - тўй-томошаларда кўшиқ айтиб, ўйинга тушиб юришни касб қилиб олган шахс (асосан, аёллар).

ЯЛОВ (т.) - байроқ, туғ.

ЯЛОВБАРДОР (?) - байроқ кўтариб борувчи байроқдор. Мовароуннаҳр ва Ўрта Осиё хонликлари кўшинларида байроқ кўтариб юривчи махсус кишилар бўлиб, улар яловбардор деб юритилган.

ЯЛОҚ (т.) - ит, мушук каби уй ҳайвонларини овқатлантириш учун мўлжалланган идиш.

ЯЛОҚИ (т.) - кишиларнинг сарқити билан кун кечирадиган, ювиндихур.

ЯЛПИ (т.) - умумий.

ЯМАН (ар.) - унг томон.

ЯМОҚ (т.) - 1. Бирор нарсанинг йиртилган, узилган, тешилган жойларини ямашга мўлжалланган бир парча мато, чори; 2. Ямалган, ямаб тикилган.

ЯМОҚЧИ (т.) - оёқ кийимларини тузатиш, ямаш иши билан шуғулланувчи косиб.

ЯРОВУЛ (т.) - махсус ҳарбий разведка қисми.

ЯРОҒ (т.) - хужум ва химояда ишлатиладиган қурол.

ЯРҒУ (ЁРҒУ) (т.-м.) ҳукм чиқариш, жазолаш.

ЯСО (ЁСОҚ) (т.-м.) - Чингизхон замонида жорий этилган қонун-қоида. Фуқаролар ясога, яъни қонун-қоидаларга қандай амал қилаётганини назорат қилиб турувчи кичик мансабдор ясовул деб айтилган.

ЯСОЛ (м.-т.) - қўшинни қўриш учун сафга тизилиши, лашкар қаноти, флангаси.

ЯСОВ (т.) - саф, ясов тортмоқ, сафга тизилмоқ, саф тортмоқ.

ЯСОВУЛ (м.-т.) - ўрта асрларда Мўғулистон, Ўрта Осиёда подшоҳ ёки хон саройи узангисидаги кичик мансабдор. Олий ҳукмдорнинг амру-фармойишларини бажарувчи шахсий хизматкори.

ЯКСАРА (ф.-т.) - ер ҳайдовчи бир жуфт иш ҳайвонларидан олинадиган солиқ тури. У қўш пули ҳам деб аталган.

ЯМАН ТОШИ (тар.) - Ямандан чиқадиган қимматбаҳо тош. Уни айрим манбаларда “ақиқи ямани” деб ҳам аташган.

ЯССИ (тар.) - ҳозирги Туркистон шахрининг олдинги номи.

ЯСОВУЛБОШИ (м.-т.) - ясовуллар бошлиғи.

ЯСОВУЛХОНА (м.-т.+ф.-т.) - ясовуллар, соқчилар ва қурол-яроғ турадиган бино ёки махсус хона.

ЯССАВИЙЛИК (тар.) - Исломдаги сўфизмга хос оқим. XII асрда Ўрта Осиёда пайдо бўлган ва кўчманчи аҳоли ўртасида ҳам

кенг ёйилган. Асосчиси - Аҳмад Яссавий. Унинг “Девони ҳикмат” асарида яссавийлик ғоялари илгари сурилган. Яссавийлик суфизм тамойилларини қадимги ўзбек тилида тарғиб қилган. Унинг ташвиқотчиларидан бири Сулаймон Боқирғонийдир.

ЯССИ (т.) - сатҳи ёйиқ, текис.

ЯСО+ I (м.-т.) - қоида, қонун, тартиб.

ЯСОҚ II (м.-т.) - Муғул империяси, хусусан, Олтин Ўрда

Ў

ЎГАЙ (т.) - бегона ота ёки она билан фарзанд ёинки шундай фарзандлар бир-бирига нисбатан.

ЎЗАН (т.) - йирик оқин, сув йўли.

ЎЙДИК (т.) - кичик чуқурлик.

ЎЙМОҚ (т.) - кичик чуқур, чуқурча.

ЎКИЛ (т.) - никоҳ пайтида йигит ёки қиз томонидан кафилликка ўтувчи, вакиллик қилувчи киши, вакил.

ЎКСИЗ (т.) - 1. Ота-онасиз, етим; 2. Бирор ёрдам берадиган кишиси йўқ; химоясиз, бечора; 3. Ғам ва ҳасратни ифодаладиган; ғамгин.

ЎКЧА (т.) - оёқ кийимининг товони остига қоқилган қалин чарм; пошна.

ЎЛАН (т.) - 1. Халқ оғзаки ижодида, одатда, тўй, гапгаштак ва шу қабиларда ижро этиладиган қўшиқ; 2. Ўсиб турган ўт, қўкат.

ЎЛАНЧИ (т.) - ўлан айтувчи, қўшиқчи.

ЎЛЖА (т.) - 1. Душман устидан ғалаба қилиб қўлга киритилган нарса; 2. Овда қўлга тушириладиган, тутиб ёки отиб олинadиган нарса, ов.

ЎЛКА (т.) - 1. Мамлакат; 2. Мамлакатнинг маъмурий-ҳудудий бирликка эга бўлган бирор қисми; вилоят.

ЎЛКАШУНОС (?) - ўлкани ўрганувчи.

ЎЛКАШУНОСЛИК (?) - 1. Ўлкашунос; 2. Мамлакатдаги бирор жой ёки бирор вилоятнинг тарихи, географияси ва шу қабилар ҳақидаги билимлар мажмуи; ўлкани ўрганиш.

ЎЛПОН (т.) - Ўрта Осиё хонликлари ҳудуди чор Россияси томонидан босиб олинганидан сўнг жорий этилган бўлиб, экин майдони ва олинадиган ҳосилнинг миқдорига қараб, йилига бир марта ундириладиган ер солиғи.

ЎЛПОНЧИ (т.) - ер солиғини йиғувчи мансабдор.

ЎЛТАНГ (?) - сув тақсимловчи тўғон, сув тақсимлагич.

ЎНБОШИ (т.) - Амир Темур армияси ва Ўрта Осиё хонликлари қўшинларидаги энг кичик ўн нафарлик гуруҳ - ҳарбий бўлинма бошлиғи.

ЎНГИР (т.) - ўйилган, чуқур жой; ўйик.

ЎНГУТ (тар.) - қадимги қабилалардан бири. Рашидуддин Фазлуллоҳнинг ёзишича, ўнгутлар мўғулларга ўхшаса-да, улардан алоҳида ажралиб турган. Ўнгутлар Чингизхонга тобе бўлиб, унинг босқинчилик юришларида иштирок этган. Чингизхоннинг ворислари даврида ўнгутларнинг кичик гуруҳлари Ўрта Осиёга, жумладан Ҳоразмга келиб ўрнашган ва кейинчалик маҳаллий халқлар билан аралашиб, этник номларини унутиб юборганлар.

ЎРА (т.) - сабзавот, дон ва шу қабиларни қўмиш учун махсус қазилган, одатда, ости кенгроқ бўладиган чуқурлик.

ЎРДА (м.-т.) - 1. Туркий ва мўғул халқларида ҳарбий-маъмурий ташкилот, манзилгоҳ. Ўрта асрларда олий ҳукмдорлар қароргоҳи, пойтахти; 2. Подшоҳ, хон ёки бирор олий мартабали шахснинг ҳарами.

ЎРДУ (т.) - қўшин, лашкар.

ЎРДУГОҲ (т.+ф.-т.) - қўшин қўнадиган ёки турадиган жой, лагерь.

ЎРИНДОР ОҚСОҚОЛЛАР (тар.) - XIX-XX аср бошларида Хива хонлигида қабул маросими вақтида хоннинг рўпарасида турувчи, ва ўтирадиган тайинлик ўрни бўлмаган мансаб ва унвон соҳиблари.

ЎРИНИШЛИ (т.) - XIX-XX аср бошларида Хива хонлигида хон қабулидаги тантанали маросимлар вақтида амалига қараб тартиб билан ўтириш ҳуқуқига эга бўлганларга нисбатан ишлатилган. Бошқалар бирор фармойиш кутиб, хон рўпарасида ўзрокда таъзим билан оёққа босиб туришган.

ЎРКАЧ (т.) - туянинг тепа сиртидаги ёғ қатламидан иборат дўнг ўсимта.

ЎРОҚ (т.) - Бухоро амирлигида XIX-XX асрларда диний олам ва илоҳиёт илмида эришган ютуқлари учун бериладиган учта унвоннинг энг юқориси ҳисобланган бўлиб, шу унвонга эришган шахснинг исмига қўшиб айтиш одат бўлган.

ЎТАР (т.) - ўз ишига уста. Хива хонлигида хоннинг сочини олиш учун махсус белгиланган кишини шу унвон билан аташган.

ЎТАРЧИ (т.) - ўзбек халқи таркибига кирган қабилалардан бири. Улар Дашти Қипчоқ кўчманчи ўзбекларидан иборат бўлиб, XV-XVI асрларда Мовароуннаҳрга келиб жойлашган. Фарғона водийсида, Бухоро ва Самарқанд вилоятларида тарқоқ ҳолда яшаб XVIII-XIX асрлар давомида маҳаллий халқлар таркибига сингиб ўз номларини унутиб юборганлар.

ЎТАҒА (т.) - 1. Бошга тақиладиган жиға; 2. Дубулгага кистирилган пат.

ЎТИК (т.) - дазмол.

ЎТМИШ (т.) - ўтган давр, кечмиш.

ЎТОВ (м.-т.) - кўчманчи ва ярим кўчманчи халқларнинг асосий турар жойи; чорвачилик билан шуғулланадиган аҳолининг кўчма бошпанаси.

ЎТРОҚ (т.) - бир жойда муқим яшайдиган.

ЎТСОЧАР (т.) - душманга ёниб турган суюқлик сочадиган қурол.

ЎҚЛОҒИ (т.) - ош хамир ёйиш учун ишлатиладиган узун силлиқ таёкча.

ЎҒИР (т.) - донни уриб туйиш, эзиб майдалаш учун ишлатиладиган ичи ўйик ғўладан иборат рўзғор буюми; кели.

ЎҒЛОН (м.-т.) - мўғулча сўз бўлиб, тахт вориси, шахзода деган маънони англатган.

ЎҒУЗ (ҒУЗ) (тар.) - илк ўрта асрларда 24 қабиладан ташкил топган йирик халқ. Булар VIII-X асрларда Сирдарё соҳилларида, унга туташ чўлларда, Орол денгизининг жанубий, жануби-шарқий минтақаларида, ислом динини қабул қилганлари эса Нурота тоғ олди районларида яшаганлар, асосан, чорвачилик билан шуғулланганлар. Ўғузлар VII-IX асрларда йирик қабила иттифоқини, IX аср охири X аср бошларида Ўғуз давлатини барпо этганлар.

ЎҒУЗЛАР (тар.) - туркий қабила. Марказий ва Ўрта Осиёда яшаган. VII аср бошида Турк хоқонлиги таркибида тўққиз ўғуз қабиласи иттифоқи пайдо бўлиб, бу иттифокда кўпчиликни, асосан, уйғурлар ташкил этган.

ЎҒУЗХОН (т.) - барча туркий-мўғул қабилаларининг афсонавий асосчиси.

Қ

ҚАБЗА (ар.) - 1. Тутқич, даста; 2. Кафт кенглигига тенг узунлик улчови.

ҚАБИЛА (ар.) - этник бирлик. Қабила аъзолари ўртасидаги қон-қариндошлик алоқаларининг мавжудлиги, уруғ ва бўғинларга бўлиниш қабиланинг асосий белгисидир. Шунингдек, қабиланинг бошқа белгилари ҳам мавжуд. Бу белгилар унинг маълум бир ҳудудга эга эканлигидан, қабиладошларнинг иктисодий бирлиги, ягона қабилавий тили ва номи, қабила кенгаши ва ҳарбий бошлиқларнинг ўз-ўзини бошқаришидан иборатдир.

ҚАБО (ар.) - жубба (совут) остидан кийиладиган узун уст кийими. Шоҳлик қабоси-подшоҳларнинг ана шундай кийими.

ҚАВМ (ар.) - 1. Бир авлоддан тарқалган, ўзаро қариндошлик муносабатлари билан боғланган кишилар бирлашмаси; уруғ, аймок, қабила; 2. Ҳамиша бир масжидда ибодат қилувчи кишилар ва уларнинг ҳар бири.

КАВС (ар.) - 1. Ўн икки буржнинг бири, Акраб ва Жадий буржлари ўртасида жойлашган; 2. Шамсия йил ҳисобида тўққизинчи ойнинг арабча номи (22 ноябрь—21 декабрь орасидаги даврга тўғри келади).

КАВСОБ (ар. ф.-т.) - қавс ойида, яъни ноябрь охири декабрь бошларида ерни суғориш учун бериладиган сув; қавс сув.

КАВЧИН (тар.) - ўзбек халқи таркибига кирган қабилалардан бири. Қавчинлар XIII аср ўрталарида арлот, барлос, жалойирлар билан бирга Мўғулистон ҳудудидан Амударёнинг ўрта ва юқори оқимида ҳамда Фарғона водийсига кўчиб келишган. Қавчинлар, асосан, ярим ўтроқ ҳолда яшаб, чорвачилик ва деҳқончилик билан шуғулланганлар. Улар бир қанча уруғларга бўлинган. Шулардан энг йириқлари бегузув, балхи, кўрпачувиш, бўзчи, кашмири, сулаймон, имом, бўйин, тугал, пула, шерали, туя-бўйин қабилардир.

КАДАМЖО(Й) (ар.+ф.-т.) - зиёрат қилиш, сиғиниш учун бориладиган мўъжизали, муқаддас деб саналган жой; зиёратгоҳ.

КАДАҚ (?) - оловкурак; хокандоз.

КАДАХ (ар.) - май ичиладиган идиш; жом.

КАДИМ (ар.) - узок ўтмишдаги; қадимий, кўхна.

КАДОҚ (т.) - қадимги ва ўрта асрларда мавжуд бўлган оғирлик бирлиги. XX аср бошларигача Ўрта Осиё ҳудудида кенг қўлланилган. Бир кадоқ 409,512 граммга тенг бўлган.

КАЗБИОН (тар.) - Ўзбекистон жанубида жойлашган илк ўрта аср вилояти номи. Ҳозирги Сурхандарё вилоятининг Қашқадарё вилояти билан чегараси ҳудудларини ўз ичига олган.

КАЗИ (т.) - отнинг тўш ва пешноп гўшти; шундай гўшдан отнинг йўғон ичагига тикиб тайёрланган маҳсулот.

КАЗНА (т.) - дағал ипак, пилла чиқитидан олинган паст ипак.

КАЗНОҚ(ЧА) (т.) - омбор вазифасини ўтовчи кичикрок хона, хужра.

КАЙЛА (т.) - майда тўғралган гўшт ва сабзавотни қовуриб тайёрладиган, қуюқ овқатга солиб истеъмол қилинадиган масаллик.

ҚАЙРОК (т.) - кесувчи асбобларнинг тиғини ўткирлашда ишлатиладиган силлиқ тош.

ҚАЛАБОН (т.+ф.-т.) - Қўқон хонлигида хонликнинг чегара худудларида жойлашган қалъа ва истеҳкомларнинг ҳоқими. Ушбу вазифага, одатда, ҳарбий мақсадлардан келиб чиққан ҳолда дод-хождан қўшбегигача бўлган шахслар тайинланган. Қалабон одатда чегара туманларидаги ҳарбий-маъмурий, хирож ва бож олиш ишларига, чегарани муҳофаза қилиш ишларига жавоб берган. У қутвол деб ҳам аталган.

ҚАЛАНДАР (ф.-т.) - сўфизм йўлига кириб, меҳнат қилмасдан дарбадарлик, гадолик ва хайр-эҳсон йўли билан кун кечирувчи кишилар фаолияти. Қаландарлар муайян жамоа (сулук)га бирлашиб, унинг ғояларини тарғиб этадилар. Нақшбандия, Ясавия, Қубравия, Қадария қаландарликнинг машҳур сулукларидандир.

ҚАЛАНДАРХОНА (ф.-т.) - қаландарлар йиғиладиган ва тунайдиган жой.

ҚАЛАЧИ (тар.) - ўзбек халқи таркибига кирган туркий уруғлардан бирининг номи.

ҚАЛАЧИ (т.) - Хива хонлигида рус шаҳарларидан мол келтирувчи савдогарларни шундай деб аташган.

ҚАЛБ (а.) - подшоҳ, хон ҳузуридаги қисм; марказ.

ҚАЛИН (т.) - Ўрта Осиё худудида келин олиш билан боғлиқ бўлган тўлов одати.

ҚАЛИНЧИ (т.) - бирор кимса эшигида хўжайин томонидан тўланган қалинни қоплаш учун ишлаб турган хизматкор, қарол.

ҚАЛИҚ (т.) - бирор йигитга унаштирилган киз (шу йигитга нисбатан).

ҚАЛЛОБ (ар.) - ўз манфаатини кўзлаб, бошқаларни алдаш мақсадида турли найранглар ишлатувчи, алдам-қалдам, қинғир ишлар қилувчи.

ҚАЛЪА (ар.) - мудофаа мақсадида қурилган, стратегик жihatдан қулай ва мустаҳкам таянч пункти. Қалъанинг дастлабки қуринишлари ибтидоий жамоа тузуми даврида пайдо бўлган. Бундай қалъа атрофи пахса, тош ва бошқа материаллардан тикланган

девор билан ўралган турар жойдан иборат бўлган. Кейинчалик қалъа деворининг атрофида хандаклар қазилган. Ҳар бир қалъани унинг ўз аҳолиси мудофаа қилган.

ҚАЛЪАЧИ (ар.) - шаҳарларга, хусусан, Россия шаҳарларига бориб савдо-сотик қилувчи йирик маҳаллий савдогар.

ҚАЛҚОН (т.) - жангчининг танасини тигли қуроғлар зарбидан химоя қилувчи ташқи томони бўртиқ қилиб ишланган мослама. Энг қадимги қалқонлар ёғоч, тўқилган чивик, қўға, тери, кейинчалик эса бронза ва темирдан ясалган. Қалқон шакли ва катта-кичиклиги жиҳатидан турли халқларда турлича бўлган. XVI-XVII асрларга келиб, ўточар қуроғларнинг такомиллашуви билан қалқон ўз аҳамиятини йўқотди.

ҚАМАЛ (т.) - ташки олам билан алоқани узиш даражасидаги қуршов.

ҚАМАЛ (1) (т.) - қалъа типигаги истехком пунктларини ишғол қилиш учун ўтказилган ҳарбий ҳаракатлар усули; қадим замонлардаёқ шаҳар ёки қалъани қўққисдан ҳужум қилиб олиб бўлмаган тақдирда қамалдан фойдаланилган. Одатда, қамал қилувчи қўшинларнинг бир қисми қамал истехкомларини қамалдагиларнинг ҳамлаларидан мудофаа қилган, қўшинларининг асосий қисми эса фаол ҳарбий ҳаракатлар билан банд бўлган, яъни қалъага кетма-кет ҳужумлар уюштиришган. Баъзан эса қамалчилар қамалдагиларнинг озик-овқат, ўк-дорилари тугагач, таслим бўлишларини кутишган. Ўрта асрларда мўғултатар ва Амир Темур армияларида қалъа ва шаҳарларни қамал қилишда ўтсочар қуроғлардан кенг фойдаланганлар. XVII асрдан бошлаб қамал қилишда артиллерия кенг қўлланила бошланган. XVIII-XX аср бошларида қалъани қамал қилиш учун махсус қамалчи қисмлар тузилган.

ҚАМАР (ар.) - ойнинг арабча номи.

ҚАМАРИЯ (ар.) - Ойнинг иккита бир хил фазаси, масалан, Ой туғилган кундан келгуси Ой туғилган кунгача бўлган вақт асос қилиб олинган йил ҳисоби (Қамария ҳисобида йил шамсия ҳисобидан деярли 11 сутка қисқа. Қамария ойлари: муҳаррам, сафар, раббулавлал, раббуссоний, жумодилавлал, жуодиссоний, ражаб, шаъбон, рамазон, шаввол, зулқайда, зулҳижжа).

ҚАНҒЛИ (тар.) - қадимий туркий қабилалар уюшмаси. Ўрхун-Енисей ёзувларида “қонҳарас” деб аталган. Қанғлиқларнинг илк

аждодлари Сирдарё сохилларида яшаган саклар бўлиб, булар милоддан аввалги III асрда йирик Қанғ давлатини барпо қиладилар. Бу давлат кучайиб, милоддан аввалги II-I ва милодий I-II асрларда жуда катта ҳудудда (Тошкент воҳаси, Қозоғистоннинг жануби-шарқий ҳудудлари, Мовароуннаҳр, Хоразм, Орол денгизининг жанубий, жануби-шарқий ва шимоли-ғарбий минтақаларидаги ҳудудлар) ҳукмронлик қиладилар. Сакларнинг хун, Усун ва бошқа туркий халқлар билан аралашishi натижасида милоддан аввалги II-I - милодий I-II асрлар давомида Сирдарёнинг ўрта оқимларида янги халқ (элат) - қанғар халқи вужудга келади. Қанғарлар Марказий Осиёда ташкил топган энг қадимги туб ерли туркий қатламни ташкил қилганлар. Қучманчи ва ярим қучманчи этнослар билан маҳаллий аҳоли (сак) маданиятининг қўшилиб бориши натижасида қанғар маданияти вужудга келади. Археологлар бу маданиятни Қангюй маданияти деб номлайдилар. Бу маданият Сирдарёнинг ўрта оқимларида ташкил топган бўлиб, милоддан аввалги I - милодий I-II асрларда Марказий Осиёда (жумладан, Мовароуннаҳрда) кенг тарқалган. X аср охирида уларнинг катта бир қисми шимоли-ғарбга силжиб, Эмба ва Урал (Ёйик) дарёлари оралиғига жойлашган. XI асрда уларнинг кўпчилиги Кичик Осиё, Болгария ва Венгрия ерларига ўтиб маҳаллий аҳолига, айрим гуруҳлари эса Волга бўйларига келиб бошқирд, татар халқларига қўшилиб кетган. XI асрнинг охири - XII асрнинг бошларида қанғиларнинг катта гуруҳи Сирдарё бўйларига қайтиб келган. Ўрта асрларда қанғилар Ўрта Осиё давлатларининг ички сиёсатида фаол иштирок этишган. Қанғилар ярим ўтроқ ҳолда яшаб деҳқончилик ва чорвачилик билан шуғулланишган. Улар бир неча уруғларга бўлинишган. Жумладан, сари-қанғли, қора-қанғли, қизил-қанғли, бобо-қанғли, олтмиш-қанғли, бўқа-қанғли ва бошқалар. Қанғиларнинг кейинги авлодлари ўзбек, қозок, қирғиз, туркман, қорақалпоқ, бошқирдлар ва Сибирда яшовчи туркий халқларнинг (олтойликлар, тува ва бошқ.) таркибига кириб, уларга сингиб кетганлар.

ҚАРАМ (т.) - бошқа кишига тобе, эркисиз, боқиманда.

ҚАРИ (т.) - XVIII-XIX асрда Хива хонлигида мавжуд бўлган узунлик ўлчов бирлиги (1 қари - тахминан 2,5 метрга барабар).

ҚАРИНДОШ (т.) - туғишган киши, бир аждодга мансуб кишилар бир-бирларига нисбатан.

ҚАРИЧ (т.) - ёзилган панжанинг бош бармоқ учидан жим-жилок учигача бўлган узунлик улчови.

ҚАРОР (ар.) - Вазирлар Маҳкамаси чиқарадиган ҳужжат.

ҚАРМАТ (ар.) - Абузар деганнинг лақаби. Қарматилар унинг издошлари бўлиб, 891 йили араб халифалигига қарши чиққанлар.

ҚАРОВУЛ (т.) - қар. Қоровул

ҚАРОВУЛБЕГИ (т.) - 1. Посбонлар бошлиғи; 2. Хива хонлигида чегара районларда чегара қўшини ташкил этилган. Чегара хизматининг бошлиғи қоравул беги дейилган.

ҚАРОЛ (т.) - 1. *Айнан*, қул; 2. Хизматкор, батрак; 3. Батрак сўнги ўрта асрларда Ўрта Осиё хонликлари ҳудудида, жумладан, Бухоро амирлигида бадавлат хонадон, катта ер эгалари томонидан ўз хўжаликларида, асосан, ёшлар ва ўсмирлардан маълум миқдордаги дон, буғдой ёки чорва моллари ҳисобидаги тўлов шарти билан бутун йил давомида ёки эрта баҳордан кеч қишга қадар ёллаб ишлатилган кишилар.

ҚАРОЧҶҮРИЙ (т.) - Салжукийлар давридаги қиличларнинг бир нави.

ҚАРОРГОҲ (ар.+ф.-т.) - 1. Тош ва бронза даврларида яшаган одамларнинг турар жойи. Мавзе ва макон манзилгоҳлардан фарқ қилади; 2. Ҳарбий бошлик (саркарда)нинг жанг пайтидаги сафар чодирининг номи.

ҚАРОҚЧИ (т.) - йултўсар, босқинчи.

ҚАРЛУҚЛАР (тар.) - қадимий туркий қабилалардан бири. IV-V асрларга Олтойнинг ғарбида яшаганлар. VI-VII асрларда қарлуқлар Турк ҳоконлиги таркибига кирган. VII аср ўрталарида қарлуқларнинг бир қисми Еттисув ҳудудига келиб жойлашганлар. VIII аср охирларида бу ерда Қарлуқлар давлати вужудга келган. X асрда Қорахонийлар давлатида қарлуқларнинг вакиллари ҳукмрон мавкега эга бўлганлар. X аср охирларида қорахонийлар Моваруннахрни эгаллагач, қарлуқлар Тошкент воҳасига, Фарғона ва Зарафшон водийларига кўчиб келишган. Кейинчалик қарлуқлар маҳаллий халқлар таркибига киришган. Ўзбеклар таркибидаги қарлуқлар XIX аср охири - XX аср бошларида Зарафшон дарёсининг ўрта ва қуйи оқимларида, ҳозирги Сурхондарё вилоятининг Сариосиё ва Шўрчи туманларида яшаганлар.

КАРТАНГ (т.) - кексая бошлаган киши.

КАРҚАРА (т.) - туяқуш патлари билан безатилган бош кийим.

КАСКОН (т.) - гардиш, лаппаклар қўйиб манти пиширадиган махсус қозон.

КАТИМ (т.) - узунлиги тикилаётган нарса билан ёзилган қўл учи оралиғига тенг.

КАТИРМА (т.) - оширилмаган хамирдан қозонда ёғсиз пишириладиган юпка емиш.

КАТЛАМА (т.) - юпка ёйилган хамирни ёғда пишириб тайёрланган емиш.

КАТТОЛ (ар.) - 1. Одам ўлдирувчи, хунхўр, қотил; 2. *Кучма*, ашаддий, ёвуз.

КАЪДА (ар.) - вафот этган кишининг “еттиси” ёки “йигирмаси”дан кейин мархумнинг яқин қариндошлари уйида ўтказиладиган маросим. Ўрта Осиё халқлари, асосан, ўзбеклар ва тожиклар орасида кенг тарқалган.

КАҲРАБО (к.) - янтарь.

ҚИБЛА (ар.) - мусулмонлар намоз вақтида сажда қиладиган томон. Хижрий йилнинг иккинчи йили (624) Маккадаги Каъба барча мусулмонлар учун қибла қилиб белгиланган. Қибла ниҳоятда муқаддас ҳисобланади. Ҳар бир мусулмон каерда бўлмасин, албатта, ўша томонга қараб намоз ўқийди. Масжидларда меҳроб қибла томонга қараб ишланади. Исломдаги кўп маросимлар ҳам, одатда, қиблага қараб бажарилади. Ҳатто, мархум кўмилганда ҳам, юзи қиблага қаратиб қўйилади.

ҚИЁМАТ (ар.) - дунёнинг тугаши ҳақидаги диний таълимот. Сўроқ ва жавоб, гуноҳларнинг ўлчаниши, жаннат ва дўзах каби тасаввурлар билан бирга қўшилиб, исломнинг охират ақидасини ташкил этади.

ҚИЁС (ар.) - шариатда қўлланидиган усуллардан бири. Қиёсда дастлабки икки манба - Қуръон ва Суннада берилмаган бирор ҳуқуқий масала, улардаги шунга ўхшаш масалага таққослаш йўли билан шарҳ этилган. Қиёс фикрлар ҳуқуқини кенгайтириб, шариатни турмушнинг турли томонларига татбиқ этишга имконият берган.

ҚИЁТ (тар.) - қадимги туркий қабилалардан бири. Ұғузлар таркибида бўлган. VIII-X асрларда Дашти Қипчоқда яшаб, кучманчи чорвадорлик билан шуғулланганлар. Ұғузлар давлати емирилгач, XI асрда қиёт қабилалари ҳам бўлиниб кетган. Уларнинг катта қисми Туркманистон худудига силжиб маҳаллий аҳолига, бошқа бир қисми эса Болқон ярим оролидаги халқлар таркибига сингиб кетган. Дашти Қипчоқ чулларидида қолган қисми кейинчалик ўзбек, қозок, қорақалпоқ халқларининг таркибий қисмларидан бирини ташкил этган. Қорақалпоқлар таркибидаги қиётлар учга бўлинган (учтамғали, тарокли, болғали). Қашқадарёнинг юқори оқими, Хоразм ва Бухоро воҳалари, шунингдек Зарафшоннинг ўрта оқимида яшовчи қиётлар XIX аср охирида қорақалпоқлар таркибига кирган. Қиётлар XX аср бошларида асосан ўтrockлашиб, дехқончилик ва чорвачилик билан шуғулланган.

ҚИЙИҚ (т.) - асли, түртбурчак бўлиб, учбурчак шаклида буклаб, белга боғланадиган махсус тикилган мато.

ҚИРОТ (юн.-фр.) мисколнинг 1/24 (йигирма түртдан бир) қисми бўлиб, у 0,195 граммга тенг бўлган.

ҚИЗИЛБОШЛАР (т.) - Кичик Осиё, Сурия ва Озарбайжондаги кучманчи турк қабилаларининг бирлашмаси. Улар 12 шиа имоми шарафига ўн икки йўллик қизил матодан салла ўраб юришган. Қизилбошлилар сафавия тариқатининг асосий харбий таянчи бўлиб, сафавия шайхлари бошчилигида қўшни мусулмон бўлмаган мамлакатларга ҳужум қилиб туришган.

ҚИН (т.) - пичок, қилич каби асбобларнинг ғилофи.

ҚИПЧОҚЛАР (тар.) - туркий халқларнинг энг йирик қабилаларидан бири. Қипчоқлар Рус солномаларида “половешлар”, Европанинг баъзи халқларида ва Византия солномаларида “кумонлар” деб аталган. Махмуд Қошғарийнинг “Девони луғатит турк” асарида қипчоқлар ҳақида батафсил маълумотлар берилган. Қипчоқлар милоддан аввалги III-II асрларда ва милодий I-II асрларда Олтой тоғларининг шимоли-ғарбий минтақаларида, Иртиш дарёси бўйларида, Тарбағатайнинг ғарбий минтақаларида яшаганлар. VI асрнинг 2-яримларида қипчоқларнинг талай қисми Турк хоқонликлари тасарруфида бўладилар. Қипчоқларнинг илк аждодларининг бир қисми VI асрда Ғарбий Олтойдан чиқиб, Мўғулистон ва Тува ерларига келиб ўрнашган. Иккинчи қисми эса Иртиш

дарёсининг яқинидаги даштларга кўчиб ўтиб, кимакларга тобе бўлган. X аср охири – XI аср бошида кимаклар давлати емирилгач, кипчоқлар Иртишнинг ғарбидаги чўлларда, Урал ва унга яқин ерларда яшовчи туркий қабилаларнинг бирлашиши натижасида кучайиб, қадимги “Мафазат ал-Гуз” (Ўғузлар ери) ни ишғол қиладилар. XI аср бошларида кипчоқларнинг катта бир қисми Волга бўйи даштларига, иккинчи қисми эса Сирдарё бўйларига келиб ўрнашадилар. Ғарбга йўналган кипчоқлар XI асрнинг 60-йилларида Қора денгиз ва Азов денгизи яқинидаги чўлларда ҳамда Шимолий Кавказ, Шимолий Дон, Днепр, Дунай дарёлари бўйларигаги даштларда жойлашадилар. Оқибатда, Тяньшаннинг ғарбий тармоқларидан Дунай соҳилларигача бўлган улкан худуд кипчоқлар қўлига ўтди ва у ерлар “Дашти Қипчоқ” деб атала бошлайди. Кипчоқларнинг асосий машғулоти кўчманчи чорвачилик бўлиб, ўтовларда яшаганлар. Кейинчалик кипчоқларнинг катта бир қисми Шарққа силжиб, Урта Осиё ва Қозоғистон худудида жойлашадилар. Қипчоқларнинг кўпчилиги, аста-секин ўт-роқлашиб, деҳқончилик билан шуғулланганлар. Қипчоқларнинг кейинги авлодлари Самарқанд вилоятида, Фарғона водийсида, Қашқадарё, Сурхондарё ва Хоразм вилоятларида яшаб, бизгача ўз этник номларини сақлаб келганлар.

ҚИРМОЧ (т.) - овқат пиширилаётганда қозон тагига ёпишиб қолган қолдиғи.

ҚИРОАТ (ар.) - баланд овоз билан таъсирли ва ифодали ўқиш, мутолаа қилиш.

ҚИРОВ (т.) - совуқ таъсирида пайдо бўладиган қорсимон зарралар.

ҚИРОЛ (ғарбий славянлар тилида) - Ғарб мамлакатларида олий ҳокимиятни мерос тариқасида ўз қўлида тутувчи шахс; подшоҳ.

ҚИРОЛИЧА (?) - аёл қирол. Қиролнинг хотини. Малика.

ҚИРОН (ф.-т.) - 1. Кўплаб ўлдириш, киргин; 2. Давлат, мамлакат.

ҚИРК (тар.) ўзбек халқи таркибига кирган йирик қабилалардан бири. Тарқоқ ҳолда Самарқанд атрофида, Панжикентнинг жанубида, ҳозирги Ғаллаорол, Жиззах, Зомин ва Ўратепа худуд-

ларида яшаганлар. Кўпинча ўзбек халқи таркибига кирган қабилалардан бири — юзлар билан аралашган ҳолда яшаганлар. Шунинг учун ҳам кўпчилик манбаларда “қирқ-юз” номи билан ҳам маълум. Қирқ, юз ва минг қабилалари марқа деган умумий ном билан аталган. Қирқларнинг этногенези Дашти Қипчоқ кўчманчи ўзбеклари билан боғлиқ. Қирқлар ўтмишда бир қанча уруғларга бўлинган. Шулардан энг йириклари - оқ-қўйли, қора-қўйли, қора-сирак, қорача, олмасаун, чапарашли ва бошқалар. Улар XX аср бошларига қадар ярим ўтроқ ҳолда яшаб, чорвачилик билан шуғулланганлар. Бир қисми тоғ ён бағрида, адирларда яшаб лалмикор ва қисман суғорма дехқончилик билан шуғулланганлар.

ҚИРҒИ (?) - ранда.

ҚИРҒИЗ-КАЙСОҚ (тар.) - XVIII-XIX асрларда рус тадқиқотчилари ўз асарларида ва расмий ҳужжатларда ҳозирги Қозоғистон ва Қирғизистон ҳудудлари қирғиз-қайсоқ ҳудуди деб, уларнинг аҳолиси эса қирғиз-қайсоқлар деб берилган. Маҳаллий олимлар асарларида ушбу ҳудудлар ва унга туташ ҳудудлар Дашти Қипчоқ дейилган.

ҚИРҒОҚ (т.) - чет, ёқа, сохил.

ҚОВУЗ (т.) - 1. Доннинг пусти; 2. Ичига кўпинча тарик пусти солинган бешик тўшаги.

КОВУРДОҚ (т.) - гўшти, кейин унга пиёз, картошка каби сабзавотларни қўшиб яхшилаб қовуриб, озроқ сув солиб димлаб пишириладиган қуюқ таом.

ҚОВҒА (т.) - ёғоч пакир.

ҚОЗИ (ар.) - шариятда судья, ҳуқуқий ишларни ҳал этувчи вазифасини бажарувчи мансабдор. Қози, шунингдек, васийликка, васиятнинг бажарилишига, мерос тақсимотига тегишли ишларни амалга оширган. Вақф ҳам қози назоратида бўлган. Қозилар ҳукми қатъий бўлиб, улар устидан фақат хон ёки амирга шикоят қилишган. Ўрта Осиё ҳудудидаги қозилар турли даражаларга бўлинганлар. *Масалан*, қозикалон энг юқори даражадаги қози бўлиб, у хонлик ёки амирликдаги ҳамма қозилар устидан назорат қилган. Бухоро хонлигида юқори табақадаги шахслар учун хожи қалон даражаси бўлган. Қози-ул кузот - қозикалон ўринбосари ҳисобланган.

ҚОЗИ АСКАР (ар.) - лашқар ва қўшиндаги қози.

ҚОЗИ РИКОБ (ар.) - Бухоро амирларининг рикобида хизматда бўлган Қози.

ҚОЗИКАЛОН (ар.+ф.-т.) - Бухоро амирлигида диндорлар ва муллаларнинг бошлиғи, яъни раиси бўлган. Шу билан бирга, бу даврда барча мусулмон давлатларида бўлгани каби, Бухорода ҳам ҳуқуқ масалалари динга қарашли бўлиб, диндорлар қўлида эканлиги сабабли қозикалон барча ҳуқуқ масалалари ва лашкар маъмуриятининг ҳам раиси ҳисобланган. Бош қози ҳам диний, ҳам адлия ишларини бошқарган.

ҚОЗИ УРДУ (ар.+т.) - Хива хонлигида қози аскар шундай аталган. Амалда у ҳарбий хизматдагиларнинг қозиси-судьяси.

ҚОЗИ-УЛ-ҚУЗЗОБ (ар.) - Қозикалон ўринбосари.

ҚОЗИХОНА (ар.+ф.-т.) - қози томонидан судлов ишларини амалга оширадиган маҳкама. Шариатга кўра қозихоналар масжид қошида бўлиши керак бўлса-да, кўпгина судлов ишлари қозиларнинг уйларида, бозор кунлари эса бозорларда кўрилган. Ўрта Осиё худудидаги хонликларда ҳар бир даҳада қозихона бўлган.

ҚОЗОК (?) - ўз халқи ва қавмидан ажралиб кетган одамлар; тахт учун курашда енгилса-да, аммо ўз ҳуқуқидан воз кечмаган ва ўз тарафдорларига бошчилик қилиб, муҳолифлари билан қулай фурсат пойлаб курашадиган сулола вакили. XIV-XVI асрларда бундай одамлар “қозок” деб аталган. Ўз даврида Султон Хусайн Бойқаро ва айрим бошқа темурийлар “қозок” бўлганлар.

ҚОЛҒА (т.) - ўрта асрларда (манғитларда) нўғойларда ва қрим хонларида тахт вориси бўлган валиахдларни шундай аташ расм бўлган.

ҚОМУС (ар.) - 1. Мукаммал, тўлиқ лугат; 2.Энциклопедия.

ҚОМУСЧИ (ар.) - комус, энциклопедия, лугат тузган ёки тузувчи киши.

ҚОНУН (ар.) - Олий Мажлис қабул қиладиган ҳужжатлар.

ҚОНУН ЧОЛҒУШ (ар.+т.) - Ал Форобий томонидан яратилган чолғу асбоби.

ҚОНҚА (тар.) - ҳозирги Тошкент шаҳридан 70 км жануби-шарқий тарафда жойлашган қадимий ва илк ўрта аср шаҳри номи.

ҚОПҚА (т.) - дарвоза.

ҚОПҚОК (т.) - идиш, сандик, яшик ва шу каби нарсалар оғзининг очилиб-ёпилиб турадиган томонини бекитувчи қисми.

ҚОРАБУРА (т.) - тўғонларга, сув урган ерларга босиш учун ичига тош солиб, сим билан боғлаб тайёрланган шохшабба боғлари.

ҚОРА ЧЕРИК (т.) - ушбу солиқ тури Бухорода кўшинни ушлаб туриш учун олинган.

ҚОРАУНОС (т.+ф.-т.) - XV асрнинг иккинчи ярмида, Абулхайрхон ташкил этган кўчманчи ўзбеклар давлатида кўчманчи ўзбеклар мўғулларни қораунос, яъни, метислар деб аташган. Бир вақтлар мўғуллар ҳам Мовароуннахрнинг XIII-XIV асрлардаги аҳолисини шундай ном билан атаганлар. Кўчманчи ўзбекларнинг мўғулларни бундай ном билан аташининг сабаби шуки, XV асрда Мўғулистонда мўғул қабилаларидан ташқари қалмоқлар ва қирғизлар, XV асрнинг 40-50-йилларидан бошлаб эса кўчманчи ўзбеклар ҳам яшаганлигидир. Мана шунинг учун ҳам кўчманчи ўзбеклар мўғулларни қораунос деб аташган.

ҚОРАХОНИЙЛАР (тар.) - Ўрта Осиёда Қорахонийлар давлатини (927-1212 й.й.) идора этган сулола. Асосчиси - Абдулкарим Сотук Бугрохон (Қорахон). 1212 йили қорахонийларнинг сўнгги вакили Қилич Арслон ибн Қилич Муҳаммад Хоразмшоҳ томонидан ўлдирилган.

ҚОРИ (ар.) - Қуръоннинг барча сураларини ёд олган ва уни кироат билан айтадиган киши. Қорилар қорихонада тайёрланган.

ҚОРИХОНА (ар.ф.-т.) - мусулмонларнинг диний ўқув юрти. Унда қорилар тайёрланган. Дастлаб араб мамлакатларида, кейинчалик Ўрта Осиёда пайдо бўлган. Қорихоналар, одатда, эски мактаблар қошида ва катта мазорлар ёнида очилган. Қорихонага эски мактабни тугатган, 10 ёшдан катта бўлган ўғил болалар қабул қилинган. Қорихоналарда, асосан, Қуръон суралари ёдлатилган. Қуръондаги барча сураларни ёд айта оладиган бола қорихонани тугатган ҳисобланган. Ўрта Осиёда, айниқса, Бухоро, Самарқанд, Тошкент, Қўқонда қорихоналар кўп бўлган.

ҚОРИҚ (?) - табибчиликда қон олиш учун ишлатиладиган асбоб; қортик.

ҚОРОВУЛ (т.) - Темур ва темурийлар даврида ҳамда кўчман-

чи ўзбек хонлари даврида қўшиннинг олдида борган отряд. Қоровулнинг асосий вазифаси қўриқчилик хизматини ўташ ҳамда ҳаракатдаги қўшиннинг олд томонида нималар бўлаётганини кузатиб, ундан доимо хонни хабардор қилиб туришдан иборат бўлган. Қоровул биринчи бўлиб жангга кирган. Шунингдек, хон ва султоннинг қароргоҳини қўриқловчилар ҳам қоровул деб аталган. Аммо улар билан қўшин таркибидаги қоровул орасида жуда катта фарқ бор. Хон ва султонлар қароргоҳини қўриқловчи қоровуллар хон ва султонларнинг майда хизматқорлари бўлиб, улар доимо хон ва султоннинг хавфсизлигини таъминлаш ҳамда уларни қўриқлаш билан шуғулланган.

ҚОРОВУЛБЕГИ (т.) - Ўрта Осиё хонликларида: қоровуллик хизматини бажарувчи ҳарбий қисмларнинг бошлиғи.

ҚОРХАТ (т.) - биринчи қор ёққан куни зиёфат беришни таклиф қилиб таниш кишиларга олиб бориб бериладиган мактуб (қорхат олган киши хат олиб келган кишини ушлаб олса, зиёфат қорхат ёзган киши томонидан берилади).

ҚОФ (КЎҲИ ҚОФ) (ф.-т.) - афсонавий тоғ; нақл қилишларича, гуё у ер чеккасини ўраб турар эмиш. Баъзан шарқ муаллифлари асарларида Кавказ тоғлари ҳам шу ном билан аталган.

ҚОШИГНА (т.) - Хива хонлигида хотинларнинг бошига тақиладиган тузук.

ҚОҚИМ (т.) - жубба, яъни ҳашаматли, кенг, узун енгли чопон.

ҚОҚИМЧИ (т.) - қоқим қилиб даволовчи табиб.

ҚОҚИНДИҚ (т.) - қоқим қилиб даволашда беморнинг баданига уриб, бошидан айлантириб садақа қилинадиган ёки қоқимчи олиб кетадиган нарса, садақа.

ҚОҚИРИМ (т.) - қатик ва қалампир солинган қурук шўрва (одатда тумовни даволаш учун истеъмол қилинади).

ҚУББА (ар.) - 1. Ярим шар шаклидаги гумбаз.

2. Турли нарса ва буюмларнинг шарсимон ёки ярим шарсимон безаги. 3. Туртта ёнғокни пирамида шаклида тикиб, узоқдан соққа билан уриб йикитиш ўйини.

ҚУББАТ АЛ-ИСЛОМ (ар.) - Ислом гумбази деган маънони англатади. Балх шаҳрига берилган нисбат.

ҚУВВАТУЛ ИСЛОМ (ар.) (Қуввати дини ислом) - ислом динининг гумбази. Бухоро шаҳрига нисбатан берилган таъриф.

ҚУБУР (м.-т.) - ўқдоннинг қадимги турларидан бири.

ҚУВБОШ (?) - айёр, қув.

ҚУДА (т.) - куёв ва келиннинг ота-оналари (бир-бирларига нисбатан).

ҚУДА-АНДА (т.) - қудалардан бирининг барча узоқ-яқин қариндошлари (иккинчи қудаларга нисбатан).

ҚУДАҒАЙ (т.) - хотин қуда.

ҚУДУК (т.) - махсус кавлаб, сув чиқариладиган чуқурлик.

ҚУЛЛОБ (?) - кармоқ, чангак.

ҚУЛОН (т.) - ёввойи хачир.

ҚУМҒОН (т.) - чой қайнатиш учун қузача шаклида ясалган идиш.

ҚУПЧУР (м.) - қўчманчи халқлардан ва қабилалардан ундириладиган солиқ. Қупчур солиғининг миқдори юз бош хайвондан бирини, баъзан қирқдан бирини ташкил этган.

ҚУР (м.) - қабила, ҳарбий бўлинма; қабилалар йиғилиши; гуруҳ-гуруҳ бўлиб ўлтириш.

ҚУРАМА (тар.) - ўзбек халқи таркибидаги этник гуруҳлардан бири. Қурамаларнинг айрим гуруҳлари қозоқ, қирғиз ва туркман халқларининг таркибига ҳам кирган. Ўтмишда қурамаларнинг қўпчилиги ўзбек халқи билан аралашиб кетган бўлишига қарамадан, уларнинг салмоқли қисми XX аср бошларига қадар моддий маданияти, турар жой ва кийимидаги айрим хусусиятлари ҳамда баъзи урф-одатлари билан ўзбеклардан фарқ қилиб, ўзларини азалий этник номлари — “Қурама” номи билан атаб келганлар. Қурамаларнинг аجدодлари XV аср — XVI асрнинг биринчи ярмига қадар Дашти Қипчоқда яшаб келганлар. Уларнинг катта бир қисми XVII-XVIII асрлар давомида Ўрта Осиёга қўчиб ўтган. Дашти Қипчоқда қолган қурама гуруҳлари қозоқ халқи таркибига кириб, уларга аралашиб кетганлар. Қурамаларнинг кичик бир қисми Чу дарёси-

нинг юкори оқимларига кўчиб бориб ўрнашиб, аста-секин қирғиз халқи билан аралашиб кетганлар. Қизилқум орқали силжиб ўтган қурамаларнинг катта бир гуруҳи Амударё қирғоқларигача бориб, кўпчилиги туркманлар таркибига кирган. Ўзбек халқи таркибига кирган қурамаларнинг асосий қисми ҳозирги Тошкент вилоятидаги Оккўргон, Бўка, Ғалаба, Оҳангарон ва бошқа туманларда яшаб, деҳқончилик ва чорвачилик билан шуғулланган.

ҚУРБОНЛИК (ар.т.) - Ислом ва бошқа баъзи динларда кенг тарқалган маросим. Илоҳий кучга яқинлашиш ва унинг раҳм-шафқатига сазовор бўлиш учун худо йўлида жонлик сўйиш. Ҳаж ва қурбон ҳайити муносабати билан мусулмон мамлакатларида ҳар йили миллионлаб жонзод сўйилиб қурбонлик қилинади.

ҚУРМА (?) - деҳқонлардан олинган ҳар хил ғайриконуний олиқ-солиқ, ўлпон.

ҚУРОВ (?) - яйловдаги йилкилар учун қурилган ёзлик отхона.

ҚУРТАВА (т.) - қурт ёки сузмани қайнаган сувда эзиб тайёрланган айрондан иборат қуюқ овқат.

ҚУРУЛТОЙ (м.) - туркий ва мўғул халқларида айрим вақтларда ўтказиладиган умумий йиғин ёки умумий кенгаш. Қурултойларда сиёсий масалалар кўрилган.

ҚУРУН АҚРОН (ар.) - асрлар, юз йилликлар, даврлар деган маънони англатган.

ҚУРУТ (ў.) - сузмадан юмалоқ шаклда қуришиб тайёрланган маҳсулот.

ҚУРЪОН (ар.) - мусулмонларнинг асосий муқаддас китоби. Муҳаммад Пайғамбарнинг Макка ва Мадинада олиб борган оғзаки диний тарғиботлари тўпламидан иборат. Қуръонда ислом ақидалари, эътиқод талаблари, ҳуқуқий ва ахлоқий нормалар ўз ифодасини топган. Ислом анъанасида Қуръон Оллоҳ томонидан Муҳаммад Пайғамбарга рамазон ойининг 27-куни кечаси ваҳий қилинган. Шунинг учун ҳам бу ой муқаддас ҳисобланиб рўза тутилган. Унинг 27-куни кечаси “лайлат ул-қадр”, яъни қудрат кечаси, илоҳиёт қудрати намоён бўлган кеча деб улуғланади. Қуръон китобини “Қуръони Карим”, “Қуръони Мажид” деб сифатлашади.

ҚУТБ (ар.) - суфийлик тариқатида ҳақиқат мақомидаги орифнинг даражаси.

ҚУТИДОР (?) - 1. Сармоядор; 2. Қўқон хонлигида: олиқсоликлардан тўпланган пулларни қабул қилиб олувчи, сақловчи ва хон хазинасига топширувчи сарой амалдори.

ҚУТЧИ (тар.) - қадимги туркий қабилалардан бири. Қутчиларнинг илк аجدодлари Жанубий Сибирда, X-XIII асрлар давомида эса Қашгарда ва Етгисувда яшаб келганлар. XIII-XIV асрларда қутчиларнинг катта бир қисми ҳозирги Ўзбекистон ҳудудига келиб жойлашганлар ва ўзбеклар таркибига кирганлар. Бир қисми қирғизлар таркибида ҳам мавжуд бўлган. Ўзбеклар таркибидаги қутчилар аллақачон ўтроклашиб, ўзбек халқи билан аралашиб кетган. Озроқ қисми эса ўз этник номларини XX аср бошларигача сақлаб келганлар. Булар, асосан, Зарафшон тизма тоғ этақларида, Ургут атрофларида. Шаҳрисабз воҳасида, Қашқадарёнинг юқори оқимларида жойлашган. Қутчилар бир неча уруғларга бўлинган. Энг йириклари: ших-саёт, моли, мовар, қашқари. Қутчилар, асосан, деҳқончилик билан шуғулланганлар.

ҚУШЧИ, ҚУШБЕГИ (т.) - XV-XVI асрларда подпоҳ ва хонлар қушхонасининг мугасарруфи бўлган. Унинг зиммасига овни ташкил қилиш ва ўтказиш вазифалари юклатилган.

ҚУШБЕГИ (т.) - қўш, ҳарбий лагерь, қароргоҳнинг бошлиғи. XIX асрдан бошлаб Хива хонлиги, Қўқон хонлигида хоннинг биринчи вазири ҳисобланган. Бухоро амирлигида эса қўшбеги мансаби олий мансаб ҳисобланган. Манғитлар сулоласи даврида қўшбегига барча вилоятларнинг ҳокимлари, беклари бўйсунган ҳамда амирнинг пойтахтда бўлмаган вақтида хонликнинг барча ишларини бошқарган. Қўшбеги мансабидан кейин Оталиқ мансаби турган.

ҚЎБИЗ (т.) - қисқа дастали, пардасиз, ғижжакка ўхшаш чолғу асбоби.

ҚЎБИЗЧИ (т.) - қўбиз чалувчи созанда.

ҚЎЗҒАЛОН (т.) - ижтимоий тузумга, ҳукмрон синфга қарши кўтарилган оммавий ҳаракат.

ҚЎЛБОҒ (?) - болани бешикка белашда икки қўлини ёнига

килиб, билаклари ва қорни устидан тортиб боғланадиган энли боғич.

ҚҲНОҚ (т.) - бирор кишининг уйида тўхтаган йўловчи, меҳмон.

ҚҲҒИРОТ (тар.) - ўзбек халқи таркибига кирган йирик қабилалардан бири. XX аср бошларида ўзбеклар таркибида бўлган қўғиротлар Ўзбекистоннинг жанубий ҳудудларида, шунингдек, Зарафшон водийсида, Мирзачўл, Хоразм ва Қорақалпоғистонда яшаганлар. Қўғиротлар козок, қорақалпоқ, қирғиз, бошқирд, нўғой ва бошқа туркий халқлар таркибига ҳам кирганлар. XIV асрда қўғиротларнинг катта бир қисми Хоразм ҳудудига кўчиб ўтган ва Хоразмнинг сўфийлар сулоласи фаолиятида фаол иштирок этган. XIV-XV асрлар давомида қўғиротларнинг айрим гуруҳлари Хуросонга, Шимолий Афғонистонга ва Хисор - Шеробод водийсига келиб ўрнашганлар. Қўғиротлар кейинчалик Хоразмнинг сиёсий ҳаётида фаол иштирок этганлар. XVIII асрнинг иккинчи ярми - XIX аср бошларида Хива хонлигини ўзбек қўғиротлари сулоласи бошқарган. Уларнинг қўпчилиги XIX аср охири - XX аср бошларига қадар ярим ўтроқ ҳолда яшаб, хўжалигида чорвачилик муҳим роль ўйнаган. Авлодлари, асосан, тоғлик ҳудудларда жойлашган.

ҚҲРА I (т.) - ташқи таъсирдан сақлаш учун атрофи шохшаба, панжара қабилар билан ўралган жой.

ҚҲРА II (т.-м.) - Ўрта асрларда қамиш ва шунга ўхшаш нарсалардан махсус ясалган тўсик, девор. Унинг ички қисмида қиш фасларида қишлаш учун ўтовлар (ва чайлалар) ясалган.

ҚҲРИҚ I (т.) - 1. Химоя остига олинган, ихоталанган жой; 2. Ман этилган жой. Ҳозирги даврда у қўриқхона дейилади. Ўрта асрларда асосан бегона кишиларнинг кириши мумкин бўлмаган яйловлар, дам олиш масканлари, ов қилиш жойлари, хонлар ва подшоларнинг моллари боқиладиган яйловларга нисбатан “қўриқ” атамаси ишлатилган.

ҚҲРИҚ II (т.) - Бухоро амирлигида хонларнинг баҳордан то кузгача турадиган яйлови; подшоҳ, хонларнинг ёзда турадиган жойи. Бу ерга уларнинг оила аъзолари ва уларни қўриқлаб турадиган ҳарбий қисмлардан ташқари бошқа кишиларнинг кириши ман этилган.

ҚЎРБОШИ (т.) - ўрта асрларда Ўрта Осиё ва айрим Шарқ давлатларида дастлаб шаҳарни тунда қўриқловчи шахс; кейинчалик зиндон бошлиғи; қурол-яроғ омбори мутасаддиси. XX аср бошларида Ўрта Осиё ҳудудларида шўролар ҳукумати ўрнатилгандан сўнг уларга қарши маҳаллий аҳоли томонидан миллий давлатчилиқни тиклаш йўлида кураш олиб борганлар; большевиклар томонидан босмачилар деб аталган. Мана шу миллий озодлик ҳаракати раҳбарларининг кўпчилиги ўзларини қўрбоши деб аташган.

ҚЎРХОНА (т.+ф.-т.) - 1. Қурол-аслаҳа сақланадиган омбор, қуролхона; 2. Қимматбаҳо нарсалар, бойликлар сақланадиган омбор; хазина.

ҚЎРЧИ (т.) - 1. Ўрта асрларда Ўрта Осиё ва айрим Шарқ давлатларида туркий қабилаларнинг эътиборли ҳамда ишончли кишиларидан тузилган алоҳида сарой гвардияси; ҳукмдор ёки амалдорнинг шахсий қўриқчиси; 2. Темурийлар давлатида экинзорларни қўриқловчи шахслар. Уларнинг бошлиғи “қўрчибоши” деб аталган. Қўрчиларнинг қурол-яроғлари сақланадиган жой “қўрхона” дейилган.

ҚЎРҒОН (т.) - 1. Душман ҳужумидан сақланиш учун узок муддатли истехкомлар, деворлар билан мустаҳкамланган жой, шаҳар, қалъа ва шу қабилар; 2. Дала жойда, ва умуман, шаҳардан ташқарида атрофи девор билан ўралган ҳовли-жой ва унинг ичидаги бинолар.

ҚЎРҒОНБЕГИ (т.) - қалъани, қўрғонни ҳимоя қилувчи соқчиларнинг бошлиғи.

ҚЎСКИ (т.) - эскирган, жуддур кийим.

ҚЎШ (т.) - бир-бирига бириккан икки нарса, жуфт.

ҚЎШИН (т.) - қуролли кучлар бирлашмаси.

ҚЎШНАЙ (т.) - бириктирилган икки найли, сурнай каби оғизга олиб пуфлаб чалинадиган мусиқа асбоби.

ҚЎШНАЙЧИ(т.) - қўшна чалувчи созанда.

ҚЎШНИ (т.) - яшаш жойи ёнма-ён кишилар бир-бирларига нисбатан.

ҚЎШОВОЗ (т.) - икки овоз билан ижро этиш учун ёзилган мусика асари ҳамда шундай асарни ижро этиш; дуэт.

ҚЎШОМИЛ (?) - милтик.

ҚЎШ ОШИ (т.) - XIX асрда Бухорода эрта баҳорда ҳар бир ер эгаси томонидан, иш бошлаш олдидан далага чиқиш муносабати билан ўз даласида уюштириладиган меҳмондорчилик, зиёфат маросими. Одатда, қўш ошига қовоқ шўрва ёки палов қилинган.

ҚЎШ ПУЛИ (т.) - Бухоро амирлигида XX аср бошларида ҳар бир жуфт иш ҳайвони ҳисобидан олинадиган солиқ тури.

ҚЎШХОНА (т.) - 1. Вақтинчалик турар жой. Бойлар хизматида бўлган қароллар, мардикорлар ва бошқалар учун қилинган жой. Чўпонларнинг ёзги ва қишки қўшхоналари бўлган; 2. Сафарда юрган савдогарлар ва бошқа йўловчилар истиқомат қиладиган жой, ётоқхона; 3. Ҳозир тўйларда узоқдан келган меҳмонлар учун тунагани бериладиган жой ҳам қўшхона дейилади.

ҚЎШЧИ (т.) - бир жуфт мол эгаси бўлиб, эрта баҳордан кеч кузга қадар ҳосилнинг тўртдан бир қисми ҳисобига бадавлат ер эгаси ҳўжалигида ишловчи одам.

ҚЎШЧИ (тар.) - ўзбек халқи таркибига кирган қабилалардан бири. Қўшчи қабилалари XIV-XV асрлар давомида Дашти Қипчоқда яшаб, қўчманчи чорвачилик билан шуғулланганлар. XVI асрда қўшчилар бошқа қўчманчи ўзбек қабилалари ва уруғлари билан бир қаторда Мовароуннаҳрга келиб жойлашганлар. XVI-XVII асрлар давомида қўшчилар ўтроқлашиб, кейинчалик ўзбек халқи таркибига сингиб кетган.

ҚЎШ ХЎКИЗ (т.) - Ўрта Осиё худудларида бир мавсум давомида бир жуфт хўкиз билан ишлаш, яъни ер ҳайдаш мумкин бўлган ўлчов ҳисоб. Бухорода ушбу ўлчов бирлиги 50 танобга тенг бўлган.

ҚЎҚОН АРАВА (т.) - иккита катта ғилдиракли арава.

ҚЎҒИРМОЧ (т.) - қозонда қовурилган буғдой.

Ғ

ҒАДДОР (ар.) - 1. Соткин, хоин, золим; 2. Хиёнаткор, мак-кор, фирибгар.

ҒАЖАРЧИ (т.) - йўл бошловчи, йўлчи, етакчи.

ҒАЖИР (т.) - ўлимтиқлар билан овқатланадиган бургутга ўхшаш каби катта йиртқич қуш.

ҒАЗАБА (тар.) - қадимий тарихий-маданий вилоят. Ҳозирги Сурхондарё вилоятининг Дорбанд қишлоғи ва Темир дарвоза ҳудудлари ҳамда Қашқадарё вилоятининг Ёртепа ва Ғузор ҳудудларини ўз ичига олган. Илк бор Александр Македонский Наутакада қишлагандан сўнг (эр.ав. 328й.) ҳарбий юриши муносабати билан тилга олинган.

ҒАЗАВОТ (ар.) - дин учун кураш. Исломда ғайридинларга қарши мусулмонларнинг муқаддаслаштирилган уруши.

ҒАЗАЛ (ар.) - биринчи байтининг ҳар икки мисраси, қолган байтларнинг охириги мисраси қофиядош бўлиб келадиган ҳажми чекланган лирик шеър.

ҒАЗАЛНАВИС (ар.+ф.-т.) - ғазал ёзувчи.

ҒАЗНА (т.) - хазина.

ҒАЗНАЧИ (т.) - хазиначи.

ҒАЗНАВИЙЛАР (тар.) - X-XII асрларда Ўрта Шарқда мавжуд бўлган феодал давлатнинг ва уни бошқарган сулоланинг номи. Ғазнавийлар давлатида туркий сулола ҳукмронлик қилган. Асосчиси - сомонийлар лашқарбошиси Алптакин. У 962 йили қўл остидаги ғулومларга таяниб, Ғазна вилоятида ўз ҳокимиятини ўрнатди. Сулола ҳукмдорлари: Алптакин (962 й.), Сабуктакин (977-997 йй.), Исмоил (997-998 йй.), Махмуд Ғазнавий (998-1030 йй.), Муҳаммад (1030 й.), Маъсуд I (1030 -1041 йй.), Мавдид (1041-1048 йй.), Маъсуд II (1049 й.), Али Абулхасан (1049-1051 йй.), Абдурашид (1051-1099 йй.), Маъсуд III (1099 -1115 йй.), Шерзод (1115-1116 йй.), Арслон (1116-1117 йй.), Баҳромшоҳ (1117-1153йй.), Хусравшоҳ (1153-116 йй.), Хусрав Малик (1160-1186/87 йй.).

ҒАЗОЛ (ар.) - кийиклар оиласига мансуб чиройли, жуда чопқир хайвон, гизол; оху.

ҒАЛАДОН (ар.+ф.-т.) - 1. Омборда ғалла сақлаш учун атрофи ўралган жой; 2. Стол, жавон ва шу кабиларнинг нарса солиб қўйиладиган тортмаси.

ҒАЛАЁН (ф.-т.) - норозилик билдирилиб қўтарилган исён.

ҒАЛВИР (т.) - дон эланидиган сийрак турли катта элак.

ҒАЛВИРАК (т.) - 1. Кўп жойидан тешилган, тешик-тешик, илма-тешик; 2. Пучоғи юпқа, чақиш осон, бўш (бодом, ёнғок хақида).

ҒАЛВИРХОНА (т.+ф.-т.) - фақир, заиф ва етимлар овқа-ти учун хайру эҳсон йўли билан тўпланган озиқ-овқат омбори.

ҒАЛВИРЧИ (т.) - ғалвир қиладиган киши, ғалвир ясайдиган уста.

ҒАЛТАКАРАВА (ф.-т.+ар.) - 1. Бир гилдиракли қўл аравача; 2. Уч ёки тўрт гилдиракли, кўпинча шифохоналарда беморларни кўчириш учун ишлатиладиган аравача.

ҒАЛТАКМОЛА (ф.-т.) - судралганда юмалаб шудгорни текислайдиган, мола ўрнида ишлатиладиган ёғоч, ғўла.

ҒАЛЧА (сўғд) - этник атама. Мовароуннаҳр аҳолиси Самарқанд ва Бухородан шарқий, шимоли-шарқий ва жануби-шарқий томондаги тоғли ҳудуд (вилоят)ларда яшовчи аҳолини ғалча, ғарча-тоғлик деб аташган.

ҒАММОЗ (ар.) - кимсадан айб топишга уринувчи, ғаламис, жосус.

ҒАРАМ (т.) - бирор жойга тўплаб, уйиб қўйилган пичан, беда, пахта ва шу кабилар.

ҒАРИБУДДИЁР (ар.+ф.-т.) - бошқа ёқдан келган; мусофир; фақир.

ҒАРЧИСТОН (сўғд) - Ўрта аср мусулмон муаллифлари Ўрта Осиёнинг тоғли ўлкаларини шундай аташган.

ҒАФС (ар.) - 1. Ёрдам, мадад; 2. Ориф ва тариқат муршидининг мақом ва мартабаси.

ҲАССОЛ (ар.) - марҳумни ювувчи.

ҲИРВОШ (ф.-т.) - кийим оҳорлаш асбоби.

ҲИШАВА (ар.) - қайсарлик ёки инжиқлик билан қилинадиган жанжал, хархаша.

ҲИШАВАЧИ (ар.) - ғишава қилувчи, қайсарлик билан арзир-арзимас нарсага жанжал қилувчи.

ҲОЗИЙ (ар.) - Ислом дини учун ғайридинларга қарши муқаддас уруш - ғазавот иштирокчиси. Шариатта кўра, бундай урушда оти ва қурол-яроги бор ҳар бир мусулмон эркак қатнашиши шарт бўлган. Камбағаллар, қуллар, ногирон ва кекса кишилар бундан озод этилган.

ҲОЛИЯ (ар.) - қош ва сочга суртиш учун мушк, анбардан тайёрланган хушбўй қора модда.

ҲОРАТ (ар.) - талон-торож, вайронлик, бузғунлик.

ҲОРАТЧИ (ар.) - талон-торож қилувчи, таловчи.

ҲОФИЛ (ар.) - ғафлатда қолган, ҳеч нарсадан беҳабар.

ҲОШИЯ (ар.) - эгар устига ташланадиган ёпқич.

ҲУЛ I (м.-т.) - ўрта асрларда турк-мўғул қўшинининг марказида ва томонлари олдида турувчи махсус ҳарбий қисм. Марказда турувчи ғул - катта ғул, томонлардагиси эса — кичик ғул деб аталган. Ҳарбий юриш вақтида ҳировул олдига ҳам ғул қўйилган. Катта ғулга хоннинг ўзи ёки ишбилармон амирлардан бири қўмондонлик қилган.

ҲУЛ II (ар.) - айбдорнинг бўйин, оёқларига кийгизиб қўйиладиган жазолаш асбоби; кишан.

ҲУЛОМЛАР (ар.+ф.-т.) - 1. Ўрта асрларда мусулмон мамлакатларидаги қуллар; 2. Аббосийлар халифалигида халифа Маъмун ҳукмронлиги даврида (813-833 йй.) чет эллардан сотиб олинган ёш қуллардан тузилган отлик аскарлар гвардияси; 3. Ўрта асрларда бошқа мусулмон давлатларида ҳам сарой гвардияси аскарлари ғуломлар деб аталган.

ҲУНЧАЧИ (?) - подшо ёки хонга гўзал қизларни танлаб, ҳарамга келтириб берувчи аёл.

ГУРРА (ар.) - пешана ёки бошда ҳосил бўладиган қаттиқ шиш.

ГУРУБ (ар.) - қуёшнинг ботиш пайти, кун ботиши.

ҒУЛАК (ф.-т.) - 1. Найчадан пуфлаб отиш учун лойдан ясалган кичкина соққа; 2. Учига темир соққа бойланган таёқ, чўқмор.

ҒУНОН (?) - икки яшар айгир ёки қўқор.

Х

ХАБЛ (ар.) - аркон, васиқаларда узунлик ўлчови маъносида келиб танобнинг 1/60 (олтмишдан бир)ни англатади.

ХАВОЗА (ф.-т.) - 1. Қурилиш ишлари учун девор ёнига ёғоч ёки металлдан қават-қават қилиб ишланган муваққат қурилма; 2. Устига чиқиб атрофни кузатиб туриш мақсадида тепаликка сепоя ёки чорпоя шаклида, аксар ёғочдан ўрнатилган қурилма; 3. Токни срдан юқорига кўтариб қўйиш учун ишланган қурилма.

ХАВОН (ар.) - синч девор устунларини тик тутиб туриш учун устунларнинг тепа қисмидан қияроқ тираб, миҳлаб қўйиладиган ёғоч, тирагич.

ХАДАФ (ар.) - бирор нарса отиш ёки зарб бериш учун мўлжалга олинган нарса, нишон.

ХАДАНГ (?) - оқ қайинга ўхшаган қаттиқ дарахт. Ундан ўрта асрларда аравалар ва ўқлар ясалган.

ХАДИС (ар.) - Ислом дини таълимоти бўйича Қуръондан кейин турадиган иккинчи муқаддас манба бўлиб, Муҳаммад Пайгамбарнинг ҳаёти ва фаолияти, шунингдек, унинг диний ва ахлоқий кўрсатмаларини ўз ичига олади. Муҳаммад Пайгамбар бирор гап айтган ёки бирор ишни қилиб кўрсатган бўлса, ёхуд бошқаларнинг ўзларига қилаётган бирор ишини кўриб, уни ман этмаган бўлса, шу ҳолатнинг ҳар бири суннат ҳисобланади. Ана шу хатти-харакатлар ёки кўрсатмалар ҳақидаги ривоят ҳадис деб юритилади. Ҳадисларда ислом дини аҳкомлари, яъни фарз, вожиб, суннат, мустаҳаб, ҳалол, ҳаром, макруҳ, ахлоқ одобга доир кўрсатмалар

хам талқин этилади. IX-X асрларда диндорлар орасида обрўли деб танилган Ҳадиснинг олтига тўплами вужудга келган. Булардан, айниқса, иккитаси — “Саҳиҳи Бухорий” ва “Саҳиҳи Муслим” кўпроқ эъзозланади. Ҳадисларни йигувчи, шарҳловчи, тарғиб этувчи шахслар муҳаддис деб аталган. Ислому оламида таникли муҳаддислардан Исмоил ал-Бухорий, имом ат-Термизийлар ватандошимиз бўлишган.

ҲАДИСИ САҲИҲ (ар.) - тўғри ҳадис.

ҲАДЯ (ар.) - тақдим этилган нарса; совға, тортиқ, тухфа.

ҲАЁН (?) - савдодан келган фойда, наф.

ҲАЖ (ар.) - Исломининг беш асосий рукнларидан бири. Ҳажкурбон ойида исломда муқаддас шаҳар ҳисобланган Маккага бориш, у ердаги муқаддас жойларни зиёрат қилиш, турли диний урф-одат ва маросимларни бажариш ҳамда курбонлик қилишдан иборат. Амалда Мадинага бориб Муҳаммад Пайгамбарнинг қабрини зиёрат қилиш ҳам ҳаж қилишга қўшиб бажарилган. Ҳаж барча мусулмонлар учун эмас, балки ҳаж қилиш имкониятига эга бўлганлар учун мажбурий ҳисобланган. Ҳаж қилмоқчи бўлган шахснинг ўзи сафарга чиқиш имкониятидан маҳрум бўлса, барча харажатларни тўлагани ҳолда, ўрнига бошқа кишини юбориш мумкин бўлган. Ҳажга бориб келганларнинг исмига “ҳожидан” сўзи қўшиб айтилган ва улар мусулмонлар орасида алоҳида обрў-эътиборга эга бўлган.

ҲАЖИКИЗ (?) - эркакларча иш тутмайдиган, қўрок.

ҲАЖР (ар.) - яқин ёки севимли кишидан айрилиқ, жудалиқ, фирок.

ҲАЗОРА (ар.) - Бухоро хонлигида сугориладиган ердан олган даромади ҳисобига минг кишидан иборат лашкарни ўз қарамоғида ушлаб туриб, уни таъминлаб турадиган туман.

ҲАЗРАТ (ар.) - 1. Оллоҳ, пайгамбар каби муқаддас зотларни улуғлаш учун уларнинг исми олдидан қўлланилади. 2. Подшоҳ, хон, бек каби олий даражали мансабдорларни улуғлаш учун “жанооб олийлари” маъносида ишлатилади. 3. Фан, санъатда шухрат қозонган буюк кишиларни улуғлаш учун, ва умуман, ҳурматни ифодалаш учун таҳаллус ёки номларга қўшиб ишлатилади.

ҲАЙДАР (ар.) - икки чаккадан қўйилган кокил.

ҲАЙИТ (ар.) - мусулмонларнинг диний байрами. Исломда иккита ҳайит расман эътироф этилган. Катта — Қурбон ҳайити ва кичик — Рӯза ҳайити. Қурбон ҳайити ҳаж маросими ва қурбонлик қилиш билан, рӯза ҳайити эса рамазон ойи ниҳоясида оғиз очишлик билан боғлиқ диний мазмунга эга.

ҲАЙИТЛИК (ар.) - кимсага ҳайит муносабати билан қилинадиган совға.

ҲАКИМ (ар.) - 1. Ўткир табиб; 2. Донишманд, файласуф.

ҲАККОК (ар.) - қимматли тошларни ўйиб, тарошлаб, пардоз берувчи уста.

ҲАЛ (ар.) - тилла, кумуш ёки бронза қуқунидан ясалган бўёқ.

ҲАЛИМ (ар.) - 1. Сувга буғдой ёрмаси ва гўшт солиб, узок (хил-хил бўлиб кетгунча) қайнатиб пишириладиган қуюқ овқат; 2. Кишига қаттиқ ботмайдиган, мулойим, ювош.

ҲАЛОЛА (ар.) - 1. Эрига хиёнат қилмайдиган, ҳалол хотин; 2. Никоҳлаб олинган, қонуний хотин.

ҲАЛХОЛ (?) - зийнат, оёққа тақиладиган олтин ёки кумуш ҳалқа; узук

ҲАМАЛ (ар.) - 1. қамарий йил бўйича март-апрель ойлари-нинг номи; 2. Фалақдаги 12 буржлардан бири.

ҲАМД (ар.) - Худо шаънига айтиладиган мақтов.

ҲАМДУНА (ф.-т.) - маймун.

ҲАММОЛ (ар.) - 1. Ўзгаларнинг юқини ташиб беришни ўзига касб қилиб олган киши; 2. Бухоро амирлигида ўз елкасида одамлар юқини кўтариб, хизмат қилиб тирикчилик қилувчи шахс.

ҲАМРОЗ (ф.-т.) - юракдаги гапларни, сирларни айтиб, ҳасратлашса, маслаҳатлашса бўладиган киши, энг яқин улфат, меҳрибон дўст.

ҲАНАФИЯ (ар.) - сўфийликдаги диний ҳуқуқ мазҳабларидан бири. Абу Ҳанифа ан-Нуъмон асос солган. Ироқда вужудга келиб, ислом тарқалган барча мамлакатларда, шу жумладан, Хуросон ва Мовароуннаҳрда ҳам кенг тарқалган.

ҲАНБАЛИЙЛАР(ар.) - Исломнинг суннийлик йўналиши-

да нисбатан энг кам ёйилган диний ҳуқуқ мазҳаби тарафдорлари. Унга ибн Ҳанбал асос солган. Ҳанбалийлар шарият мазҳаблари орасида энг мутаассиб мазҳаб ҳисобланади. Унинг қонунлари нисбатан қаттиқлиги ва консервативлиги билан ажралиб туради. Шунинг учун ҳам ханбалийлар мазҳаби кенг тарқалмаган. XVIII асрда пайдо бўлган ваҳҳобийлар ханбалийлар мазҳаби тарафдорлари бўлиб чиққанлар.

ҲАНДАСА (ар.) - геометрия.

ҲАННОТ (ар.) - дон олиб сотувчи савдогар, жаллоб.

ҲАРАМ (ар.) - 1. Муқаддас деб ажратиб қўйилган, кириш таъқиқланган жой. *Масалан*, Маккадаги Муҳаммад Пайғамбарнинг мақбараси; 2. Мусулмон аҳлида, жумладан, Туркистон ўлкасида XX аср бошларига қадар ҳовлининг аёллар учун ажратилган қисми, ичкари ҳовли.

ҲАРБ (ар.) - уруш, жанг.

ҲАРБА (ар.) - найза, қилич каби жанг қуроллари.

ҲАРГИЗ (ф.-т.) - асло, сира, ҳеч.

ҲАРИС (ар.) - бир нарсага ҳирс қўйган; ишқивоз, жуда орзуманд.

ҲАРИФ (ар.) - 1. Шерик, улфат; 2. Бирор кимсага зид ҳаракат қилувчи, қарши курашувчи, олишувчи, рақиб.

ҲАРИФОНА (ар.+ф.-т.) - қар. ҳалфана.

ҲАРОЗЧИ ТЕВА (т.) - тегирмонга қўшиладиган тева.

ҲАРУМОН (?) - Мисрда тошдан қурилган қадимий икки гумбазли баланд бино.

ҲАСАБ (ар.) - меҳнат билан орттирилган шуҳрат, обрў, шараф. Шунингдек, шуҳрату обрў ва шарафга наслу насаб йўли билан ҳам эришиш мумкин бўлган.

ҲАСИП (т.) - қўйнинг тозаланган ичагига қийма гўшти ва гуруч тиқиб, сувда қайнатиб пиширилган таом.

ҲАССА (ар.) - қўлда тутиб ерга тираб, таяниб юриш учун силлиқ қилиб ишланган узун таёқ; асо.

ХАССАКАШ (ар.ф.-т.) - 1. Аза ёки тўйда эшик олдида туриб келувчиларни кутиб олувчи ва кузатиб қолувчи киши; 2. Тобутни қабрга элтишда олдинда ҳасса тутиб борувчи киши.

ХАССОС (ар.) - нарса-воқеа моҳиятини тез ва тўғри ҳис этувчи, зеҳни ўткир, сезгир.

ХАФТА (ф.-т.) - етти кундан иборат вақт ўлчов бирлиги. Ҳафта деярли ҳамма календарь ва барча халқларда қадимги даврлардан бери мавжуд. Етти кунлик ҳафта дастлаб қадимги Шарқда қўлланган.

ХАФТИЯК (ф.-т.) - эски мактабда дарслик вазифасини ўтаган биринчи қўлланма. Болалар араб алифбосини ўзлаштирганларидан сўнг ўргатилган. Унда Қуръондан олинган айрим кичик суралар жамланган. 13-14 сурани ўз ичига олган. Ҳафтияк 1-2 йил давомида ўқитилган. Ҳафтиякдан сўнг Қуръонни ўқитишга ўтилган.

ХАФТОН (ф.-т.) - совутнинг ичидан қиядиган маҳсус камзул.

ХАФТЖЎШ(ф.-т.) - етти хил маъдан: тилла, кумуш, темир, кўргошин, мис, рух ва қалайи эритмасидан ҳосил бўлган маҳсус пишиқ маъдан - биринж (бронза).

ХАШАР (ар.) - ихтиёрий ёрдам тури. Ўтмишда ҳашар кўпинча ариқ қазиш, йирикрок бино, йўл ва кўприклар қуриш каби ишларда кенг қўлланилган. Аёллар гилам тўқиш, бичиш-тикиш каби ишларда ҳашар қилишган. Ҳашар кўпинча бир кун, айрим вақтларда эса икки кун, ариқ қазиш, иморат қуриш ва шу каби ишларда бир неча кун давом этган.

ХАШАРБОШИ (ф.-т.+т.) - ҳашарда қатнашганларга бошчилик қилувчи.

ХАШТАК-ПАШТАК (ф.-т.) - ўрикнинг данагини олиб ташлаб, орасига магиз солиб қуритилган қоқиси.

ХАШТИЯК (ф.-т.) - вафот этган кишидан қолган мероснинг саккиздан бири (буни шариат қонунига мувофиқ, марҳумнинг хотини олар эди).

ХАҚИ ОЛЛОҲ (ф.-т.) - XIX асрда Бухорода хирмон кўтариш тантанаси охирида катта бир галвир дон олиб қўйилган ва у

оллоҳ ҳақи дейилган. У қишлоқнинг энг камбағал оиласига берилган.

ҲАКИК (АКИК) (ар.) - кизил, қирмизи рангли қиммат-баҳо тош.

ҲАҚОБА (ар.ф.-т.) - сув ҳақи.

ҲАҚРАҲА (ф.-т.) - қушнинг ери, ховли-жойидан ажратиб олинган йўл.

ҲАБС (ар.) - озодликдан маҳрум қилиш, қамок.

ҲАБСХОНА (ар.ф.-т.) - қамаб қўйиладиган жой, қамокхона.

ҲИДОЯ (ар.) - суннийликнинг ҳанафийлар мазҳабида кенг тарқалган шариат қўлланмаси. “Ҳидоя” номи билан маълум бўлган биринчи қўлланмани Абулҳасан ал-Қудурий ёзган. Лекин Бурҳониддин Маргиноний ёзган “Ҳидоя” машҳур бўлиб, ҳанафийлар мазҳаби тарқалган мамлакатларда, жумладан, XX аср бошларига қадар Ўрта Осиё, Шимолий Кавказ ва Волгабўйи мусулмонлари орасида асосий қўлланма сифатида танилган. Ҳидоя тўрт жилдан иборат. Унда шариат масалаларида муаллифнинг фикр ва хулосалари билан бирга, ҳанафийлар мазҳабининг барча имомлари, шунингдек бошқа мазҳаб вакиллариининг мулоҳазалари ҳам баён этилган. Ислоннинг асосий маросим талаблари, ҳуқуқий ва ахлоқий нормалари, хусусан, таҳорат, намоз, закот, рўза, ҳаж, қурбонлик ва шу кабилар, шунингдек оила масалалари билан боғлиқ бўлган нормалар батафсил ёритилган. Уларни бажариш билан боғлиқ бўлган ҳуқуқий нормалар ва жазо чоралари белгиланган.

ҲИЖОБ (ар.) - юзга тутиладиган парда, тўсик.

ҲИЖРАТ (ар.) - Муҳаммад Пайгамбар ва унинг тарафдорларининг Маккадан Мадинага кўчиши. Ўз диний тарғиботини Маккада бошлаган Муҳаммад Пайгамбар уммавийларнинг унга нисбатан душманлигининг кучайиши ва вазиятнинг оғирлашиши сабабли 622 йил 16 июлда Мадинага кўчишга мажбур бўлди. 638 йили халифа Умар буйруғи билан мусулмонлар ўртасида Ҳижрат йили, яъни 622 йил муҳаррам ойидан мусулмон йил ҳисобининг боши деб эълон қилинди.

ҲИЖРИЙ ЙИЛ ҲИСОБИ (ар.) - мусулмонлар йил ҳисоби. Муҳаммад Пайгамбарнинг Маккадан Мадинага кўчиши билан

боглик. Хижрий йил камария (хижрий-камарий йил) ва шамсия (хижрий-шамсий йил)га бўлинади. Камария бўйича йил ҳисоби 622 йилнинг 16 июлидан бошланган бўлиб, 12 ойдан иборат, бир камарий йил 354 кунга тенг. Камарий йилда 1, 3, 5, 7, 9 ва 11-ойлар 30 кундан, қолганлари 29 кундан бутун қилиб олинган. Ойлар тартиби билан мухаррам, сафар, рабиул, аввал, рабиул охир, жумодил аввал, жумодил охир, ражаб, шаъбон, рамазон, шаввал, зулкада ва зулҳижжа деб аталади. Камарий йил тропик йилдан, яъни ҳозирги григорий календаридан 10-12 кун кисқа. Шамсия бўйича йил ҳисоби 622 йилнинг баҳорги тенгкунлик куни, яъни 21 мартдан бошлаб ҳисобланади. Кейинги йил бошлари эса 20-21 ёки 22 мартга туғри келади. Давомийлиги жиҳатдан григорий календаридидаги каби 365 ёки 366 кундан иборат. Шамсия бўйича ойларнинг номлари ҳут, ҳамал, савр, жавзо, саратон, асад, сумбула, мезон, ақраб, қавс, жадди ва даяв бўлиб, бу ойлар доимо йилнинг бир вақтларида келади. Ўрта Осиёда олдин камарий ҳисоби ҳам, шамсия ҳисоби ҳам ишлатилиб келинган.

ХИЖРОН (ар.) - айрилик, жудолик.

ХИЛВА (?) - 1. Жуссаси ингичкадан келган, келишган; 2. Ялпиз.

ХИЛОЛ (ар.) - янги чиққан ой, уч кунлик ой.

ХИРОВУЛ (м.-т.) - қўшиннинг олд томони.

ХИСОР (ар.) - қўргон, қалъа.

ХОВЛИ ПУЛИ (?) - XIX асрда Хива хонлигида мавжуд бўлган солиқ тури. У тутун пули деб ҳам аталган.

ХОВОНЧА (т.) - уриб янчиш, туйиш учун ишлатиладиган ёғоч ёки металлдан ясалган маҳсус идиш; келича.

ХОЖИ (ар.) - Ҳажга борган, исломда энг муқаддас ҳисобланган Каъбани зиёрат қилган шахснинг фахрий унвони. Ислом анъанасида ҳажга бориб келган одамларнинг номига хожи сўзини қўшиб айтиш одат бўлган. Ўзи бормасдан бошқа бировга ҳақ тўлаб, сиртдан ҳаж қилган одам ҳам хожи ҳисобланган.

ХОЖИБ (ар.) - Хива ва Кўкон хонликларида дарвозабон хожиб деб аталган. Бухоро амирлигида эса дарвозабон дарбон деб юритилган.

ҲОЖИБ УЛБОБ (ар.+ф.-т.) - Салжукийлар саройи эшик-оғаси.

ҲОЖИБИ БУЗУРГ (ар.+ф.-т.) (улуг ҳожиб) - XI-XIV асрларда Мовароуннаҳрда мавжуд бўлган амаллардан. Ҳожиб бузург Салжукийлар даврида ноҳияларга ҳоким этиб тайинланиши мумкин бўлган.

ҲОЖИДУППИ (ар.+ф.-т.) - ҳаждан қайтганлар совга тариқасида олиб келган, асосан, Туркияда одат бўлган, қизил рангли, ичи чуқур, попукли бош кийими.

ҲОЖИХОНА(ар.+ф.-т.) - ҳаж йўлидаги шаҳарларда ҳожилар кўниб дам оладиган маҳеус жой, меҳмонхона.

ҲОКИМ (ар.) - ўзбек хонликларида вилоят бошлиги. Ҳоким хоннинг вилоятдаги ноиби ҳисобланган.

ҲОЛВА (ар.) - ун, шакар ва ёғдан, баъзан кунжут, магиз қўшиб тайёрланган ширинлик, қандолат.

ҲОЛВАЙТАР(ар.+ф.-т.) - доғ қилинган ёкка ун солиб сал қизаргунча қовуриб, устидан шакар эритилган сув қуйиб тайёрланадиган ширин таом.

ҲОЛВАФУРУШ (ар.+ф.-т.) - ҳолва сотувчи; ҳолвачи.

ҲОЛВАЧИ (ар.) - 1. Ҳолва тайёрловчи уста, ҳолвагар, ҳолвапаз; 2. Ҳолва сотувчи.

ҲОТАМТОЙ (ар.) - сахий, саховатли, олижаноб (Той шаҳрида яшаб ўтган Хотам номли афсонавий арабнинг исмидан).

ҲОФИЗ (ар.) - 1. Ўткир зеҳнли, Куръонни ёддан, кироат билан ўқийдиган киши; 2. Истеъдодли қўшиқчи ҳам ҳофиз деб аталган.

ҲОФИЗА (ар.) - инсоннинг бирор фикр, тушунча ёки хотирани миёда сақлаш қобилияти.

ҲОШИЯ (ар.) - 1. Китоб ёки дафтарнинг четдаги хат ёзилмай очиқ қолдирилган қисми; 2. Араб тили грамматикасидан мадраса талабалари учун тузилган қўлланма (лексик ва грамматик хусусиятларга доир изоҳлар мажмуи).

ҲУВАЙДО (ф.-т.) - аниқ кўриниб турадиган; аниқ, равшан.

ХУДАЙЧИ (ф.-т.) - қар.удайчи. Урта Осиёда хон ёки амир саройида мавжуд бўлган мансаб. Икки даражага бўлинган: “Худойчийи дасти рост” (унг қўл худойчи) ва “Худойчийи даст чап” (чап қўл худойчи). Унг қўл худайчининг ҳақ-ҳуқуқи чап қўл худайчиникидан бир оз кенгрок бўлган. Улар олий ҳукмдорнинг унг ва чап ёнида туриб, саройда ўтказиладиган турли маросим ва тантаналарни бошқарган. Ҳар икки худайчи бошқа амалдорлардан фарқ қилиш учун кизил ҳасса (асо) тутган.

ХУДУД (ар.) - чегара, ҳад.

ХУЖРА (ар.) - 1. Киши яшайдиган кичкина хона; 2. Мадраса, қорихона ва масжидда шогирдлар, домуллалар яшаши учун ажратилган кичик хоналар.

ХУКАМО (ар.) - 1. Ҳақимлар, табиблар; 2. Донишмандлар, файласуфлар.

ХУКМ (ар.) - суд ташкилотлари чиқарадиган ҳужжат.

ХУКМДОР (ар.ф.-т.) - бирор ҳудуд ёки мамлакатнинг ҳуқуқи чекланмаган ҳокими; хон, подшо.

ХУКМОМА (ар.+ф.-т.) - талабгорнинг фойдасига ҳукм чиқарилганлиги учун олинадиган йиғим.

ХУЛЛА (ар.) - нозик ва нафис матодан тикилган кийим.

ХУМО (ф.-т.) - кимнинг бошига қўнса ёки сояси тушса, у киши энг бахтли бўлади, деб эътиқод қилинган афсонавий қуш.

ХУМОЮН (ф.-т.) - “Буюк подшоларга хос”, “олий даражадаги”, “энг муқаддас” каби маъноларни билдиради.

ХУРРИЯТ (ар.) - сиёсий ва иктисодий зулмдан халос бўлганлик; эркинлик, озодлик.

ХУРРИЯТЧИ (ар.) - инсонни ҳар қандай зулмдан халос қилиш учун, озодлик учун курашувчи.

ХУТ (ар.) - 1. Ўн икки буржнинг бири, Далв ва Ҳамал буржлари ўртасида жойлашган; 2. Шамсия йил ҳисобида ўн иккинчи ойнинг арабча номи (22 февраль-21 март даврига тўғри келади).

ХУҚҚА (ар.) - қимматли тошларни сақлайдиган дум-думалоқ қутича. Шунингдек, ўрта асрларда мева солинадиган дасталик идиш ҳам шундай аталган.

СЎНГГИ СЎЗ

Биз ниҳоятда қадимий тарихга, бой маънавиятга, оламшумул аҳамиятга эга бўлган халқмиз. Шу билан бирга, биз, улкан тарих ва улкан цивилизация яратган буюк аجدодларимизнинг ҳақиқий ворисларимиз.

Аждодларимизнинг умумжаҳон тараққиётига қўшган ҳиссаси жаҳондаги барча маданиятли ва маърифатли халқлар томонидан тан олиниб, ҳозирги кунга қадар эътироф этиб келинмоқда.

Бугунги кунда, яъни Ўзбекистон мустақиллик байроғини банд кўтариб шиддат билан янги жамият қураётган бир шароитда халқимиз тарихига, маданиятига, уларнинг бой меросига муржаат этишимиз, бизга келажаги буюк бўлган давлатни барпо қилиш, Ватанимизни кўз қорачиғимиздай асраб-авайлашимиз учун доимо янгидан - янги куч қувват бағишлайди...

Зеро, маънавияти баркамол халқнинг келажаги буюқдир.

Муаллиф.

МУНДАРИЖА

Кириш.....	3
А.....	5
Б.....	26
В.....	49
Г.....	55
Д.....	60
Е.....	77
Ё.....	79
Ж.....	83
З.....	94
И.....	100
Й.....	111
К.....	113
Л.....	126
М.....	131
Н.....	164
О.....	172
П.....	181
Р.....	187
С.....	192
Т.....	214
У.....	232
Ф.....	237
Х.....	242
Ч.....	252
Ш.....	263
Э.....	272
Ю.....	276
Я.....	278
Ў.....	280
Қ.....	283
Ғ.....	302
Ҳ.....	305
Сўнги сўз.....	314

З. ЧОРИЕВ
ТАРИХ АТАМАЛАРИНИНГ

КИСҚАЧА ИЗОҲЛИ ЛУҒАТИ

Тўлдирилган иккинчи наشري

“Академия” нашриёти
Тошкент, 2002 й

*Мухаррир Г. Абдуллаева
Мусахҳиҳ Т. Соатова
Рассом Р.Султонов*

*Техник муҳаррир, компьютерчи Л.Фахрутдинова,
Нашир учун масъул Д.Кобулова*

Теринга берилди 03.04.2002 й. Босингга рухсат этилди
19.12.2002 й. Бичими 84x108 1/32. Офсет босма. Шартли босма
табоги 15,0. Нашриёт ҳисоб табоги 14,0 Адади 2000. Баҳоси
шартнома асосида. Буюргма № 148

«Akadem-Xizmat» босмаҳонасида чоп этилди.
Манзил: Тошкент, Ўзбекистон шоҳ кўчаси, 45.